DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

OSMANLILIKTAN CUMHURİYET'E

kızıltoprak anıları

Nezih H. Neyzi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

kızıltoprak anıları • Nezi

NEZİH H. NEYZİ

OSMANLILIKTAN CUMHURİYET'E

KIZILTOPRAK ANILARI

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2009

Sertifika No: 29619

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON OKUMASI
HAKAN YILDIRIM

SON OKUMA
PINAR GÜVEN

DÜZELTMEN
ESEN GÜRAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: PEVA YAYINLARI, 1985, İSTANBUL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA
GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ VE GENİŞLETİLMİŞ 1. BASKI: ŞUBAT 2016, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-687-8

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Fax: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Anı

OSMANLILIKTAN CUMHURİYET'E

kızıltoprak anıları

Nezih H. Neyzi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Anıları bana aktaran
annem Nefise Nezihe'ye

İçindekiler

Yeni Baskıya Önsöz xi
Önsöz xiii
Editörün Notu xvii

SON OSMANLI DÖNEMİ ANILARI

İlk Hatırladıklarım 3
Osmanlılıktan Cumhuriyet'e Geçiş 14
Hekim İsmail Paşa 20
Yusuf Razi Bel'in kaleminden Hekim İsmail Paşa 22
Nihat Vedat Tek'in kaleminden Hekim İsmail Paşa 29
Leyla Hanım 34
Kendi kaleminden Şair Leyla Hanım 40
Leyla Hanım'ın kızı Feride'ye mektupları 48
Tatar Küçük Abdurrahman Ağa 58
Sırrı Paşa 65
Yusuf Razi Bel'in kaleminden Sırrı Paşa 66
Diyarbakır Valisi Sırrı Paşa'nın raporu 79
Tillo Kaptan'dan 93
Bir başka tanığın kaleminden 96
Feride Ayni 101
Feride Hanım'dan babası Sırrı Paşa'ya bir mektup 103
Mehmet Ali Ayni 109
Dedemle karşılaşmalar 115
İrticaın Lazkiye'de akisleri 124
Osmanlı vilayetlerinde... 129
Yusuf Razi Bel 135
Yusuf dayının Nuruosmaniye'deki konağı 136
Yusuf Razi Bey'in belediye başkanlığı 139
Yusuf Razi Bey'in sicilinden özet 141
Ercüment Ekrem'in kaleminden Yusuf Razi Bel 142
Yusuf Razi Bey'in evrakından 149
Nihat Vedat Tek 152

Nezihe Neyzi 159
Bazı Günlerin Anıları 159
Dostlara yazılan şiirler 174
Muzaffer Halim Neyzi 177
Büyük İstirham'dan 178
Türkiye Ulus Bankası'ndan: "Kabahat kimde?" 183
Babamla Ankara'da 184
Ben kimim, bu kitabı niçin yazdım? 186

OSMANLI YAŞAMINDAN CUMHURİYET'E

Kızıltoprak'ta Eski Yaşam Usulü 193
Müzikli hayat 202
Tamir 203
Okumak 204
Mahmut Ağa'nın tekerlemesi 204
Değişen yaşam tarzı 206
Eski Konak Yapısı ve Kullanılan Eşyalar 210
Ev ve bahçe kapıları 212
Sobalar, mangallar ve kapı örtüleri 217
Haberleşme ve ulaşım araçları 221
Konak Hayatı da Değişiyor 227
İstanbul'dan Ankara'ya 237
Ankara'nın kalkınması 240

DEVRİMLER VE AİLE HAYATINA YANSIMALARI

Yeni Yaşam Düzeni ve Görünmeyen Etkenler 249
Eğitim Devrimi – Yeni Türkçe (1924-1929) 254
Harf Devrimi (1928) 263
Türkçe Kuran 265
Doktor, eczane ve reçeteler 267
Plaklar 269
Fotoğrafçı resimleri 270
Eski Türkçe paralar 272
Kıyafet Devrimi ve Şapka Kanunu (1925) 278
Mezar taşları 282
Tuğralar ve kitabe taşları 286
Tekke ve Türbelerin Kapatılması 288
Takvim Devrimi (1926) 292
Saat Devrimi (1926) 296
İlk Heykeller 298

Ölçü ve Tartı Devrimi (1931) 303
Okkadan kiloya 305
Kadın Hakları (1934) 307
Soyadı Devrimi (1934) 313
Unvanların kaldırılması: Bay ve Bayan 317
Yeni Bayramlar 319
Kabotaj Bayramı, 1 Temmuz 1934 319
Gençlik ve Spor Bayramı, 19 Mayıs 1936 322
Dil Bayramı, 26 Eylül 1932 324
29 Ekim Cumhuriyet Bayramı 326
Yerli Malı Haftası 328
Ayasofya'nın ve Kariye'nin Müze Olması 332
Devrimlere İlk Tepkiler 334

KIZILTOPRAK'TA
OSMANLI DÖNEMİNİN KAPANIŞI

Son Kızıltoprak Anıları 357
Köşkün ölümü 364

EKLER

Ek 1: Yaşını Başını Almış Bir Hanımefendi 371
Ek 2: Yusuf Razi Bey'in Fransız İşgal Kuvvetlerine İtiraz Mektupları 375
Ek 3: Feride Hanım'ın Harput'ta Derlediği Şarkılar ve Niyet Sepeti 382
Ek 4: Prof. Mehmet Ali Ayni'nin Eserleri 415

Kaynakça 419
Dizin 421

Aile Ağaçları
1. Hekim İsmail Paşa ailesi 439
2. Giritli Sırrı Paşa ailesi 439
3. Şair Leyla Hanım ailesi 440
4. Mehmet Ali Ayni ailesi 442
5. Saime Halim ailesi 442
6. Neyzi ailesi 444

Yeni Baskıya Önsöz

Nezih Neyzi'nin ilk baskısını kendi kurduğu Peva Yayınları'ndan 1985'te yayımladığı, 1986'da bir basımını daha yaptığı *Kızıltoprak Anıları* o dönemde ilgi gördü, 1993'te İletişim Yayınları'nda bir kez daha basıldı. Başka kitaplara da imza atan Nezih Neyzi için, ailesinin tarihini belgeler eşliğinde anlattığı bu kitabın ayrı bir yeri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yıllar sonra, gözden geçirilmiş yeni bir baskı yapma fikrine, biraz tereddüdün ardından sıcak bakmaya başladı, hatta sağlığında ona bu yönde teklifte bulunan –ve bu yeni baskının editörlüğünü üstlenen– Emre Yalçın'ın önerisini de prensipte olumlu karşıladı. Ancak ömrü yeni baskı üzerinde çalışmaya vefa etmedi, 28 Ocak 1999'da aramızdan ayrıldı.

Uzun bir aradan sonra yapılan bu yeni baskıda, aile arşivinde olduğu halde ilk baskıya girmemiş bazı yeni fotoğraflarla belgelerin kullanılmasından memnunuz. Aile albümlerindeki fotoğrafları dijitalleştirerek arşivleyen, yeni baskıya hazırlık aşamasında da zaman ayırarak metni okuyan ve fikirleriyle bize yardımcı olan Prof. Dr. Leyla Neyzi'ye teşekkür ederiz. Mehmet Ali Ayni'nin Nisan-Mayıs 1909'da Lazkiye'de yaşanan karışıklıklar sırasında bölgenin gayrimüslim halkını ve sığınmacıları koruması dolayısıyla Papa X. Pius'un ona verdiği şövalyelik nişanına ait belgelerin yeni baskıda yer almasını sağlayan Sevda Bozkurt ve Halim Neyzi'ye

de teşekkür ederiz. Vefatından önce aile ağacının son halini hazırlayan merhum İzzet Özmay'ı şükran ve rahmet dileklerimizle anıyoruz.

Yeni baskıyı hazırlayan editör Emre Yalçın ve son okumada destek olan Pınar Güven başta olmak üzere bu kitaba emeği geçen Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları çalışanlarına da teşekkür borçluyuz.

Nezih Neyzi'nin hayatta olsaydı, kitabının bu yeni baskısını onaylayacağına, beğeneceğine ve de okuyucuyla buluşmasından mutlu olacağına inanıyoruz.

Ocak 2016
Nezih Neyzi ailesi

Önsöz

Bu anılar kitabını toparlayabilmek için pek çok kimseden yardım gördüm. Önceleri farkına varmayarak bilgi toplamaya başlamışım. Çocukluğumdan beri Leyla Hanım'la, Mehmet Ali Bey dedemle, anneannem, annem ve babam ile konuşur, sorar, soruştururdum. Onların anlattıkları hikâyeleri dinlerdim. Sonraları annemle epey beraber çalıştık. Leyla Hanım'dan kalan eski yazı anıları yeni yazıya annem baştan aktardı. Anneannem Feride Hanım'dan kalan şarkıları da annem ve kayınvalidem ile vakit buldukça okuduk, yeni yazıya aldık. Yusuf Razi Bey'in kızı Leyla Hayreden, babasının "evrak-ı metrukesini" bana verdi ve bunları kayınvalidemle okuyarak gene eski yazıdan yeni yazıya aldım. Vedat dayının oğlu Nihat Vedat Tek, aile hakkında bilmediğim bilgi ve belgeleri bana vefatından evvel verdi.

Kızıltoprak'taki köşkte çalışan bahçıvan ve aşçılarla konuşur, Anadolu insanının Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde çektiği çileleri dinlerdim. Açlık ve hastalıklar yanında devamlı harpler. Aşçı İdris, Kanal seferinde İngilizlere "yesir" düşmüştü. Bahçıvan Süleyman, Çanakkale'de süngü savaşlarına katılmıştı. Büyük dayım Yusuf Bey'den faydalandım. Damadı Hayrettin Hayreden'in, Sarıkamış'ta soğuktan gözleri donmuştu. Şoför Kenan Usta, Ruslara esir düşmüş ve Sibirya'dan yürüyerek Türkiye'ye kaçmıştı. Babamın akrabası Ethem ağabey de Sibirya'dan nasıl kaçtığını anlatırdı. Ethem

Bey, *Gülcemal* vapuru çarkçıbaşısı olarak Amerika'ya gidişini de anlatırdı. Daha sonraları kayınpederim Korgeneral Kemal Doğan'dan Musul cephesinde İngilizlerle çarpışmalarını, Arapların arkadan vurmalarını dinlemiştim. Kayınvalidem de onun Irak Cephesi'nde giydiği ve sırtından kurşun geçen ceketini göstermişti. Kemal Paşa, Atatürk ile 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkanlar arasında, İstiklal Savaşı'nda Çukurova'da Fransız ve Ermenilerle savaşmış ve Dumlupınar'da topçu başmüfettişi imiş. Irak'ta soba borularını nasıl top gibi gösterip asıl topları başka yerlere mevzilendirdiklerini anlatırdı. Bakû işgalinde de bulunmuş. Bütün hayatı Osmanlı döneminin son harpleriyle geçmiş. Eski yazıları ve resimleri uzun yıllar biriktirerek ve saklayarak bir nevi yaşayan tarih geliştirdim. Bunların arasından kitaba aktarılacak olanları seçmek zor oldu. İnsan hepsini saklamak ve gün ışığına çıkarmak istiyor. Tabii buna imkân yok.

Eşim, kızlarım ve yakın arkadaşlarım da böyle bir anı kitabının ilginç olabileceğini söyleyerek beni cesaretlendirdiler. Özellikle büyük kızım Furuğ, ailenin eski hatıralarını çok merak etti. Teyzemin oğlu İsmail Arar'dan aile şeceresini buldum ve yenileyerek kitaba ilave ettim. Arkadaşım Doktor İbrahim Kıray ilk müsveddeleri okudu, unuttuğum pek çok olayı hatırlattı. Yaşar Kemal de teşvikleri ile yazıları tamamlamama güç verdi. Bizler gittikten sonra bu anlatılanları pek kimse hatırlayamayacak ve zaman içinde unutulacak.

Bizden sonra gelecek kuşaklara bir hatıra olarak bırakmak için Osmanlılarla Kızıltoprak'ı birbirine bağladım ve konak ile beraber Osmanlıları da kapattım. Yanlışlarım vardır elbet, geçmişlerim affetsinler, hatırlayanlar var ise beni düzeltsinler, sadece memnun olurum, imkân olduğu kadar belgelere dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yöneticilerinin hayatlarını aksettirmeye çalıştım. Ondan sonra Atatürk devrimleri

ve yaşamımıza etkilerini canlandırmaya özen gösterdim. Bu kitabın yazılmasında bana yardımlarını esirgemeyen akraba ve dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Provaları sabırla okuyan kardeşim Ali'ye de teşekkür ederim.

Nezih H. Neyzi
Levent, 1986

Editörün Notu

Kızıltoprak Anıları'nın bu yeni baskısı hazırlanırken, kitabın 1985 tarihli ilk baskısı esas alındı. Yeni baskıda, anılara dair herhangi bir bilgi çıkartılmaması ilkesi gözetilerek, tekrarlar giderildi. Özellikle portreler üzerinden kurgulanmış ilk bölümde, kişilerin iç içe geçmiş hikâyeleri ve mektupları olabildiğince asıl ait oldukları kişilerin portresi altında toplandı.

Yazarın hayatta olmamasından dolayı, metinde bir düzeltme ya da güncelleme yapılamayacağı için, aynı esas doğrultusunda, yani metne doğrudan müdahale etmeden çözüm üretildi. Böyle noktalarda müdahale dipnotlarla ya da köşeli parantezlerle yapıldı. Güncel ya da bütünleyici bilgiler kısaysa metnin içinde, uzunsa editörün notu (e.n.) kısaltmasıyla birlikte dipnotta verildi. Yazarın fikirlerini ve hükümlerini belirten hiçbir ifadeye dokunulmadı. "Devrimlere İlk Tepkiler" bölümünde güncellenmesi gereken bazı ansiklopedik bilgiler, yoklukları anlatımın esasına zarar vermediği durumlarda çıkartıldı.

Metnin içinde aktarılan, ancak bugün asıllarına ulaşılamayan Osmanlı Türkçesi ya da yabancı dillerdeki mektuplar ve belgeler de gözden geçirildi. Bu belgelerde okunmasının sorunlu olduğu düşünülen sözcükler *eğik harflerle* belirtildi. Nezihe Neyzi'nin günlüğünün İngilizcesine, araştırmacıların ihtiyaç halinde eski bas-

kılardan ulaşabileceği düşünülerek, bu baskıda yer verilmedi. Günlüğün Türkçe çevirisi de aslıyla karşılaştırılarak gözden geçirildi.

İlk baskılarda yer alan tek aile ağacı, zaman içinde yeni keşfedilen bilgilerin ve yeni doğanların eklenmesiyle daha da genişlemiş ve kalabalıklaşmıştı. Kolay takip edilmesini sağlamak üzere ailenin altı büyüğüne ait ağaçlar ayrıldı ve birbirlerine gerekli göndermelerle düzenlendi.

Yeni baskıda kitabın görsel malzemesinden ulaşılabilenlerin tümü yeniden tarandı, restore edildi. Ulaşılamayanlar ilk baskıdan taranarak kullanıldı. Ayrıca aile arşivinde olduğu halde ilk baskıda kullanılmamış pek çok yeni malzeme de kitabın hacmi elverdiği ölçüde bu baskıya eklendi.

Yazarının deyişiyle "Osmanlılıktan Cumhuriyet'e geçiş"i ilk elden tanıklıklarla anlatan bu önemli çalışmanın yeni kuşak okuyucularla buluşmasını sağlamaktan mutluyuz.

Son Osmanlı Dönemi Anıları

Rumi 1339'da Sultanahmet'te dünyaya gelmişim. O zaman daha yıllar ve aylar Arap takvimine göre hesaplanırmış. Yeni takvime göre doğum tarihim 25 Aralık 1923. Daha halife Abdülmecid Efendi İstanbul'da imiş, fakat Cumhuriyet ilan olmuş. Doğumumdan bir sene kadar önce, Ankara hükümeti saltanatı lağvettiğinde, son padişah Vahdettin bir İngiliz gemisine binerek gizlice İstanbul'dan ayrılmış. Böylece biz de birinci Cumhuriyet nesli olarak hayata başlamışız.

O yıl Kızıltoprak'tan annem ve ağabeyimle Sultanahmet'teki eve taşınmışız. Babam Muzaffer Halim Bey, ticarete atılmış. Orduya fişek, kullanılmış asker elbisesi ve kaput satmış. Kazandığı parayla da Recep Peker'in Sultanahmet'teki evini kira ile tutmuş. Ev tesadüfen hâlâ duruyor, Kültür ve Turizm Bakanlığı almış ve bir müdürlük binası yapmış.[1] Bina bizim oturmamızdan sonra uzun yıllar Cumhuriyet Halk Partisi İl Merkezi olarak kullanılmıştı. O süre içinde annem sağ iken bir gün parti binasına gittik, içerde birkaç kişi vardı. Biraz tereddütten sonra sanki kendi evimize giriyormuş gibi içeri girip yukarı çıktık. Parti binası olduğu için, birçok insanın girip çıktığı bir bina havası vardı. Evi iyice dolaştık. "Tamam burası" dedi annem ve doğduğum odayı gösterdi. Bahçeye çıktık ve evin arka tarafına geçtik. Arka bahçede dar bir kapı vardı. Bu kapı bir asansöre açılıyor-

1 Şimdi, İl Turizm Müdürlüğü (e.n.).

Nezih Neyzi'nin ilk fotoğraflarından biri, arkasına "Sultanahmet 1341 [1925]" notu düşülmüş.

du. Recep Peker'in kalbi varmış ve merdiven çıkmaması gerekirmiş. Onun için buraya bir dolap yaptırmış. Dolap, dışarıdan bir kuyu çıkrığı gibi iple ikinci kata çekilirmiş. Bilmiyorum elle çalışan bu asansör hâlâ yerinde duruyor mu? Sultanahmet Camii'nin eski Ticari İlimler Akademisi'ne bakan köşesindeki beyaz boyalı evdir. Baktığı bina şimdi Marmara Üniversitesi Rektörlüğü.

Sultanahmet'te iki yıl oturmuş, sonra Taksim'e taşınmışız. Bu nedenle orasını hiç hatırlamıyorum. Babamın sık sık anlattığı bir hikâye vardı. Bir gece baca tutuşmuş ve itfaiye gelmiş. Her taraftan sular sıkılmış ve yangın, fazla hasar olmadan söndürülmüş. Merdivenlerden şelale gibi sular akmış. Bu sular bana oyun gibi gelmiş, "Ne olur, gene gelsinler!" diye anneme ve babama tuttururmuşum.

Taksim'de Sıraselviler Caddesi'nin girişindeki eski Devlet Tiyatrosu Taksim Sahnesi'nin yanındaki Amasya Apartmanı, o zaman beş katlı bir evdi. Tiyatronun yerinde sessiz filmler gösteren bir sinema vardı. Babamın

Nezih dadısı Hediye ile.

yazıhanesi apartmanın en alt katındaydı ve telefonu vardı. O zamanlar telefonu açınca santralden bir kız çıkardı ve numaranızı ona söylerdiniz, santral de bağlardı. Telefonu açıp, "Kız, babam orada mı?" diye sorardım. Babam hep seyahatte idi, onu evde pek hatırlamıyorum. Babaannem bizimle kalırdı ve kendi odası vardı. 1927'de küçük kardeşim Ali bu evde doğdu. Anneannem Feride Hanım da bize geldi. Dedem Mehmet Ali Ayni ara sıra gelip kalır ve gene Kızıltoprak'a dönerdi. Ağabeyim Ahmet, Galatasaray'a gidiyordu. Ali'yi annemin yatağında küçük bir bebek olarak hatırlıyorum. Ben de daha çok dadım Hediye ile yaşar olmuştum. Annem bana yeni bir kardeşin geleceğini anlatmış ve beni iyice hazırlamıştı.

Dadım beni her gün sokağa çıkarır, gezdirirdi. O zaman Taksim abidesi yeni yapılıyordu. Etrafı tahta perdeyle kaplı idi, aralıklarından bakar, bir şeyler görmeye çalışırdım. Talimhane'de askerler talim ederlerdi. Toz içinde bir yerdi, tramvay uzak bir tarafa doğru giderdi. O taraflar çok tenhaydı ve askerler olduğu için dadım beni daha çok Beyoğlu'na doğru yürütürdü. Bodrumundan güzel kokular gelen bir binaya kadar yürür, oradan birkaç pasta alır, eve dönerdik. İşte benim için Taksim'deki hayat ve ilk hatıralardan bunlar kaldı. Bir de bizim kapının önünde otomobiller belirmişti. Bunlar şoför yeri açık olan ilk taksilerdi. Direksiyon tarafında, arabanın dışında, kocaman elhavalı kornaları vardı. Nenemle sokağa çıkınca adamlar bu kornaları çalar, onu korkuturlardı. Nenem de şemsiyesini "Kışt, kışt" diye sallar, tavuk kovar gibi hareketler yapardı.

1929 yılında tekrar ve son defa olarak Kızıltoprak'a taşındık. Gittiğimizde ev büyütülüyordu. Büyük bir tamir konmuştu. Bir plan varmış, hepsi yıkılıp yerine kâgir bir konak yapılacakmış, fakat büyük tamir konarak eski ahşap konak genişletilmiş ve odalar ilave edilmiş. Evin eski halini hatırlıyorum. Evi anneannem iki hanımlı bir

Kızıltoprak'taki köşk.

beyden almış 1890'lı yıllarda. Onun için ev tek dam altında simetrik iki bölümden oluşuyordu. Koridorlardaki kapılar kapatılınca ev ikiye ayrılırdı. Bu nedenle iki sokak kapısı ve iki bahçe kapısı vardı. Çamaşırlık ve mutfak bahçede idi. Böylece yemek kokusu eve yayılmaz ve genellikle erkek olan aşçılar da eve girmezdi. Çamaşır için, bahçedeki açık bir dam altında büyük kazanlarda su kaynatılırdı. Çamaşırı yıkamak için de iki ayrı mermer tekne vardı. Bu tekneleri ev yıkılırken söktürttüm ve bu satırlar yazılırken Levent'teki evde bahçeyi süslüyorlar.[2] Kızıltoprak'ı hatırlayanlar gelince görüyorlar ve köşkten bir kalıntı görmek, hatıralarını tazeliyor.

Köşkte 14 oda, iki hamam, taşlık, kiler, yüklük, merdiven altı, bodrum gibi pek çok yer vardı. Ayrıca bahçede mutfak ve çamaşırlıktan ayrı olarak ahırlar (inek ve at için), arabacı ve aşçı ile bahçıvanların yatacağı odalar,

2 2014'te ailenin oturduğu Altunizade'deki sitenin bahçesindeler (e.n.).

arabalık ve bir de hela vardı. Tabii bütün bu odaların eşyaları da olduğu için annem Taksim'deki eşyaların hepsini Kızıltoprak'a taşıyamamış. Salon, yemek odası ve bazı eşyalarını kayınvalidesi Saime Hanım'ın evine götürmüşler. Bazen gidip o eşya yığılı odaya girer bakardık annemle, bazen de bir iskemle veya bir parça eşya alır getirirdik eve. Artık evimiz, Mehmet Ali Ayni Bey'in Kızıltoprak'taki köşkü olmuştu. Ev deyince hâlâ orasını düşünürüm. Evlendikten sonra, babamın Ankara'daki eski yazıhanesine taşındık. Gene bazı eşyalarım Kızıltoprak'ta kalmıştı, dolabım, kitaplarım orada idi. Ankara'dan İstanbul Bebek'e taşındık, gene Kızıltoprak'tan kopmadım. Dayım Sırrı Ayni Bey erken vefat etmişti. Anneme rica etmiştim, onun aynalı dolabını bana vermişti. Kilidi yassı, acayip eski zaman kilididir, eski hatıra eşyalarımı oraya koyup kilitlemiştim. Bebek'ten eşim Ayfer ve ilk kızım Furuğ ile bir yıllığına Amerika'ya giderken eşyaları Kızıltoprak'a ve kayınvalidem Mevhibe Doğan'a dağıttık. Dönüşte Levent'e taşındık ve eşyaları Kızıltoprak'tan oraya getirdik. Büyük dolabı getirecek yer yoktu. Dayımın aynalı dolabı benim Kızıltoprak'taki kalemdi. Kilitli tutuyordum. İçinde kıymetli hiçbir şey yoktu. Eski bazı esvaplar, dedemin ve Sırrı Paşa'nın (dedemin kayınpederi) kılıçları, eski mektuplar, resimler, nenemin ve dayımın gözlükleri ve eski av malzemem. Velhasıl bu dolap, Kızıltoprak yıkılıncaya kadar benim dolabımdı. Yalnız son yıllarda oraya hırsızlar dadanmış, kilidi zorlayarak açmışlar ve Leyla Hanım'ın yassı udunu çalmışlar. Leyla Hanım son yıllarında kendine özel, arkası düz bir ut yaptırmıştı. Bunu, eli tellere yetişemediği için ısmarlama yaptırmış. Bu udu saklıyordum, fakat çalındı gitti, başka da bir şey almamış hırsız.

1968'de Kızıltoprak yıkılacağı zaman dolabımı Levent'teki ikinci büyücek evimize güçbela taşıyabildim.

Neyzi ailesi 1930 yılında bir arada (soldan) Ali, Nezihe, Muzaffer Halim, Ahmet ve Nezih.

Gene kilitli olarak duruyor.[3] Zannedersem evdeki yegâne kilitli yerdir. Hırsız girse ve zorla açsa, herhalde emeğine acır, ama benim için Kızıltoprak orada saklı duruyor.

* * *

Nereden nereye geldik. Levent'teki yazı odamın duvarları Kızıltopraklıların resimleriyle dolu. Efser Hanım'ın yaptığı anneannemin (Feride Ayni) iki yağlıboya resmi var, Efser Hanım ilk Türk hanım ressamlardandır. Ayrıca Belkıs Hanım'ın yaptığı annemin suluboya bir resmi var, bana süt verirken. Belkıs Hanım da Mimar Asım Mutlu'nun kız kardeşidir ve genç yaşta göçen bir kadın ressamımızdır. Leyla Hanım'ın çeşitli

3 Bu evden taşınırken dolap Beyoğlu'ndaki işyerine taşınmıştır (e.n.).

resimleri var: Saray kılığında, sırma kordonu ve uzun esvabı ile. Kordonu ve ucundaki küçük nişanı, bir eski fanusun altında olduğu gibi duruyor. Büyük nişanı maalesef elimde değil. Leyla Hanım'ın gençlik resimleri, iki oğlu ve iki kızı ile resimleri var (Yusuf Razi Bey, Mimar Vedat Tek, Nezihe Hanım ve Feride Hanım). Sırrı Paşa (Leyla Hanım'ın kocası), İsmail Paşa (Leyla Hanım'ın babası), Mehmet Ali Ayni Bey'in gençlik ve yaşlılık resimleri. Kadri Cenani Paşa ve kızı Makbule teyze, annem ve ağabeyimin zeybek kıyafetinde resimleri, teyzem ve annemin çeşitli resimleri, Sırrı dayım, Doktor Sami Uçar ve eşi Güler, kayınpederim Korgeneral Kemal Doğan, *Hamidiye* kruvazörü komutanı Rauf Orbay, eşim Ayfer'in gelinlik resmi, Leyla Hanım'ın nişanının beratı, arkadaşların, çocukların ve damatların resimleri, Kızıltoprak'taki evin ağaçlar arasından gözükebilen tepe kısmının resmi ile tren yolundaki sinyal. Bu resimlerin çoğu hayal oldu. Bazı resimleri çocuklarım soruyor, "Baba bu kim?" diye. Zamanla onlar da kimin kim olduğunu büsbütün unutacaklar. Onun için elim değdikçe resimlerin arkasına kimliklerini yazıyorum. Herhalde günün birinde hepsi bir kenara atılacak ve bir mana ifade etmeyecek. Ziyanı yok. Şimdilik ben bu hatıralarla yaşıyorum ve bir kısmını yazıya döküyorum.

***

Geçen yıllarda Atatürk'ün 100. doğum yılı diye pek çok sözler söylendi, yazılar yazıldı, abideler açıldı ve Atatürk inkılaplarını ayakta tutmak ve bunları yeni nesillere anlatmak için çaba sarfedildi. Bizim nesil, bu devrimleri gören ve yaşayan son kuşak. Aynı zamanda Osmanlı devrinin son kuşağıyla iç içe büyüyen ve görüşme olanağı olan insanlarız. Onların hatıralarını anarak işe başlayacağım. Onlardan kalan bazı ilginç anıları yazdıkları gibi size aktarmaya çalışacağım. Tabii dilleri Os-

manlıca olacak ve yeni nesillere garip gelecek. Elimden geldiği kadar bunları değiştirmeden size aktaracağım. Atatürk, devrimlerini yaparken ve oturtmaya çalışırken bizim nesil bir taraftan evde bu lisanı ve hatıraları dinliyor, bir taraftan da okulda Yurt Bilgisi ve Yeni Türkçe dersler okuyordu. Evde Atatürk aleyhine hiçbir zaman, bir laf bile işitmedim. Büyüklerimin hepsi Osmanlı devri insanlarıydı ve padişaha hizmet etmiş yöneticilerdi. Aynı zamanda hepsi İstanbul'un işgalini görmüş ve Atatürk'e kurtarıcı olarak bakmışlardı.

İstanbullu bir ailenin çocukları olarak, işgalin çok acı hatıralarını küçüklüğümüzde dinlemiştik. Devamlı harplerin getirdiği facialar; din kardeşi bildiğimiz Arnavut ve Arapların bize sırt çevirmeleri; uzun yıllar ve asırlar beraber yaşadığımız azınlıkların düşmanlarımızla birleşip bizi arkadan vurmaları; hatta Türklerin birbirinden ayrılıp padişahçı ve Çerkez Ethem gibi komitacıların Atatürk'e karşı gelmeleri, hepsi bize bunların ıstırabını çekenler tarafından, ilk ağızdan anlatıldı. Çocukluğumuz hep harp hikâyeleri dinleyerek geçti. Yemen'e gidip gelmeyenler; Makedonya'da yaralanan ve ölenler; Sarıkamış'ta donan veya Rus'a esir düşüp Sibirya'ya sürülenler; Kanal Seferi'ne katılan ve İngiliz'e esir düşenler; Musul'da İngiliz Komutanı Allenby ile çarpışırken yaralananlar; Ermenilerle savaşlar... Bütün bu insanlar anılarını bizim kuşağa anlattılar.

Cumhuriyet'ten önceki günleri yaşamış nesillerin hatırasını anmak, onların yaşadıklarını güzel ve acıklı yanları ile bizden sonraki kuşaklara aktarabilmek için bu yazıları birleştiriyorum. Bir de İstanbullu bir aile olarak, Osmanlılıktan Cumhuriyet devrine geçerken, aile ve özel hayatımızda hissettiklerimizi kaleme almaya çalışacağım. Tabii, bu benim kendi hislerim ve hatıralarım olacak. Onun için yakınlarımın yazılarını ve topladıkları şiir, gazel, kanto, mâni gibi derlemeleri ve bıraktıkları

bazı anıları da size aktaracağım. Bu yazılar Osmanlıca yazılmış ve bunları ancak şimdiki nesillerin o dili tahsil edenleri okuyabilir. Atatürk, Osmanlı devrini ancak öyle kapatabildi. Bunu genç nesiller tetkik ettikçe daha iyi anlayacaklardır. İleride antropolojik araştırmalar yapılacak ve bu konu tartışılacaktır. Biz bunu yapamayız, çünkü tam objektif olamayız. Ne de olsa eski bağlılıklarımız, anılarımız var ve onların etkisinden kurtulamayız. Hissettiğimiz gibi yazmak zorunluluğundayız. Onun için okurlarım mazur görsünler. Belki onları hiç ilgilendirmeyecek bir konu üstünde fazla duracağım. Kendi anılarım bir elli yıl geri gidecek, eskilerden aktaracaklarım da belki birkaç asır geri gidecek.

Atatürk, 1938'de öldüğü zaman ortaokul son sınıftaydım. Kendisini ancak Kızıltoprak'ta, trenle geçerken gördüm. Trenin en arka vagonunda bir balkon vardı. Orada durur ve bize selam verirdi. Ankara'dan gelirken ancak treni ve yoldaki nöbetçileri görürdük. Haydarpaşa'ya doğru tren hızla inerdi. Feneryolu'na doğru çıkarken rampa olduğundan yavaşlardı. Bir de okulla birlikte gittiğimiz Dolmabahçe'de, katafalkın önünden geçerek son vazifemizi yerine getirdik. Atatürk'ü babamdan ve enişte Doktor Asım Arar'dan hep dinlerdik. Ankara'da onu görme olanakları vardı. Babam Karpiç Lokantası'nda görürdü. Bir seferinde sofrasına davet olmuş ve İtalyan-Habeş Harbi harekâtı hakkında çizdiği bir krokiyi babam istemiş ve Atatürk'ün bir portresi ile onu çerçeveletmişti. Sağlık Bakanlığı müsteşarı olan Doktor Asım Arar'ın daha yakın anıları vardı; Atatürk'ün ölüm raporunda imzası bulunmaktadır.

Böylece genç yaşta, Atatürk'ün devrimlerini gerçekleştirdiği bir devirde büyüdük ve bunların etkilerini evimizde gördük. Aile hayatımızı anlatırken size hangi şartlar altında Atatürk devrimlerinin yapıldığını ve neler hissettiğimizi aktarmaya çalışacağım. Yanlış ve

eksikleri bu yılların perdesi arkasından görmenizi rica ederim.

1938 yılında Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda öldükten bir gün sonra Ankara'ya son seyahatinden önce okullar ve İstanbul halkı önünden geçerek, son görevlerini yaptılar. Biz de Saint Joseph 8. sınıf öğrencileri olarak, okuldan saraya gidip katafalkın bulunduğu salondan geçmiştik. Sonra herhalde Türkçe dersinde bir ödev verilmiş ve ben onu bunca yıl saklamışım. Ödevden 10 üstüne 7 almışım.

Atatürk'ün tabutu huzurunda duyduklarım

Atatürk'ün naaşını ziyaret edeceğimizi öğrenince çok sevindim. Yola çıktık ve bütün mektepliler gibi biz de hazırlandık, saraya gittik. Bahçeye girince sağımızda deniz vardı, öbür taraftan çıkanları görüyorduk. Hepsinin yüzü hüzünlüydü, birkaç kişi de hıçkırıklarını tutamayarak dönüyorlardı. Nihayet sarayın merdivenlerine vardık, orada büyük üniformalı zabitler dolaşıyordu, içeri girince ilk gözüme çarpan şey meşaleler oldu. Biz yavaş yavaş yaklaşıyorduk. O zaman kalbimin pek çok sızladığını hissettim. Sarayın içinde hıçkırıklardan başka hiçbir ses yoktu. Yerler kalın halı kaplı olduğundan hiçbir ayak sesi duyulmuyordu. Atatürk'ün naaşını yüksek rütbeli zabitler bekliyorlardı. Tabutun üstü, kurtardığı şanlı bayrakla örtülüydü. Biz de Ulu Önder'in önünden hürmetle eğilerek geçtik ve gözyaşlarımızı zor tutarak, saraydan ayrıldık.

İşte 15 yaşımda Atamızın naaşını ziyaret ettiğim zamanki duygularım, iyi ki öğretmenimiz, bu ziyaretten sonra ödev vermiş ve bir fotoğraf gibi, o günkü hisler, eski kâğıtların arasında sararmış kalmış.

1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiş, fakat onu kuran insanların hepsi Osmanlı döneminde yetişmiş askerler, politikacılar, devlet memurları ve bazı aydın kişiler; halk gene aynı halk.

Unvanlar, tekkeler, zaviyeler kaldırılmış, kapatılmış, yasaklanmış. Fakat aynı insanlar gene ortalıkta, ancak padişah ve onun pek yakınları gitmişler, diğerleri sinmişler veya kabuklarına çekilmişler. Doğu'da ağalar ve şıhlar durumlarını devam ettirmişler. Bugün bile büyük toprak ağaları, şıhlar ve post-nişinler hâlâ yarı açık, yarı gizli hükümlerini sürdürüyorlar.

Yöneticilerin bir bölümü İstanbul'dan Ankara'ya gitmiş ve Mustafa Kemal'in hükümetinde görev almışlar. Onlar son padişahın döneminde tahsillerini bitirmiş ve Ankara'ya gitmeye cesaret etmiş insanlardı. Payitahtın kaldırılması ve hükümet merkezinin Ankara'ya taşınması, Osmanlılıktan Cumhuriyet'e geçişin simgesi olmuştur. Yıllar sonra Doğubeyazıt'a yaptığım bir araştırma seyahatimde, 1952 yılıydı, bir çoban bana, "İstanbul'da padişah kim?" diye sordu. Adamcağızın ne okuma yazması vardı ne de dağ başında bilgi alacağı, konuşacağı insanlar bulunuyordu. Bana bazı hastalıkları iyi etmek için bir siyah koyun kesip derisini hastaya sardıklarını, bazı hastalıklarda da beyaz koyun derisi kullanıldığını anlatmıştı. Padişah gideli 30 yıl olmuştu, fakat bazı insanlarımızın Cumhuriyet'e geçildiğini bildiği halde bir

padişahın olduğunu sanması, ne kadar şartlandığımızı gösteriyordu.

Okulda çok şaşardım. Tarih dersi çok ilgimi çekerdi. Osmanlı tarihi okutulurken eski padişahlar hep övgüyle anlatılırdı. Fütuhat devri bitip de geri çekilme sürecinde padişahlar, fena yöneticiler olurdu. Son dönemde de hain olurlardı. En son padişah yalnız halife sayılır ve bir İngiliz gemisine binerek İstanbul'dan kaçar, Osmanlı hanedanının bitmesi böyle simgelenirdi. Hakikaten Osmanlı'yı Araplar sevmiyordu. Halifeliği İran kabul etmiyordu. Cezayir, Fas ve Kuzey Afrika Müslümanları da halifeliği saymamışlardı. Osmanlıların Hıristiyan tebaaları için de halifelik ters düşüyordu. Demek ki, derdim, Osmanlılar güçlü iken, padişahlık ve halifelik önemli idi, ondan sonra artık dönemini bitirmişti. Çocukluk aklımla bir türlü karar veremezdim. Osmanlı tarihi, Türk tarihi olarak okutulurdu, fakat sonuna doğru işler karışırdı.

Aileme bakardım. Büyüklerime bakardım, hepsi padişahın hizmetinde çalışmışlardı. Yaşlılardan dinlediğim ve hatırladığım kadar en eski hikâye Tatar Abdurrahman'ın Mora muhasarasını aşarak, padişahın mektubunu kale kumandanına götürmesidir –bunu ayrıca anlatacağım. Hekim İsmail Paşa, padişahların doktoru imiş ve pek çok sultanı iyileştirmiş, şehzadeleri sünnet etmiş. Sırrı Paşa, Rumeli beylerbeyi olmuş, sonra Bağdat ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş. Dedem Mehmet Ali Ayni, onun yanında mektupçu olarak yetişmiş ve sonra damadı olmuş. Çeşitli idari görevlerden sonra Bitlis, Yanya ve Trabzon valiliklerinde bulunmuş. Leyla Hanım –İsmail Paşa'nın kızı ve anneannemin annesi– babası padişahların doktoru olduğu için Çırağan Sarayı'nda çok bulunmuş, padişah ve sultanlarla tanışıp görüşmüş. Hatta *Haremin İç Yüzü* adlı bir kitabı bile vardır.

Bütün bu Osmanlı geçmişimize rağmen Kızıltoprak'taki evde bir Gazi Paşa sevgisi vardı. Bazen de Mustafa Kemal Paşa diye anılırdı. Babam, Cumhuriyet kurulmadan Ankara'ya gizli gizli gitmeye başlamış ve binbir müşkülatla İngilizlerden kurtulup *Hacı Davut* vapuru ile İnebolu'ya; oradan da yaylı arabayla Ankara'ya varmış. Eniştem Asım Arar da, Ankara hükümetine doktor ve yönetici olarak katılmış. Dayım Sırrı Ayni, Almanya'da eğitim görmüş. Haydarpaşa'da Almanlarla çalışıyordu. Sonra Turhal'a şeker fabrikasının inşaatına ve muhasebesini kurmaya gitmişti. Benden bir önceki nesil, İstanbul'da kalıp rahat bir hayat sürmemişler. Yalnız dedem Ankara'ya gidememiş. Dini eğitimde reform yapılması için bir önerisi varmış. Maalesef kâğıtlarının arasında bulamadım. Sonunda ona da Milli Kütüphane'nin Tasnif Komisyonu'nda bir görev verilmiş.

Osmanlıların hatıralarını elimden geldikçe kendi kalemlerinden aktarmak istiyorum. Ne de olsa ben Osmanlı değilim. Türkçeleri oldukça ağdalı olacak, dipnotlarla açıklamaya çalışacağım. Bizden sonraki kuşakların, geçiş döneminde nasıl bir lisanla karşılaştığımızı görmeleri için.

Yukarıda dediğim gibi, evde bir Mustafa Kemal sevgisi ve saygısı vardı. İstanbul'un İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından işgali ailemizi çok etkilemişti. Annem, anneannem, teyzem, babam hep üzüntü ve korku ile o günleri bize anlatırlardı. Konuştuğum başka insanlar; bahçıvan, aşçı, amele gibi ülkenin başka başka yerlerinden köylü yurttaşlardı. Dadım, Arnavutluk'tan üç yaşında satın alınmış birisi idi. Eğitimi sadece annemin ve teyzemin öğrettiklerinden ibaretti. Bir de gelip giden ahretlikler, kızlar, hizmetçiler ve gündelikçiler olurdu. Anadolu'nun sefaletini, harplerin facialarını, yolsuzluk, ekmeksizlik, ilaçsızlık, doktorsuzluk gibi dertli şeyleri de

bu insanlardan dinlerdim. Onlar için de Gazi Paşa bir kurtarıcı gibi görünürdü. Onların yazıları olmadığı için hikâyelerini aklımda kaldığı kadar aktarmaya çalışacağım.

Osmanlılıktan Cumhuriyet'e dönüşmek, o zaman inkılap dediğimiz devrimler aracılığıyla oldu. Onun için bu inkılaplar oldukça, ev hayatımızda etkilerinin nasıl görüldüğünü canlandırmaya çalışacağım. Atatürk öldüğünde daha 15 yaşında idim. Atatürk'ün ölümünden sonra devrimlere dil veya el uzatacak çevreler yavaş yavaş kendini göstermeye başladı. Devrimleri beğenmeyenler, Atatürk'ten çekindikleri için seslerini çıkaramıyorlardı, ama herhalde için için alevini koruyorlardı, fakat külleri eşelemeye kimsenin gücü yoktu. Atatürk sağ iken Kubilay hadisesi olmuş. Dersim harekâtı olmuş, Boğazlar çekişmesi sürmüş, Hatay meselesi bir türlü sonuca varamamıştı. Demokrasi kisvesi altında bu konular İsmet Paşa'nın ilk cumhurreisliği sırasında ve Milli Şef dönemi olmasına rağmen ortaya çıkmaya başladı. Demek, devrimlerin kıyısından köşesinden yontmalar, 1946-47 yıllarında ortaya çıktı ve ben de 23 yaşında bir gençtim. Bu nedenle olayları rahatlıkla hatırlayabiliyorum. 1930'lardan beri de iyi kötü bir günlük tutarım, ilk defterimi teyzem Refika hediye etmişti, derslerimi yazayım diye. Saint Joseph'de eğitime başladım ve papazlar çok ders verirlerdi. O alışkanlık iyice içime yerleşti ve gündemsiz iş yapamaz oldum.

Şimdiki sosyal düzenimizi anlamak için yakın tarihimizi çok iyi bilmek gerekir. Hiçbir ülkenin tarihinde bu kadar çok ve yoğun devrim olmamıştır. Tanzimat'la bir başlama var, ama bunlar hep yüzeysel kalmış ve halkın hayatını etkilememiştir. Osmanlılardan ayrılan ülkelere bakınca, Balkanlar'da Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan; Ortadoğu'da Suriye, Lübnan, Filistin (İsrail sonradan ortaya çıktı), Ürdün,

Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Emirlikler, Yemen; Kuzey Afrika'da Mısır ve Libya hepsi şöyle veya böyle 1900'lere kadar İstanbul'dan yönetilen yerlerdi. Padişahın tesiri derece derece değişir, devamlı isyanlar olur, o isyanları bastırmak da Anadolu Türkü'ne ve İstanbul'da veya biraz da Balkanlar'da yetişmiş subaylara kalırdı. 1923'te Lozan'da büyük bir hesaplaşma yapıldı. 1918'de I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkanlar, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu idi. Anadolu, galip devletler tarafından iyice bölünmüştü. Padişaha ancak Zonguldak, Kastamonu ve Ankara gibi küçük bir alan kalıyordu. Bu antlaşmaya Sevr Antlaşması denir; İstanbul, beş yıl işgal altında kalmış (1918-1923). Çok şükür ben daha doğmamıştım ve o acıklı günleri görmedim. Bizim nesil kendine geldiğinde Misak-ı Milli denen, bugünkü hudutları saptanmış, kendi bayrağımız altında, Ankara merkez olmak üzere yeni bir Türkiye buldu.

Yukarıda saydığım ülkelerin hiçbirinin yazıları değişmedi. Yalnız Türkiye, Arap harflerini bıraktı ve kendine özgü, fakat kökü Latin alfabesine dayanan bir alfabe kabul etti. Bu çok büyük bir simge idi. Medeni Kanun değişti. Taaddüd-i zevcat[4] kalktı. Takvim değişti, ayların isimleri Türkçeleştirildi, saat değişti, ağırlık birimleri değişti, ezan Türkçe okunur oldu, Arapça öğretim yasaklandı, kıyafet devrimi yapıldı, soyadı devrimi yapıldı, yabancı ilkokullar kapatıldı, kabotaj hakkı geri alındı. Şimdi bu devrimlerin bazıları, gençlere tuhaf –ve acaba yararlı mı oldu– gibi gelebilir. Hepsiyle ilgili anılarım ve ailemizi etkileyişini görünce sizler de Atatürk'ün düşmanları durdurduktan sonra Cumhuriyet'i kurmak için neler yapması gerektiğini hissedeceksiniz. İstanbul, biz İstanbullular tarafından her zaman Ankara'ya ter-

4 taaddüd-i zevcat: Nikâhı altında birkaç kadın bulundurma.

cih edilir. Tesadüfler... Birinci kızım Ankara'da doğdu ve ikinci kızım Hacettepe'yi bitirdi. Ara sıra Ankara'yı özler ve gider arkadaşlarını görürdü. Ankaralı bir nesil yetişti ve orasını sevdi. Bizler hâlâ yarı şaka yarı ciddi, "Ankara'ya gitmenin en hoş tarafı İstanbul'a dönmektir" deriz.

Hele Arap harflerini değiştirmeseydi, Atatürk'ün bütün diğer reformları zamanla eriyip gidebilirdi. Osmanlıca başka bir lisan olmuş ve onu yazan da, anlayan da bir elit tabaka imiş. Türkçeyi Türklerin dili yapmak için köklü bir girişim gerekliymiş ve bunu Atatürk görmüş. Şimdi yeniden elit bir tabaka Osmanlıca öğreniyor. Almanya'da ve Amerika'da üniversitelerde okutuluyor. Çünkü, Osmanlıcayı Arap hiç anlamıyor, İranlı anlamıyor. Ama milyonlarca insan, İran'da Türkçe konuşuyor. Balkanlar'da kalanlar, Türkçelerini koruyorlar. Onlarda da yeni Türkçeye geçme eğilimi var.

Son Osmanlılar artık yavaş yavaş aramızdan ayrılıyorlar. Eski yazıyı okuyabilen azaldı. Camilerin kitabelerini sökemiyorum. Annemle beraber gider, ona okuturdum. Bazen de dedem, bayramlarda beni türbeye, eskilerin mezarlarına götürüp taşlarını okurdu. Ben de defterime yazardım. Eski çeşmeleri, mezar taşlarını okuyabilen pek az bilginimiz kalıyor. Artık bunlar, arkeolojik kalıntılar haline geliyor. Geçenlerde Ahlat'a gittim ve Selçuk mezarlarını okumaya çalıştım. Biri Ahmet, diğeri Ali çıktı. Kardeşlerimin isimleri idi, çok etkilendim.

Yirminci yüzyıl biterken, Osmanlı dönemini yaşamış ve hatırlayan kimse kalmayacak. Kala kala binalar, mezarlar, müzeler, antika eşyalar, halk dansları ve musiki kalacak. Antropologlar kazılarda bazı eşyalar bulacaklar ve bunların kullanılış yerlerini araştıracaklar. Onun için kalemimin yettiği kadar eski Osmanlı devrinden yeni Cumhuriyet devrine geçişi anlatmaya çalışacağım.

Hekim İsmail Paşa, anneannemin annesi Şair Leyla Hanım'ın babasıydı. Paşaya dair anıları bir Yusuf Razi Bel'in kaleminden, bir de Nihat Vedat Tek'in mektuplarından aktaracağım. Bizim Hekim İsmail Paşa hakkında bildiklerimiz, Kızıltoprak'ta Yusuf dayının bize anlattığı kadardı. Ayrıntıları Kızıltoprak yıkıldıktan 20 yıl sonra Nihat Vedat Tek ile bir yakınlaşma vesilesiyle öğrendim.

Yusuf dayı önce Fransızca *Livret de famille* diye etraflıca bir aile monografisi yazmaya başlamış. Bana intikal eden, *Le docteur Ismail Pacha – Mon grand pere maternel* (annemin babası) ve *Mon pere Sirri Pacha* (babam Sırrı Paşa) başlıklı iki kısım. Herhalde bu çalışma bitirilmemiş ve baskısı yok.

Bu Fransızca yazının bir de 1943'te yazdığı eski Türkçe bir özeti var ve üzerine "Midhat Cemal Bey'e gönderildi" diye bir not düşülmüş. Herhalde bir dergi için özet hazırlamış.

Yusuf dayı, Fransızca metinde dedesini gördüğünü ve hatırladığını söylüyor. Onu en son sekiz yaşında iken görmüş; yüzünü, sesini hatırlıyor ve ilave ediyor: "O devirlerde çocuklar, babaları ile bile pek görüşemezdi ve yakınlaşamazdı." İsmail Paşa'ya Babıâli'de 1874 yılının Şubat ayında inme inmiş. Birkaç gün orada yatırmışlar, sonra konağına, Beşiktaş'a getirmişler. Bir yanı inmeli olarak bir zaman yatmış ve 1879'da vefat etmiş. Meza-

Hekim İsmail Paşa (1806-1879).

rı Divanyolu'ndaki türbededir [bkz. s. 100]. Dedem Mehmet Ali Bey bir bayram beni götürüp göstermişti.

1807 yılında Sakız Adası'nda doğan Hekim İsmail Paşa, 12 yaşındayken bir isyan sürecinde İzmirli bir cerrah tarafından İzmir'e getiriliyor ve Topkapı Sarayı'ndaki cerrahhaneye gönderiliyor. Gerisini Yusuf Razi Bey'in hazırladığı özetten alacağım.

Yusuf Razi Bel'in kaleminden Hekim İsmail Paşa

Topkapı Sarayı'ndaki cerrahhaneye devam ederek, Sultan Mahmud'un huzurunda ameliyat icra etmiş ve Veliaht Mecit efendinin hitânını [sünnetini] icra edince etıbba-yi hazret-i şehriyari [padişah doktoru] olmuştur. Bundan sonra Paris'e gönderilerek beş yıl Tıbbiye'de tahsil etmiş ve sonra İtalya'da Pisa şehrinde Tıp Akademisi'nden şahadetname alarak İstanbul'a avdet etmiştir [dönmüştür].

Validem hatıralarında şunu hikâye eder: Büyük pederim, Sultan Mecit'in validesi sultanı ağır bir hastalıktan kurtardıktan sonra, tamamen iade-i afiyet etmesi [sağlığını kazanması] için Yalova kaplıcalarına gitmesine lüzum gösterdiğinden ne lazımsa yapılması hakkında irade-i seniyeye sudur eder [buyruk çıkarttırır]. Büyük pederim hemen Yalova'ya giderek hâlâ Valide Hamamı diye yâd olunan yeri inşa ettirdikten sonra Valide Sultan'ı götürür ve 40 gün yanında kalıp tedavisine nezaret eder ve tamamen kesb-i afiyet edince [sağlığını kazanınca] İstanbul'a getirir. Bundan pek memnun olan Sultan Mecit, büyük pederime Beşiktaş'ta müsteciren [kiracı olarak] ikamet ettiği konağı, sahibi olan Cihan Seraskeri Rıza Paşa'dan satın alarak ihsan eder. Bir murassa iftihar nişanı verir.

Hekim İsmail Paşa'nın en mühim memuriyetleri şunlardır:

1848 Meclis-i Maarif-i Umumiye Nazırlığı ve Nafıa Nazırlığı

1849 Ticaret Nazırlığı

1851 Encümen-i Daniş Azalığı (Âlimler Encümeni)

1852 Mekteb-i Tıbbiye Nezareti

1853 İzmir Valiliği

1857 İkinci defa Ticaret Nazırlığı

1860 Meclis-i Hazain Azalığı

1861 Girit Valiliği (altı yıl sürmüş), ihtilal zamanından önce

1867 Zaptiye Müşiri (ilk defa)

1868 İzmir Valiliği

İsmail Paşa ikinci defa İzmir valiliği esnasında, Yanya'dan İzmir'e mektupçu muavinliğine gelmiş olan Sırrı Efendi'yle kerimesi Leyla Hanım'ı evlendirmiştir. Leyla Hanım evlendiğinde 18 yaşındadır.

1871 Selanik Valiliği (beş ay valilikten sonra istifa etmiştir)

1872 Zaptiye Müşiri, sonra Nafıa Nazırlığı, ikinci defa

1873 İstanbul Şehreminliği (belediye başkanı). Şehremini iken menzul olup [felç geçirip] ve 1879'da vefat etmiştir.

Hekim İsmail Paşa'nın bazı evsafı [nitelikleri]: İtalya'yı ve Londra'yı dolaşmış ve fabrikaları gezmiş, hezarifen olarak avdet etmiştir [pek çok alanda teknik bilgiler edinerek dönmüştür]. Haddizatında zeki ve gerek Türk gerek ecnebi mehafilinde büyük şöhret ve itibara mazhar olmuştur [hem Türk hem yabancı çevrelerde büyük ün ve itibar sahibi olmuştur]. O zaman Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'yı sadece "*altes*", Hekim İsmail Paşa'yı "*excellence*" diye yâd ederlermiş. İsmail Paşa, Sultan Mecit devrinin parlak ve nüfuzlu vükelasından [bakanlarından] olup Sultan Aziz'in cülusundan [tahta çıkışından] sonra bazı rakiplerinin teşebbüsleri ile Girit valiliğine tayin olunarak, İstanbul'dan uzaklaştırıl-

mış ise de valide sultanın ve bizzat padişahın hakkında teveccühleri baki kaldığından gene İstanbul'a getirilmiş ve büyük mevkilere geçirilmiştir.

İsmail Paşa'nın Büyük Reşit Paşa ve Fuat Paşa ile çok dostlukları varmış. Âli Paşa galiba kendisinden pek hazzetmezmiş. Fakat müşarünileyh [bahsedilen kişi-Âli Paşa] memuren gidip Girit'in valisi İsmail Paşa'nın ahvalini [durumunu] yakından gördükten sonra fikrini değiştirmiştir. Bunu vükeladan birisine yazdığı hususi mektupta beyan etmiş olduğunu Ali Fuat bey merhum anlatmış ve mektubun suretini göstermiştir. Valideden hikâye edildiğine göre, o zamanlarda İzmir vilayeti ahalisine dehşet salan eşkıyayı tenkil edebilmek [ortadan kaldırmak] için İsmail Paşa bunların temas ettikleri köylüleri ve şehir ahalisinden bazılarını para ve vaatlerle elde etmiş. Muhbirleri kattiyen meydana vermeyerek, eşkıyanın teşhis ettikleri yerleri bulup pek çoğunu itlaf ettirmeye muvaffak olmuş.

İsmail Paşa, valiliği esnasında fukara ahaliden hasta olanlara bazen tabip sıfatı ile de baktığından ilaçlarını da temin ettiği olurmuş. Pederimin naklettiği bir fıkra:

Bir gün yanına girince, büyük pederimi bir hocanın okuyup üflediği ve alnını ovuşturduğunu görür. Hoca gittikten sonra, "Efendim siz hekimsiniz, böyle okuyuculara da iltifat eder misiniz? Nasıl oluyor da kendinizi bu hocaya okuttunuz" der. Büyük pederim de, "Oğlum o hoca birçok adamın alnını ve diğer azasını ovmaya alışmış olduğu için o işte meleke kesbetmiştir. Benim başım ağrıyordu, alnımı ovdurmak için onu çağırdım. O sırada fazla olarak bir de okuyuvermiş, bunda bir mahzur yok ki" cevabını vermişti.

Hekim İsmail Paşa yemeğe meraklı imiş; pek de iyi anlarmış. Yetiştirdiği aşçıbaşılardan bazıları, saray mutfaklarına inerlermiş. Yemeklerinin nefasetini sofrasında bulunmuş olan bazı zevat anlatırdı.

Sultan Abdülmecit baykuştan ve baykuş sesinden çok korkarmış. Bir gün İsmail Paşa huzurda bulunduğu sırada bir baykuş ötmeye başlamış. Hünkâr çok telaş ettiğinde büyük pederim, "Efendim o baykuş değildir, kerkenez kuşudur. Baykuşun sesi böyle olmaz" diyerek padişahı teskine muvaffak olmuş.

Büyük pederimin evinde kendi hikâye ettiği fıkralardan biri: (Bu gibi vakalar o zamanın başka hekimlerinin de başına gelirmiş.) Tedavi ederken bazen tuhaf mükalemeler [konuşmalar] olurmuş, mesela hastaya yediği yemekleri sorunca cevap olarak, "Ne yiyeceğim, et, sebzevat" derlermiş. "İyi amma hangi sebze" deyince, "Canım işte yeşillik" cevabını alırmış. Buna da kanaat etmeyerek, "Türlü türlü yeşillik var, hangisini yedik?" derse, saraylı yarı hiddetli yarı gülerek, "Allah canını alsın, kül kömür ol, ahret suali mi soruyorsun!" dermiş.

Hele def-i tabii (tuvalete gitme) suallerine alınan cevaplar daha garipmiş. "Muntazam çıkıyor musun?" sorusuna "Efendimiz bayramda, kandilde izin verir çıkarız" diye cevap verirlermiş. "Canım o değil, tabiatın [tuvalet düzenin] nasıl?" sorusuna karşılık da, "Kapı yoldaşlarımla iyi geçinirim, kimsenin işine karışmam" derlermiş. "Kızım amelin [ishalin/inancın gereği yapman gereken işler] nasıl?"ın cevabı da, "Onu Allah bilir" olurmuş. Bunun üzerine sabrı tükenen hekimbaşı, maddenin ismini söyleyerek, "Katı mı, yumuşak mı?" diye sormaya mecbur olurmuş. Güç hal ile cevap alırmış.

Hekim İsmail Paşa'nın Namık Kemal ile teklifsizce münasebetlerinin olduğunu işittim. Zaptiye müşiri bulunduğu zaman Yeni Osmanlılar yahut Genç Türkler [Jön Türkler] unvanını taşıyanların ahvali [olayları] ve neşriyatı [yayınları] olduğu muhakkaktır. [Ebüzziya] Tevfik merhum 1909'da Tasvir-i Efkâr gazetesinde neşrettiği [yayımladığı] Yeni Osmanlılar Tarihi'nde, zaptiye müşiri [polis müdürü] İsmail Paşa'nın bu hususta

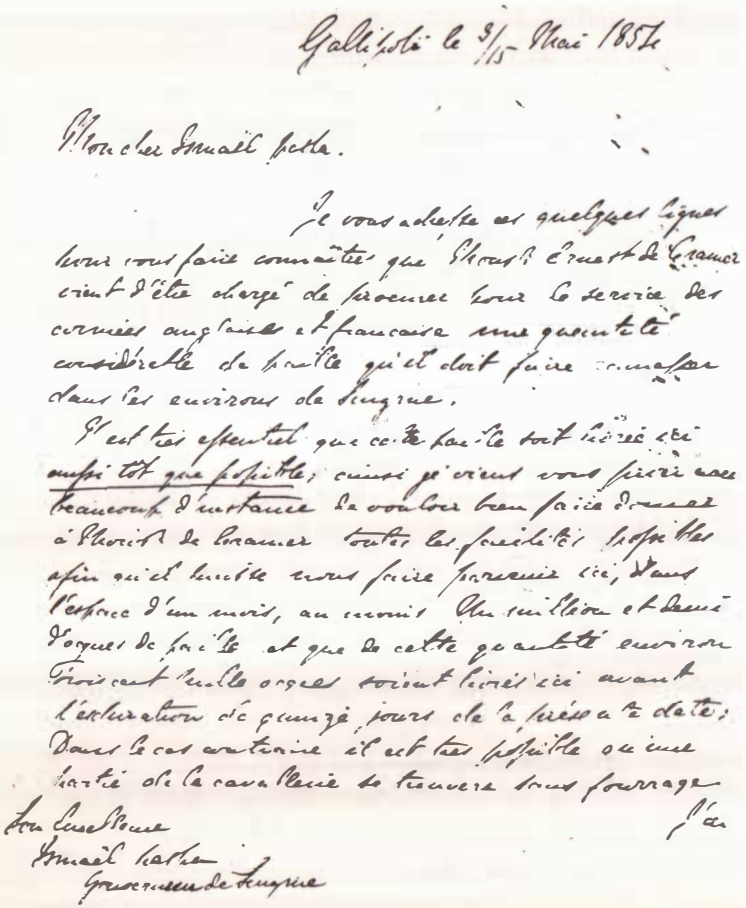

Gallipoli le 3/15 Mai 1854

Mon cher Ismail Pacha.

Je vous adresse en quelques lignes pour vous faire connaître que Monsieur Ernest de Cramer vient d'être chargé de procurer pour le service des armées anglaise et française une quantité considérable de paille qu'il doit faire ramasser dans les environs de Smyrne.

Il est très essentiel que cette paille soit livrée ici aussi tôt que possible; ainsi je crois vous faire un beaucoup d'instance de vouloir bien faire donner à Monsieur de Cramer toutes les facilités possibles afin qu'il puisse nous faire parvenir ici, dans l'espace d'un mois, au moins Cinq millions et demi d'okes de paille et que de cette quantité environ trois cent mille okes soient livrés ici avant l'expiration de quinze jours de la présente date; dans le cas contraire il est très possible qu'une partie de la cavalerie se trouvera sans fourrage

Son Excellence
Ismail Pacha
Gouverneur de Smyrne

Çanakkale'deki İngiliz konsolosunun
İzmir Valisi İsmail Paşa'ya yolladığı mektup.

J'ai déjà obtenu pour Mr. de Cramer une Lettre d'Osman Bey Président de la commission Ottomane pour prévenir le douanier de Smyrne qu'il ne doit pas prélever les droits de douane sur cette feuille – et j'ai tout lieu d'espérer que vous voudrez bien faire donner à Mr. de Cramer toutes les facilités qu'il peut s'attendre à recevoir de votre puissant aide et protection –

Vous aurez ainsi une bonne occasion de montrer votre haine déjà le contrebrer, autant qu'il sera possible, au succès de la campagne qui va s'ouvrir très prochainement contre les ennemis héréditaires de l'Empire Ottoman.

Veuillez agréer je vous prie Mon cher Consul l'assurance de ma considération, amicale et très distinguée. Votre devoué ami

W. Mallet. consul d'Angleterre

à Dardanelles.

icraatı kâfi derecede müessir [etkili] ve şiddetli bulunmadığı için tebdiline [başka göreve atanmasına] lüzum görüldüğü zikredilmektedir. Yerine tayin olunan zatın ismini hatırlamıyorum. Tasvir-i Efkâr koleksiyonuna bakılarak takviye edilebilir.

Namık Kemal, Fuat Paşa'nın konağına müdavim olduğundan, büyük pederimle tanışıp görüştüğü muhtemeldir. Hekim İsmail Paşa'nın Sultan Mecit şehzadelerinden Reşat Efendi'nin ve galiba Murad Efendi'nin de hitanlarını [sünnetlerini] icra ettiğini ilave-i malumat [ek bilgi] olarak zikredeyim. Abdülhamid Efendi ile de tanış olsa da sünnet etmemiştir.

***

Yusuf dayının İsmail Paşa ile ilgili hatıraları burada bitiyor.

İzmir Valisi İsmail Paşa'ya Çanakkale'deki İngiltere konsolosunun Gelibolu'dan Mayıs 1854'te yazdığı Fransızca mektupta kısaca şunlardan bahsediliyor:

Mektup İngiliz süvari birliği için arpa ve saman talep ediyor. Kırım Harbi'ne gidecek İngiliz süvari birliğinin atları Çanakkale'den geçerken yem gereksinimini konsolos takip ediyor, İzmir civarından bir tacirden alınacak olan bu samanların İzmir'de gümrüğe tabi tutulmaması için ricada bulunuyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına karşı yapılacak olan bu savaşın kazanılmasında paşanın katkıları olacağını bildiriyor İngiliz konsolos.

Kırım Harbi'ne giden bu süvari birliği, Sivastopol harbine katılmış ve yanlış bir manevra sonucu çoğu hayatlarını kaybetmiştir. Bu olay üzerine kitaplar yazılmıştır, ben de *The Reason Why*[5] diye bir kitap görmüştüm.

5 Cecil Woodham Smith, *The Reason Why*, McGraw-Hill, New York, 1953.

Bu mektubun elden ele geçerek 13 Eylül 1979'da bana gelmesi, Leyla Hanım'ın, sonradan da Yusuf dayının ve kızı Leyla Hayreden'in itina ile saklamaları sonucu olmuştur.

Nihat Vedat Tek'in kaleminden Hekim İsmail Paşa

Vedat dayımın oğlu Nihat Vedat Tek'e dair anılar ve ondan aldığım mektuplar, onunla ilgili bölümde yer alıyor (bkz. s. 152). Ancak Hekim İsmail Paşa ile ilgili mektubunu burada sunuyorum:

> Aziz ve sevgili yeğenim Nezihçiğim,
>
> Geçenlerdeki ziyaretim esnasındaki şahsıma gösterdiğin yakınlıktan dolayı son derece mütehassis olduğumu söylemek isterim. Bizler yaşlılar, bu gibi ilgilerden çok büyük memnuniyet duyarız. Annen Nezihe ablam merhumun bir ara hasta olduğunu Mersin'de imar müdürü olduğum sırada öğrenmiştim. Kendisine yazdığım mektuptan ne kadar memnun olduğunu bana daha sonra verdiği bir cevabı ile bildirmişti. Emlak Caddesi'ndeki Isparta Palas Apartmanı'nda iken kendisini sık sık ziyaret ederdim, hep eskilerden anlatırdık. Melek gibi insan Muzaffer Bey enişteni hiç unutmam, yaşlı haliyle gelip beni ziyaret eder, beraber çıkardık. Hep sizlerden, hayırlı evlatlarım diye söz ederdi. Sizler de onlara benzediniz, tebrik ederim sizleri.
>
> Nezihçiğim seni ziyaretim esnasında Mimi'nin[6] babası Hekim İsmail Paşa'nın validesinin fotoğrafını verdiğimde bazı bilmediğin hususları orada kısa zamanda anlatmama hem vakit, hem de ortam müsait değildi. Şimdi sana bu bilgileri vermek isterim. Bu yazacaklarımı bana gerek Mimi, gerekse Mimi'nin ablası ve Sadrazam Kadri Cenani Paşa'nın kerimelerinden Afife Hanım halam anlatmıştı. O da annesinden duymuş.
>
> Hekim İsmail Paşa, Sakız Adalıdır, oranın ünlü ailelerinden Rodokanaki'nin oğludur, annesi de gene oranın ünlü ailelerin-

6 Ailede Leyla Hanım'dan Mimi diye söz edilirdi.

den Metaksas'ın kızıdır. Sendeki fotoğraf, Mimi'nin babaannesinin, adı Kivelil'dir. Sakız Adası'na o devirde İzmir'den her ay bir cerrah hekim gider, hastalarını muayene edermiş. Hekimin geldiğini adanın kiliseleri çanlarını çalarak, halka bildirirmiş. İzmirli hekim Sakız Adası'na Çeşme yolu ile araba veya at sırtında gidermiş. Tarihte yazar; bir ara diğer adalarda olduğu gibi yerli halk, Osmanlı devletine baş kaldırmışlar, İstanbul'dan donanma gönderilerek isyan bastırılmış. Bu arada Hekim İsmail Paşa'nın İzmirli muhterem ve zengin ailesi, buna rica etmişler, 'Aman doktor bey bizim küçük Sotiri'yi beraber götür, kurtar onu' demişler. Bu suretle adı sonradan İsmail olan Sotiri, doktorla beraber İzmir'e gitmiş. Doktorun Aydın'da ve Mısır'da birçok malları varmış, çocuğu da yokmuş. Çocuğu kendisine evlat edinmiş ve İzmir'de okula verip rüştiyeyi ikmal ettirmiş; sonra doktor vefat eder, ardından da karısı. Kendisine büyük bir servet kalan genç İsmail, İstanbul'a gelir, Tıbbiye-i Şahane'yi tamamlar. Oradan Roma'ya gider ve daha sonra Paris'te tıp tahsilini tamamlar. Paris'te Sefir Münir Paşa çok sevimli, sokulgan, zeki bir insan olan İsmail'i saraya tavsiye eder. Padişah huzuruna kabul eder, onu sever ve hekimbaşılığa nasbeder [tayin eder]. Daha sonraları malûm olduğu üzere İzmir'e ve Girit'e vali olarak gider; Mimi de beraberindedir. Mimi hatıralarında Girit'ten bahseder. Daha sonra Zaptiye nazırı, İstanbul şehremini, yani belediye reisi ve yine daha sonra Nafıa nazırı, Ticaret nazırı ve kısa bir müddet sadrazamlıkta bulunur.

Yusuf Razi Bey amcamın da şehreminiliği ve Nafıa nazırlığı ve Posta Telgraf nazırlığı vardır. Gerek Yusuf Bey amcamın gerekse İsmail Paşa'nın büyük kerimesi Adviye Hanım'ın kocası Sadrazam Antepli Kadri Cenani Paşa da şehremini oldukları için İstanbul Fatih Saraçhane'deki Belediye Müzesi'nde[7] hepsinin diğerleri gibi fotoğrafları bulunmaktadır.

Bir ara bir vakit bulursan görebilirsin. Gerek Hekim İsmail Paşa'dan, gerekse Sırrı Paşa'dan *"Savant Ottoman Écrivain"*

7 Bu müze 1988'den beri, bir şehir müzesine dönüştürülmüş olarak, Yıldız Sarayı içinde hizmet vermektedir (e.n.).

Kiveli (Kibele) Rodokanaki, Hekim İsmail Paşa'nın annesi, Leyla Hanım'ın babaannesi.

[âlim Osmanlı yazarı] diye Fransızca *Grand Larousse*'da iki sahife yazılar vardır. Ayrıca Almanca *Das Grosse Brockhaus* ansiklopedisinde de bahsi geçer.

Herhalde sizlerde de olacak veyahut İsmail Arar'da. Hekim İsmail Paşa'nın 5 ila 6 ciltlik eserleri vardır, bunlardan biri (*Sırr-ı Kur'an, Fikr-i Kur'an* ve daha başkaları da) hemşirem Saadet'te bulunmaktadır. Hekim İsmail Paşa'nın Fransızca yazılı tıp kitabını da kızım Nermin'e verdim.

Mimi derdi ki, kaç kere Sakız Adası'ndan akrabaları gelip İsmail Paşa'yı gerek İzmir'de, gerekse İstanbul'da aramışlar, çok üzülmüş, onlara para verip savmış. Hekim İsmail Paşa gayet tabii Rumcayı iyi bilirdi, ama Girit Adası valiliğinde halk ile Rumca konuşmaz, hep tercüman kullanırmış. Ama Mimi, Rumca yazar okurdu. Osmanlıca *Kamus*'ta[8] İsmail Paşa için diğer birçokları gibi Enderun'dan, devşirme, muhtedi, diye bahseder.

Nezihçiğim epeyi başını ağrıttım ise de anladım ki, ailemizin geçmiş tarihine önem vermektesin, bunun için bu bilgileri verdim. Hekim İsmail Paşa'nın büyük kerimesi Adviye Hanım'ın oğlu ve Sultan Mehmet Reşat'ın teşrifatçıbaşısı İsmail Cenani Bey'in tek oğlu Kadri Cenani hayattadır. Kanlıca'da ikamet eder. Shell şirketi ileri gelenlerinden emekli, çok kültürlü bir zattır, paşanın bir oğlu da vardı. Fuat Bey dayımız kısa boylu, bahriyede kaptan albaydı. Onun birinci karısından oğlu Hayrettin Bey, Nazime kuzinin kocası oldu ve birkaç yıl evvel vefat etti. İkinci zevcesinden bir kızı, bir oğlu daha var. Kızı tıpkı, Feride halam rahmetliye benzemektedir, diğerini tanımadım. Çamlıca sırtlarında Dudullu'da ikamet ederler.

***

Hekim İsmail Paşa hakkında hep devşirme diye duymuştuk, ama ayrıntıları bize anlatılmamıştı. Nihat Vedat Tek sayesinde hikâyenin tamamını öğrendik.

1983 yılında büyük kızım Furuğ, Sakız Adası'na gitti ve soruşturdu. Metaksas ismi çok yaygınmış

8 *Kamusü'l-Alâm* (e.n.).

Yunanistan'da, fakat Rodokanaki ismi, ancak Sakız Adası'nda bilinen bir isim. "Onlar bir fakir balıkçı ailesiydi ve Londra'ya göç ettiler" demişler. Orada tanıştığı insanlar Furuğ'a çok yakınlık göstermişler ve hatta turist olduğunu bile kabul etmek istememişler. Furuğ da kendini pek yakın hissetmiş. Nereden nereye!

Bahriye Miralayı Fuat Bey, Hekim İsmail Paşa'nın oğlu, Leyla Hanım'ın kardeşi.

Leyla Hanım, anneannemin annesiydi.

Çocukluğumdan beri bende bir eski hatıra sevgisi vardı. Kendimi bildim bileli, yatılı okulda okuduğum için mi neden bilmem, anneme çok bağlı idim. Babam hep seyahatte olurdu, sonra Osmanlı terbiyesi ve göreneği sebebiyle babayla fazla konuşulmazdı. Soru sorulmaz, yalnız itaat edilirdi. Duyduğumuz hikâyeler de öyle idi. Sırrı Paşa şımarmasınlar diye çocuklarını ancak uyuduktan sonra öpermiş. Dedem de Kızıltoprak'ta korkulan ve kaçılan bir insandı. Babam çok şakacı ve cana yakındı, ama o da gene Osmanlı terbiyesiyle büyümüş, bizim de aynı şekilde yetişmemizi isterdi. Büyükler odaya girince ayağa kalkılırdı. Herkesin bir oturma yeri vardı. Dedemin köşesi, anneannemin yeri, Leyla Hanım'ın oturacağı yer hepsi belli idi. Masada çocuklar konuşmazdı, ancak soru sorulursa cevap verirlerdi. Hatta hizmetçilere bile çocuklar emir veremezdi, ancak en küçük evlatlıktan bir şey getirmesi veya yapması istenebilirdi. Bütün bunlar her nasılsa bilinirdi, herhalde derece derece görenek ve dadımızın öğütleri ile öğrenilirdi. Kimin elinin öpüleceği, kime nasıl selam verileceği, nasıl muamele edileceği hep dadımızca fısıldanırdı.

Biz küçükken Kızıltoprak'ta elektrik, akar su ve havagazı yoktu. Gece olmadan gaz lambaları hazırlanır, su kuyudan tulumbayla çekilir, mevsimine göre, ya mangal dökülür ya da kış ise, hem mangal dökülür, hem de

Leyla Hanım'ın gençliğine ait bir fotoğrafı.

sobalar yakılırdı. Bu hayatın içinde radyo, buzdolabı, televizyon gibi araçların yeri yoktu. Onun için insanlar birbirleriyle daha çok konuşur, görüşürdü. Genellikle gidilecek yere yürüyerek gidildiği için yolda da konuşulurdu. Daha az gazete ve dergi bulunurdu. Biz çocuklara da daha çok dinlemek düşerdi. Ailede büyük ve yaşlılar da çok olduğu için onlar anılarını anlatırlardı. Buluştukça Leyla Hanım'dan mutlaka bir masal istenirdi. Herkesin sevdiği masalları vardı. Gene, gene isterdik o masalları. Hatta nerede güleceğimizi, nerede üzüleceğimizi bile evvelden bilirdik. Gene de isterdik bu masalları. Seneler geçti ve biz artık masallara numara koymaya başladık, örneğin Kızıltoprak 27 deyince, babamın Kastamonu'daki ayı hikâyesi akla gelirdi. Tabii bu biraz da şaka idi. Masallar tasnifli filan değildi, ama lafın geleceğinden hangi masal anlatılacağını anlar olmuştuk. Hatta daha anlatmadan gülmeye başlardık. Anlattıkça daha çok gülerdik. Anneannem çok heyecanlı ve taklitli

masal anlatırdı. İmparatorluğun çok yerinde dolaştığı ve çok kimseyle temas ettiği için kendine göre küfürlü müfürlü anlatırdı. Büyük anneannem Leyla Hanım kızını, "Feride yapma, yüreğime inecek" diye azarlardı. Bir gün yemekte karpuz iyi çıkmamıştı. Dedem itiraz etmiş ve eşine, "Hanım bu kocakarı etine dönmüş" diye bir söz sarf etmişti. Bunu Osmanlı sofra adabına yakıştıramayan Leyla Hanım damadına gayet sert bir tavırla, "Tadına baktınız galiba efendim" diye çatmıştı. Bu durumda gülmek saygısızlık olacağından neredeyse tabağımızın içine girecektik.

Anlatılan bu hikâyeler kimisi devler, ecinniler, Kaf dağının arkasındaki padişahın oğulları gibi eski masallar olmakla beraber, bir de kendi anıları vardı. Örneğin İstanbul'dan Selanik'e trenle giderken neler olmuş. O zaman vagonların kompartıman kapısı dışarı açılırmış ve dışarıda açık bir basamak varmış. Bu nedenle tren hareket ettikten sonra kompartımandan çıkılamazmış. Leyla Hanım, anneannem, Sırrı dayım ve birkaç kişi daha Selanik'te bulunan Yusuf dayıya gidiyorlarmış. Sırrı dayım daha dört beş yaşında, fena halde sıkışmış. Ama o zaman yapacak başka bir şey yok. Akıllarına gelmiş, anneannem bir gazete kâğıdını yere açmış ve dayım da büyük abdestini kâğıda yapmış. Neyse kâğıt dürülmüş, pencereden dışarı fırlatılmış ve yandaki kompartımanda bir kıyamet kopmuş. Rüzgar, kâğıdı açmış ve o kompartımanın camına yapıştırmış. Neyse kimseye bir şey olmamış, ama biz bu hikâyeye çok gülerdik. Tabii bunu anneannemin o mimikleri ile ve taklitleri ile anlatması lazım.

Bir de Kızıltoprak hayatında insanların daha çok okumaya ve yazmaya vakti varmış herhalde. Evde devamlı aşçı, bahçıvan, hizmetçiler, evlatlıklar, dadı gibi insanlar olunca, herkesin elinde bir kitap veya kalem görmek normal bir manzara idi. Leyla Hanım şiirleri-

Leyla Hanım'ın gençliğinde çekilmiş bir fotoğrafı.
"Hafidim Sırrı'ya Kızıltoprak hatırası, 5 Teşrinisani [Kasım] 1928"
yazısıyla torununa ithaf etmiş.

ni kâğıt parçalarına yazar, sonra defterine toparlardı. Anneannemin gittiği yerlerden topladığı mânilerin, kantoların, şarkıların defterleri vardı. Annemin başucunda her zaman birkaç kitap ve yazı masasında kâğıtları olurdu. Dedemin üçüncü katta "tepe oda" dediğimiz bir kütüphane odası vardı ve orada devamlı okur yazardı. Büyük bir divanın üstünde bağdaş kurar gibi oturur ve dizinin üstünde, eski yazıyla gayet çabuk ve hırslı yazardı. Sonra yeni yazıyı öğrendi, ama onu daha yavaş yazardı. Leyla Hanım da eski yazı yazardı. Anneannem de eski yazı yazardı, ama fazla kitap okuduğunu görmedim. Odasında kitaplık yoktu zaten. Leyla Hanım'ın notaları ve kitapları Bostancı'daki yangında yanmış, ona çok üzülürdü. Ama gene nota ve şarkı yazardı. Annem ve teyzem İngilizce, dayım daha çok Almanca okur yazarlardı. Dedem Fransızca iyi bilir, İngilizce de okur, fakat annemin yardımını isterdi. Bizden gizli konuşulacağı zaman Rumca veya İngilizce konuşurdu büyükler. Leyla Hanım Rumcayı gayet iyi bilirdi, anneannem daha çok İstanbul Rumcası konuştuğundan annesi onu tashih ederdi. Dedem ayrıca Arapça ve Farisi bilir, bize de beyitler öğretirdi. Kızıltoprak'a her gün *Cumhuriyet* aldırılırdı. Genellikle bahçıvan, alışverişi yaparken gazeteyi de alırdı. O zaman Kızıltoprak'ta gazete dağıtmak diye bir hizmet yoktu. Dedem de akşamları dönerken bir *Akşam* gazetesi getirirdi. Gazeteyi önce büyükler okurdu. Anneannem gözlüğünü takar, şöyle bir baktıktan sonra anneme verirdi. Annem haberleri yüksek sesle okur, herkes dinlerdi. Ondan sonra hangi tefrika roman takip ediliyorsa o kısım okunurdu. Daha sonra da anneannem, annem ve o zamana kadar gelen komşu veya misafirler, bilmece çözmeye koyulurlardı.

Bostancı'daki yangında yandıkları için, Leyla Hanım birçok anısını Kızıltoprak'ta baştan yazmış. Tabii bunlar hep eski yazı idi. Anneme rica ettim ve birçok

yazıyı baştan yeni yazıyla yazdı. Bu yazıları yıllarca sakladım ve sonunda baktım ki bunlar artık bir daha anlatılamayacak hikâyeler halini almış. Tabii daha teyp, plak, video düşünülemezdi. Evde kullanılan film makineleri de çok sonra çıktı. Onun için elde kalan hatıralar, eski ve yeni yazılar, kitaplar, resimlerden ibaret. Annem ve dayım resim çekmeye meraklı idiler. Pek çok aile albümü yapmışlar, bunları Kızıltoprak dağılırken kimse almadığı için ben sakladım. Biraz da saklayabilecek yer sorunu vardı. Bir kamyon eşyayı, ancak bacanağım Ahmet İsvan'ın Yalova'daki buzhanesinin çatı arasında saklayabildim.

Yıllarca, zaman zaman anneme yazdırarak, daha sonraları kayınvalidem Mevhibe Doğan'a okutarak, bu eski yazıları yeni yazıya çevirdim. Ben okumaya başladığım yıl yeni yazı başlamıştı, onun için eski yazıyı ancak evde öğrenebildiğim kadarıyla kaldım. Yeni yazıya çevirdiğim belgelerle sizlere Osmanlı hayatından örnekler vermeye çalışacağım.

Evvela Leyla Hanım'ın elyazısı ile eski yazı yazdığı ve yıllar sonra annemin yeni yazıya çevirdiği bir anıyla başlayalım. Bunu öncelikle seçmemin nedeni, bir Osmanlı padişahının Girit Adası'na gönderdiği valinin özel hayatını canlandırmasıdır. Hekim İsmail Paşa'nın kızı Leyla Hanım, o günleri olduğu gibi yazmış. Sonraları başka bir yazardan *Voyage du Sultan Abd-ul-Aziz de Stamboul au Caire*[9] adlı anılarını okudum. Louis Gardey ismindeki bu Fransız yazar, Enderun Mektebi'nde[10] profesör olarak bulunmuş. Kitabı 1865 yılında Paris'te basılmış ve "A son Excellence Ismail Pacha Gouverneur de l'Ile de Crète"[11] diye paşaya ithaf etmiş. Kitap elden ele bana gel-

9 "Sultan Abdülaziz'in İstanbul'dan Kahire'ye seyahati".

10 Enderun Mektebi, son Osmanlı döneminde saray mensubu çocuklarla gençlerin eğitim gördüğü okuldu (e.n.).

11 "Girit Adası Valisi İsmail Paşa Hazretleri'ne".

di. Bu Fransız hocanın tuttuğu günlük ile Leyla Hanım'ın anıları birbirini tutuyor. Annem de anlatırdı. Sultan Aziz, Mısır'a gittiği zaman dönüşte Girit'e uğrayacakmış. Evde hazırlık yapılmış. Padişah gelecek diye ilave yemek takımları aldırılmış, fakat sonra padişah gelmemiş. Bu günlüğü okuduktan sonra anladım, neden Sultan Aziz, İsmail Paşa'ya gideceğini haber verdikten sonra vazgeçmiş. Padişahın peşinde İtalyan, İngiliz ve Fransız harp gemileri de geziye katılmış. Anlaşılan padişahın Girit'e gitmesini o devrin güçleri istemiyorlardı. Girit'e ayak bassa, belki orasını imparatorluktan ayırmak daha zorlaşacaktı. İsmail Paşa aslen Sakızlı olduğu için herhalde padişah onu oraya karışıklıkları önlemesi için göndermiş. Ancak o döndükten sonra Girit İsyanı başlamış.

Şimdi ben aradan çekiliyorum ve sizi Leyla Hanım'ın anılarıyla baş başa bırakıyorum.

Kendi kaleminden Şair Leyla Hanım

Tarihi veladetim altmış ile altmış beş [1845-1850] sırasındadır zannederim.

O vakitki âdet üzere dadılar, süt nineler ve kadınlarla büyümüşüm. Pederim merhumun hekimbaşılığı münasebetiyle dört yaşında iken, Münire Sultan merhume saraya aldırmış. O vakitten beri orada geçen ahvali [olayları] de sırası düştükçe yazacağım. Okumaya kimden başladığımı bilemiyorsam da, geçen Bosna ihtilalinde merkez naibi bulunan Ömer Efendi'den biraz, biraz da pederimin kethüdası Emin Efendi namında bir zattan, bir müddetçikçe de pederimin mühürdarı Sabit Efendi'den okudum. Yazıyı da gene öyle meşk ettim.

Pederim ilk İzmir valiliğinde yalnız beni beraber götürmüştü. O vaktin modası olarak erkek elbisesi giyerdim, pederimin yanında yatardım, hizmetime lalam bakardı. Merhum defter filan yazdıkça ben de bir şeyler

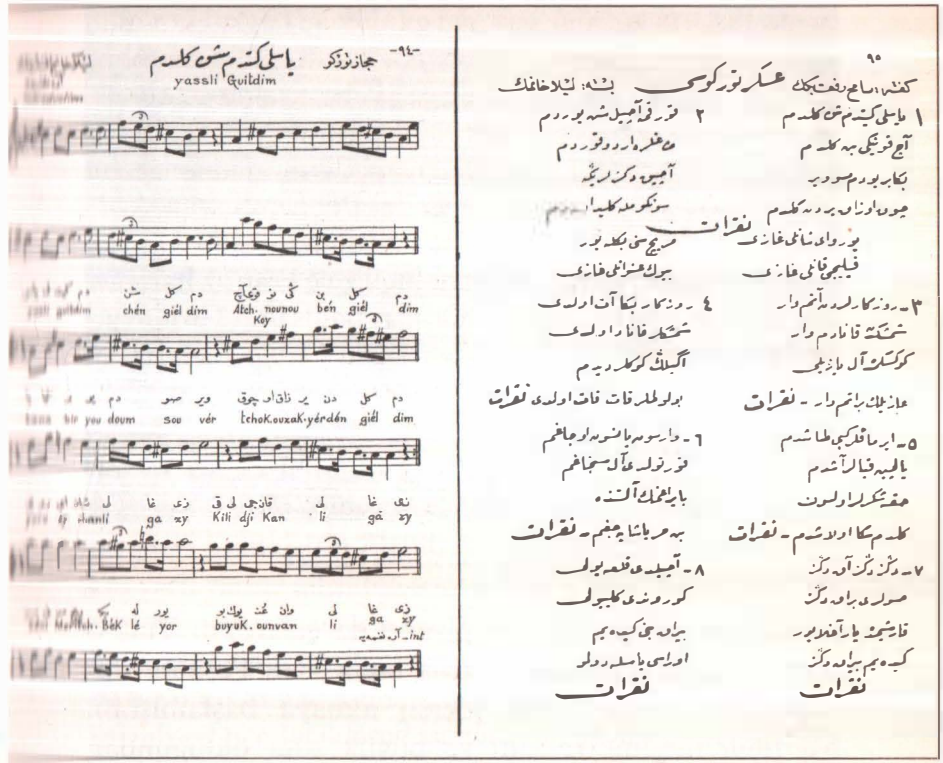

Şair Leyla Hanım'ın bestelediği "Yaslı Gittim Şen Geldim" marşının notası

yazardım. Müteahhiren [sonradan] valide ve kardeşlerim de gelip biraz müddet İzmir'de oturduk. Sivastopol fethinde[12] İstanbul'da bulunduk. İzmir'in zeybek elbisesi ile sarayda Sultan Mecit'e çıktım. *Tuhfe-i Vehbî*'den[13] ezber okuttu. Ali Galip Paşa merhum da taltif ederdi [ödüllendirirdi]. O vakit birkaç ilahiyi meşk etmiştim [çalışıp öğrenmiştim] ki, fenn-i musikiyi o tarihten anlamaya başladım demektir.

12 Kırım Savaşı (1853-56).

13 *Tuhfe-i Vehbi*, Sünbülzade Vehbî'nin 1789 yılında basılan Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür.

Leyla Hanım piyanosunun başında.

Sinnime [yaşıma] göre piyano da çalardım. Yine o tarihte idi ki [Francesco] della Suda Faik Paşa'nın biraderinden resim meşk [dersi] almaya başlamıştım. Merhum meşhur ressam ve büyük usta olduğundan bir çocuğa meşk vermekten sıkılmıştır ki, Mekteb-i Tıbbiye talebesinden kendi şakirdanından [öğrencilerinden] Yanko namında bir genç ressam göndermişti. Muşamba üzerine yağlıboyaya başlayacağım zaman büyük validem, teyzelerim ve validem birtakım vâsî [koruma amaçlı] fikirlerle bana resmi bıraktırdılar. O öylece kaldı ise de hâlâ Kadıköyü'nde oturan matmazel Terez Roma'dan almakta olduğum piyano dersini ilerletmekte idim. Hemşirem notayı daha iyi görür, okur ve parmakları daha kuvvetli olduğu için ona hep bas tarafını; bana da alafranga musiki usulünü daha iyi tatbik edip parmaklarım da tiz ve hafif olduğu için –primo– makam tarafını çaldırırdı. Dört elli güzel, güç parçalar çalardık. O vakit İslam'da bizim kadar iyi çalan

bulunmadığından Sultan Mecit, Veliaht Aziz Efendi,[14] Murad Efendi ve İlhami Paşa çok beğenmişlerdi. O aralık her senenin dokuz aydan ziyadesini sarayda geçirdiğimden çok okuyamadım. Fakat emsalime [yaşıtlarıma] nisbetle pek de geri kalmamıştım. Refia, Münire, Behice sultanlara hayli piyano gösterdim. Yazılarını da bildiğim kadar ıslah ederdim. Sarayda ekseri vaktimi Murad Efendi ve hanımları ile geçirirdim. Kâh piyano çaldırır, kâh resim yaptırırlardı.

İşte o vakit dünyanın halini hiç bilmeyerek pek rahat, pek ferah yaşadım. Yalnız bir gece çok sıkıldım, o da gece bahçeden Murad Efendi'nin odasına atılan bir muhabbetnameyi müşarünileyh hazretlerine [adı geçene] ben attım sandırmaları idi. Akşamdan birlikte piyano çaldık. Biraderi Kemalettin Efendi ile beni oynatıp eğlendi. Herkes yerli yerine gittikten sonra bir kız gelip bana güzel bir yazı ile gayet nazikane bir teşekkürname getirdi. Başkalarında görmüş idiysem de kendimde ne öyle bir istek, ne de bir ümit olmadığından, hiçbir mana veremeyip kızdan istizah edince [açıklama isteyince], "İsim tasrih edemem [açıklayamam], siz bilirsiniz" demesi üzerine de bir şey anlamayıp "Kimindir?" diye sorunca kız, "Artık sen de uzattın, verdiğin kâğıdın cevabıdır" deyince, pek bozuldum. Kıza bir türlü laf anlatamadığım gibi müşarünileyh hazretlerine de ne kendim ne bilvasıta [birisi vasıtasıyla] bir şey söylemek mümkün olmadığından o cesaret benim üzerimde kaldı. Ertesi akşam utandığımdan gidemedim, çünkü kâğıtta ne vardı bilmiyordum. Ne ise yine çağırıldım gittim. Kendisini yine evvelki tavırda görüp bir derece müteselli oldumsa [avundumsa] da her gördükçe yerlere geçecek gibi olurdum.

Çocukluk ve gençlik ilk senelerimi şehzadelerle geçirdim. Hiçbirisiyle kardeşlikten başka bir muamelemiz

14 Abdülmecit'ten sonra tahta çıkan Abdülaziz (e.n.).

1926'da Leyla Hanım saray esvabı ile oğlu Yusuf Razi'nin evinde.

yoktu. Pederimin hayli evvel Hamid Efendi'ye takdim ettiği bir kız hastalanıp bize tımara [iyileşmeye] çıkmıştı. Merhume saraylıların delicelerinden olup eğlenmek namıyla o vaktin modası olan, rast gelene temenna ve işaret eden takımdan idi. Takıldığı birkaç kişi arasında bir gün iki genç görüp birisinin tavrı hoşuma gitmişti. Müteahhiren [sonradan] lakırdı ederlerken de tesadüf ettim, sözlerini de beğendim. Ben kendimi adam sırasına katmadığımdan sevmek sevilmek düşünmedimse de, nasılsa o genci sık sık hatırlardım. Enişteyle görüşür-

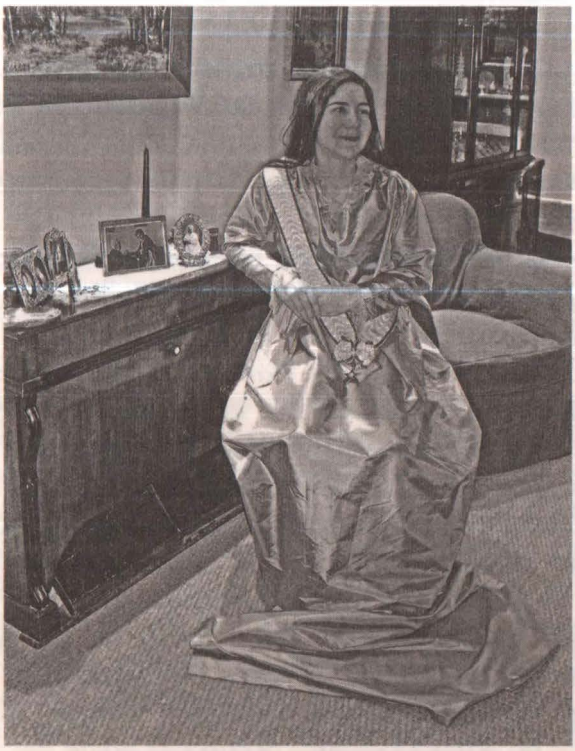

Leyla Hanım'ın altıncı kuşak torunu Nisan Noyan, saray esvabı ve şefkat nişanıyla, 2010. Yanındaki armonyumun üzerinde Leyla Hanım'ın aynı kıyafetle fotoğrafı ve Nezih Neyzi ile Leyla Hanım'ın bu armonyumun başındaki fotoğrafı (bkz. s. 61) dikkat çekiyor.

lermiş. Esat Paşazade Sadullah Bey'miş. Pederimin beni ona vermesini eniştem münasip görmüş. Bunu hemşirem söylerken işittim. Doğrusu pek sevindim. Fakat Sadullah Bey'in bundan haberi yoktu.

Biz Girit eyaletine tayin olduk. Ben yine pederimle yalnız gidecektim. Veda için Münire Sultan'a gitmiştim, o vakit İbrahim Paşa'nın haremi [eşi] idi. Sultan Mecit'in vefatı gecesi[15] orada bulunup ertesi gün o felaketi gördüm, savuştum. Birkaç hafta sonra Girit'e gitmek üzere girdiğimiz *Keyvan* fırkateyninde pederim beni bir Hıristiyan kadına takdim etti. İsmi Elisavet Verf. Kadın Türkçe bilmezdi. Ben onun bildiği lisanlardan birini bilmezdim. Kadının kemal [olgunluk] ve feraseti [anlayışı] bana her şeyi kolay tefhim ederdi [anlamamı sağlardı]. Rum ve Fransız harflerini kurşunkalemle bir kâğıda yazıp seslerini de anlattı. Vapurda bulunduğumuz birkaç günde harfleri ve birinci heceleri öğrendim.

Kadın nasılsa beni sevdi mi, yoksa birtakım cühela [cahil] cariyeler içinde bulunup benim de onlar gibi kalacağıma acıdı mı, her neye ise benim fikrimi avcu içine aldı. Bir küçük odaya, bir yazıhane koydurup her sabah gelip beni oraya kapardı. Ne kadar güzel tarif eder anlatırdı. Bütün günü misafir ve dikiş ile geçirirdim. Akşamüstü, gece ekseri Hıristiyan familyaları [aileleri] gelirlerdi, eğlenirdik. Beraber deniz hamamına [plaja] giderdik. Hamam memleketin haricinde [şehrin dışında] idi. Biz araba ile o merkeple [eşekle], giderdik. Sebebi de malum ya, hâlâ ardı kesilmeyen tuhaf âdetlerdi. Biz denizden beraber çıkıp büyücek bir kaya sayesinde kum üzerine oturup *Robenson Kruzo* [Robinson Cruose] okurduk. Hepsini iyi anlayamazdım. Bütün yaz böyle devam edip kışın yine bizim büyükvalide dersime mâni oldu.

15 Abdülmecid 25 Haziran 1861'de 39 yaşındayken tüberkülozdan ölmüştü (e.n.).

İhtiyar, İstanbul'a geldiği gibi başladı. Eski olduklarından cariyelerin her biri birer kethüdalık ederler, hatta oda kapısına vurup "Artık çocuğun canı sıkıldı" –bana da ayrıca türlü şeyler– der ise de, ikimiz de ehemmiyet vermez derslerimize devam ederdik. O esnada Girit rüştiye mekteplerinin hüsnühat [güzel yazı] muallimi [öğretmeni] ve muhasebe kâtibi bulunan Kandiyeli Esat Efendi'nin (şimdi Kudüs muhasebecisidir) bana yazı meşki [alıştırması] getirmesini pederime yalvardım, derhal getirdi. Kendi kendime az çok çalışırdım. Bazı dîvanlar mütalaasıyla kendimde şiire bir heves bulup ilk söylediğim bir gazeli pederime göstermeye cesaret edememiştim, bir tesadüf elimde görüp alınca ben de sevindim. Girit şairlerinden Kutbi Efendizade Sadık Efendi'ye gösterdi. Sadık Efendi Sakız mutasarrıfı idi, merhum oldu, bazı yerlerini tashih etti, o ve pederimin divan kâtibi Hasbi Efendi birer takriz [övgü yazısı] gönderince artık pek ziyade sevindim ama gazel, takriz filan nedir onu bilemiyordum. Hasılı yavaş yavaş öğrendim.

Rumcayı da bir senede tekellüm ettim [konuştum]. Fransızca da anlardım ama pek iyi bilmezdim. Girit hanedanlarının genç hanımları elbiselerini hep bana biçtirirlerdi. Girit'e azimetimizden [gelişimizden] sonra Sadullah Bey'in evlendiğini işittiğimde mahzun gibi oldum, fakat düşünmedim ondan sonra. Giritli Mustafa Paşazade Hilmi Bey'e, bir adamları vasıtasıyla istediler, pederim vermedi. Seksen [1863-64] tarihinde mezunen [izinli olarak] iki ay İstanbul'da bulunduk, avdet ettik [geri döndük]. Sultan Aziz Mısır'dan avdetinde [dönüşünde] Girit'e uğrayacak diye hazırlanmakta iken Hasbi Hüsam Efendi, rical-i devletten [devletin ileri gelenlerinden], kerimesi Mürşide Hanım tebdil-i hava [hava değişimi] için Girit'e geldi. Kendisini pek sevdim, hâlâ severim. Seksen üçte [1866-67] pederimin teşvikiyle, Sultan Aziz'e bir methiye tanzim etmiştim, sal tarikiyle Valide

Sultan'a gönderdi. Aldığımız cevapta Sultan Aziz hazretleri okuyup tahsin ederek [beğenerek] makam-ı tahsinde bir pırlanta zarf gönderdiklerini yazmıştı. Fatma Sultan'a da iki şarkı göndermiştim onlar da beğenildi. Yadigâr olarak bir madalyon gönderdiler, duruyor. Girit ihtilalinde pederime Rumcaya ve Rumcadan Türkçeye bazı tercümelerle sır kâtipliği ettim. Hasılı Girit'te bulunduğum müddetçe ömrüm bedava olmadı. Ekseri ecnebi familyaları gelirlerdi. Gelip geçen seyyaheler de bize çıkarlardı. Trablusgarp'ta [Libya] idam ettikleri Kontes Matmazel Tene ile de görüşmüştüm. İdamı beni dilhun etti [kan ağlattı]. Hâlâ Girit'te mukime [oturan] Madam la Kontes de Schwartz beni pek severdi, sık gelirdi. Bir gün o vaktin modası olan başlığı başımda görüp ismini sorunca ben de verdikleri Garibaldi namını söyledim. Meğer hatun Garibaldi'nin[16] ehibbasından [dostlarından] imiş, her vakit muhabere ederlermiş [haberleşirlermiş]. Bunu kendisine yazıp gönderdiği selamla güzel sözleri birkaç hafta sonra bana söyledi. [Leyla Hanım'ın anıları burada kesiliyor.]

Leyla Hanım'ın kızı Feride'ye mektupları

Mektup, Balkan Harbi sırasında İstanbul'dan Trabzon'a yazılmış. Zarf olarak "Yanya Vilayeti – Hususi" damgalı bir zarf kullanılmış, fakat üstü ince bir çizgi ile iptal edilmiş. Pul zarfın arkasına yapıştırılmış ve 20 paralık. Damga "Kızıltoprak" hem eski yazı hem Fransızca. Mektubun üzerindeki posta damgasının tarihi 25-11-12 (1912)

16 Giuseppe Garibaldi (1807-1882) bağımsız şehir devletlerinin birleşerek İtalyan Krallığı'nın kuruluş sürecinde belirleyici ve etkili olmuş asker ve siyasetçidir. 1827-30 döneminde İstanbul'da yaşamış ve İtalyan İşçi Cemiyeti'ni kurmuştur. 19. yüzyıl sonlarında bereye benzer başlığı moda olmuştur (e.n.).

Leyla Hanım'ın çocukları (soldan):
Vedat (Tek), Yusuf Razi (Bel), Feride (Ayni), Nezihe (Beler).

B harfi [Bismillahirrahmanirrahim]

Kızım Farideciğim,

Siz gidince yalnız kaldığımı düşünüp merak etmişsinizdir. Hemen ortalığı toplayıp yerleştirmeye koyuldum, ilk dakikalarda saatlerce mahzun olmadım, sıkılmadım dersem inanmazsınız. Evet pek mahzun oldum nazarımda o daha büyüdü, güya ömrümde gelmiş ... içinde kaybolacağım sandım. Neyse öteye beriye koşup geçiştirmeye çalıştım. Akşama kadar işle meşgul oldum. Doğrusu sık sık gözlerim yaşla doldu. Neyse o gece geçti, ertesi gün Emine Hanım geldi. Şerif geldi. Cuma akşam da çocuklar geldiler, insan her şeye alışıyor. Sıhhatimiz iyidir, çocuklar şimdi mektebe gidiyorlar. Ben de Nasib Hanımefendi'ye davetliyim bugün, kardeşlerinize gidemeyeceğim, çünkü mektepte büyük imtihan varmış. Nezihe derslerini ezberlemek için burada, tenhada çalışmayı tercih ediyor. Bu hafta Nişantaşı'na gitmek niyetindeyiz, mektupları gene buraya

gönderiniz. İlyas yemeklerimizi pişiriyor, ağır hizmetlere de yetişiyor. Şimdicik böyle olup bitiyor.

Dün Hasan Bey geldi, afiyette imişler. Selahattin'den sana gelen kartı ona gönderiyorum, galiba Mehmet Ali Bey onu bir iş ile begam [?] eder. Bugün Nasib Hanımefendi gelmişti. İlhami Bey'in Çatalca cihetinde ayağından mecruh olduğunu [yaralandığını] doktor telgrafla Şerif Paşa'ya bildirmiş. Fakat kendi hâlâ İstanbul'a gelememiş. Trabzon'a muvasalatınızı mübeşşir [varışınızı müjdeleyen] telgrafnameniz şimdi geldi. Bizdeki sevinci görmeli. Şükür uzun kıraatini beklememişsiniz.

Mehmet Ali Bey'in gözlerinden öperim. Çocuklar ikinizin de ellerinden öpüyorlar. Azimetinizin [gidişinizin] günü Sırrı'nın tezkere-i Osmaniyesini defaatle [tekrar tekrar] elime aldığım halde Sırrı'nın olduğunu görememişim. Siz gidince evrakı dağıttığım yerden toplarken ilk elime geçen kâğıt o oldu. Ben kim gelirse evde yokum diye İlyas'a tembih etmiştim. Ortalık karmakarışık, ben yalnız olduğum öyle bir vakitte öyle icap etmiştir. Bakalım Trabzon'u beğendin mi? Kimleri gördün? Beyinin Sırrı'ya gönderdiği fındığı Hasan Çavuş'la aldırdım. İlyas iyidir. Mustafa selamınızla beraber şöyle ayın 29'unda yine Kartal'a gidecek. Bu mektubum bu kadarla bitsin. Şerif, Sıdıka, Emine Hanım eteklerinizden öpüyorlar. Elif'e selam ediyorlar.

Leyla

***

Mektuptan anlaşılacağı gibi Leyla Hanım çocuklarla Kızıltoprak'ta kalmış, kızı Feride ve damadı Mehmet Ali Ayni Trabzon'a gitmişler. M.A. Ayni Bey, Yanya valiliğinden Trabzon valiliğine atanmış. Çocuklar –annem Nezihe, teyzem Refika ve dayım Sırrı– İstanbul'da mektepte kalmışlar. Leyla Hanım da Bostancı'daki evini bırakıp Kızıltoprak'a torunlarına bakmaya gelmiş. Balkan Harbi en kötü durumunda, Bulgarlar Çatalca'ya kadar gelmişler, İstanbul harbi hissediyor fakat hayat değişme-

miş. Evde aşçı, bahçıvan ve hizmetçiler işleri görüyorlar. Annem on yıl sonra beni doğurmuş. Hep bu günleri anlatırdı. Annesinden çok, Leyla Hanım onları büyütüp meşgul olduğu için onun etkisinde kalmışlar; onu çok severlerdi. Anneannem ve dedem imparatorluğun uç köşelerine görevlere giderlerken çocuklara büyükanneleri kol kanat açmış ve tahsillerini tamamlatmış. 10.2.1913 tarihinde Kızıltoprak'tan Trabzon'a yazılan bir mektupla Leyla Hanım o günlerin zor durumunu dile getiriyor. Düşman İstanbul kapılarına yaklaşıyor, imparatorluk elden gidiyor, daha tam gitmemiş ama sonu görülüyor. Daha fenası ne olacağı belli değil. Kendisi torunlarıyla İstanbul'da, kızı Feride ve damadı Mehmet Ali Ayni Trabzon'da. Dedemin son görevi Trabzon valiliği olmuş ve daha Osmanlı Devleti döneminde erken emekliye sevk edilmiş.

Eski mektuplarda adreste kapı numarası gibi şeyler yazılmazdı. Posta servisi de çok pahalı bir şeymiş. Pul 20 para –şimdiki rayiçten [Nisan 2014] hesap edince bir altın 620 lira, 1 kuruş 6,2 lira ve yarısı 20 para yani 3,1 lira kadar ediyor. Leyla Hanım kızı Feride'ye zarfı şöyle yazıyor:

> Trabzon Vilayeti Valisi Saadetlü Mehmet Ali Beyefendi hazretlerinin harem-i muhteremelerine.

Mektup böylece Kızıltoprak'tan Trabzon'a anneannemin eline varmış. O da annesinin mektuplarını saklamış, Kızıltoprak'a geri getirmiş. Çok şükür Kızıltoprak yangın görmediği için bu eski mektuplar bir torba içinde anneannemin dolabında kalmış. Ben de sandıklarla Yalova'ya oradan İstinye'ye ve oradan da Levent'e getirmişim. Yavaş yavaş bu mektupları kayınvalidem Mevhibe Doğan ile okuduk ve yeni yazıya aldım, şimdi de son bir haber olarak 28.2.1913 tarihinde "Trabizonde" diye

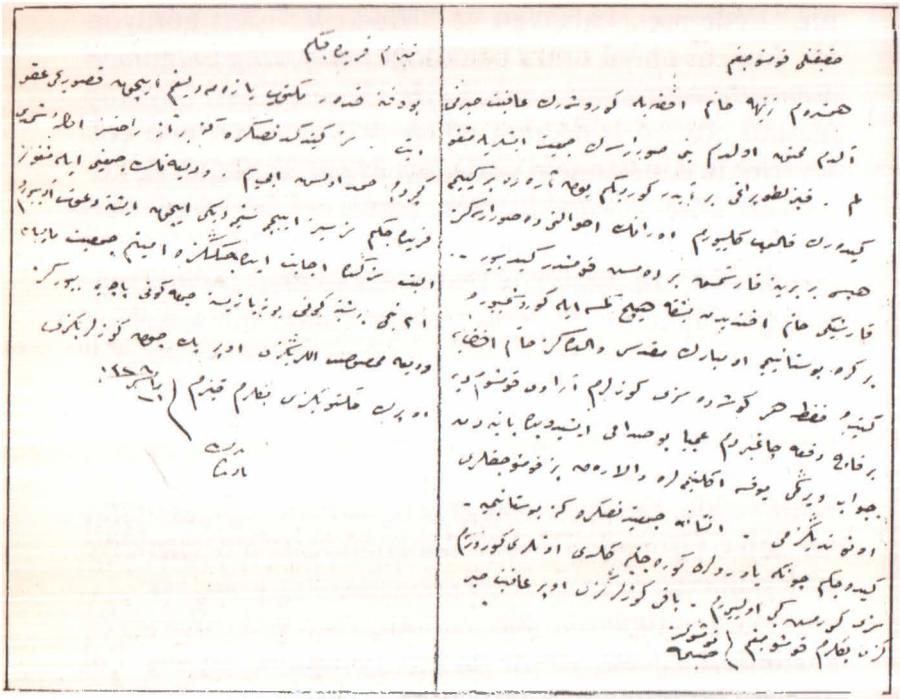

Leyla Hanım'ın kızı Feride'ye bir mektubu: "Hakikat perver komşucuğum yoldan mektup atmış ve Yanya'dan mektup almış. Sen gittikten bir iki gün sonra Yusuf'çuk yine rahatsız oldu. Hastalandım, dişimi çektirdim. Gördün mü benim şirin Feride'ciğim, komşucuğum, bir akşam Esat Paşa'nın hanımefendi ile Bostancı'ya gittik, bir gece orada kaldık. Afiyetteler, Vedia da içerde bazı güzel havalar çalıyor. Yanya'da sıkıldığını yazıyorsun. Gurbetlerde öyle olur."

yarı Fransızca yarı eski Türkçe damgası ile Trabzon'a varan mektubu sizlere naklediyorum. Posta Nezareti de Fransız kapitülasyonu altında. Daha Birinci Dünya Harbi başlamamış, fakat Balkan Harbi bütün şiddetiyle devam ediyor. İstanbul'da, Bulgar işgali korkusu yaşanıyor.

B harfi eski mektupların hepsinin sayfanın tepesine, ortaya konuyor. Bu işaretsiz mektup başlanmıyor. Mektupların aslında nokta veya virgül yok, eski yazıda biraz aralık bırakılıyor ve cümlenin bittiği böylece anlaşılıyor.

Ferideciğim,

İşbu tarihli mektubunla da memnun oldum, şükür biz de sıhhatteyiz.

Bu haftayı Sırrı ile geçirdim. Bugün mektepten ablalarını alıp beraber büyük validelerine gidecekler. Yarın da mekteplerine gidecekler. Şu birkaç gün içinde kimseyi görmedim. Kadın havadisi yok. Gazeteler de hep boş, insanın asabına dokunuyor. Fena halde sıkıyor. Ne çare gene gazetecinin sesini işitince kapıya adam koşturuyorum. Gece yatağıma gazete yığını içine gömülüyorum. Yeis ve ümit arasında muazzep [azap içinde] bir hayat geçiyor. Müteessir olanlar [etkilenenler] kadar böyle kayıtsızlar da yok değil. Nam peşinde koşanlar, bire beş katıp tefahür edenler [övünenler] de çok. Aman o kadar sıkılıyorum ki tarif edemem. Dünyaya insan kıyafetinde geldiğime iğreniyorum. Gene çok mu söylendim bilmem. Hilâl-i Ahmer [Kızılay] hizmeti ile meşguliyetine pek memnunum, elbet muvaffak olursun. Aman hesabı sağlam tut. Reisimiz Prenses Nimet Hanımefendi'ye bir kâğıt yazıp malumat vermek lazımdır zannederim. Bey o ciheti bilir ya. Geçen gün Rus zırhlısından Valide Camii minaresine bir gülle fırlamış. Bir gün Rus bahriye neferlerinden peçeli hanımlara taarruz [sarkıntılık, saldırı] vuku bulmuş. Hayli münazaa [ağız dalaşı] olmuşsa da gazeteler hafif geçtiler. Bu, Rusların Bulgarların muavinleri [yardımcıları] olduklarını gösterir. İyi bir alamet değil ama elimizden bir şey gelmiyor. Tahammülle sükûnetimizi muhafaza ediyoruz. Eğer kaderde tedbirsizlik neticesi olarak küllî mağlubiyet duçar olacaksa [tam bir yenilgiye uğranacaksa] elyevm [bugün] verdiğimiz telefat, çekilen zaruret ve uzun müddet devam edip bütün bütün perişan olursak çok yazık. İstanbul içinde karışıklık olmayacağını teminen [güvence vererek] söylüyorlar. Ben ondan korkmuyorum, meydan muharebelerindekilere acıyorum. Merakım hep zira [bundan]. Kaybettiklerimizin elimize hiçbir zaman geçmeyeceği malum. Bari canlar boşuna telef olup gitmeseler. İçim dolmuş taşıyor. Çok söylemek istidadı kalbime de tesir ediyor. Layenkati [durmadan] kalem kâğıt üstünde koşuyor.

Leyla

328 sene 9 ay [Kasım-Aralık 1912]

İşte Leyla Hanım'ın Balkan Harbi'nin son günlerinde, İstanbul'un işgali tehlikesi içinde kızı Feride'ye mektubu. Bir başka mektubunun da tam metni şöyle:

B

Ferideciğim,

19 Kanunsani [1 Şubat] tarihli mektubun geldi. Sıhhat haberlerinize dilşad oldum [sevindim]. Biz de afiyetteyiz. Muharebenin gene başladığından, devamından haberiniz vardır, İzmit ile İstanbul arasında 100.000 asker varmış. Bunlardan lüzumu kadarını vapurlarla karşıya naklediyorlar. Bir taraftan düşmanların hücum edeceği birkaç koldan ilerliyorlarmış. Karadeniz cihetinden de Midye'den ilerleyeceklermiş. Bizden müteaddit [çok sayıda] çeteler tertip edilmiş onlar da Bulgarların elinde bulunan şimendifere [demiryoluna] taarruzla tahribe çalışacaklarmış. Düşmanı izaç [taciz] ve sevkıyatını işgal edeceklermiş. Geceleri şimendiferle Anadolu içlerinden geliyorlarmış. Bunlar galiba top getiriyorlar. Evvelki gibi meşaleler çıkmıyor. Gece yarısından sonra sessizce geçiyorlar. Enver Bey [Paşa] mevcut askerden 40.000 kişi seçmiş. Bunları kendi zir-i idaresinde [emri

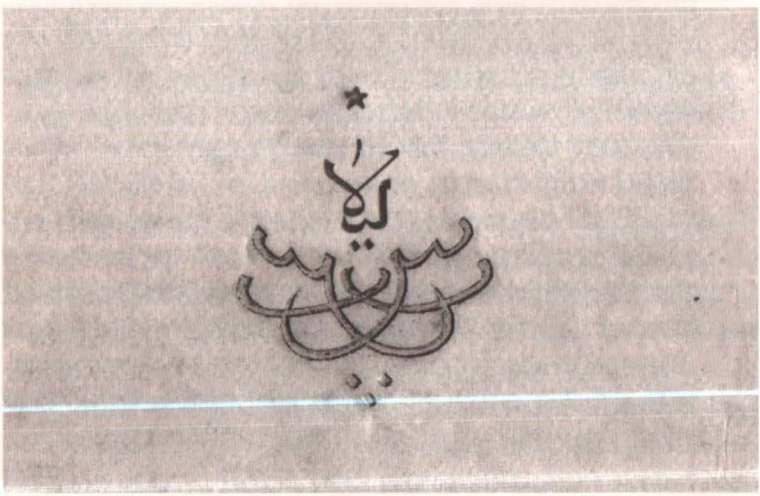

Leyla Hanım'ın başlıklı özel mektup kâğıdı.

altında] kullanacakmış. Burada yüksek ve orta ailelere mensup gençlerden gönüllü fedai yazılanlar pek çok. Kızıltoprak'taki Doktor Hikmet Paşa'nın hayli hırpalayıp da muvakkaten [bir süreliğine] terk ettiği bir tek oğlu gitmiş. Muharebenin o bozgunluk günlerinde ebeveyni bırakmışlar, köşklerinde intihar etmişse de muvaffak olamamıştı, kaza denmişti. Bu defa kaçmış gitmiş. Harput defterdarlığında beraber bulunduğunuz (ismini unuttum) zatın oğlu Firuz varmış, o da gitmiş. Etraftan da giden gidene. İnşallah muvaffak olurlar. Dün biraderin Yusuf gelmişti. "Havadis üç dört günden sonra ancak alınabilir. Bu defa muvaffakiyet [başarı] ümidi var. Ciddi faal cenk adamlarıdır, ilk muvaffakiyet askeri teşci eder [yüreklendirir]. Her şeyi değiştirir yoluna girer" dedi. "İstanbulca calib-i endişe [endişe gerektirir] bir şey var mı?" diye sorunca [...] Şu sizin Kızıltoprağınızdan iğreniyorum, bu ne kadar dedikodu. Korku yalnız buraya mahsus. Sen de o yerde hizmet ettin. Korkan korkuyor, fakat yine herkes, birbirlerine uzakta bulunduğu için tabii duçar-ı endişe oluyorsun [endişeleniyorsun]. Evlatlarınıza maazallah bir tehlike olursa kapıp halas etmek [kurtarmak] niyeti ile başlarında bulunmak isterim. Bunu çok görmem, o derecede tehlike yok. Eğer öyle bir şey zuhur edeceği [ortaya çıkacağı] hissolunursa elbet bir çaremize bakarız. Bana kalırsa sen biraz üzül sıkıl, zarar yok. Başladığın Hilal-i Ahmer [Kızılay] işini bırakıp savuşmak yakışıksız olur. Hem evlatlarını özledin hem de elbet böyle bir zamanda düşünür merak edersin ama sabret ne olacaksa gecikmeyecektir. Trabzon'dan gelmek pek kolaydır. Bir ecnebi vapuruna atlayınca gelirsin. Ben seni üzmem, ne vakit istersen göndeririz de gelebiliriz de. Şimdilik sabretmek evladır [daha iyidir].

Dün fidanlar gibi üç kardeş, arkalarında Mustafa pürneşe gittiler. Mektuplara sevindiler. Ezberlenecek çok dersleri vardı, mektup yetiştiremediler. Yusuf Refika'yı ölçtü 1 metre 59 geldi, ablası kadar oldu. Sırrı 1 metre 39 geldi. Sıhhati de pek iyi. Yanakları pembe pembe, Sırrı'nın bir sıkıntısı var, Fransızcayı iyi anlayamadığına, grameri de kolay meydana getiremediğine

sıkılıyor. Retönü[17] olmaktan fena halde korkuyor. İki tarafına birer şehzade oturtmuşlar; biri Sultan Hamid'in oğlu diğeri Süleyman Efendi'nin oğlu, Sultan Mecit'in hafidi [torunu]. Şık giyinmişler filan [dedik]ten sonra, dizleri parçalanmış pantolonları yamalamalı, mektepte biz öyle yapardık deyince Sırrı'daki bozulmayı görmeli idi, bir bana bir dayısına bakıyordu. Pazar günü mağazalar kapalıdır; giydiğini çıkarma, çarşamba günü alır gönderirim dedim, sevindi. Ama gene gözünün ucu ile dayısına bakıyordu, o da tasdik etti. Çocuk rahatladı, gülüştük. Yusuf sinemaya götürecekti, siz beraber olunca bir şey demezler ama, mektebe geç gitmeyeyim, başka bir gün götürseniz olmaz mı diye, işini sağladı.

Bana iyi alıştı, size sokulduğu kadar sokulmuyorsa da evvelki kadar sıkılmıyor. Ablaları ile serbesttir, istediğini söyler, merak etme oğulcağızın sıkılmıyor. Masraf için bey 15 lira gönderdi. Mustafa ile aldırdım. Vergilere konan zammı ödediğimden bu yıl varidat [gelir] azdı, sıkılmıştım. Memnun oldum, Mustafa'nın maaşlarını veriyorum. Sizde iki maaşı varmış. Kanunuevvel ve kanunusani [aralık ve ocak] aylıklarını ikişer liradan verdim.

Kiracılar köşk bulmuşlar, buradan Kuyubaşı, yeni Beyaz Köşk'ü 70 liraya tutmuşlar diye işittim. Şimdiden nakletmezler ya soba meselesi var, vakitlerine kadar otururlar. Tulumba kadar daha neler vardır. 10 liralık kadar belki daha ziyade tamir çıkacaktır. Mustafa dün akşam beyan-ı teessür ediyordu [üzüntülerini dile getiriyordu]. Öyle kiracılardan ufak tefek şeyleri yaptırmak beklenmez ve belki içerde tahribat yoktur, o malum değil, yalnız tulumbadır. Fakat bahçe, tavuklar, cirit oynamak, keyifli şeyler konuşmakla pek hoş vakit geçirmişler. Büyük Galip Bey söyledi. Ne çare icara [kiraya] verilirken o her halde hırpalanmaya duçar olur. Bey, bahçıvan Davut'a gel demiş, sevinerek koştu. Şubat içinde gelecek. Sana bir siparişim var, çocuklara gönderdiğiniz çay kadehlerinden iki tane ısmarla, netice bir gelenle gönde-

17 retenue: Dersini tamamlayamadığı için teneffüse çıkamamak nevinden bir ceza [e.n.].

rirsin. Tarttırdım tanesi dört Mecidiye geliyor. Sekiz Mecidiyeyi posta ile göndereceğim. Hasan namına verdiririm. Aynı evvelkiler, selamlar, Mustafa, Dilber eteklerinden öper. Maşallah burada hizmetçi kahtı [kıtlığı] pek müthiş, fakat Peymane ismi pek hoşuma gitmedi. Evvelki Peymane'ye benzesin diye koymuşsundur. Bizim Dilber koşuyor, koşuyor, kaba hizmet deyince yerinden fırlıyor. Ben de hoş görüyorum.

28 Kanunsani 328 [10 Şubat 1913]
Leyla

Leyla Hanım orta yaşlarındayken.

Leyla Hanım mesireye giderken bile yanına armonyumunu alırdı. Yine böyle bir gezide teknede armonyum çalarken.

Tatar Küçük Abdurrahman Ağa

Leyla Hanım'ın dedesi Tatar Küçük Abdurrahman Ağa, anneannesiyse Kırım hanları sülalesindenmiş. Hekim İsmail Paşa'nın eşi, Leyla Hanım'ın da annesi olan Nefise Hanım, Tatar Abdurrahman Ağa'nın kızı imiş. Anneme Nefise Nezihe ismi, ondan dolayı verilmiş.

Abdurrahman Ağa, Sultan Mahmud'un posta tatarı imiş. Gayet iyi Arnavutça, Rumca ve Arapça bilirmiş. Tepedelenli Ali Paşa'nın idam fermanını o okumuş. Mora muhasarasında da çok yararlılıkları olmuş. Leyla Hanım'ın biz küçükken anlattığı hikâyelerden biri de Tatar Abdurrahman hakkında idi. "Ağa-babam" diye anlatırdı, çok iyi ata binermiş. Padişahın özel ferman veya mektuplarını götüren görevlilere "tatar" derlermiş. Abdurrahman Ağa da Kırım hanlık sülalesi olan Giraylardan gelirmiş. Sultan Mahmud devrinde Yunan isyanı

1927'de Kızıltoprak'ta Leyla Hanım ve ben. Leyla Hanım bahçedeki yemek masasının başında kahvesini içmiş, torununun oğlunu yanına almış ve eli şakağında düşünüyor. Leyla Hanım resmin arkasına şöyle yazmış: "Bir solmuş pejmürde gül ile küçücük koncesi."

başlamış ve Mora Kalesi muhasara altında kalmış. Kale kumandanı dayanıyor, Yunanlılara teslim olmuyormuş, İstanbul'dan yardım da bir türlü gelmiyormuş.

Sultan Mahmud, Mora muhafızına bir mektup göndermek istemiş. Daha telgraf yok, zaten kale de tamamen kuşatılmış. Yunanistan daha Osmanlı ülkesinden bağımsız değil, fakat Mora yarımadasında isyan başlamış. Yunanlıların yaşadığı başka yerler de içten içe kaynıyor, orada burada ayaklanmalar oluyormuş. Yolculuk en seri olarak atla yapılıyor ve belirli menzillerdeki hanlarda hazır atlar bulunduruluyormuş. Tatarlar atlarla

hiç durmadan ve her menzilde at değiştirerek mektubu yerine ulaştırırmış.

Padişahın mektubu Abdurrahman Ağa'ya verilince, ilk iş olarak çizmesini sökmüş ve mektubu taban derisinin altına sakladıktan sonra çizmeyi dikmiş. Tatarlar atlarını öyle bir sürerlermiş ki, atları karnı yere sürercesine koştururlarmış. Menzil hanına gelince koşulu atı hazır bulurmuş ve atı değiştirir, derhal yola çıkarmış. Gece gündüz yola devam edilirmiş.

İstanbul'dan bilmem kaç menzilde Yenişehir civarına kadar gelmiş. Yenişehir'in şimdiki ismi Larissa. Oradan da Mora yarımadasına az yol kalmış. Artık iyice Yunanlıların arasında bulunuyormuş. Türkler daha çok Yenişehir'de otururlarmış. Bir hana geliyor ve atını değiştirmek için duruyor, fakat kaç gündür gece gündüz at sürmekten yorulmuş ve acıkmış. Handa herkes Rumca konuşuyormuş ve iki kişi onu görünce aralarında Rumca konuşmaya başlamışlar. Şu Türk'ü öldürelim atı benim olsun, paraları da sen al diye malını bile bölüşmüşler. Rumca gayet iyi anlayan Tatar Abdurrahman, hiç anlamamış gibi hancıya, "İki yumurta kır" diye bağırmış, uçkurunu çözer gibi yaparak, tuvalete çıkarmışçasına ayağa kalkmış. Yunanlılar daha kımıldayamadan, dinlenmiş ve hazır bekleyen atların durduğu yere koşup, bir ata atlamış ve dörtnala Mora'ya doğru koşturmuş. Yunanlılar, "Vre, nasıl kaçırdık Türk'ü" diye yerlerinden fırlamışlar, ama Tatar çoktan uzaklaşmış. Mora Kalesi'ne yaklaşınca etrafın Yunanlılar tarafından sarılı olduğunu görüp içeri giremeyeceğini anlamış. Civarda koyunlarını otlatan bir çobana rastlamış. Çobanla anlaşarak bir koyunu kesip derisini yüzdürmüş. Deriyi sırtına bağlayıp dört ayak olarak sürünün ortasında yer almış. Çoban kavalını çalarak koyunları otlatıyor ve yavaş yavaş kalenin kapısına doğru yaklaşıyormuş. Yunanlıların yanından geçmişler. Tam kale

Yusuf Razi Bel'in Cağaloğlu'ndaki konağında Leyla Hanım armonyum çalarken torunu Nezih onu dinliyor, 1934.

kapısına yaklaştıklarında Abdurrahman Ağa bağırarak fırlamış ve aralık kale kapısından içeri girmiş. Yunanlılar ateş etmişler, ama Abdurrahman Ağa o kadar hızlıymış ki onlar doğru dürüst nişan alamadan kaleyi saran hendek üzerindeki köprü indirilip kaldırılmış ve kapı arkada kaldığından onu vuramamışlar. Böylece padişahın mektubu da sağsalim kale kumandanının eline ulaşmış.

Leyla Hanım'a, "Mimiciğim, padişah madem yardım gönderemiyor, niçin bir mektup gönderiyor, neye yarayacak?" diye sordum. Leyla Hanım şöyle bir düşündükten sonra torununun çocuğuna bu konuyu nasıl açıklayacağını toparlayıp "Maneviyatın değeri ölçülmez, bu mektupla kale kumandanı unutulmadığını anlamıştır" gibi bir izahta bulundu. Bizi hiçbir zaman kırmaz terbiye, usul ve âdetler hakkında bilgi verirdi. Çocukken bu laflardan biraz sıkılırdık, fakat kendisini çok sevdiğimiz için her zaman dinlerdik. Zaten annemi ve teyzemi o yetiştirmiş, dedem ve anneannem hep dışarı vilayetlerde

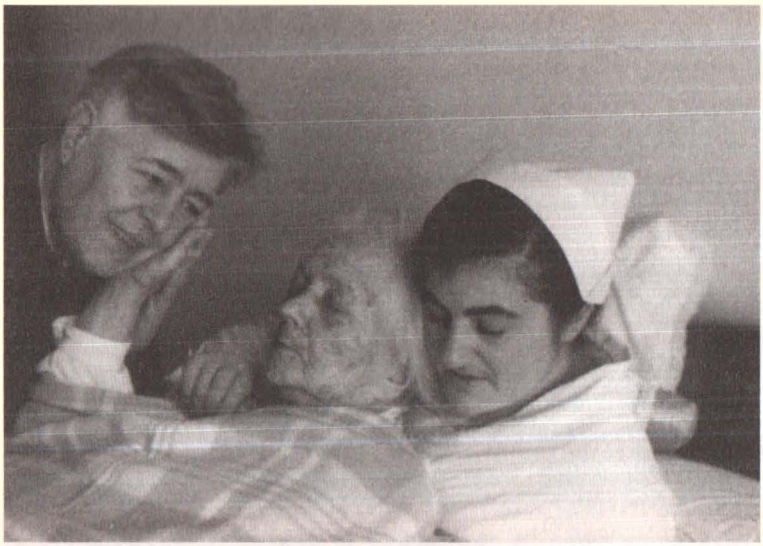

Leyla Hanım son günlerinde yanında kızı Feride ile.

görevde olduklarından kızlarını Leyla Hanım'a bırakır giderlermiş. O da eski Osmanlı-Türk âdetlerini ve saray terbiyesini onlara vermiş. Uzun yıllar yaşadığı için bizler de kendisini dinlemeye yetiştik. Ben her görüştüğümüzde kendisinden *Girit Marşı*'nı rica ederdim. Beni hiçbir zaman kırmaz ve yavaş yavaş kalkarak, bastonuyla piyanosuna veya armonyumuna[18] gider ve marşı çalardı. Ziyaretine gittiğimiz zaman, yaşımıza göre, 5 ila 10 kuruş harçlık verirdi. O zaman bu kadar para yol masrafımızı karşılar hatta artardı. Son yıllarını Kızıltoprak'ta geçirdi. Bir gün dedemle sabah namazına giderken odasından bir tıkırtı duydum. Merak edip usulca kapısını açtım. Yataktan kaymış, fakat kalkamamış bir durumda görünce, koşup dedeme haber verdim. Dedem de gidip anneannemi uyandırdı ve biz Zühtü Paşa Camii'ne sabah namazımıza gittik. Dönüşte anlaşıldı ki, Leyla Hanım fenalık geçirmiş.

18 Armonyum, ayakla işletilen bir körük yardımıyla çalışan küçük org (e.n.).

Şair Leylânın cenazesi dün kaldırıldı

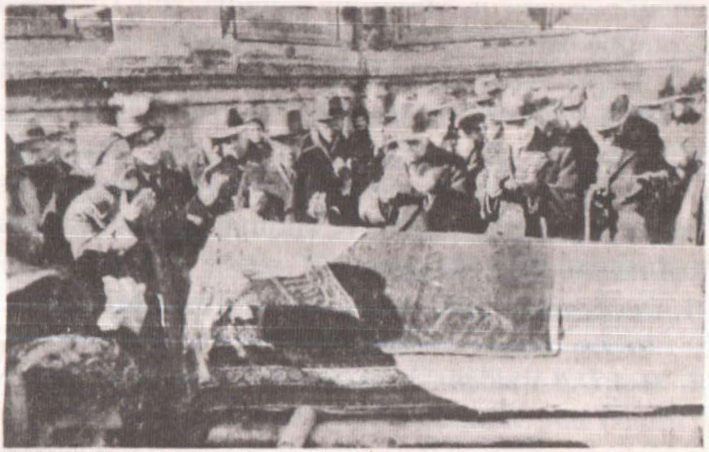

Vefat ettiğini teessürle haber verdiğimiz şair Leylânın cenazesi dün akraba ve ahbablarından mürekkeb büyük bir kalabalığın iştirakile Kızıltopraktaki damadı Mehmed Ali Ayninin evinden kaldırılmıştır. Kadıköy iskelesine indirilen cenaze buradan Sirkeci araba vapur iskelesine getirilmiş ve ayni merasimle Nuruosmaniye camisine naklolunmuştur.

Cenaze namazı Nuruosmaniye camisinde kılındıktan sonra istirahatgâhı ebedisine bırakılmıştır. Seksen dört yaşında ölen ve bütün hayatı müddetince iyilik ve nezaketile muhitine kendisini sevdirmiş olan şair Leylânın aramızdan kaybolması büyük bir zıyadır. Ailesine tazi - yetlerimizi beyan ederiz.

O hastalık son oldu, birkaç ay yatakta kaldı ve 6 Aralık 1936 tarihinde vefat etti. Kızıltoprak'tan çıkan ilk cenaze Leyla Hanım'ınki oldu. O zaman hanımlar da, küçük çocuklar da cenazeye gitmezdi. Cenaze büyük bir gizlilik içinde, bahçedeki çamaşırlıkta yıkanmış ve biz hiçbir şey görmemiştik. Cenaze namazı Nuruosmaniye Camii'nde kılınmış. *Cumhuriyet* gazetesinin Salı [8] Birincikanun [Aralık] 1936 tarihli nüshasının ikinci sayfasında çıkan haberi olduğu gibi alıyorum. Haberle birlikte cenazenin duası okunurken çekilmiş bir resimde, başucunda hoca efendi ve dedem ile yalnız erkeklerden oluşan bir kalabalık görünüyor.

İşte bizim Mimi dediğimiz Leyla Hanım'ın hayatı da böylece noktalanmış oldu.[19] Leyla Saz, Edirnekapı Şehitliği'nde yatıyor. Mezarının yanında oğlu Yusuf Razi Bel, onunla beraber torunu Leyla Hayreden ve bir mezar ara ile küçük kızı Feride Mehmet Ali Ayni bulunuyor.[20]

1980'li yılların ortalarında Mimar Nihat Vedat Tek'in önayak olmasıyla mezarı onarıldı. Bayramlarda ve imkân buldukça mezarını ziyarete giderim. *Girit Marşı*'nı duyar gibi olurum ve bütün Kızıltoprak hatıraları gözümün önünden geçer.

19 Leyla Hanım hakkında 1920'li yıllarda bir Fransız edebiyat dergisinde yayımlanmış bir biyografik makale için bkz. Ek 1.

20 Kitabın yazarı Nezih Neyzi de şimdi aynı mekânda yatmaktadır (e.n.).

Leyla Hanım'ın kocası Sırrı Paşa ile ilgili anıları Yusuf Razi Bey ile kızı Leyla Hanım'a borçluyum. Leyla Hanım bana ara sıra eski resimler ve yazılar verirdi. Ben de bunları bir yere kaldırırdım. Genellikle bakacak vaktim bile olmazdı. Onun son senelerinde ben Denizcilik Bankası'nın (Denizbank) yönetimi ile uğraşıyordum, işin tuhafı Hekim İsmail Paşa'nın Yalova Termal Oteli'ndeki Valide Hamamı'nı yaptırdığını bilmiyordum. Görevim icabı Termal'i tamir ettiriyor ve verimli hale sokmaya çalışıyordum. Birçok kişi de soruyordu, "Niçin bu otel Denizcilik Bankası'na bağlanmış?" diye.

Yaptığım soruşturmada Termal Oteli'ni Sağlık Bakanlığı'nın yaptırdığını, sonra Atatürk tarafından Denizbank'a bağlandığını öğrendim. Atatürk için buraya acele bir köşk yapılmış. Bu ahşap köşk uzun yıllar kapalı kaldı.[21] 1929'da Haliç Tersanesi'nde parça parça yapılıp Termal'in karşı bayırına, ağaçların arasına yerleştirilmiş.

O dönemde elinde garson olan tek işletme Deniz Yolları imiş. Deniz Yolları da Denizbank'a bağlı olduğundan Termal ve dolayısı ile Valide Hamamı bu işletmeye bağlanmış. Bana da yüz yıl sonra bu tesisleri onarmak düştü. Sonunda bu tesislerin Turizm Bankası tarafından daha verimli işletileceği düşünüldü ve o ida-

21 Yalova Atatürk Köşkü 1984'te onarılarak müze olarak hizmete açılmıştır (e.n.).

reye devir ve teslim ettik. İnşallah dede yadigârı tesislere iyi bakarlar.[22]

Yusuf Razi Bel'in kaleminden Sırrı Paşa

Yusuf dayının *Livret de famille* yazısının ikinci bölümü babası Sırrı Paşa'ya ait ve "Mon pere Sirri Pacha" diye başlıyor.

Sırrı Paşa, 1843 veya 1844 yılında Girit'in Kandiye şehrinde bir Türk ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş. Yusuf dayı, babasının ağabeyi Nuri Paşa'dan öğrendikleriyle, ailedeki kadınların da Türk olduğunu kanıtlamış. Bir yeniçeri ailesi olarak, Konya'dan Girit adasına göçmüşler. Sırrı Paşa 12 yaşındayken babası ölmüş ve çocukları en büyük ablaları büyütmüş. Bir kardeşleri Kandiye'de küçük bir ticaret işiyle meşgulmüş. Bir ağabeyi Fuat Paşa, Bilecik ve Kütahya valiliklerinde bulunmuş. Kütahya devlet konağını yaptıran da Fuat Paşa'dır ve Kütahya'da anısına bir heykeli dikilmiştir. Birkaç yıl evvel gidip resmini çekmiştim.

Fuat Paşa hiç evlenmemiş. Nuri Paşa da Prevezeli Abidin Paşa'nın kızı ile evlenmiş. Abidin Paşa, Hariciye nazırı ve Adalar valisi. Ankara ve Adana valiliklerinde bulunmuş. Fuat Paşa ve Nuri Paşa'nın mezarları Rumelihisarı'nda. Bülent Kandiyeli Bey tarif etti ve birkaç yıl evvel gidip yerlerini buldum. Mezarlar duruyor, yanlarına Sırrı Paşa'nın ikinci hanımından olan oğlu Kâmuran Bey defnedilmiş.

Sırrı Efendi küçük yaşta sarık sarmış; Türkçe, Arapça ve Farisi öğrenmiş. Yaşamı boyunca edebiyat ve dinle ilgili konularda çalışmış ve yazmış. Türkçeyi sadeleştirmeye, Arapça kelimelerden arındırmaya özen göstermiş. O zamana kadar âdet olan ucu gelmez cümleleri kısalt-

22 1980-1999 arasında Turizm Bankası'nın işlettiği Yalova Termal tesisleri, 2000'den beri Sağlık Bakanlığı işletmesidir (e.n.).

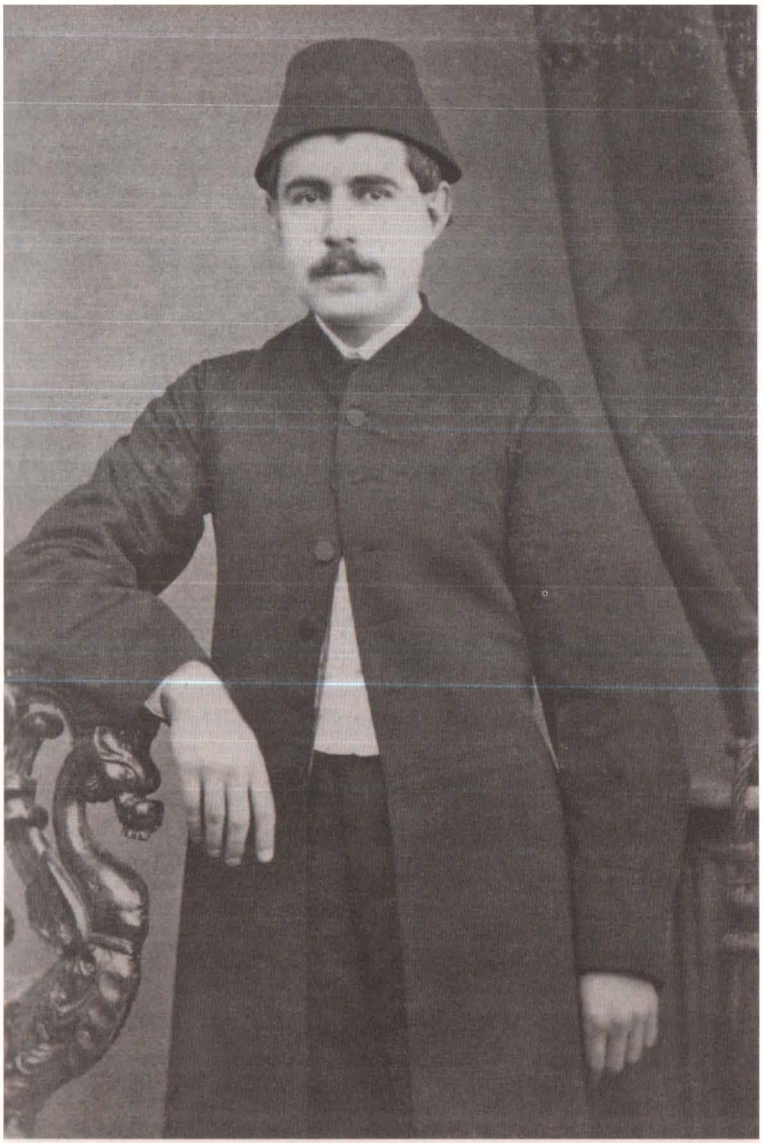

Geleceğin paşası Sırrı Efendi'nin 1869'da İzmir'de çekilmiş fotoğrafı. Fotoğrafhanenin bilgileri resmin arkasında şu şekilde yer alır: "Rubellin Photographie Parisienne – Rubellin 134 Rue Franque 134 Smyrne." İzmir'deki Frenk sokağının adı Fransızca yazılmıştır, fotoğrafçının adından Fransız olduğu düşünülebilir.

maya çalışmış. Yusuf dayı, Türkçeyi sadeleştirme çabalarında babasını öncü olarak görüyor ve 1930'larda başlayan ilk Türk dil teorilerini de tenkit ediyor; lisana unutulmuş kelimeleri sokmaya kalkıştıkları için.

Sırrı Paşa'nın iki yönlü bir edebi hayatı var: Kuran'ın tercümesi ve tefsiri; bir de yazışmalarını ve raporlarını içeren *Mektubat-ı Sırrı Paşa* ile *Mekteb-i Edeb* gibi kitapları var, bende duruyor.

Yaşadığı dönemde bazı kişiler onu din adamı olarak, bazıları da edebiyatçı olarak tanımış ve değer vermişler. O zamana kadar dini konular yalnız Arapça bilen ulema sınıfı elinde imiş. Açık bir Türkçe ile Kuran tefsirlerine Sırrı Paşa başlamış. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde yöneticilik yaptığı için o bölgeler hakkında bilgi veren raporları da, zamanın durumunu incelemek isteyenlere bir arşiv oluşturmuş.

İlk görevine 17 yaşındayken Kandiye'de Evkaf idaresinde başlamış. O dönemin Girit valisi İsmail Paşa'nın kızı Leyla Hanım da orada –tabii tanışmıyorlar. Birkaç yıl sonra ise İsmail Paşa, Sırrı Efendi'yi İzmir'de damat olarak almış.

İkinci görevi, 1868'de Yanya'da mektupçuluk. Bu görev şimdiki vilayet özel kalemine karşılık bir iş. Bu dönemde Tepedelenli İsmail Paşa'nın yanında çalışıyormuş.

1868'de İzmir'e tayin olan İsmail Paşa bir mektupçu arıyormuş. Yanya Valisi Ethem Paşa da ona Yanya'daki mektupçuyu önermiş. İşte böylece Sırrı Efendi, İzmir'e mektupçu olmuş ve bir yıl sonra da Leyla Hanım'la evlenmişler.

Yusuf dayı, annesinin mektupları arasında babasının yazılarını bulmuş. Bu mektuplarda babası şikâyetleniyormuş, çünkü Leyla Hanım doğum yapmak üzere babasıyla beraber İstanbul'a gitmiş ve Sırrı Efendi İzmir'de yalnız kalmış. Daha sonra, Sırrı Efendi

Leyla Hanım ailenin diğer bireyleriyle bir arada.

Prizren'de yeni açılan mektupçuluk kadrosuna atanmış ve gene Arnavutluk yolunu tutmuş. Bir yıl orada kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiş. Eşi Leyla'yı ve yeni doğan Yusuf'u alıp Prizren'e dönmüşler.

Sırrı Efendi 1873'te bu sefer Rusçuk mektupçusu olmuş. Bu bölge şimdi Bulgaristan sınırları içinde. Tuna vilayetinin merkezi olan bu şehre giderken gene İstanbul'dan geçmişler ve bu sefer yanlarında yeni doğan Vedat dayı da varmış.

1876'da Sırrı Efendi, Bihke'ye (Bihaç), sonra da Zvornik'e vali olarak gönderilmiş. Fakat Bosna-Hersek ihtilali olduğu için ailesi, İstanbul'da İsmail Paşa'nın yanına, Beşiktaş'taki konağa gelmişler.

Sırrı Efendi, paşa olarak Vidin vilayetine gönderildiği sıralarda 1877-78 Harbi başlamış. Sırbistan harp ilan etmiş, Ruslar da bölgeye gelmişler. Sırrı Paşa, Rus Harbi süresince Vidin Kalesi'nde muhasarada kalmış. Hatıratında harbin ilk günlerini anlatan Sırrı Paşa, Gazi Osman Paşa'nın Vidin'den çıkıp Ruslarla dövüşerek,

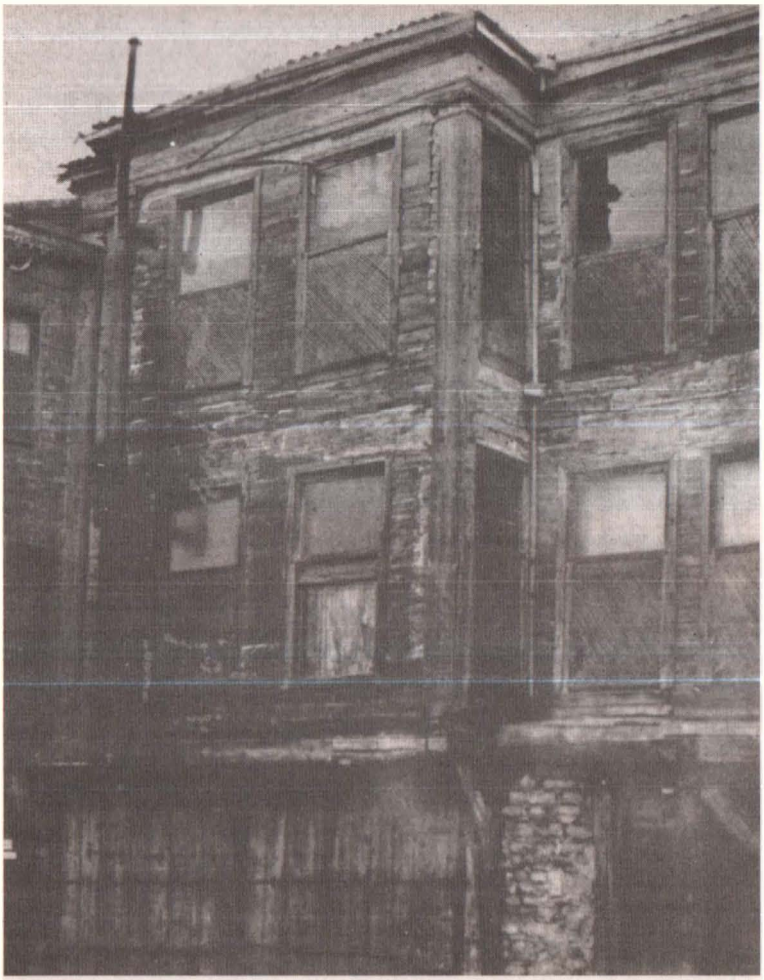

"Beşiktaş'taki konağın yıkılmadan evvelki hali."
Annem Sırrı Paşa'nın konağının resminin arkasına bu ibareyi yazmış. Biz hep duyardık Beşiktaş'ta bir konak varmış, bir türlü yıktırılamıyormuş. Yusuf dayım anılarında bu konaktan "Aile yuvamız" diye bahsediyor. Konağın kafesleri dikkat çekiyor. Dedem, akşam gelince açılıp açılmadığını anlamak için kafeslere işaret koyarmış. Resmin çekildiği dönemde kafesler duruyor, fakat biri açık.

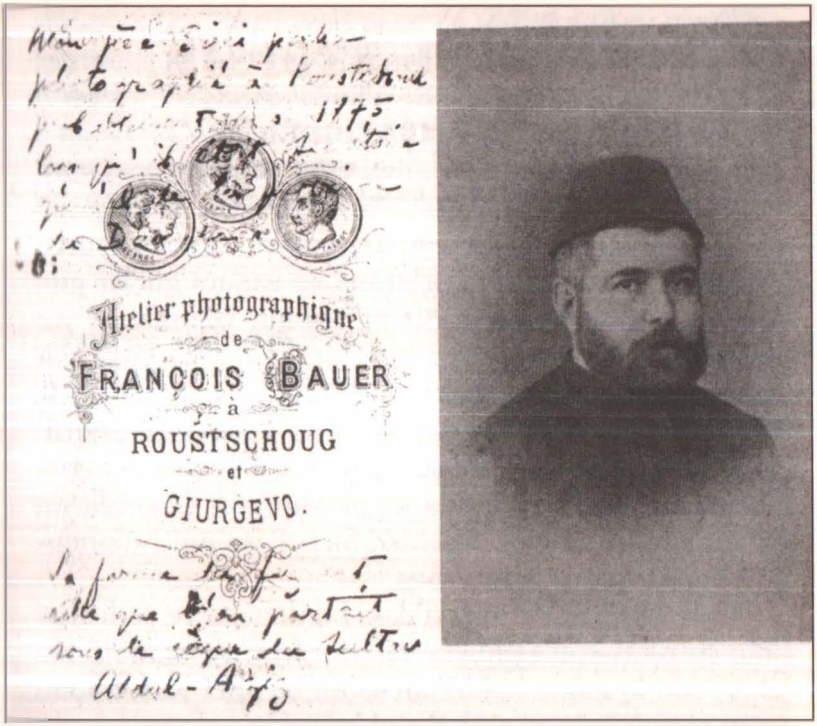

Sırrı Paşa'nın Rusçuk'ta Tuna vilayeti mektupçusu olduğu dönemde, 1875'te çektirdiği fotoğraf. Fesi Sultan Abdülaziz dönemi tarzındadır. Fotoğrafhaneyle ilgili bilgilerden fotoğrafçının Avusturyalı olduğu tahmin edilebilir.

Plevne'de Ruslara dayanışını hikâye etmiş. İşte burada iki paşa arasında bütün hayatları boyunca sürecek bir dostluk başlamış.

Harbin sona ermesinden sonra Varna ve Şumnu'nun boşaltılarak Ruslara teslimi görevi Sırrı Paşa'ya düşmüş ve bu görev iki ay sürmüş.

Sırrı Paşa, Rus generali Stolyfrine ve Babıâli ile olan yazışmalarını *Mektubat*'ının üçüncü cildinde yayımlamış. 1894'te yayımlanan bu kitap, Sırrı Paşa'ya bir dert açmamış, çünkü o sürede kendisi Diyarbakır valisiymiş ve kitap da Vilayet Matbaası'nda basılmış.

Varna ve Şumnu'da işi biten Sırrı Paşa, 1878'de Karesi Sancağı'na (Balıkesir) mutasarrıf olarak atanmış. 1879'da da Trabzon'a vali olarak gitmiş. Trabzon o zaman çok zor bir yer, çünkü gene Ruslar, Gürcistan'a girmişler ve Müslüman ahali göç etmeye başlamış. Trabzon ve civarındaki Hıristiyanları ayaklandırıp Rusya'ya göç ettirmeye çalışmışlar. Ayrıca Gürcü beyleri de sorun yaratıyorlarmış ve istilacı güçler gibi hareket etmekteymişler. Sırrı Paşa'nın Bâbıali ile yazışmaları çok ilginç. Özellikle Çürüksulu Ali Paşa çok sorun yaratıyormuş. Fakat Çürüksulu'yu İstanbul'da tutanlar daha ağır basmış ve Sırrı Paşa geri çağırılmış. Yusuf dayı bu dönüşü ilginç bir şekilde anlatıyor. Çürüksulu'nun konağında şenlik yapılmış ve geceleyin havaifişekleri atılmış. Fişekler, Sırrı Paşa'nın bulunduğu konağa doğru uçurulmuş.

Mektubat'ında Trabzon'daki bu dönemi ve yerli ahalinin entrikalarını açıklıkla anlatmış. Üç ay İstanbul Beşiktaş'taki konakta kaldıktan sonra bu sefer Kastamonu valisi olarak yola çıkmış. Kış olduğu için yola yalnız çıkmış ve ailesi İstanbul'da kalmış. Anadolu'da yollar berbat olduğu için kışın geçilmesi çok zormuş, evler de pek iyi ısıtılamıyormuş. Leyla Hanım yazın kocasının yanına giderken Yusuf dayıyı da Galatasaray Mektebi'nden alıp götürmüş. Yusuf dayı yolculukta çok eğlenmiş. Hep yatılı okulda kalan bir çocuk için Kastamonu yolculuğu ilginç gelmiş. Yolda yakalandıkları müthiş bir yağmurda, su bütün sandıkların içine geçmiş. Manda arabalarında götürülen bu eşyaların hepsi ıslanmış ve çamura saplanan arabalar onlar Kastamonu'ya vardıktan iki gün sonra gelebilmiş. Leyla Hanım'ın bütün giysileri de ıslanmış ve boyaları birbirine akmış, esvaplar kullanılamaz olmuş.

Kastamonu'da rahat etmişler. Yabancı yok, hepsi Türk olduğu için ecnebi konsolos da yok. Konsoloslar

devamlı problem yaratırlarmış. İklim güzel ve temiz, hayat da çok ucuzmuş. Yalnız bir dert varmış, o da nüfusun çoğunun frengi hastalığına tutulmuş olmasıymış. Ordudan dönen askerler, Galata genelevlerinde bu hastalığa yakalanmışlar. Bilinçsiz köylüler bu hastalığı döndükleri yörelere taşımışlar. Yarım asır sürmüş bu

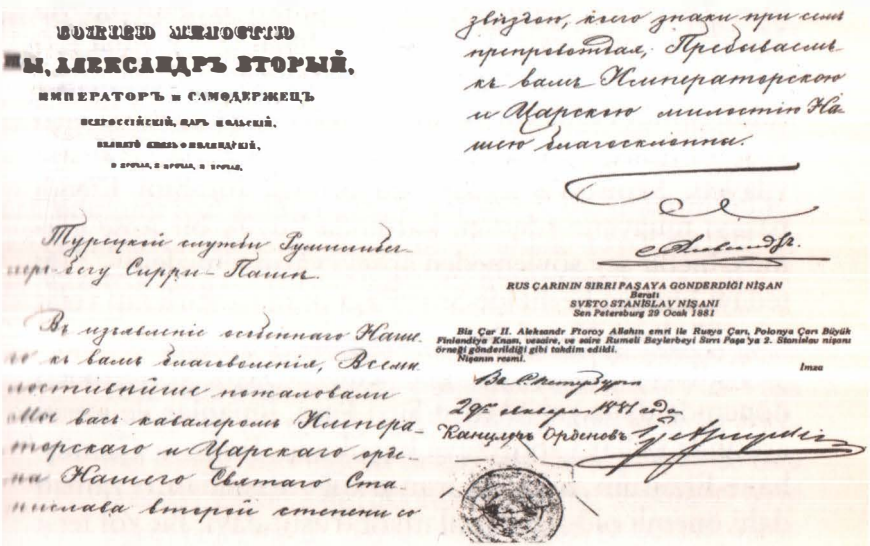

RUS ÇARININ SIRRI PAŞAYA GÖNDERDİĞİ NİŞAN
Beratı
SVETO STANİSLAV NİŞANI
Sen Petersburg 29 Ocak 1881
Biz Çar II. Aleksandr Ftoroy Allahın emri ile Rusya Çarı, Polonya Çarı Büyük Finlandiya Knezi, vesaire, ve saire Rumeli Beylerbeyi Sırrı Paşa'ya 2. Stanislav nişanı örneği gönderildiği gibi takdim edildi.
Nişanın resmi.
İmza

RUS ÇARI'NIN SIRRI PAŞA'YA GÖNDERDİĞİ NİŞAN
Beratı
SVETO STANISLAV NİŞANI
Sen Petersburg, 29 Ocak 1881
Biz Çar II. Aleksandr Ftoroy, Allahın emri ile Rusya Çarı, Polonya Çarı, Büyük Finlandiya Knezi ve saire, Rumeli Beylerbeyi Sırrı Paşa'ya 2. Stanislav Nişanı örneği gönderildiği gibi, takdim edildi.
Nişanın resmi.
İmza

hastalığın önlenmesi. Tabii o devirde pek ilaç olmadığından hastalık sürekli yayılıyormuş. Su ve kahve içilen bardaklardan dahi geçebilen bu hastalık yüzünden evde kullanılan bardak ve çanak ile misafire ikram edilen takımlar ayrı tutulurmuş.

Sırrı Paşa, Kastamonu'dan memnun kalmış, fakat onu uzun süre burada tutmamışlar. 1883'te ikinci defa Trabzon'a, oradan da Ankara'ya vali olarak gönderilmiş. Yusuf ve Vedat dayı, yaz tatillerinde *Messageries Maritimes* gemisiyle Trabzon'a babalarının yanına gitmişler. Bir seferinde Leyla Hanım, dadısının kocası Cerrah İbrahim Efendi ile beraber gitmiş ve Samsun'da Sırrı Paşa'yı hasta olarak bulmuşlar. O dönemde Trabzon vilayeti, Samsun'a kadar uzuyormuş. İbrahim Efendi paşayı muayene ederken karnında büyük bir apse görmüş, hiçbir şey söylemeden apseyi yarıp temizlemiş. "Bu tedavi olmasa herhalde Sırrı Paşa orada zehirlenip vefat ederdi" diyor Yusuf dayı anılarında.

Kafkaslar'dan gelen göçmenlerin artık yerleştikleri dönemde daha rahat eden Sırrı Paşa, limanlar ile içerisi arasında yollar yaptırmaya koyulmuş. Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolunun İran trafiği açısından o zaman dahi önemli olduğunu anlatıyor Yusuf dayı. Bu yol fena havalarda kapanıyor ve hep tamir ediliyormuş. Sivas'a hiç yol yokmuş. Birkaç yerden Sivas'a doğru karşılıklı inşaat başlamış. İki vali de iyi çalışmışlar ve Samsun'dan, Giresun'dan, Ordu'dan içeri ilk bağlantılar kurulmuş.

Yusuf dayı anılarında şöyle diyor: "Halil Paşa'nın Giresun'a gelişini ve babamla beraber bir bayram havası içinde buluştuklarını hatırlıyorum." Halil Paşa, Sivas valisiymiş.

Sırrı Paşa'nın özel hayatı hakkında annemden de bazı hikâyeler dinlemiştim. Yemeğe çok meraklı olan paşa, çavuş üzümünü soydurur, kabukları cariyeler tarafından ayıklandıktan sonra çekirdekleri çıkarılır ve bir tabağa

konurmuş. Paşa da kaşıkla yermiş. Kışın soğuk havalarda iki yanında birer cariye yatarmış. Herhalde anneme şöyle bir bakmışım ki, kendisi "Üşümemek için" diye bana izahta bulunmuştu.

Sırrı Paşa Bağdat'a giderken başka bir hanımı nikâhına alınca, Leyla Hanım çocuklarıyla birlikte İstanbul'da kalmış ve bir daha bir araya gelmemişler.

Giritli Sırrı Paşa'dan bahsedince Osmanlı Devleti'nin idaresinde başarılar elde eden kardeşi Ahmet Fuat Paşa'dan bahsetmeden geçemeyeceğim. Sırrı Paşa'nın bir diğer kardeşi olan Mustafa Nuri Bey'in torunu Rasih İleri, 1961 yılında bir gün gelip Kütahya'ya gideceğini haber verdi. İkimizin de büyük amcası olan Fuat Paşa'nın büstü dikilecekmiş. O dönemde çok meşgul olduğum için gidemedim, fakat sonra bir fırsatını bulup çocuklarla Kütahya'ya gittik. 4 Ocak 1961 tarihli bir gazete kupüründen bir havadisi aktarayım:

> Kütahya Valisi Sayın Ertuğrul Süer'den bir mektup aldım: 1892-1908 yılları arasında Kütahya'ya Giritli Ahmet Fuat Paşa isminde bir vali gelmiş, valiliği sırasında Kütahya'da bir hükümet konağı, idadi mektebi binası, Yeşil Cami, şehir içinde dere rıhtımları, mesire yerleri gibi eserler bırakmış. Kütahyalılar bu iyi valinin hizmetine bir "nişane-i takdir" olarak bir büstünü yaptırmışlar, yeri de hazırmış. Ancak, bu Giritli Ahmet Paşa'nın hayat tercümesini, halen sağ bulunan torunları ve akrabası var mıdır, bunları benden soruyorlar. Gene vali beyin verdiği malumata göre, Ahmet Fuat Paşa'nın Giritli Sırrı Paşa ve Âyan'dan Nuri Bey isminde iki biraderi varmış. Ben, Nuri Bey'i bilirim, merhum Celal Nuri, Sedat Nuri ve Suphi Nuri beyler oğulları idi.
>
> Şimdi bu izahata göre bana Ahmet Fuat Paşa hakkında ya tanıyanlar ya da akrabasının hemen malumat vermelerini rica ederim. Ahmet Fuat Paşa'nın heykeli dikilirken, hal tercümesini bilmemek ve torunlarını heykelin açılışına davet etmemek abes olur diyen vali beye hak vermemek mümkün değil.

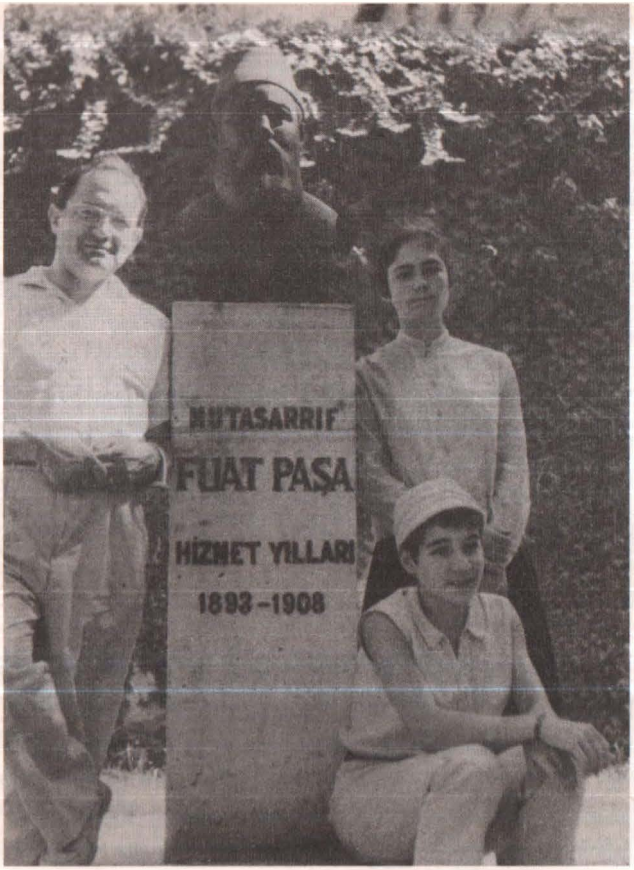

Sırrı Paşa'nın kardeşi Giritli Ahmet Fuat Paşa'nın Kütahya'daki heykeli yanında kızlarım Furuğ ve Füsun ile birlikte fotoğrafımız. Ahmet Fuat Paşa Kütahya mutasarrıfıyken çini kaplı hükümet konağıyla Yeşil Cami'yi yaptırmış ve Kütahya'da çiniciliğin canlanmasını sağlamıştır.

Bu nedenle Ahmet Fuat Paşa'nın heykelinin, Âyan meclisi azası Mustafa Nuri Bey'in, Girit'te kalıp yağ tüccarı olarak hayatını geçiren ağabeyleri Mehmet Efendi'nin resimlerini bu kitapta bir araya getirerek, kardeşleri kâğıt üzerinde buluşturdum.

Sırrı Paşa'nın ağabeyi Mehmet Efendi, Giritli kıyafeti ile.

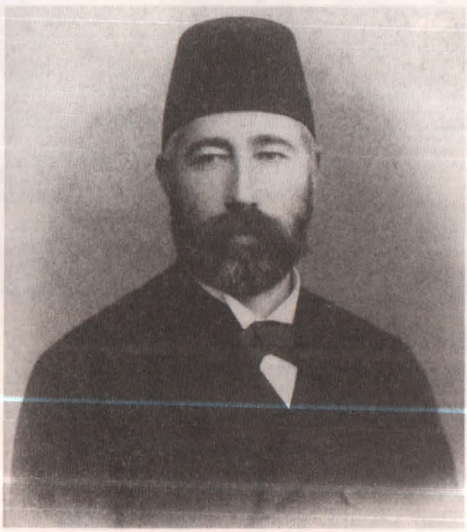

Sırrı Paşa'nın kardeşi Âyan Meclisi azalarından Nuri Paşa.

Sırrı Paşa, oğlu Yusuf Razi Beÿ ve damadı Mehmet Ali Ayni Bey
(Rumi 1326 [1911])

Diyarbakır Valisi Sırrı Paşa'nın raporu

Bir Osmanlı vilayeti olan Bağdat, şimdi Irak toprağıdır. O zamanki Diyarbakır vilayeti ise şimdiki Mardin, Bitlis, Tunceli, Siirt, Elazığ, Malatya, Hakkari bölgelerini kapsarmış. Sırrı Paşa her iki yerde de valilik yapmış, onun sadrazam için hazırladığı raporu Yusuf dayı saklamış.

Aşağıda, Yusuf dayı aracılığıyla elime geçen, Sırrı Paşa'nın raporuna yer veriyorum. O zamanki Türkçeyi yansıtması için Yusuf dayının derlediklerini olduğu gibi bırakıyorum. Yalnız genç nesil tarafından kolaylıkla anlaşılması için parantez içinde karşılıklarını ilave ediyorum. Anlayabilecek yaştakiler ya da bilenler kusura bakmasınlar.

* * *

Pederim İstanbul'a geldiği zaman galiba Sadrazam Sait Paşa'ya verdiği muhtıradır [uyarı niteliğinde rapor].

Diyarbekir Vilayeti sekene-i hazırası hakkında malumat [Diyarbakır'ın bugünkü sakinleri hakkında bilgiler]:

Malumdur ki Kürdistan-ı Osmanî başlıca iki kısma münkasım [ayrılmış] olup bir kısmı Diyarbekir, Bitlis, Van, Erzurum ve diğer kısmını Musul ve Bağdat vilayetlerinin bazı liva ve kazaları teşkil eder. Ermenilerin ekseriyetle sakin oldukları [oturdukları] yerler ise kısm-ı evvel [ilk bölüm] dahilinde olup kısm-ı sanîdeki sekene-i gayrimüslime dahi Keldani, Süryani kavimleridir ki bunlardan kısm-ı evvelde de hayli nüfus vardır.

Mamuretü'l-Aziz [Elazığ], Sivas, Ankara ve Konya vilayetlerine gelince, bu vilayetler gerçi Kürdistan'a merbut [bağlı] değillerse de mesela Mamuretü'l-Aziz vilayetine merbut [bağlı] Dersim [Munzur] dağı kâmilen Akrad [Kürtler] ile meskûn olduğu gibi vilayet-i mezkurenin [adı geçen vilayetin] de pek çok yerinde Kürt aşiretleri mevcuttur.

Bir de her neresinin sekenesinden [sakinlerinden] olursa olsun, Akrad'ın kaffesi [hepsi] belli başlı bir aşirete mensub

Sırrı Paşa Diyarbekir müftüsü ile beraber çalışma odasında. Yerde oturan çocuk Kamuran (Kandiyeli), Sırrı Paşa'nın ikinci hanımından olan oğludur.

olup bazı aşair [aşiretler] halkı birkaç vilayette dağınık olsa da, yine cümlesi yekvücud hükmünde bulunduğundan inde'l-hace [gerektiği zaman] yek diğerine muavenette [birbirlerine yardımcı olmakta] kusur etmezler.

Aşair-i Akrad dahi [Kürt aşiretleri de] 2-3 kısma mütebayin olup kısm-ı azamı [çoğunluğu] kariye ve kasabatta sakin olan [köylerde ve kasabalarda oturan] zürra [çiftçi] takımı ile ehl-i hiref ve sanayidir [esnaf ve sanatkârdır] ki bunlar alelekser [çoğunlukla] öteden beri büyük görmüş, büyük tanımış oldukları birer reis-i aşirete [aşiret reisine] inkıyatları [bağlılıkları] olmakla beraber hükümete de muti [sadık] ve munkatıdırlar. Serkeşleri bir nisbe azdır [başına buyruk olanları görece azdır].

İkinci kısım asabe-i mevaşîdir [hayvancılıkla uğraşanlar] ki bunlar hane-nesin [çadırda oturur], sayfen [yazın] ve şitaen [kışın] hayvanları ile beraber otlu sulu yerlere konar göçerler. Hatta oralarda lisan-ı avamda [halk ağzında] kendilerine "göçent" denir. Bunlara riyaset edenlerin efrat [bireyler] üzerine hükümet ve istibdadı [hükmü ve baskısı] fevkalade olup efrad-ı aşireden [aşiret üyelerinden] mürettep vergi gibi aidat-ı mahsusaları [özel ödentileri] vardır. Rüesa-i merkume [bu reisler] bu aidat sayesinde epeyce kesb-i servet ve kuvvet ederek [servet ve nüfuz edindiklerinden] ve çün ki [bundan dolayı] efrad-ı aşair [aşiretlerin üyeleri], reislerinden başka amir ve hakim [egemen] tanımayan, kimi tab'an [yaradılıştan] kimi kerhen [gönülsüzce] onlara tabi olduklarından, rüesa [reisler] bu riyasetlerini şimdiki siyaset-i hükümetler bile hoş görerek mesela bu aşairden [aşiretlerden] bir aşiret reisi, riyaset-i aşiretten vaz geçmek şartı ile bir şehrin (aydan aya) 7-8 bin kuruş maaşla bir liva mutasarrıflığına tayin buyurulacak olsa onu mutlaka riyaset-i aşirete [aşiret reisliğine] tercih eyler.

Üçüncü kısmı, mahut göçentler gibi ne kayd-ı felahatle [çiftçilik] ne de rayii ağnam ile [koyun gütmekle] mukayyet olup sırf başı boş gezenlerdir ki, bunlardan Kürdistan-ı Osmanî'nin birinci kısmında pek az bulunur.

Maahaza [böyle iken] bu Kürt aşiretlerinin hemen ekserisi mine'l-kadim [çok eskiden beri] yek [bir] diğerine zıt ve muhalif olup bazen ya davai-yi siyasetten [siyasi davalardan] yahut hususat-ı saireden [özel sorunlardan] dolayı beynlerinde [arala-

rında] harp ve kıt'al [kıyım] vuku bulunur, neticede nüfus ve emval [mallar] bu uğurda mahv ve payimal [perişan] olur: Ve bittabi kendilerine civar olan mahaller ahalisi de bunların ateşine yanıyor.

Ziraat ve felahatle [işçilik] mukayyet olanların gerek kendi hemcinslerine gerek millet-i sairede [başka milletlerde] bulunan komşularına tecavüz [saldırı] ve teadileri [saygısızlıkları] nadire vak'a olup o gibi ahvalde [durumlarda] adeta Anadolu ahalisinden hiçbir farkları yoktur.

Göçebe Kürtlere gelince: Bunların ahval ve hareketi Gazze ve Şemir Urbanına bilcümle müşabih olup [Araplarına tamamen benzeyip], mevaşileri ile [hayvan güderek] bir mahalden diğer mahalle konar geçerken zikrolunan Urbanın (Arapların) bazı küçük fırkalarına [gruplarına] tesadüf ederlerse onlarla çarpışmaktan tehaşi ettikleri [çekindikleri] gibi bazı karye [köy] ahalisini de bizar [tedirgin] ettikleri vardır ki işte ahali-i mutianın [devlete bağlı halkın] en çok şikayetleri bunlardır. Bazı kura-i gayrimüslime [gayrimüslim köyleri] ahalisinin kendilerini tasalluttan [saldırıdan] muhafaza edebilmek için arazilerini o misillülerin [gibilerin] kuvvetli aşair rüessasından [aşiret reislerinden] birine satmak teşebbüsatında bulunduğu işitilmiş ise de, hükümetlerce buna meydan verilmediği cümleden meşmuattandır [bilinen şeylerdir].

Kürdistan-ı Osmanî'de sakîn olan anasır-ı muhtelifenin [farklı unsurların] adetçe yek diğeri nispetine [bir diğerine oranına] gelince. Vilayet-i Mamuretü'l-Aziz zikren [bahsedilerek] hiç birinde yalnız Ermenilerin değil, umumen bütün gayrımüslimenin nüfus-ı mevcudesi [halihazırdaki nüfusu], nüfus-ı muharrire-i Müslime'nin [kayıtlı Müslüman nüfusun] beşte biri olamaz. Henüz layıkı ve tamamı ile yazılamayan aşair-i seyyare [göçer aşiretlerin] efradı ise bir bütün haric-i hesaptır [tümüyle kayıt dışıdır]. Ezcümle [özetle] Diyarbekir vilayetinde efrad-ı aşairden maada [başka] tescil edilen nüfus-ı umumiyenin [aşiret nüfusunun dışında kayda geçen toplam nüfusun] yekûnu 403.800'e bali olup bundan Ermeni nüfusu yalnız 44.858 neferdir ki aşair-i seyyare [göçer aşiret] nüfusu dahi tescil edilirse müslümanların öşrü [onda biri] bile olamaz.

Kasabalarda sakin olan [oturan] Ermenilerin hemen kamilen [hepsi] sanayi ile me'luf [üretim işini meslek edinmiş] olup içlerinde oldukça zenginleri varsa da eşraf takımı pek fakirdir.

Diyarbekir Valisi Sırrı Paşa bir resmi törende: "Hamidiye Alayları'nın teşkili münasebetiyle Diyarbekir'de icra edilen merasim. Sırrı Paşa, Müşir Zeki Paşa."

Ehl-i İslam'ın hizmet ve sanata meyil ve rağbeti kabil [az] olup o cihetten kar kesbi [kazançları] yok hükmünde ise de, arazinin kısm-ı küllisi [büyük bölümü] İslam elindedir. Şu kadar ki istila-i fakr u zaruret saikasile [yoksulluğun yaygınlaşması yüzünden] arazinin dahi tedricen [giderek] Hıristiyanlara geçmekte olduğu maalesef görülür.

Kuvvet ve asabiyete [birbirlerine bağlılığa] gelince mine'l-gayrimüsliminin hiçbiri bu babda İslama muadil [denk] olamaz. Zira burası muhakkaktır ki Hıristiyanlardan mesela 10 kişiye baş olup *meydan-ı kanıkaye* [?] çıkabilecek bir sahibi asalet asla mevcut olmadığı gibi mesela 10.000 kişiye riaset eden nice Kürt aşireleri vardır ki din ve devlet uğruna baş feda etmeğe hazırdırlar.

Binaenaleyh hüdanekarde [Allah göstermesin] Kürdistan'da bir ihtisas [karışıklık] zuhur etse de, mesela İslam'ı az Hıristiyan'ı çok olan bazı köylerde Hıristiyanlar Müslümanları basıp telef etse bile, bu gadrin [acımasızlığın] duyulması ile beraber Müslümanlar dahi umumen kıyamı ile birkaç gün zarfında gayrimüslimlerin umumunu kılıçtan geçirmeleri *vaidü'l-*ihtimaldir ki hele Ekradı yerli Hıristiyanların ele alması o kadar vaiddir ki [uzaktır] buna halen ve istikbalen hiçbir vakit ihtimal verilemez. Zira Kürtlerin müsellem olan [herkesçe bilinen] yabanilik ve husumetleri vurudetleri ile beraber kibir nefisleri o raddededir ki, yerli Hıristiyanlara hatta Hıristiyan namı ile tenezzül etmeyip (*riaysmı*) diye hitab ederler.

Hele Ermeniler gibi, Kürtlerin nazarında gayet hakir olan bir kavmin metbuiyetini mümkün değil çekemezler. Bu hakikati oraların ahvaline muttali olanların [durumunu bilenlerin] hiçbiri inkâr edemez. Şurası da umumi bedihiyedendir [herkesçe aşikârdır] ki bir mahal ahalisinin kısm-ı akallı [azınlıkta olanı] kıyafetçe, lisanca daima kısm-ı ekseriyeti [çoğunlukta olanı] taklid etmek âdettir. Ezcümle Diyarbekir vilayetinde ekseriyet-i azimesi haiz olan ahali-yi Müslime Kürd ve Arab akvamından olduğu için hatta kasabalarda mütevattır [yerleşmiş] olan gerek Ermeni gerek miney gayrimüslim *ezini* kıyafetçe müslümanları taklid edegeldiği gibi beynleri de kendi lisanlarından ziyade, Kürtçe ve Arapça müstamel olup ekseri Türkçe bildikleri muha-

yeleleri bile lisan-ı Arab üzere cereyan etmektedir. Mekteplerindeki tedrisata dahi hemen kamilen lisanı Arab üzere olup, milel-i *meakumede* kendi lisanlarını tahsil ederler ancak rüesa-i ruhaniye gibi *kavani* takımıdır ki bir nispe azdır. Ahali-yi mevcudiye-yi İslamiye'den ise Ermenice, Süryaniceye aşina olanlarına kat'iyen tesadüf olunduğu yoktur ki bu da ekseriyatın ne tarafa olduğunu pek açık gösterir.

Diyarbekir vilayeti sekene-yi asliyesi beyninde [asıl sakinlerinin arasında] Arab lisanın bu veçhile taammüm ve intişarı [yayılması ve yaygınlaşması] sadir İslamda [İslamlığın ilk dönemlerinde] orasını Araplar istila edip ondan sonra da müddet-i medide [uzun süre] orada Arap ümerasının [emirlerinin] hüküm sürmesinden ve elyevm bir canibi [bugün bir tarafı] kavm-i Arapla meskun olan badiye [çöl] ile hemcivar [aynı yörede] olup yerlilerin reisi Araplarla münasebat ve mühavedatta [iyi ilişkilerde] bulunmasından neş'et eylemiştir [kaynaklanmıştır]. Çünkü vilayet-i mezkure mülhakatı müslimesinden olan [adı geçen vilayete bağlı] Mardin sancağı, çöl ağzında vaki olup bu sancağın merkezi ile bazı kaza nahiyelerinde oturan ahali-yi kadime [eski halklar] ise lisan-ı Arapla mütekellim [Arapça konuşan] halis Arap oldukları gibi, mahut *Şemri* aşiret-i seyyaresinde [göçer aşiretinde] bazı fırkalar dahi gerek *mesahibe* yani *ahsı itar* gerek rai-yi hayvanat [hayvanlarını gütmek] için Musul ve Deyrüzzor taraflarından her sene hudud-ı vilayeti tecavüzle [vilayet sınırını aşarak] bir müddet bu havalide cevalan edegeldiklerinden [dolaşageldiklerinden] neslen halis Kürt olanlar da bunlarla ihtilaf ede ede [tanışıp etkileşme yoluyla] adeta Araplaşarak Arapçayı kendi lisanları kadar serbest tekellüm ederler [rahat konuşurlar]. Ve işte Hıristiyanlar dahi o lisanı *şu vasıta* öğrenip benimserler. İstitraden [üstelik] şurası da şayan-ı arz ve ihdardır [sözünü etmeye ve hatırlatmaya değerdir] ki Şemri Urbanı [Arapları] mürur-ı zamanla [zaman içinde] tecessüm ve teessüs etmiş [büyümüş ve kurumlaşmış] bir aşiret-i cesime [büyük aşiret] olup, her şubesi bir şehrin tahte'l-idaresinde [yönetimi altında] olarak sayfien ve şitaen [yaz kış] daire-i vadiyede cevelan ederler [vadiler çevresinde gezerler]. Ve bazı

mevasim-i mahsusada [özel mevsimlerde] mamurelere [yerleşimlere] yaklaşarak rayede geldikleri hayvanatın mahsulatını [hayvan ürünlerini] tüccara satıp, havayic-i zarurelerini mübayaa ile [temel ihtiyaçlarını satın alarak] yine çöle çekilip giderler. İşte şehirlerin sekene-i ahaliyesine [kentlilere] tecavüz ve teaddileri [saldırıları ve husumetleri] *mesab ile için* mamurelere karrüb [yerleşimlere sokuldukları] şu mevsimlerde vuku buluyor ki Beyne'l-nehreyn [iki nehir arası/Mezopotamya] denilen ve vaktile pek ziyade mamur olan arazi-i vasîla [geniş topraklar] ve *humari-i müttesianın* harap olmasına başlıca sebep bunlardır. Bunların ise devlete ve memlekete faydaları olmayıp, zarar ve ziyanları had safhadadır. Hatta bu hayırsız aşiretin bu kadar teksiri *şuud* etmesi [kusur işlemesi] de *anasıl* nice kariye ve mezra-i münbitede [köylerde ve bitek mezralarda] sakin ve ziraatle *meluf* olan *tayi'i meşrab-ı hadidi* ve sair Arap aşiretleri halkını her sene *mal-ı memalleri pehli hayalleri paymal-i huyul tediye* olmaktan bîzar olarak bizzarure terk-i diyar [mecburen yerlerini terk] ile onlara iltica ve iltihak etmelerinden [sığınmalarından, katılmalarından] gelmiştir. Lakin Şemri aşiret-i vahşiyesinin [yabani aşiretinin] dahili düzeni, bu bîçarelerin şimdi o cemiyet-i haşarattan [zarar verici topluluktan] infikaki [ayrılmaları] *meğva-i kadimlerine* gelip evvelki yerleşmeleri pek de *asan* değildir.

***

İşte sadrazama sunulmuş bu bilgiler o dönemde imparatorluğun halini göstermektedir. Bir aşiretle başa çıkılamadığı için o bölgedeki üreticiler korunamıyor ve sonuçta onlar da bu aşirete katılmak zorunda kalıyorlar. Bir tür anarşik durum ortaya çıkıyor. Valinin düşünce tarzı da ilginç. Nüfusu Müslüman ve Hıristiyan olarak düşünüyor ve aralarında bir çarpışma olasılığından çekiniyor. Okullarda Türkçe okutulması hiç düşünülmüyor.

Sırrı Paşa raporunda Bağdat ve Diyarbekir valiliklerinde edindiği izlenimlerini canlandırıyor. İmar işlerinde de bulunmuş. Bağdat'ta bir baraj yaptırmış. Halen bu baraj şehrin içinde ve kullanılıyor. İsmi hâlâ Sırriye.

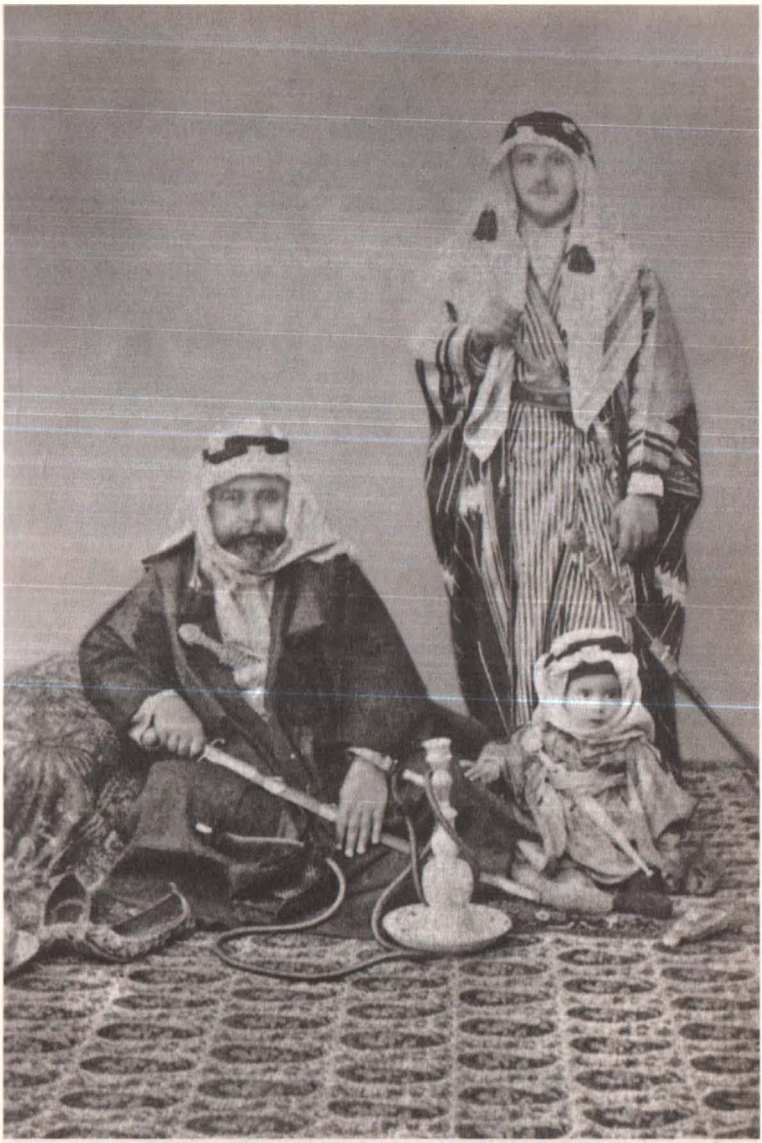

Sırrı Paşa Bağdat'ta büyük oğlu Vedat (Tek; ayaktaki) ve küçük oğlu Kâmuran (Kandiyeli) ile beraber.

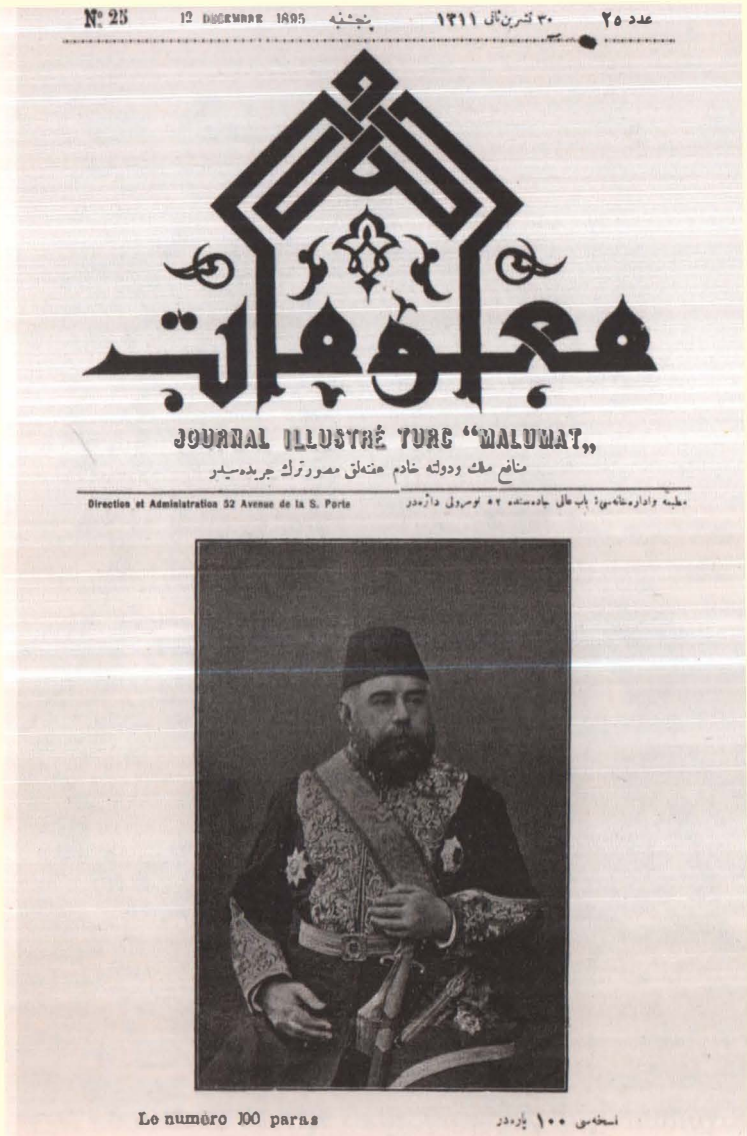

Malumat *dergisinin 12 Aralık 1895'te basılan kapağında Sırrı Paşa'nın son resimlerinden biri yer alır. Dergi hem Fransızca hem eski Türkçe başlıkla çıkar. Fiyatı yüz para, yani iki buçuk kuruştur. Herhalde o zaman için pahalı bir dergiydi.*

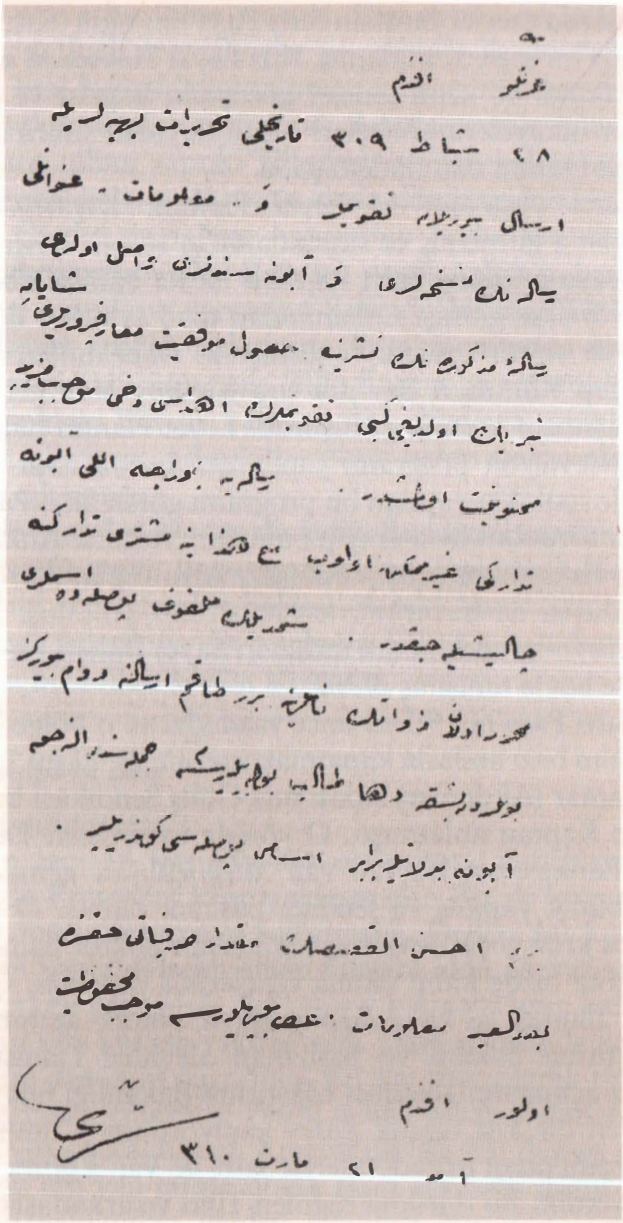

Sırrı Paşa'nın Malumat *dergisinde ölümünden sonra basılmış mektubu.*

Oralarda eserler bırakan Sırrı Paşa'nın oğlu Yusuf Razi Bel de bu raporu saklamış. Kızı Leyla Hayreden annemle yakındı ve uzun seneler görüştük. Bağdat ve Diyarbakır hikâyelerini önceleri Yusuf dayıdan sonra da kızı Leyla Hanım'dan dinlemiştim.

Sırrı Paşa'nın eşi Leyla Hanım, Diyarbakır ve Bağdat'a gitmemiş ve sultandan izin alarak Bostancı'da inzivaya çekilmiş. Sırrı Paşa bir başka hanımla beraber bu yörelere gitmiş. O hanımdan olan evlatları ile uzun seneler sonra tanıştık ve görüştük. Anneannemin üvey kardeşi Kâmuran Bey ara sıra Kızıltoprak'a gelirdi ve anneannem onlarla görüşürdü. Leyla Hanım hakkında bir televizyon programı yapılmıştı. İsmail Arar ve benimle mülakat yapılan bu programı gören Sırrı Paşa'nın diğer torunları beni arayıp buldular. Meğerse Ankara'da aynı bakanlıkta çalışıyormuşuz. Aynı toplantılarda bulunmuşuz da birbirimizden haberimiz yokmuş. Devlet Demiryolları başkanlık müşaviri Sayın Bülent Kandiyeli ile de böyle tanışmış olduk.

Sırrı Paşa'nın 90 yıl önce yazdıklarını o bölgede dinlediğim bazı anılarla kapatmak isterim. 29 Ekim 1975'te Ahtamar (Akdamar) Adası'nda Göliş Sendikası başkanı Tillo Kaptan anlatmıştı. O yörede uzun yıllar Denizcilik Bankası'nın Tatvan-Van arası çalışan gemilerinde kaptanlık yapmış ve sendika başkanı olmuş. O yıl bir astım krizi geçirmiştim ve arkadaşım doktor Sami Uçar üç gece bizde kalıp damar iğnelerimi yapmıştı. Görevden alınmış ve bakanlığa müşavir olarak atanmıştım. Ulaştırma bakanı ve başbakan aleyhine Danıştay'da dava açmıştım. Kısacası Ulaştırma Bakanlığı'nda istenmeyen bir kişi olarak görev yapıyordum. Cumhuriyet Bayramı'ndan istifade ederek Sami ile Van'a gitmeye karar verdik. Bu duruma rağmen Tillo ve arkadaşları bizi Van'da meydanda karşıladılar ve hiç yalnız bırakmadılar. Ahtamar Adası'na da bizi onlar götürdüler. Kral I.

Gagik oraya bir kilise yapmış. Dışı oymalı taşlarla bezenmiş ve İncil'den sahneler ve resimler ile donatılmış. Yalnız kral herhalde megaloman imiş, çünkü kendi resmini İsa'nın üstüne oydurmuş. Adada gezdik ve tabancayla atış talimi yaptık. Tillo babasından kalma anıları bize orada anlattı. Tatvan'a otele dönünce bunları not ettim. Çünkü Sırrı Paşa hatıratının başka bir yüzünü canlandırıyordu. Tillo Kaptan, orada yıllarca beraber yaşamış insanların sonradan Ruslarla birleşip Türklere nasıl eziyet ettiğini anlatmıştı. Paşa zamanında bunun olabileceğini düşünmemiş. Tillo Kaptan'ın anlattıklarından Van'daki Ermeni katliamı diye dünyaya tanıtılmak istenen olayların, aslında bir ölüm kalım savaşı olduğu ortaya çıkıyordu.

Tillo'nun dedesinden dinlediği Rus işgali zamanı anılarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzak bir yöresindeki olayların bir belgesi olarak, Van Gölü'ndeki Ahtamar Adası'nda 1975 yılında Tillo Kaptan'dan dinlediğim bu anıları kitaba alıyorum.

Tillo Kaptan'dan

Mutki müdafaası

Dedem ben 14 yaşındayken anlatmıştı, hatırlıyorum. Ruslarla Ermeniler köye yaklaşmışlar. Biz de koyunları Siirt'e doğru kaçırmaya başlamıştık. Dedem bir kurşun attıktan sonra giderim deyip tüfeğini aldı. Mevzilenmeye giderken yakalandı. Bir taşın arkasına sığınıp kalmış. Yağmur gibi kurşun yağıyormuş. Taşın arkasında ne yapacağını düşünüp dururmuş. En son çare olarak tüfeğinin harbisini çıkarmış. Fesini ucuna takıp taştan yavaş yavaş yukarı kaldırmış. Kurşun derhal fesi delmiş o da elindeki fesi yan tarafa doğru taşın arkasına düşürmüş. Ermeni saklandığı yerden çıkmaya başlamış. Derhal bir kurşunda adamı yere sermiş. Yaradana sığınıp ateşe

devam etmiş. Rus çetesi ve diğer Ermeniler çekilip gitmişler. Fes hâlâ bizim evde duruyor, deliktir, saklıyoruz. Köy de böylece yanmaktan kurtulmuş.

İbo'nun talihsizliği

Bir köyde oturan İbo'nun gayet iyi görüştüğü ve güvendiği bir Ermeni arkadaşı varmış. Muharebe devam ederken Rusların köye yaklaştıkları duyulmuş. Ermeni de arkadaşına hiç çekinmemesini ve kendilerini koruyacağını söylemiş, İbo'nun da içi rahat etmiş, müsterih olmuş. Ruslar iyice yaklaşınca Ermeni karşılamaya çıkmış ve iki Rus generali ile İbo'nun evine doğru gelmeye başlamışlar. İbo, hemen kızına, "Sütlü kahve yap da gelince ikram edelim" demiş. Böylece daha nazikâne bir hal tarzı bulduğunu düşünmüş. Ermeni kapıya geldiğinde kız da kahveyi tepsiye koymuş duruyormuş. Ermeni bir tekme atmış, kızı devirmiş, İbo şaşırmış.

İbo'nun iki karısı, bir de kızı varmış. Ermeni, İbo'ya, "Sen kızını bana hazırla, karılarını da bu generallere hazırla" demiş, İbo şaşırmış ne diyeceğini. Kızı oradan kaçarken bu lafları duymuş ve hemen babasına, "Tabancaları bize ver" demiş. Kız ve kadınlar, Ermeni ve Rusları öldürmüşler. Ev sarılı olduğu için dışarı çıkamamışlar, İbo dayanabildiği kadar ateş etmiş. Bakmış ki artık cephane bitiyor, kızını ve karılarını kendi eliyle öldürmüş, sonra da intihar etmiş.

Din meselesi

Bir dağın tepesi böyle düzlükmüş ve çukurmuş, aynı Nemrut gibi. Ruslar gidince Ermenileri bir yere sevk etmek üzere bu düzlüğe toplamışlar. Dedem orada imiş ve bir Ermeni gencini görmüş. Çok yağız bir delikanlı imiş. Biliyor hepsi öldürülecek. Buna kıyamamış. Usulca kulağına, "Nasıl olsa öldürüleceksiniz, gel sen Müslüman ol, ben seni kurtarayım" demiş. Oğlan, "Olmam"

demiş. Üç defa teklifini tekrar etmiş, hep olmaz demiş. Artık sonunda "Günah benden gitti" demiş. Ermeni, eliyle yüzünü örtmüş. Dedem de kurşunları boşaltmış. Kendisi anlatmıştır. Hepsi o dağ tepesinde öldürülmüş. Hâlâ orada kemikler görülürmüş.

Bazı Ermeniler her şeye rağmen Mutki'de kalmışlar. Bunlar daha 1956'da gitmişler. Ağa hepsine, "Bu kadar zaman burada beraber yaşadık, gelin Müslüman olun da kalın" demiş; "Olmaz" demişler. O zaman, "Artık gidin" demişler. Onlar da İstanbul'a gitmiş. Fakat başka bir köyde birkaç aile Ermeni dönmüşler. Onların torunları şimdi müftü olmuş, isimleri hep Ahmet, Mehmet, Hüseyin olmuş. Tamamen karışmışlar, o aileler bilinirmiş, fakat tamamen bizden olmuşlar, mesele kalmamış. Çok iyi Müslüman olmuşlar. Keşke bunu hep birden zamanında yapsalarmış, şimdi ne iyi olacakmış...

Ermeni çalışkanlığı ve inatçılığı

Ta bu tepeden şu tepeye kadar bir yer varmış kazılacak, Ermeni genci hiç durmadan bütün bu mesafeyi kazmış. Kimse dayanamazmış bu kadar çalışmaya. Kazıya iki büklüm devam etmiş. Bitirince kalkmış, beli kırılmış, düşmüş ölmüş.

Bir ağa, bir Ermeni'ye değirmen yaptırmış. Değirmen taşı dönmeye başlamış. Gayet ağır bir taşmış. Herkes taşın buraya nasıl yerleştirildiğine şaşmış. Ermeni çok kuvvetli imiş. Ağa, Ermeni'ye parasını ödemek istememiş. Ve bunu açıkça söylemiş. Ermeni, "Ver" demiş, ağa aldırmamış. Bir gün ağa değirmene gelmiş ki taş yok. Ermeni ona göstermiş taşı. Derenin öyle bir yerine atmış ki kimse taşı oradan çıkarıp yerine getirememiş, kuvvetleri yetmemiş. Ağa, Ermeni'ye parasını vereceğini söylemiş. Miktarda anlaşmışlar. Yağız Ermeni, kimsenin çıkaramadığı taşı gitmiş, kendi başına çıkarmış, yerine takmış. Ağa da borcunu ödemiş.

Direniş

Ruslar ve Ermeniler köyü sarmışlar. Bir Türk de üç tüfek ve kendine yetecek kadar cephane almış, bir tepeye çıkmış, oradan ateş yağdırmaya başlamış. Bir türlü adamı susturamamışlar.

Tüfeğin biri kızmış, artık atmaz olmuş, onu bırakıp ikinci tüfeğe sarılmış, gene ateşe devam etmiş. O tüfek de kızmış, artık namlu atmaz olmuş. Üçüncü tüfeğine sarılmış ve ateşe devam etmiş. Artık cephanesi de bitmiş. Adamı bir türlü tepeden atamamışlar. Cephanesi bitince üstüne çullanmışlar. Ama yanında kılıcı varmış, onu kaptığı gibi birkaç tanesini oracıkta haklamış. Fakat onu da orada şehit etmişler.

Bir başka tanığın kaleminden

Büsbütün başka bir kaynaktan aynı devrin hikâyesini yazmakta fayda görüyorum. Caleb Frank Gates, *Not to Me Only* isimli kitabında Harput'a nasıl geldiğini ve o bölgede misyoner olarak nasıl çalıştığını anlatıyor.[23] Daha 1859'da Cyrus Hamlin ismindeki misyonerin Bebek'te fırın açıp Kırım Harbi yaralılarına ekmek satarak para kazanmasını ve bu para ile Robert College ve Armenia College isminde İstanbul'da ve Harput'ta misyoner mektepleri kurmasını anlatıyor. Doğu Anadolu'da ve Irak ile Suriye'de 24 Protestan kilisesi, 32 ibadethane ve 5 merkez kuruluyor. Musul'a kadar bu örgüt uzuyor, fakat orada Anglikan kilisesi daha ağır bastırdığı için oradan çekiliyorlar ve Musul, Bağdat'taki İngiliz misyonerlerine terk ediliyor.

Bu dini merkezlerde aslen Ermeniler eğitiliyor ve yardım görüyor. Asırlarca birlikte yaşadıkları Türklerden yavaş yavaş kopuyorlar ve adeta ayrıcalıklı bir

23 Caleb Frank Gates, *Not to Me Only*, Princeton University Press, Princeton, 1940, s. 42, 60, 134 ve 139.

sınıf oluşturuyorlar. Bu kitabı okuyunca insan Barış Gönüllüleri'ni hatırlıyor. Onlar da Doğu Anadolu'ya yayıldıktan sonra mezhep ayrılıkları daha fazla ortaya çıktı ve huzursuzluklar arttı.[24]

Kitabın 242. sayfasında o devirde Kürtlerin edebiyatı ve alfabesi olmadığından bahis geçiyor, Kürtçeyi yazmak için bazen Ermenice ve bazen de İngilizce kullanıyorlar. 134. sayfada Ermenilerin İran üstünden gelerek, Kürt köylerini basıp kadın ve çocukları öldürdüklerini yazıyor. Türk askerler de bu gelen eşkıyayı sarıp öldürüyor. 1894'ten 1902'ye kadar C.F. Gates, Harput Koleji'nin müdürlüğünü yapıyor. Armenia College adı Fırat Koleji [Euphrates College] olarak değiştiriliyor.

Harput'ta görevi sona eren C.F. Gates, Robert College'in müdürü oluyor ve bu sefer Bulgaristan ve Yunanistan için eleman yetiştiriliyor. Bunu da hiç saklamadan iftihar ederek yazıyor kitabında. Bulgar Krallığı kurulduğu zaman yetişmiş Bulgar elemanlar hep Robert College mezunu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, Hıristiyanlığı korumak ve dinlerini yaymak kisvesi altında kilisenin büyük rolü bu kitapta görülüyor.

1970'lerde başlayıp 1990'ların sonunda biten Asala terör hareketlerinin başlangıcı sayılabilecek bir örnek de gene bu kitabın 134. ve 135. sayfalarında açıkça yazılmış. Bir Ermeni komitacı, bir Bulgar komitacının sözünü tekrarlıyor ve doğruluyor: "Dehşet verici bir sonuç, sonuçsuz dehşetten daha iyidir." Kilisenin Ermeni ve Bulgar unsurları ayaklandırmak için eğitim ve para yardımı yaparak, nasıl çalıştıklarını bu kitap güzel tasvir

24 1961'de ABD hükümeti tarafından kanunla kurulan Peace Corps/Barış Gönüllüleri Birliği, "yabancı kültürlerle ülkeleri tanımak ve onlarla dostça ilişkiler geliştirmek" için ABD vatandaşlarının gönüllü olarak hizmet verdiği bir kurumdur. 1960'lardan 1970'lerin başına dek Anadolu'nun İç, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde pek çok barış gönüllüsü –başta İngilizce öğretmeni ya da sağlık görevlisi olarak– görev yapmıştı.

ediyor, işin acıklı yönü Gates, kendini bir Türk dostu olarak takdim etmesine rağmen işgal zamanı Amerikan mandası için çalışıyor. Kitap 1940'ta basıldığı için kendisinin de yanıldığını ve Atatürk ile İsmet Paşa'nın yeni bir Türkiye yaratacaklarını göremediğini itiraf ediyor.

***

1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu Balkan Harbi nedeniyle Avrupa'da büyük arazi kaybetmişti. Bu devrin büyük güçleri zaten uzun zamandır Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bölgelerini ele geçirmek için hazırlanıyorlardı. Almanlar da Ruslar da, Ermeni ve Kürt toplumlarıyla ilgileniyorlardı. Alman hükümeti Dr. Lepsius isminde Ermeni yanlısı bir diplomatı bu işlerle görevlendirir. O zamanki Osmanlı hükümetini de gücendirmemek için göze batmadan hareket etmesini kendisine bildirir. Balkan Savaşı biterken Ermeni başpapazı Babıâli'ye şikâyetlerini yineler. Balkanlar'dan gelen muhacirlerin kendi bölgelerine yerleştirilmeme-

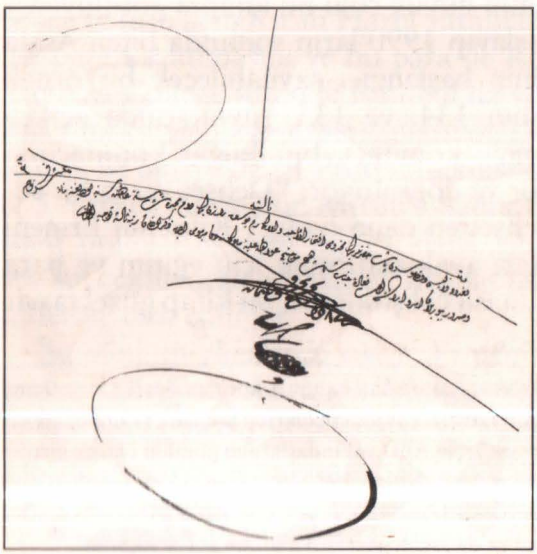

Sırrı Paşa'ya verilen Rütbe-i Salis nişanının beratı.

lerini, Türklerin silahlanmamasını, Bitlis, Erzurum, Van ve Adana eşkıyalarının kontrolünü talep eder. Rus sefiri Sazanov Babıâli'ye müracaatta bulunacağını Berlin'e bildirir. Fransa ve İngiltere de bu müracaata katılır. Almanya Berlin'deki Rus sefiri Serbiev'e Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne ve padişahın haklarına zarar verilmemesini bildirir.

İstanbul'da altı devletin temsilcileri toplanır ve Rus temsilci Giers, Ermenistan reformları için bir ön teklif sunar: Ermenilerin bulunduğu altı vilayet birleştirilecek ve ayrı bir ülke olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu dışında oluşacak bu ülkeyi bir Hıristiyan Osmanlı yönetecek, hatta bu yöneticinin bir Avrupalı olması daha uygun olacaktır. Bu yönetici Ermenilerden oluşacak bir ordu toplayacak, hâkimler atayacak, bu ülkenin bir meclisi olacak ve yerli Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşacak delegelerden kurulacaktır. Her milletin kendi okulları olacak, Türkçe, Ermenice ve Kürtçe eğitim yapılacak; mahkemeler karşısında halk eşit olacak; toprak konularını düzenleyecek ayrı bir komisyon kurulacaktır.[25]

Almanlar bu notanın Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına başlangıç olacağını öne sürerek karşı çıkarlar. Rusya'ya da böyle bir parçalanmaya karşı olduklarını hatırlatan bir nota gönderirler. İstanbul'da Yeniköy'de toplanmış olan ve 3 Temmuz'da açılan Ermeni konferansı hemen ikiye bölünür. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı kanunları içinde bir düzenleme yapılması için öneriler getirirler. Dr. Lepsius, Ermeni icra komitesine Rus planından vazgeçmelerini bildirir, fakat dış güçlere Türk muhacirlerin yerleştirilmesi konusuna engel olmaları için sert bir tavır takınmalarını bildirir.

25 M. Henri Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, Les Presses Universitaires de France, Paris 1929, s. 326-327.

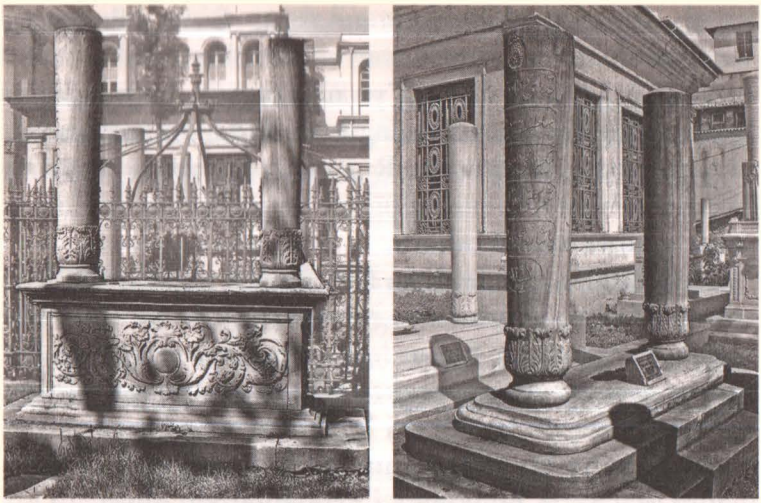

Sırrı Paşa (soldaki) ile kayınpederi Hekim İsmail Paşa'nın Cağaloğlu'ndaki II. Mahmut türbesi haziresindeki mezarları.

Sonunda Alman tarafı arabulucu olarak iki vilayet şeklinde teftiş kurulları geliştirerek milletlerin eşitlik haklarının garanti edilmesini ister. Bu görüşmeler beş ay sürer ve sonunda 8 Şubat 1914 tarihinde bir Rus-Osmanlı antlaşması imzalanır. Bu anlaşmaya göre iki ecnebi müfettişin tayini kabul edilmiştir. İki bölgede kendi memurları ile arazi anlaşmazlıklarını ele alacak, mahalli askerlik görevlerini düzenleyecek ve başıbozuk Kürt birliklerini dağıtacak (manevra zamanları dışında), mahalli dillerin gelişmesini sağlayacak, mahalli vergilere oranla bu yörede okullar açılacak, seçilecek olan mahalli meclislerde Hıristiyan ve Müslüman üyelerin eşit olmasını sağlayacaktır.

Birinci Cihan Harbi'nin çıkması ile bu antlaşmanın uygulanabildiğini zannetmiyorum. Fakat bu belgeyi, dış ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için nasıl kendi yönlerinden çalıştıklarını göstermek açısından ilginç ve önemli buluyorum.

Anneannem Feride Hanım'ı her zaman faal ve bir şeyler yaparken hatırlarım. Paşa kızı olmasına rağmen, ben gidemem, dememiş ve dedemle bütün Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezmiş. Gittiği yerlerde o yörenin şarkılarını, mânilerini, şiirlerini toplamış ve defterine yazmış. O defteri annem saklamış ve ben de gelecek nesiller için yeni yazıya aktardım.[26]

Dedemin mutasarrıf olarak tayin edildiği Harput'a o zaman ancak katır sırtında çıkılabilirmiş. Zaman zaman arabanın bir tekerleği uçurumun üstünde açığa çıkarmış. Katır üstüne bağlanan arkası iki çengelli ve deriden yapılmış iki sandık o seyahatin hatırası olarak bende duruyor. Bu eski sandıklar hakkında etraflı bilgi Kızıltoprak'taki eşyalar bölümünde verilmiştir.

Anneannemin Harput'tayken oranın mahalli türkülerini topladığı eski yazıyla yazılmış defteri bende saklı duruyor. Bu defterden, halkın fese karşı tepkisini gösterdiği bir şarkıyı aktarıyorum:

Bahçeye kurdum asma salıncak,
Başıma giydim bir güzel kalpak,
Tüyleri rengi de pek parlak,
İçi kaplı bir iyi alpak.
Feslerin adı artık batacak,

26 Feride Hanım'ın topladığı türkülerden başka örnekler, Ek 3'te yer almaktadır.

Feride Hanım (ortadaki) kardeşleriyle (soldan): Vedat (Tek), Yusuf Razi (Bel) ve Nezihe (Beler).

Nemse[27] *tüccarı topu atacak,*
Nafile, nafile, nafile,
Giymek fesi nafile,
Feslerin artık geçti modası,
Açığa vurdu hakkam[28] *boyası,*
Meydana çıktı şimdi foyası,
Nafile, nafile, nafile,
Giymek fesi nafile!

26 Mart 326, Harput[29]

Feride Hanım'dan babası Sırrı Paşa'ya bir mektup

Sevgili paşa babacığım,

Mektubumun cevabı geldi, pek ziyade memnun oldum, küpelerim için ağabeyime yazdığınıza teşekkür ederim efendim. Ismarladılar, sayenizde bayramda takarım. Ah paşa babacığım ellerinizi öperim, o sevinç başka şeye benzemez, inşallah gelecek bayram kısmet olur. Bu Ramazan şimdiye kadar oruç tuttum. Nezihe ilaç aldığından tutamıyor. Ben Ramazanı bütün tutacağım, burada kusurum yoktur. Mahsus ellerinizi öperim, sıhhatim iyidir efendim. Nezihe konaktadır, ben validem ile beraber yalıdayım. Eşya topluyoruz, bahçeli ev bulunmuyor imiş, ama sayenizde elbette bulunur efendim.

Kızınız Feride
1310 [1894]

***

27 Nemse: Avusturya

28 hakkam: kötü

29 5 Nisan 1910'da kayda geçen bu şarkı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i 1908'de ilhakı üzerine başlayan boykotajı belgelemesi açısından da önemlidir. Bosna-Hersek, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bölge özel bir statü kazanır: Mülkiyeti Osmanlı Devleti'ne, fiili denetimi Avusturya-Macaristan'a bırakılır. 1908'de Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması üzerine, Avusturya-Macaristan bu statünün Osmanlı Devleti aleyhine değişeceği endişesiyle Bosna-Hersek'i ilhak eder. Osmanlıların bu ilhaka tek somut tepkisi, başta fes olmak üzere Avusturya'dan ithal edilen malları boykot etmek olabilmişti. O dönemde Feshane'de üretilen fes miktarı sınırlı sayıda olduğu, kalitesi de düşük olduğu için kalpak, tercih edilen başlık haline gelmişti (e.n.).

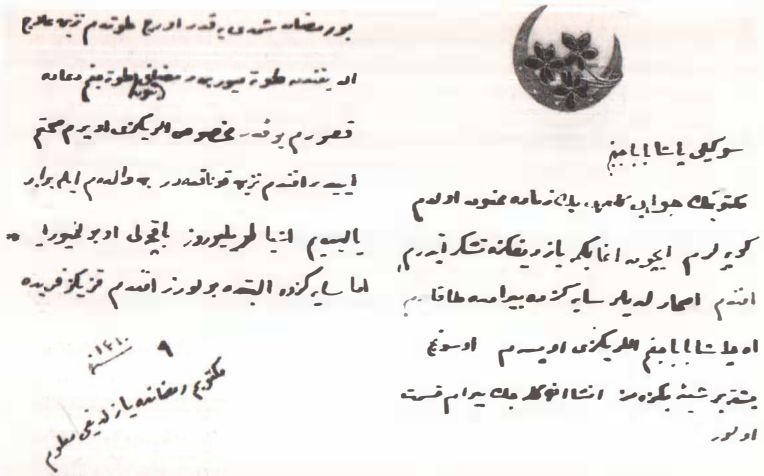

Feride'nin Bağdat'tan babası Sırrı Paşa'ya yazdığı bir mektup.

Anneannem, Bağdat valisi babası Sırrı Paşa'ya 1902 Ramazanı'nda bir mektup daha yazmış. Daha Balkan Harbi çıkmamış, imparatorluk Adriya Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar uzanıyor. Bağdat valisi bugünkü Irak bölgesine hâkim. Leyla Hanım eşiyle Bağdat'a gitmemiş ve Beşiktaş'taki bir konakta iki erkek ve iki kız çocuğu ile kalmış. Anneannemin konak diye bahsettiği yer, Beşiktaş'ta Sinan Paşa camisiyle Ortabahçe caddesinin girişindeki dükkânların arasından Beşiktaş pazarına doğru uzanan yeri kapsıyordu. Eskiden konağın cephesinin olduğu sokağa bir hayır sahibi belediye meclisi üyesi, Şair Leyla adını verdirmiş. Yalı diye bahsettiği yer ise, Kanlıca'daki körfezdeki Müzdan Hanım'ın yalısı. Bu yalıya bir gemi çarpmış ve üçte ikisi yıkılmış. Biz çocukken anneannem bu yalının alt katını kiralamış, birkaç yaz oturmuştu. Biz gider onda kalırdık. Kürek çekmesini ve Boğaz'ın akıntılarını bu yıllarda öğrendik (1936-1942). Bu yalıya 1983'te bir Rus gemisi bindirdi. Müzdan Hanım ve diğer oturanlar arka odalarda uyu-

Feride (sağdaki) ablası Nezihe ile.

duklarından ölüm olmadı, fakat yalı ikinci defa harap oldu. Rus şirketi tazminat vermişti ve yalı eski haline getirilmişti. Yalının bahçesine dört başka yalı daha inşa edildi.

Anneannem babasına, o devirde bahçeli ev bulmanın zorluğundan bahsediyor. Tabii o zaman bahçe deyince beş ila altı dönümlük bir arazi düşünülürdü. Leyla Hanım sonunda Bostancı'daki köşkünü yaptırıyor. O köşkün yanmış halini hatırlıyorum. Annem bir bahar günü beni götürüp gezdirmişti. Bostancı tren istasyonundan 15 dakika yürüyerek, boş bir tepenin üstünde, etrafı duvarla çevrili, yanmış bir taş köşke geldik, çamlık bahçenin arka tarafındaki tepede. Şimdi apartman dolmuş, fakat 1940'larda tarla halinde idi ve etrafta bostanlar ve başka köşklerin bahçeleri vardı. Leyla Hanım evde değilken hırsızlar girmiş ve eşyaları çaldıktan sonra gaz dökerek köşkü yakmışlar. Kala kala taş duvarlar, mermer giriş basamakları kalmış. Bahçede birkaç eski ceviz ve badem ağacı vardı. Bademler çiçek açmıştı. Pa-

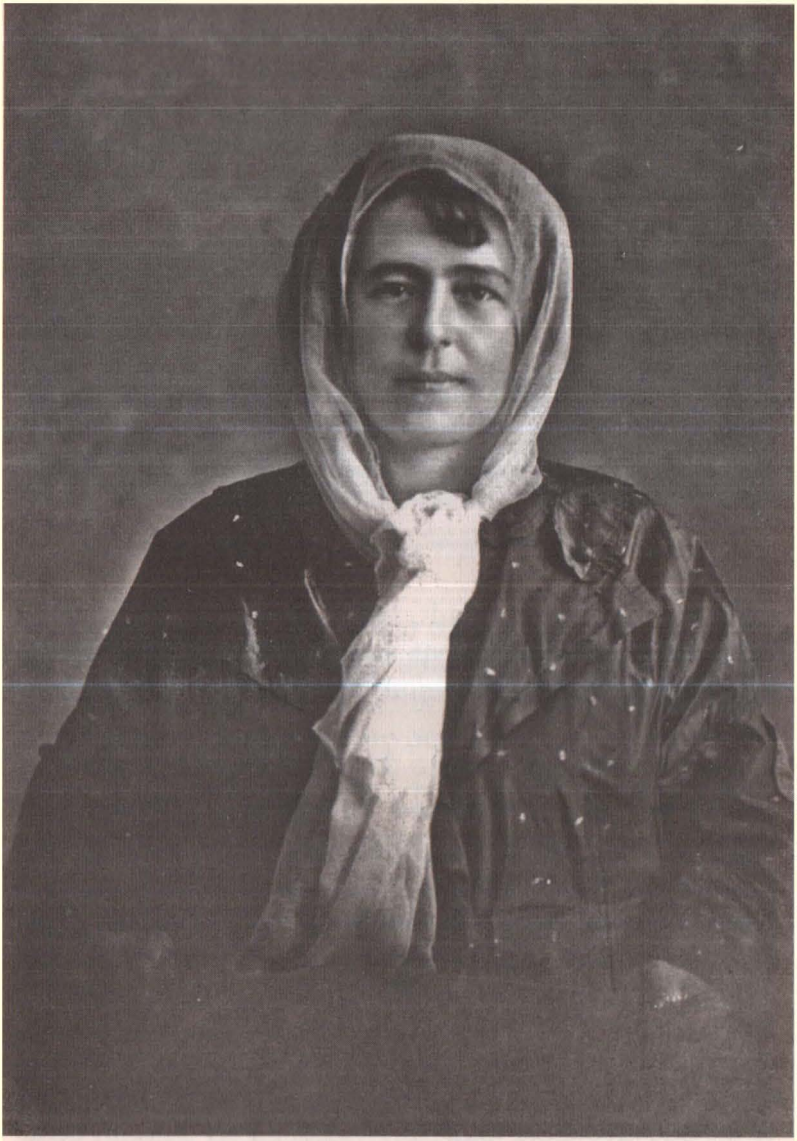

Feride Hanım gençlik yıllarında.

Feride Hanım ve torunu Ali Neyzi (Haziran 1929).

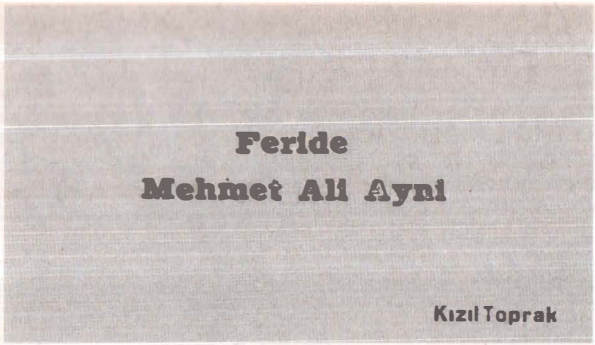

Anneannemin bir kartviziti. Son Osmanlı döneminde kadınlar adlarının sonuna eşlerinin adını eklermiş, soyadı kanunu çıkınca buna soyadı da eklenmişti. Anneannemin hatta annemin kuşağından pek çok kadın nüfusta böyle kayıtlıydı.

patyaların kapladığı bahçeyi otlar bürümüştü. Annemle papatya toplayıp eve dönmüştük. Annemin çok meyus olduğunu hissediyordum, fakat beni üzmemek için bir şey söylememişti.

Leyla Hanım'ın kızı Feride'ye Kızıltoprak'tan karışık bir zamanda yazdığı mektup Kanunsani 328 (Ocak-Şubat 1913) tarihini taşıyor. Yani Birinci Balkan Savaşı'nın olanca hızıyla sürdüğü zamanlar: Bulgar orduları Çatalca'ya dayanmış, top sesleri İstanbul'dan duyuluyor. Bütün şehir korku içinde.

Zarfın üzerindeki adres şöyle: "Trabzon vilayeti valisi Saadetlü Mehmet Ali Beyefendi hazretlerinin haremi hanımefendi." Pul 20 paralık, damgası hem eski yazıyla, hem Latin harfleriyle yazılmış. Zarfın arkasında Trabzon'a varış damgası var, fakat tarihi ve yılı silik, pek okunmuyor. İşin hoş tarafı ne adres var, ne de anneannemin ismi, ama mektup Trabzon'a gitmiş, anneannem onu saklamış ve Kızıltoprak'a geri getirmiş. Bu sayede yetmiş yıl sonra ben o mektubu yeni yazıya aktarıp bu kitaba ilave ediyorum (bkz. s. 48-57). Mektup Leyla Hanım'ın, fakat alan ve saklayan kızı Feride (anneannem).

Annemin, babası Mehmet Ali Ayni Bey ile ilgili anlattığı bir hikâyeyi hiç unutmam. İstanbul'dan Yanya'ya gitmek için bir Yunan vapuruna binmek zorunda kalmışlar. O zaman bizim kıyımız olan Adriya'ya işleyen yolcu vapurumuz yokmuş. Yolculuk birkaç gün sürmüş. Yemek salonunda bir Yunanlı kalkıp Türkler aleyhinde atıp tutmuş. Daha Balkan Harbi çıkmamış, Arnavutluk diye bir ülke yok. Sırbistan ve Karadağ'ın güneyinde kalan bölgeler, Arnavutluk ve Yunanistan'ın kuzeyi henüz Osmanlı toprağı. Dedem de Bitlis valiliğinden, şimdi Yunanistan'ın kuzeybatısında bulunan Yanya'ya tayin olmuş. Tabii, Bitlis-İstanbul yolculuğu Halep'e kadar araba, at ve deve ile yapılan bir yolculuk. Dedemin bu yolculuklarını daha sonra kısaca anlatacağım. Adriya'da Preveze limanına varmışlar ve oradan lando arabaları ile yola koyulmuşlar. Bu arabalardan Topkapı Müzesi'nde var –Fransa'da yapılırmış. Büyük tekerlekli, etrafı kapalı ve kapısı oldukça sağlam, hiç olmazsa yağmur geçirmiyor, fakat arabacı dışarda yağmur ve rüzgâr altında kalıyor. Teyzem ve dayım küçük olduklarından onları Leyla Hanım'la İstanbul'da bırakıp Yanya'ya yalnız annemi götürmüşler. Annem yollarda, dağ yamaçlarında Yunan eşkıyasının tüfeklerinin parıldadığını görürmüş. Vali beyi korumak için lando arabasının önünde ve arkasında muhafız alayı bulunuyormuş. Yunanlılar cesaret edip saldıramamışlar. Bir gece Loros'ta konakladıktan sonra sağ salim Yanya'ya varmışlar.

Mehmet Ali Ayni merasim kıyafetiyle.

Osmanlı Devleti'nin son Yanya valisi dedem değil. Ondan sonraki vali, Yunanlılara esir düşmüş ve onlar tarafından asılmış. Dedem bir süre sonra Trabzon valiliğine tayin edilmiş ve Balkan Harbi dönemini Trabzon'da geçirmişler. Orası da çok nazik bir bölge imiş. Samsun'dan başlayan, Rus hududu Batum'a kadar olan büyük bir sancak. Osmanlı Devleti'ni içten kemiren Yunan ve Ermeni eşkıyalarının hepsiyle, ayrı problemler olarak uğraşmak gerekiyormuş. Balkan Harbi faciası nedeniyle orduyu desteklemek, İstanbul'u kurtarmak için her türlü yardım toplayıp göndermek ve asayişi muhafaza etmek gibi çok zorlu görevler yüklemiş sırtına.

Dedem tam manasıyla zamanın aydın yöneticisi imiş. Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında yavaş yavaş yükselerek valilik yapmış. Felsefeye meraklı olduğu için emekli olduktan sonra İstanbul Darülfünunu'nda felsefe dersleri vermeye başlamış ve profesör olmuş. Son

Yanya Valisi Mehmet Ali Ayni Bey'i Yanya'ya varışında karşılayanlar. Birinci arabada oturan bastonlu ve fesli kişi, dedem Mehmet Ali (Ayni). Yanında Belediye Reisi Yahya Bey, arka arabada bir paşa (26 Kanunusani 327 [8 Şubat 1912]).

görevi, İstanbul kütüphanelerindeki eski yazı kitapları düzenleyen Tasnif Komisyonu'nun başkanlığı idi.

Dedemle uzun süre birlikte oturduk. Onun son senelerinde ben 19-20 yaşlarımda olduğumdan görüşmek imkânımız da oldu. Bazı kitaplarının tashihinde kendisine yardımcı olurdum. Kitap provalarını okur, matbaaya götürür getirirdim. Kızıltoprak'tan Galata'ya geçmek, oradan da Babıâli'ye yürüyerek gidip gelmek dedemi yoruyordu. O tepe odasında kanepesinin üstüne bağdaş kurarak oturur, "Kukuş şunları matbaaya götür, dizdikleri var ise al getir" derdi.[30] *Türk Azizleri* ve *Milliyetçilik* kitaplarını yazıyordu. Son eserleri oldu bunlar. Bir gün Tünel'de rastladık birbirimize. Durdu, konuştuk. Hafta tatili idi, eve gidiyordum. O da hastaneye yatmaya gidiyormuş. Yorgun görünüyordu, kamburu çıkmış, elinde bastonu ile gidiyordu. Gençlik işte, hiç düşünmedim be-

30 Kukuş, benim Kızıltoprak çocukluk lakabımdı.

Mehmet Ali Ayni ve Sırrı Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yaptığı yerler.

Mehmet Ali Ayni bir eski eser tamirinin temel atma töreninde

raber hastaneye gitmeyi. Hastaneden eve geri gelemedi ve Zincirlikuyu'ya defnedildi. 1943'lerde Zincirlikuyu yeni yapılan bir mezarlıktı ve Kızıltoprak'a çok uzak sayılırdı.

Dedeme sorardım, "Hiç tanımadığınız, bilmediğiniz bir yere tayin edilince ne yapardınız?" diye. O da şöyle bir düşünür, elini dizine vurur ve "İnşaat" derdi. Hakikaten sonraları eski resimleri tetkik ettiğimde dedemin, yaptırdığı binaların önünde, açılış merasimlerinde veya atılan temellerde kurban kesilirken resimlerini buldum. Gittiği beldelerde okul, cami, hükümet konağı, hapishane, köprü, çeşme gibi pek çok eser bırakmış.

Aynı zamanda yazmaya ve okumaya zaman ayırabilmiş. Dedemin tam 31 tane eseri basılmış ve bunların dışında pek çok makalesi dergilerde ve gazetelerde yayım-

lanmış. 1928'den sonra olanlar yeni yazıyla Türkçe ve ikisi Fransızca olarak Paris'te basılmış. M. Ali Ayni'nin yayımlanmış eserlerinin listesini Ek 4'te bulabilirsiniz.

Dedem, şimdi Yunanistan'da kalan Serfiçe'de doğmuş. Ailesi Konya'dan Serfiçe'ye getirilerek yerleştirilmiş, onun için onlara Kongar derlermiş yerli Rumlar. 1960'ta Atina'da bir toplantıya karayolu ile gitmeye karar verdim ve eşimle birlikte İstanbul'dan Serfiçe'ye doğru yola çıktık. Yolda durup kahvehanelerde Türklerle konuştuk. Hep bir Rum papazı civarda idi ve insanlar rahat konuşamıyordu. Yeni yol daha yapılmamış olduğu için Kozani şehrine çıkılıyor, oradan güneye sapıp Atina'ya gidiliyordu. Serfiçe yolun birkaç kilometre dışında küçük bir kasaba. Yunanca ismi Servia. Şehre hemen girmeye çekindik, şehrin dışında bir kahveye oturduk. Kıbrıs hadisesi yeni başlamıştı. Biraz Rumca konuşabildiğim için kahveciyle anlaşabildik, şehre girmemizde sakınca olmadığını anlattı. "Türkler gidince Rumlar da göç etti" dedi. "Niçin?" diye sorunca, "Mal satacak kimse kalmadı" dedi. Şehre girdiğimizde hakikaten boş dükkânlar ve pek az insan gördük. Türk mahallesi tarafına doğru gittik. Bir küçük çeşme buldum ve resmini çektim, Türk mahallesi tamamen yanmış ve yıkılmıştı. Yıllar sonra okuduğum, Aram Andonyan isimli bir Ermeni yazarın *Balkan Harbi Tarihi*[31] adlı kitabında şunlar yazıyordu:

> Şehre girip durumu gören Yunanlılar ellerine geçirdikleri Müslümanları boğazladılar. Bütün İslam semt ve evleri talan edildi ve yakıldı. Sabaha kadar süren zafer şenlikleri feci katliam ve yangın sahnelerine karıştı (s. 393).

O zaman bunları bilmemekle beraber, yerle bir olmuş bu mahalleyi görünce ürpermiştim. Yıkılmış bir cami

31 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, çev. Zaven Biberyan, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

vardı, onun da kubbesinde bir ağaç çıkmıştı. Dönüşümüzde çeşme resmini Hasan Tahsin amcaya gösterdim. Baktı, "Çok küçük ayrıldım, hatırlamıyorum" dedi, fakat bu feci olaylardan hiç bahsetmedi. Kötü şeyler bize anlatılmazdı.

Dedemle karşılaşmalar

Dedeme bir de Bitlis'te rastladım. 1974 yılında gemi indirme merasimi için Tatvan'a gitmiştik. Oradan, Ulaştırma bakanı ve yetkililerle birlikte vali beyi ziyaret için Bitlis'e geçtik. Ferda Güley vali ile görüşürken gözüm ucuyla eski valilerin duvardaki resimlerine bakıyordum. İlk resim, dedemin Kızıltoprak'taki evin bahçesinde çekilmiş bir resmiydi. Onlar konuşadursun aklım Kızıltoprak'a, anneanneme gitti. Demek oralarda hizmetleri unutulmamış.

1984'te tekrar Bitlis'e gittiğimde gene vali beyi ziyaret ettim. Vali bey telefonda meşgulken duvardaki resimlere baktım. Dedemin resmi değişmişti, bu sefer bir vesikalık resmini bulup asmışlar. Mamuretülaziz [Elazığ] ve Harput mutasarrıflıkları da yapmış, ilk valiliği Bitlis'te imiş. O yöreler hakkında anneannem ve dedemden çok bilgi almıştım ve yönetici olarak oralarda çalıştığım sıralarda bu bilgilerin çok faydasını gördüm.

1869 yılında Serfiçe'de doğan dedemi, babası Necip Efendi daha çocukken alıp götürmüş. Dedem Yemen'de bir Bulgar doktordan Fransızca öğrenmiş. Birkaç yıl orada kaldıktan sonra annesi Refika Hanım'la Serfiçe'ye dönmüşler. Fakat 1821'de Yunan İsyanı başlayıp sonradan da Yunanistan Krallığı kurulduktan sonra Makedonya'da huzur kalmamış. 1874'te daha emin bir yer olan Selanik'e taşınmışlar. Dedemin babası ticaretle meşgul imiş ve böylece dedem daha çocukluğunda imparatorluk içinde dolaşmaya başlamış.

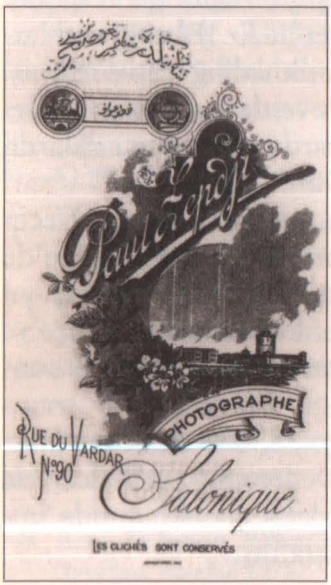

Mehmet Ali Ayni'nin Selanik'te çektirdiği bir resmi. Fotoğrafı Paul Zepdji çekmiş ve kartın üzerinde eski Türkçe ve Fransızca yazılar yer alıyor. Adresi Rue du Vardar, No. 90. "Les Cliches sont Conserves" [klişeler muhafaza edilir] diye de not bastırılmış. Resmin cam negatiflerinin resimcide saklı olduğunu ve isterseniz tekrar yapabileceğini ifade ediyor. Fotoğrafın arkasında Selanik'in Beyaz Kule'siyle bir panoraması var. Kulenin etrafındaki surlar şimdi yıkılmış.

Eski evrakın arasında Vardar Caddesi'nin bu kartpostalını buldum. O devirdeki Selanik'i ve dedemin bu sokakta fotoğrafçıya giderek resmini çektirdiği anı simgelediği için bu anılar kitabına koymaya karar verdim. Kartpostal renkli basılmış ve tamamen Fransızca yazılmış. Hiç eski Türkçe yok. Atlı tramvaylar, sokakta yürüyen fesli adamlar ve arabalar seçiliyor. Bir de küçük mescit minaresi var. Atatürk'ün doğduğu şehir olarak Selanik bizim için önemli bir kenttir. Selanik, imparatorluğun önemli merkezlerinden biri ve İstanbul'dan sonra Avrupa kıtasındaki en önemli kent olmuş. Elektrik ilk olarak Selanik'e gelmiş, elektrikli tramvay da orada İstanbul'dan önce çalışmaya koyulmuş.

1888'de Mülkiye'yi bitirdikten sonra Edirne'de tarih dersleri ve sonra Dedeağaç'ta ilm-i servet [siyasi iktisat] dersi vermiş. Oradan Halep İdadisi'ne tayin olmuş. Bir yıl sonra da Diyarbakır'a tayini çıkmış ve at sırtında altı günde Sırrı Paşa'nın yanına varabilmiş. İleride Sırrı Paşa'nın kayınpederi olacağını bilmiyormuş tabii. Süleyman Nazif, dedemi yoldan karşılamış ve Diyarbakır'da ağırlamış. Süleyman Nazif ile dostlukları hayat boyu sürmüş ve hep mektuplaşmışlar.

1952 yılında bir araştırma için Diyarbakır'a gittiğimde kütüphaneyi ve Ziya Gökalp'ın evini ziyaret ettim. Kütüphanede, "*Mektubat-ı Sırrı Paşa*'yı istiyorum" de-

yince hafızıkütüp biraz şaşırdı, "Bugünlerde bu kitabı isteyen pek çıkmıyor" dedi. Anneannemin babasının kitabını istemek ve bulmak hoşuma gitmişti. Kitabın başlığını kopya edip dönüşte anneme gösterdim. Doğru kitaptı.

Dedemin bize bir tavsiyesi daha vardı: "Kitap yazın." Gençken bunun önemini anlamazdım. "Siz ölüp gidersiniz, eserleriniz kalır" derdi. Biz daha 15-16 yaşındayken ölümü mü düşüneceğiz? Hatta Ali'yi (küçük kardeşimi) teşvik etmiş, bir hikâyesini kendi kitabından artan kâğıda bastırmıştı. "Sibirya Ovalarında" isminde küçük bir çocuk masalı basılmış oldu.

Dedem, Diyarbakır'dan İstanbul'a döndükten sonra eğitimcilikten yöneticiliğe geçmiş. 1310'dan 1313'e (1894-1897) İstanbul'da kaldıktan sonra Kosova mektupçuluğuna tayin olmuş. Üsküp, Prizren gibi yerlerde görev yaptıktan sonra Kastamonu mektupçuluğuna sürülmüş. Sürgün hikâyesi şöyle:

Maarif nazırı saraydaki bir toplantıda ülkede 35 bin okul olduğunu söylemiş. Ondan sonra M.A. Ayni'den bu istatistiklerin doğrulanması istenmiş. İstanbul'da iken Maarif'te istatistik bölümünde çalışan dedem de yeni istatistikleri çıkarmış. Okul sayısı nazırın verdiği rakamın çok altında imiş. Nazıra, "Kelime değiştiremem" deyince, bu sürgünler başına gelmiş. 1903'te de Taiz'e yollanmış. *Prens Abbas* vapuru ile Süveyş Kanalı'nı geçip Aden'e varmış. Avusturya vapuru o zaman için çok konforlu bir yolculuk aracı imiş. (Bakın gene imparatorluğu birbirine bağlayacak araçlardan yoksunmuşuz.) Aden'den külüstür bir tekneyle Hudeyde'ye geçmiş. Oradan at ve katır sırtında Taiz'e gelmiş. Çölde yaptığı bu beş günlük yolculukta canı çıkmış.

San'a'dan yanına iki mukabbız ve birkaç nefer alarak yola çıkmış. Mukabbızlar masajcılarmış. Tekrar at ve sedir üstünde beş günde Taiz'e varmış.[32]

32 Burada sözü edilen güzergâhın hatalı aktarılmış olma ihtimali yüksektir (r.n.).

Haziran 1310'da [1893] Mehmet Ali Ayni ile Süleyman Nazif'in "Diyarbekir"de birlikte çektirdikleri fotoğraf.

Dedemin anlattığına göre Taiz o kadar sıcakmış ki, yazı yazabilmek için yere gömülü su dolu küplerin içine girer otururmuş. Tavana kocaman bir hasır asılır ve bir iple yelpaze gibi çekilirmiş. Ara sıra o hasırın üstüne bir kova su atılırmış. Ancak o zaman ortalık biraz serinlermiş. Bir süre sonra Ammare mutasarrıflığına tayin olunca Taiz'den kurtulmuş. Dicle Nehri üzerindeki Ammare kasabasında iki Arap aşireti yaşıyormuş. Ebu Muhammed ve Benî Lam aşiretleri. Bu aşiretlerin kavgalarını bastırmak için dedem elinden geldiği kadar uğraşmış. Oradaki halkın fakirliğini ve iptidailiğini bize hep anlatırdı. Ne kadar acz içinde bir idare tarzı olduğunu görür üzülürdük.

Bağdat'tan güya idare edilen bu bölge aslında aşiret şeyhlerinin hâkimiyeti altında imiş. Bizim ordumuz bu-

Ammare hükümet konağı, şehir Bağdat ile Basra arasındadır.

ralarda hâkim değilmiş. Mutasarrıf olarak tayin edildiği yerde ancak hükümet binasını tamir ettiriyor, o kadar. Tabii bu yörelerde çalışmak, dedemin Arapça ve Farisi bilgisini çok artırıyor.

İstanbul'a gelip bir yıl kadar kaldıktan sonra ona bu sefer Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığı mukaddermiş. Annem de oraya birlikte gitmiş. Susurluk gibi mesire yerlerine gidişlerini annem anlatırdı. Dedemin orada yaptıklarını, büyük bir albümden fotoğraflarıyla takip etmek imkânı doğdu. Yaptırdığı bina, cami, köprü, okul, hapishane gibi kamu binalarının resimleri çekilmiş ve padişaha takdim edilmek üzere ciltlenmiş.[33]

Mehmet Ali Ayni, Balıkesir'de de devrin bütün zorluklarını yaşamış. Çakırcalı Efe ortalığı kasıp kavuruyormuş. Onu takip eden yüzbaşı da gücenmiş, o da dağa çıkmış. Çakırcalı'yı Sultan Hamid affetmiş –Abdülhamid idaresinin bütün acayipliklerini ve bozuk idarenin

33 Nezih Neyzi bu albümü Yıldız Sarayı Müzesi'ne bağışlamıştır. Albüm orada sergilenmektedir (e.n.).

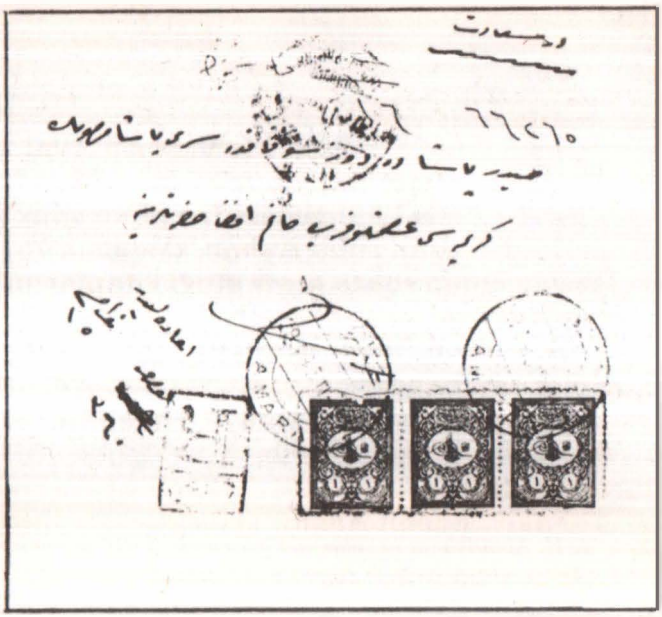

Kutü'l-Amare'den dedemin anneanneme yolladığı mektubun zarfı:
Dersaadet
Haydarpaşa ve Düz Sokak'ta Sırrı Paşa merhumun kerimesi
İsmetlu Feride Hanımefendi hazretleri.
("Dersaadet" İstanbul'un o dönemdeki adlarından biridir.)
Ammare'den İstanbul'a taahhütlü zarf 3 kuruşa gelmiş. Posta damgasında Latin harfleri dikkat çekiyor. Anneannemin ismi açıkça yazılmış, fakat babasının adıyla beraber postacıya bildirilmiş. Sokak ismi de var ama kapı numarası yok. Zaten sokak belli, Haydarpaşa Çayırı'nın yanındaki sokak. Annem orasını otları çok gür olan bir çayır olarak anlatırdı. Burası şimdi trenlerin manevra alanı. Eh, bu sokağı bilen postacı, herhalde Sırrı Paşa'nın "ismetlu" kızının hangi konakta oturduğunu bilirdi.

Balıkesir'de II. Abdülhamit'in cülus yıldönümünde, 1907'de hükümet konağı önünde düzenlenen merasim.

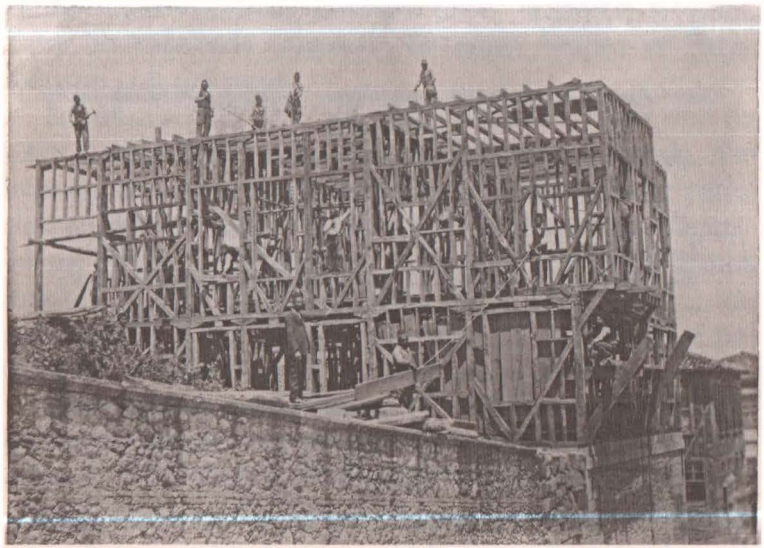

"Sâye-i şahanede [padişah sayesinde] Balıkesir Mekteb-i İptidaisi'ne varidat olmak [gelir sağlamak] üzere" inşa edilen konağın inşaatının Mayıs 1907'deki durumu.

Balıkesir hapishanesinin 16 Mayıs 1907'de yapılan temel atma törenine ait bir fotoğraf.

iç yüzünü görmek için Ali Kemali Aksüt'ün dedem hakkında yazdığı kitaba bir göz atmak yeterli.[34]

Meşrutiyet'in ilanı üzerine eşkıyalar dağdan inmiş ve genellikle Selanik'te toplanmışlar. Bulgar, Sırp ve Rum kanun kaçakları eski yerlerine dönmüşler. Bunlardan biri de Yorgi Atineli isminde Ayvalıklı bir Rum. İttihad ve Terakki Cemiyeti, bu eşkıyaları affederek onların düzenli bir hayata döneceklerini sanmış. Tam dedemin Lazkiye'ye tayin olduğu zamanda bu Atineli, Ayvalık'ı karıştırmış. Kiliseden ve Rum zenginlerinden fidye istemeye başlamış. Dedem ailesini İstanbul'a gönderip Ayvalık'a gitmiş. Orada ortalığı karıştıran bir tütün kaçakçısı, dedeme yardımcı olmuş. Ayvalık'ın Rum belediye başkanı bu işe şaşırmış. Meğerse bu kaçakçıyı Balıkesir'deki Evkaf Başkâtibi Cemal Bey, birkaç yıl önce

34 Ali Kemali Aksüt, *Mehmet Ali Ayni – Hayatı ve Eserleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

hapisten kurtarmış ve adam ona bağlı imiş. Dedemin geleceğini ona telgrafla bildirmiş. Dedem, bu kaçakçı Rum aracılığıyla Yorgi Atineli'yi buldurmuş ve ortalık yatışmış. Tabii, bu gibi şahsi tedbirler ne kadar sürer? Dedem oradan ayrılır ayrılmaz gene melanetlerine devam etmişler.

Balıkesir'den Lazkiye'ye tayin edilen dedem bu sefer de Ermeni problemiyle karşı karşıya kalmış. Bu hadiseleri *Mehmet Ali Ayni – Hayatı ve Eserleri* adlı kitaptan aynen alıyorum.

İrticaın Lazkiye'de akisleri

> Dini münaferetler [soğukluklar] şiddetli husumetler [düşmanlıklar] doğurur. Tarihte bunun ne feci misalleri var! Lazikiye'nin civarındaki dağlarda oturan Nusayrilerle, Şafii mezhebindeki Lazikiye Arapları arasında da öteden beri böyle bir münaferet mevcuttu. İkinci Abdülhamid zamanında Nusayri köylerinde açılan resmi mekteplerde, onlara Şafii mezhebine mahsus kaideler okutturulması; resmi muhaberelerde [yazışmalarda] Nusayri adı kaldırılarak, yerine Hüdayi isminin konulması, iki unsur arasındaki düşmanlığı artırmıştı.
>
> Varışından birkaç gün sonra Mehmet Ali Bey'i ziyarete giden bazı Nusayri şeyhleri, nüfus kütüklerinden bu Hüdayi lafzının çizilmesini, kendilerine Haydari adının verilmesini istemişlerdi. Kendi cinslerinden olmadığı halde tazyik [baskı] ile mebus seçilen Dürzi Emir Mehmet Arslan'ın bu intihabından [seçiminden] hoşnut olmadıklarını anlatmışlardı.
>
> Bu sebeple, 31 Mart irticaı vaki olup da, Lazikiye mebusu Arslan Bey'in, Hüseyin Cahit zanniyle asi askerler tarafından öldürüldüğü ve İstanbul'da anarşinin devam etmekte olduğu haberini aldığı vakit Mehmet Ali, Nusayrilerle Şafii Müslümanlar arasındaki o zıddiyeti düşünmüş, zaten Nusayrilerin şehre baskın yapmak için fırsat gözettikleri haberi verildiğinden, büyük endişeye düşmüştü. Lazikiye'nin emniyet ve asayişini idame

etmek müşkül olacaktı. Bu faaliyetin başlıca merkezi Lazikiye'deki Fransız konsolosluğu idi.

Olayın devamını Mehmet Ali Bey şöyle aktarmış:

Bu sırada bir cuma günü Fransız konsolosu tarafından evime bir adam gelmişti. Konsolos bey (....) köyüne gitmek istiyor, kendisine muhafız jandarma terfik olunmasını [eşlikçi verilmesini] rica ediyordu. Jandarma kumandanına haber göndererek isteğini yaptırmıştım. Fakat sonra içime bir sıkıntı arız oldu. Bu adam böyle sıcak bir günde ve öğle vakti kayıkla dört beş saatlik bir yere niçin gidiyor? Bu bir tenezzüh [gezinti] değil, acaba ne var? diye meraka düşmüş ve düşünmeye dalmıştım. Bu sebeple kıra çıkarak biraz havalanmak üzere bir araba getirtilmesini tembih ettiğim gibi Lazikiye müftüsü efendiyi de davet etmiş idim. Müftü gelince birlikte arabaya binip şehir haricine çıktık. Hiçbir muayyen mevki tayin etmeksizin arabayı ileriye doğru sürdürdüm. Fakat yarım saat kadar gittiğimiz vakit karşımızdan yirmi otuz kadar insanın gelmekte olduğunu gördüm. Arabayı durdurup bekledim.

Bunların yaklaştıkları vakit birkaç erkekten başkasının kadın ve çocuk olduğunu görünce kendilerine, 'Siz kimsiniz? Nereden geliyorsunuz, nereye gidiyorsunuz?' diye sordum. Verdikleri malumattan anladım ki, Halep mülkahatından [vilayetine bağlı] olup, ahalisi kamilen Ermeni olan (Keseb) kasabasına, Antakya havalisine mensup Araplar ve Türkmenler –Antakya'ya tabi Şeyh köyünden bazı kimselerin teşvik ve tahrikiyle– 10 Nisan 325 [23 Nisan 1909] Cuma günü hücum etmişler, on binden fazla Ermeni canlarını kurtarmak için oradan kaçmışlar. Antakya sahillerine ve oradan Lazikiye'ye doğru yürümeye başlamışlar.[35]

35 Aynı tarihte Adana vilayeti çapında başlayan ve "iğtişaş" adıyla anılan olaylarda da büyük can kayıplarına yol açan bir Türk-Ermeni çatışması yaşanmıştı (e.n.).

PIVS PP. X

Illustris Vir, salutem. Refert ad Nos Apostolicus in Syria Delegatus tr. Gubernatorem generalem provinciae "Mamuret el Aziz" superiore anno Missionarios regionis Montis Cassii et plura millia Christianorum in summa rerum publicarum perturbatione Latachiae, ubi eo tempore residebas, benigne recepisse et incolumes servasse. Ut igitur nanciscaris humanitati tuae non impar praemium, quod etiam gratum animum Nostrum luculenter testetur, his te Litteris, Equitem Commendatorem Ordinis S. Gregorii Magni classis civilis eligimus, facimus atque in praestantissimum ipsum Equitum coetum enumeramus. Tibi proinde concedimus ut propriam Equitum huius Ordinis et gradus vestem induere ac proprium item insigne gestare queas, nempe maioris moduli Crucem auream octogonam rubra superficie imaginem S. Gregorii Magni in medio referentem, quae taenia serica rubra, extremis oris flava, collo circumducta dependeat. De quod vero discrimen tam in veste quam in Cruce huiusmodi gestandis contingat, appositum schema ad te transmitti iussimus. Datum Romae apud S. Petrum sub annulo Piscatoris die XXII Martii MCMX Pontificatus Nostri Anno Septimo.

Illustri Viro Mehmed Ali Zeni

Mehmet Ali Ayni'nin "İrticaın Lazkiye'de akisleri" bahsinde anlattığı olaylar üzerine Papa X. Pius'un ona Üçüncü Dereceden Aziz Gregoryus Şövalyelik Nişanı verdiğini duyuran 22 Mart 1910 tarihli mektubu ve boyunbağı şeklindeki bu nişan.

Bunu işitince artık orada duramadım. Yanımdaki jandarma ve polisi geride bırakarak, kendilerine arkadan gelecek Ermenilerle beraber beni orada beklemelerini ihtar ettim. Kendim süratle Lazikiye'ye döndüm. Fakat şehre girmedim. Şehrin dışında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi zaptettiği zaman inşa ettirmiş olduğu büyük ve harap kışlayı gidip muayene ettim. Burasının harap olmasına rağmen birkaç bin kişiyi barındırabileceğini anladım. Derhal celbettiğim belediye reisine fırınlarda ne kadar ekmek var toplayıp oraya göndermesini ve ne kadar çok mümkün ise, su tedarik etmesini yeniden tembih ederek geri döndüm.

O dakikaya kadar üç-dört yüz kadar çoluk çocuk ve kadın Ermeni birikmiş. Bunları arkama takıp kışlaya gönderdim. Fakat şehrin kenarındaki bazı evlerin damlarına çıkmış olan bazı Arap kadınlarının bana münasebetsiz bir şekilde bağırıp çağırdıklarını işittim ve gördümse de ehemmiyet vermedim. Kışlaya girdiğim vakit ekmek ve suyu hazır buldum. Hiç düşünmeksizin ceketimi çıkardım ve ekmekleri suyu o yorgun ve bitkin adamlara dağıtmaya başladım. Belediye reisi ile birlikte gelmiş olan birkaç belediye memuru da bana imtisal ettiler [uydular]. Ermenileri kışlanın odalarına yerleştirdim ve kışla kapısına jandarmayı nöbetçi koyarak kimsenin içeriye bırakılmamasını ve dışarıya çıkılmamasını kati surette emrettim.

Pek yorgun bir halde evime döndüm...[36]

***

Dedem hatıralarında, Fransızların harp gemileriyle daha birçok Ermeni'yi nasıl Lazkiye'ye getirdiğini ve bu kadar insanı barındırma problemlerini anlatmış. Olayın sonunu ise şöyle bağlamış: "O güne kadar İstanbul hükümeti, Halep vilayeti ile muhabere ve iktiza eden tedbirleri alarak Keseb'de emniyet sağlandığından

36 *A.g.e.*, s. 244.

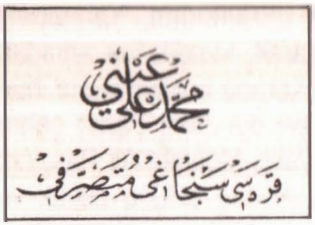
محمد علی عینی
قره سی سنجاغی متصرفی

Mehmet Ali Ayni, Karasi Sancağı [Balıkesir] Mutasarrıfı

Mehmed Ali Aïni
Gouverneur des Carassi

Fransızca Karasi Mutasarrıfı kartviziti.

PROFESÖR MEHMED ALİ AYNİ
Kitab Sarayları Tasnif Komisyonu Başkanı
TELEFON : 60220
KIZILTOPRAK - İSTANBUL

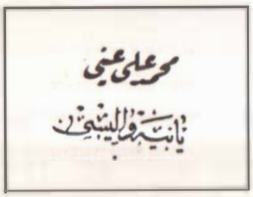
محمد علی عینی
یانیه والیسی

Mehmet Ali Ayni
Yanya Valisi

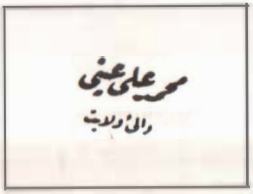
محمد علی عینی
والی ولایت

İkinci bir kart: Vali-i Yanya. Bütün bu kartlar küçük bir zarftaydı.

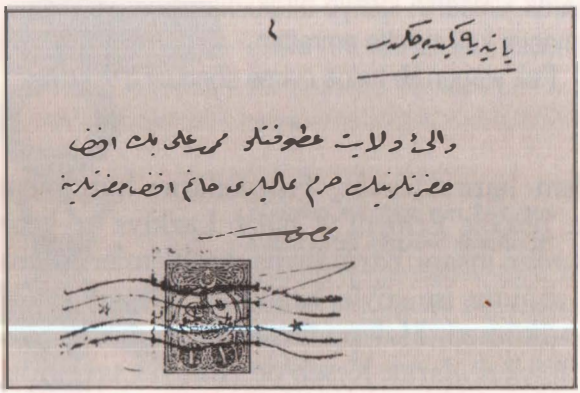
یانیه یه کیده جکدر
والی ولایت عطوفتلو محمد علی بك افندی
حضرتلرینك حرم عالیلری خانم افندی حضرتلرینه

Yanya'ya gidecektir. Vali-i Vilayet Atufetlu Mehmet Ali Beyefendi Hazretleri'nin harem-i âlileri hanımefendi hazretlerine.

Lazkiye'de bir ilkokul kütüphanesinin açılışı.

Ermenileri yerlerine iade ettim. Ermeniler, Lazkiye'de bulundukları sürece kendilerine özellikle Amerika'dan çok miktarda un, peksimet ve diğer erzak ile beraber pek çok alet ve edevat gönderilmiş idi..."

Osmanlı vilayetlerinde...

Dedemin ilk valiliği Mamuretülaziz (Elazığ) valiliğidir. Elaziz'e giderken Malatya'da bir gece kalmaları gerekmiş ve Hısnımansur'da Hacı Bekir Ağa'nın konağında kalmışlar. Hacı Bekir Ağa, oranın derebeyi gibi biriymiş ve Karadağ'dan muhacir gelen insanların bir yere yerleşmelerine iki yıldır engel oluyormuş. Vali olarak ilk icraatı bu göçmenleri yerleştirerek, Kirkori ve Mülk diye iki köy kurdurmak olmuş. Fakat aradan on yıl geçtikten sonra bu Hacı Bekir Ağa'nın Mülk köyünü yok ettiğini öğrenmiş. Sonraları bu aynı Hacı Bekir, Şeyh Sait isyanına katıldığı için asılmış.

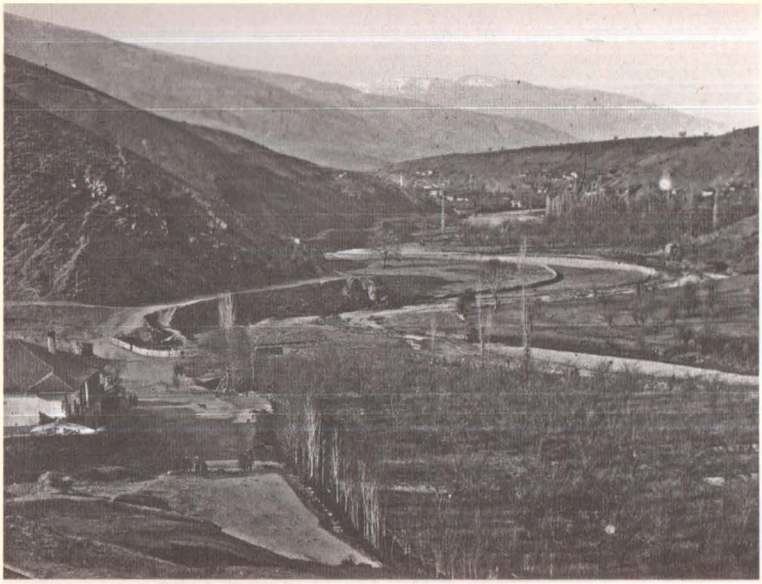

Eğri Palanka yöresindeki Deve Böğürten yolu.

Burada da gene Ermeni problemiyle karşılaşmış. Bölgeyi en yakın ticaret merkezi Halep'e bağlamak için yol yapma çalışmaları başlamışken Nafıa Nezareti'ne (bayındırlık bakanlığı) gelen [Bedros] Hallaçyan faaliyeti derhal durdurtmuş. Paris'teki Reji General şirketi ile yapmak üzere olduğu anlaşmaya göre, Anadolu'da üç bin kilometre yol yapılacakmış... Böyle plan dışı para sarf olunamazmış!..

Oysa Dersim'in ıslahı düşünülüyormuş. Elaziz'den ve Erzincan'dan başlatılacak olan yol da gene o Nafıa nazırı tarafından durdurulmuş. Osmanlı idaresinin ne kadar acz içine düştüğü, bu yaşananlarda görülmektedir. Bunlar belki tek tek bakıldığında önemsenmeyecek idari aksaklıklar gibi görülebilir. Fakat bu kadar çok olunca, insan bunların hangi emellerle planlanmış olduğunu, kimlerin parmağının bulunduğunu açıkça görebiliyor.

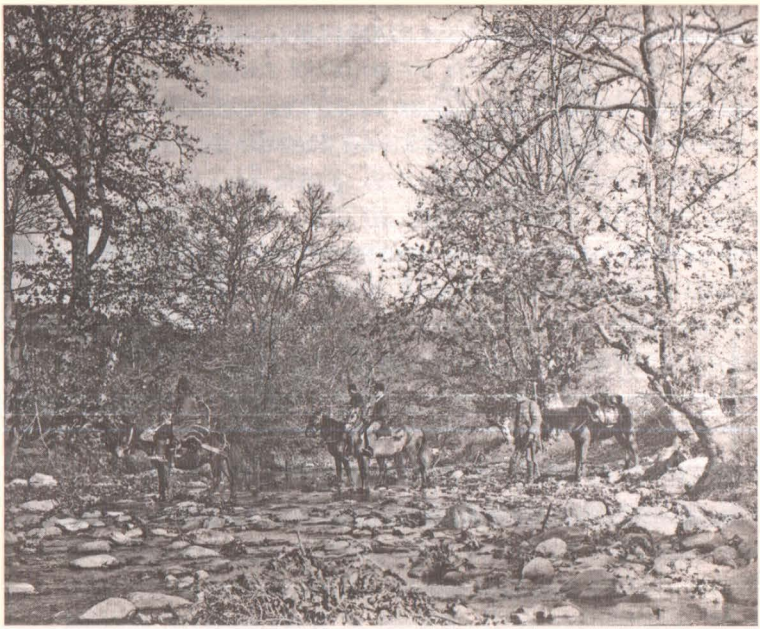

Selanik-Kesendire yolu.

Mehmet Ali Bey'in 23 Teşrinevvel 1327'de [5 Kasım 1911] Bitlis'e tayini çıkmış. Fakat Bitlis'te pek fazla kalmayarak, pek nazik bir yöre olan Batı Rumeli'ye, Yanya vilayetine tayin olunmuş. Yanya, Yunanlıların da İtalyanların da göz diktikleri bir yer. O zaman Arnavutluk diye bir ülke yok, bütün Arnavutluk ile bugünkü kuzeybatı Yunanistan'ın idare merkezi Yanya. Yörenin nüfusu da karışık. Arnavut, Yunan ve Türk (ve Ulah) Yanya'da asırlarca beraber yaşamış. Eski bir Yanya kartpostalından sayabildiğim kadarıyla, şehirde en az 15-20 cami varmış.

Mehmet Ali, vilayeti acınacak bir halde bulmuş. Hiçbir yerle telefon bağlantısı yokmuş. Rumlar Etnik-i Eterya Cemiyeti ile iyice çığrından çıkmış. Müslümanlara durmadan saldırıp öldürüyorlardı. Rum mekteplerindeki öğretmenler, çocukları Türkler aleyhine kışkırtıyor,

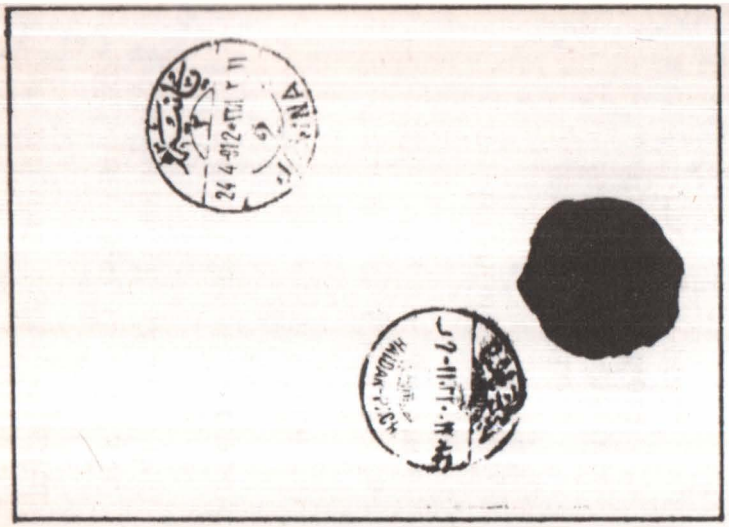

Yanya'ya giden zarfın arka tarafı. Posta damgasında kentin adı Fransızca "Janina" olarak da yazılmış.

çeteler kuruluyor ve devamlı cinayetler işleniyordu. Aynı Kıbrıs Türklerine 1950 ve 1960 yıllarında yaptıklarını, o zamanın şartları ile Yanya vilayetinde yapıyorlardı.

M.A. Ayni, Yanya'da şunları yapmak istiyordu: Rum mekteplerini sıkı bir şekilde teftiş etmek; Ergiri, Berat ve Avlonya Yunan konsoloslarının işine son verdirmek; Ulahları iskân etmek (Yunanlılar bu tedbirleri hep önlemişlerdi); Yunan hükümeti ile bir suçluları iade anlaşması yapmak; Osmanlı Rumlarını kendi mahkemelerimizde yargılamak. Yanya'ya geldikten bir süre sonra Dahiliye Nezareti'ne şu telgrafı çekmişti:

> Yanya, Preveze, Reşadiye sancaklarında bir ayaklanma hareketi yoktur. Yalnız Ergeri ve Berat sancaklarında bazı müfrit gençler, muhtelif sebepler altında, Arnavutluğun imtiyaz ve muhtariyetini istihsal maksadı ile halkı kışkırtıyorlar. Onun için oralarda kuvvetli bulunmak icab eder.

Dedem durumu iyice tetkik ettikten sonra sadrazamlığa etraflı bir rapor sunmuş ve Arnavutların asıl emellerinin Türklerden ayrılmak ve ileride yapılabilecek bir Türkleri Asya'ya sürmek harekâtında yerlerinde kalabilmek olduğunu izah etmiş. Arnavutların devamlı muhtariyet [özerklik] istemeleri de diğer Balkan ülkeleri gibi dış ülkelerce destekleniyormuş. Bir taraftan İtalya, bir taraftan Avusturya ve hatta Amerika'da kurulan cemiyetler, müstakil Arnavutluk'u destekliyorlar, silah yardımı yapıyorlarmış. Dedemin raporunun ilginç bir kısmını aktaracağım.

> Bunların iddiasınca Arnavutlar, Avrupa'da otoktondur [çok eskiden yerleşiktir]. Avrupa, Türkleri buradan çıkararak Asya'ya sürecek olursa, bu mümtaz idare sayesinde Arnavutlar asıl vatanlarında kalabilir. Bu fikir onların dimağına bilhassa ecnebî telkinatı [propagandası] ile girmiştir. Beyannamelerinde talep ettikleri şeyler bunu kapalı tabirlerle gösteriyor. Yoksa dava ne mektep, ne yol, ne memurlar, ne de meclis üzerindedir. Vakıa intihabat muamelelerinin [seçim işlerinin] tesiri inkâr olunamaz, fakat esasen bunlar vesiledir.
>
> Arnavutluk'ta uyanmış olan milli hislerin önüne durmak istemekten ise cereyanın iyi tanzim edilmesi [bu akımın iyi yönlendirilmesi], basiret ve siyasete daha muvafıktır [uygundur] demiştim.

Dedem, Balkanlar'ın elden gideceğini görmüş, fakat Yanya valisi olarak görevi oradaki isyanları bastırmak ve emniyeti sağlamak. Bakın Ali Kemali Aksüt kitabında ne diyor:

> Bu tabloyu dikkatle tetkik eder ve ehemmiyetin derecesini yukarıda özet olarak yazdığımız vilayeti göz önüne getirirseniz hazin bir manzara karşısında bulunduğumuzu kolayca anlarsınız. Hummalı bir milliyet ve düşmanlık faaliyetine mukabil

bir cehalet ve uyuşukluk. Bugünün yegâne müsebbibi ikinci Abdülhamid'di: Kendini millete dindar ve marifetperver göstermek isteyen, hakikatte dini de, maarifi de öldüren hain hükümdar.[37]

Bu karışık durum halen devam ediyor. Arnavutlar, Yugoslavya [ülkenin parçalanmasından sonra Kosova] ve Yunanistan içinde kalmışlar. Balkan Harbi'nin acele çizilen hudutları bu ırkı parçalamış. O zaman, daha imkân varken Arnavutlarla yapılacak bir anlaşmayla normal sınırları belirlenebilir ve belki de Balkan Harbi'nin seyri değiştirilebilirdi.

Dedem bir yıl kadar Yanya'da kaldıktan sonra son idari görevini yaptığı Trabzon'a tayin edilmiş.[38]

37 Ali Kemali Aksüt, *Mehmet Ali Ayni – Hayatı ve Eserleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 274.

38 M. Ali Ayni'nin yayımlanmış eserlerinin listesi için bkz. Ek 4.

Yusuf Razi Bel

Leyla Hanım'ın oğlu, benim de büyük dayım olan Yusuf Razi Bey, çok ufak tefek bir kimse idi. Herhalde annesine çekmiş, çünkü Leyla Hanım da ufak tefekti. Yusuf dayı her zaman devrine göre giyinir; kıyafetleri hep ütülü ve tertiplidir. Kızıltoprak'a geleceği zaman imkân bulursak trenini öğrenir, istasyona karşılamaya giderdik. Bazen yalnız, bazen de kızı Leyla Hanım ve torunu Siret ile gelirdi.

Biz, istasyondan eve rayların üstünden atlar, kestirmeden gelirdik. Yusuf dayı mutlaka istasyonun arkasından yola çıkar, tren köprüsünün altından geçer, tren yolunun yanındaki patikadan yürüyerek eve gelirdi. Bize de böyle yapmanın doğru olduğunu söylerdi, fakat hiç o yolu kullandığımızı hatırlamıyorum. Ayrıca Yusuf dayıdan başka da bu uzun yoldan gelen yoktu.

Yusuf dayının babası Sırrı Paşa, onu, Paris'e mühendislik okuması için lalası ile birlikte göndermiş. Taharet ibriğini ve takunyalarını lalası taşırmış. Sonraları lalasını geri göndermiş ve bir Fransız'la evlenmiş. Eşi Marie Belle, kendisinden çok daha uzun boylu ve iri bir kadındı. Beşiktaş'a konağa getirdiği zaman Sırrı Paşa kızmış ve "Tuuu, bunu mu buldun?" diye söylenmiş. Neyse hemen şeyhülislama götürüp söyleyebildiği kadarıyla kelime-i şahadet getirtmişler. Yatağının başında hep bir haç asılıydı. Zannedersem cenazesi gene Hıristiyan mezarlığına kaldırıldı.

Allah rahmet eylesin hepsine... Dedem Mehmet Ali bey çok takılırdı, İsmet yengeye (Müslüman adı İsmet olmuş Marie Belle'in). O dönem Fransızların yeni *Normandie* gemisi çok meşhur bir transatlantik gemisiydi. Dedem, İsmet Hanım'a, "*Normandie*'nin dümeni bozulmuş, gitmiyor" gibi bir söz ederdi. O da yarı Türkçe, yarı Fransızca bunun doğru olmadığını ispata çalışır dururdu.

Yusuf dayının Nuruosmaniye'deki konağı

Leyla Hanım, Bostancı'daki evi yandıktan sonra artık ev yaptırmamıştı. Yazın Kızıltoprak'ta, kışın da Yusuf dayının Nuruosmaniye'deki konağında kalırdı. Belirli odaları vardı, eşya taşımazdı. Yusuf dayıya, Mimi'yi görmeye giderdim. Özellikle de 1936'da annem ve babamın Londra'ya gittikleri dönemde –orada epey kalmışlardı– her hafta Saint Joseph'ten çıkınca doğru Yusuf dayıya, Leyla Hanım'ın yanına giderdim. O bana

Yusuf Razi Bel eşi İsmet [Marie], kızı Leyla (Hayreden) ve oğulları İsmail ile.

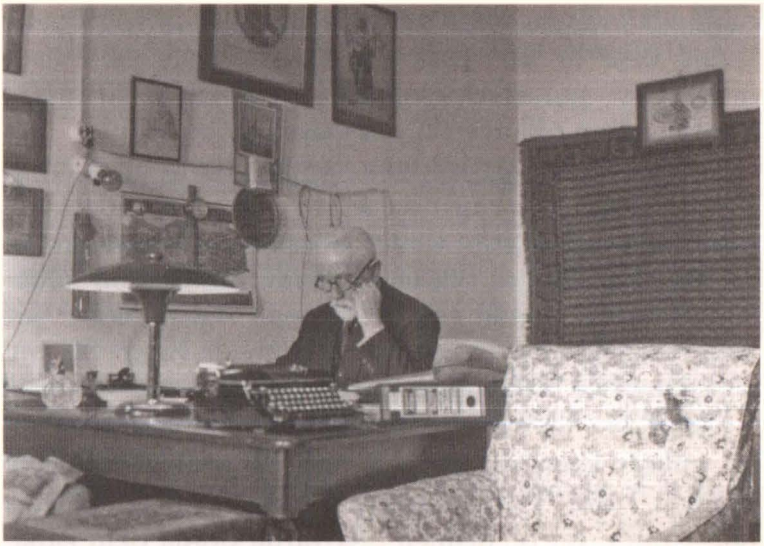

Yusuf Razi Bel 1934 yılında Nuruosmaniye'deki konağının çalışma odasında, duvardaki Saatli Maarif Takvimi 11 Şubat Pazar'ı gösteriyor. Bu resmin çekilişini hatırlıyorum. Dayım Sırrı'yla beraber Leyla Hanım'ı ziyarete gitmiştik. Dayım Leyla Hanım'dan sonra Yusuf Bey'in de fotoğrafını çekmek istemişti. Çalışma masasını çok karışık bulanYusuf dayı daktilosuyla dosyasını yerleştirip masanın başına geçmiş ve düşünür bir poz almıştı. Duvarda bir gençlik fotoğrafı kısmen görünen Şair Leyla Hanım'ın da benzer bir pozu vardır. Duvarlarda resimlerin yanı sıra hüsnühat levhaları da var. Sıva üstünden çekilmiş elektrik tesisatının köşke sonradan eklendiği anlaşılıyor.

armonyumunda *Girit Marşı*'nı çalar, Tatar Abdurrahman hikâyelerini anlatır (bkz. s. 58) ve başka seyahatlerinden söz ederdi. Bu vesileyle Yusuf dayıyla daha çok görüşmek ve kendisini tanımak fırsatım oldu. Yusuf dayı da yazları sık sık Kızıltoprak'a annesini ve kardeşi Feride Hanım'ı görmeye gelirdi. Bazen İsmet yenge (Fransız eşi) de onunla beraber gelirdi. İsmet Hanım, evlerine gittiğim zaman benimle Fransızca konuşur ve akşamüstü kahvaltı ikram ederdi. Onun için Yusuf dayının köşkündeki yaşantıyı iyice görmüştüm. Yemek

odasının yanında salon vardı ve duvarlar büyük boyda İsmail Paşa ve Sırrı Paşa resimleriyle süslü idi. Ayrıca tabloları ve pul koleksiyonlarını çerçeveletip duvarlara asmıştı. Salon tıklım tıklım mobilyayla doluydu.

Yemek odası ve salonun olduğu katın arka tarafında, bahçeye bakan oda Leyla Hanım'ın odası idi. Bastonuna dayanarak yemek odasına geçer, oradan ya salona ya da doğru odasına giderdi. Hissettiğim kadarıyla Fransız gelinle pek anlaşamaz, fakat hiçbir şey belli etmezdi. Orta kattaki sofada büyük, beyaz bir çini soba yanar ve bu katı tamamıyla ısıtırdı.

Merdiven bir camekânla örtülü idi. Bu şekilde sıcaklık yukarı kaçmaz, aşağı kattan da soğuk gelmezdi. Üçüncü katta Yusuf dayının yatak odası ve çalışma odası vardı. Bir de üçüncü oda vardı, orada oğlu İsmail ve bazen de kızı Leyla kalırdı. İsmail, Müzehher diye bir hanımla evlendi ve Selim diye bir oğlu oldu. Bu çocuğu Yusuf dayının kucağında ve Kızıltoprak'a geldiğinde gördüm, sonra izini kaybettim, İsmail Bey de içkiye vurdu ve bohem bir hayat sonucu vefat etti. Leyla Hanım ve eşi Hayrettin Hayreden Bey ile annem çok görüşürlerdi. Hayrettin Bey'in vefatından sonra ben de Leyla Hanım'la seyrek de olsa görüştüm ve son günlerine kadar hep ziyaretine gittim. O da bize gelir ve çocuklara eski hikâyeleri anlatırdı. Yusuf dayının bazı "evrak-ı metrukesini" [eski kâğıtlarını] bana veren Leyla Hanım'dır. Leyla Hanım, babası vefat ettikten sonra kâğıt ve dosyalarını saklayabildiği kadar saklamış, sonra bir kısmını bana vermişti. Kızıltoprak'ta bu yukarıda yazdığım anıların çoğu anlatılmıştı, dinlemiştim. Fakat tarihler ve yerler insanın aklında kalamıyor ve araya iki üç kuşak girince hakikat ile rüya âlemi birbirine karışıyor. Bu evrak sayesinde hem Yusuf dayı hem de Sırrı Paşa hakkında bildiklerim perçinlendi. Çünkü dosyalarda sadece Yusuf dayımın evrakı yoktu.

Sırrı Paşa'nın hem Diyarbakır valiliği sırasındaki hem de Vidin, Şumnu ve Varna'daki yazışmalarını da bu dosyalar sayesinde görebildim.

Yusuf Razi Bey'in belediye başkanlığı

Yusuf Razi Bey 1921 yılında, İstanbul işgal altındayken, bir ara şehremini [belediye başkanı] olmuş. Şehreminiliğe onu padişah tayin etmiş. Yusuf dayı kılı kırk yaran bir insandı. Şehremini olunca babamı davet etmiş ve gayet önemli bir tavırla, "Muzaffer, oğlum, bu kapıcılara ne kadar bahşiş vermek lazımdır acaba?" diye sormuş.

İşgal zamanında İstanbul'da İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri bulunuyormuş. Bir de Amerikan harp gemisi varmış. İşgal kuvvetleri İstanbul'u bölgelere ayırmış; Fransızlar Eminönü tarafını, İngilizler Beyoğlu tarafını ve İtalyanlar da Kadıköy tarafını kontrolleri altına almışlar. Babıâli ve eski İstanbul, Fransız işgal bölgesi imiş. Yusuf Bey'in, eşi Fransız olduğu için, işgal kumandanlığıyla daha iyi görüşebileceği düşünülmüş olmalıydı. Ayrıca Leyla Hanım'ın oğlu ve İsmail Paşa'nın torunu olduğu için padişaha yakın görülmüş olabilirdi.

Fransızların sefaret ve konsolosluk binaları Beyoğlu'nda olduğu için İstanbul Eminönü bölgesinde işgal kuvvetleri komutanlığına bir bina gerekmiş. Bu amaçla belediye binasını işgale karar vermişler ve binayı terk etmesi için Yusuf Razi Bey'e ocak ayında çıkmasını bildirmişler. Yusuf dayı da Fransız işgal kuvvetlerine büyük bir nezaketle belediyeyi işgal etmelerinin ne kadar yanlış bir hareket olacağını ve bunun belediye hizmetlerini aksatacağını bildiren bir protesto mektubu göndermiş [bkz. Ek 2]. Bu işin nasıl sonuçlandığını bilmiyorum, fakat bildiğim, Yusuf Razi Bey'in belediye idaresinde fazla kalamayıp bu görevden ayrıldığı.

Yusuf Razi Bel'in objektifinden Şişhane yokuşuna tramvay raylarının döşenişi. Fesli ya da sarıklı işçilerin arasında dikkat çeken şapkalılar, Tramvay Şirketi'nin yetkilileri olmalı. İnşaat sadece el arabası, kazma ve kürekle yapılıyor. Sağ arkada inşaatın bitmesini bekleyen bir atlı tramvay vagonu dikkat çekiyor.

Belediye binasının işgal hikâyesini hatırlatır biçimde, Vedat dayının köşkünü de İngiliz komutan işgal edip subaylarını yerleştirmek istemiş. Yusuf dayı bunu kardeşine haber vermiş. O zaman Ermeni öncülüğü ile İstanbul'da ev seçiyorlarmış. Valikonağı Caddesi'nde Vedat dayının köşkünü gözlerine kestirmişler. Hatta bir girip çıkmışlar. Ön aramayı yapan subaylar üstlerine köşkün uygun olduğu raporunu verene kadar Vedat dayı, kalfalarını bulup gece sabaha kadar bazı kapıları ve duvarları ördürerek köşkü küçültmüş. Duvarlara da halı astırmış. Böylece işgal için gelenler burayı çok küçük bularak ayrılmışlar. Bu köşk, bitişiğindeki benzerleri yıkılmış olsa da, Valikonağı Caddesi ile Süleyman Nazif Sokağı'nın köşesinde halen duruyor. Vedat dayının küçük kızı Selime 1950'de burada *Yekta* adında bir lokanta açtı, üst katlar da büro olarak kiraya verildi.

Yusuf Razi Bey'in sicilinden özet

Sicil: 75
Varak: 253

Yusuf Razi Bey, Diyarbakır valisi devletlü Sırrı Paşa hazretlerinin mahdumudur. Bin iki yüz seksen yedi sene-i hicriyesinde "sene-i maliye 1286" Dersaadet'te tevellüt eylediği nüfus tezkere-i Osmaniye'sinde muharrerdir. Rusçuk'ta ulum-ı ibtidaiyeyi teallüm ederek badehu Mekteb-i Sultanî'ye duhul ve orada edebiyat ve ulum-ı fünundan ikmal-i tahsil ile şahadetname istihsal ve bir müddet Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'ye devamı ile muahharen Paris'e bilazime oranın mekatib-i idadiyesinde iki sene tahsilde bulunup bilimtihan Tarku Meabir Mektebi'ne[39] harici talebe sıfatı ile devam ederek şahadetname istihsal etmiştir. Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eder.

... müşarünileyh bin üç yüz yirmi senesi Cemaziyelahırının evailinde Ağustos 1318 bâ irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenâhî Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerine heyet-i fenniye ve teftişiye riyaset vekaletine izam olunduğu ...

Sene-i merkume şevvalinin on beşinde ibtida-i Kanun-ı sâni 31 Rumeli Vilayet-i Şahânesi müfettiş-i umumîliği refakatine tayin buyurulup...

Mühendishane-i Berr-i Hümayun müdüriyetine devam ... Makine muallimliği maaşı 8 Şubat 329 tarihinde dört yüz kuruşa tenzil edildiği...

2 Kanunuevvel 336 tarihinde bâ irade-i seniyye on beş bin kuruş maaş ile Şehremaneti'ne tayin buyurularak bilahare yerine diğerinin tayini cihetile infisah eylediği...

14 Kanun-ı sâni 338 Dahiliye Nezareti
Memurin ve Sicil Ahval Müdürü
İmza

39 Sicil yeni yazıya geçirilirken bu Fransızca isim hatalı okunmuştur. O dönemde Paris'te buna benzer adı olan bir okul yoktur. Mühendislik okulları içinde, eski yazıyla yazıldığında hata yapılarak buna benzer biçimde okunabilecek tek okul Ecole des Arts et Metiers'dir (e.n.).

İçişleri Bakanlığı'ndan alınan bu sicil varakası çok uzun, gayet ağır bir lisanla yazılmıştır. Onun için günümüz Türkçesine çevirdim:

> Yusuf Razi Bey, Diyarbakır valisi Sırrı Paşa hazretlerinin oğludur. 1870-71'de İstanbul'da doğduğu nüfus kayıtlarında yazılıdır. İlk öğrenimini Rusçuk'ta gördükten sonra Galatasaray Lisesi'ne girmiş ve orada fen ve edebiyat eğitimini tamamlayarak diploma almış ve bir süre Mülkiye Mektebi'ne devam ettikten sonra Paris'e giderek oranın liselerinde iki sene öğrenim görüp sınavlarını da vererek Tarku Meabir Mektebi'ne[40] konuk öğrenci olarak devam ederek diploma almıştır. Türkçe ve Fransızca konuşur, okur yazar.
>
> ... Eylül 1902'de saltanat buyruğuyla Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerine teknik ve teftiş heyet başkanlığı vekilliğine gönderildiği ...
>
> 15 Ocak 1903'te Rumeli vilayeti genel müfettişliğine tayin buyurulup...
>
> Askeri Mühendis Okulu müdürlüğüne devam ... Makine öğretmenliği maaşı 8 Şubat 1914 tarihinde 400 kuruşa indirildiği...
>
> 2 Aralık 1920 tarihinde saltanat buyruğuyla 15.000 kuruş maaş ile belediye başkanlığına atanarak, daha sonra yerine bir başkasının tayini yoluyla görevinin bittiği...
>
> 14 Ocak 1922

Ercüment Ekrem'in kaleminden Yusuf Razi Bel

Eskiden ölümlerde büyük ilanlar verilmezdi. Ölen şahsın ailesi bir ilan verir ve eş, dost, akrabaya cenaze günü ve saati bildirilirdi. Şayet ölen kişi önemli bir yazar veya tanınmış bir kimse ise arkasından yazacak birisi bulunurdu. Bu âdet şimdi de devam ediyor. Yusuf dayı öldüğünde onun hakkında Ercüment Ekrem Talu,

40 Bir önceki sayfadaki dipnota bakınız (e.n.).

Yusuf Razi Bel

Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni'nde aşağıdaki makaleyi yayımlamıştı:

Yusuf Razi Bey

Serlevhaya "bey" diye yazdım, beyliği ortadan kaldıran kanun bu sıfatı, sayısı gittikçe azalmakta olan bazı kimselerin isimlerinden ayıramadı. Çünkü bu gibiler, tıpkı o unvan gibi bir yüz yıla yakın oldukça eski bir mazinin son yadigârlarıdır.

Dün, tahminime göre sekseni aşkın ömrünün defterini dürüp ahirete göçen Yusuf Razi Bey de onlardan biri idi. İlim, fen ve fikir âlemimize değerli unsurlar katmış bir sülaleye mensuptu. Babası *Sırr-ı Furkan*, *Sırr-ı Kur'an* ve *Mektubat* sahibi aynı zamanda da meşhur idare adamı Vezir Sırrı Paşa, kardeşi merhum Mimar Vedat, amcazadeleri Celal Nuri, Suphi Nuri ve Ressam Sedat Nuri merhumlardı. Bunlardan başka Yusuf Razi

Bey'in anası da gerek şiir ve gerek musikide ün sahibi Leyla Saz Hanımefendi idi.

Böyle bir muhitte yetişmiş bir adama, kendi şahsi meziyetlerini de ilave edince kim gıpta etmez? Merhum dostlarının ve aşinalarının bu gıptasını sezer ve tevazuu ile onu sanki önlemek isterdi.

Galatasaray'ın en eski mezunlarındandı ve yıllar geçtikçe o irfan yuvasına bağlılığı artan bir Galatasaraylı idi. Pilav toplantılarına muntazaman gelir, kısacık boyu, son zamanlarda apak bir sakalın çemberlediği güleç siması ile o toplantılara revnak verirdi. Tamamiyle dinç kalmış hafızasında mektebe dair yığınla hatıralar arasından biz, daha sonraki mezunlarına neler anlatırdı, neler! Hepimiz o gün onun bulunduğu sofraya can atar, sohbetine kanmak isterdik.

Yusuf Razi Bel'in objektifinden, 1909'da Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun Osmanbey'deki geçit yürüyüşü. Burası Hâlâskârgazi ve Rumeli caddelerinin kavşağıdır, arka plandaki Nazaryan Köşkü tarihe karışmıştır, değişmeyen tek yer köşkün sağındaki Tayyareci Fehmi sokağının diğer yanındaki Latin Katolik Mezarlığı'dır.

Yusuf Razi Bey'in 31 Mart Vakası'nın ardından Hareket Ordusu'nun şehre girişinden sonra çektiği bir başka fotoğrafta Taksim Kışlası'nın cümle kapısı. Çatışmalara sahne olan kışlanın kırılmış camları dikkat çekiyor.

Fransızcayı ana dili gibi bilirdi, mühendislik tahsilini galiba Fransa'da tamamlamıştı. Mesleğindeki bilgi ve kudretini en salahiyetli kimselerin ağzından duymuştuk. Eski Mühendis Mektebi'ndeki talebesi de onun iyi bir hoca olduğunu söylerdi. Güzel sanatlardan ve bilhassa musikiden pek iyi anlardı. Frenklerin *dilettante* tabir ettikleri sanat âşıklarından biri idi. Bu aşkıyla kendini yabancılara da tanıtmış ve sevdirmişti. Garbın en yüksek ilim, fikir, edebiyat ve sanat adamları ile mektuplaşırdı. Harpten evvel, senelerce, Fransa'da çıkan *Illustration* mecmuasının Türkiye muhabirliğini yaptı. Oraya muntazaman gönderdiği yazı ve fotoğraflarla yurdunun ve milletinin en güzel propagandasını yaptı.

Büyük dostumuz ve dostum [Claude] Farrere, buraya geldiği zaman Yusuf Razi Bey'le görüştükten sonra, bir gün bana, "*Ce petit bout d'homme est un monde!*" (Bu küçük adam bir âlem) diyerek hayretini ve hayranlığını ifade etmişti.

Yusuf Razi Bel'in objektifinden 1912'deki İshakpaşa yangınında Sultanahmet Meydanı'na sığınan İstanbullular. Yangın Sultanahmet ile Ayasofya arasında bugün yerinde park ve meydan bulunan mahalle ile buradan denize inen mahallelerdeki 900'e yakın binayı kül etmişti. Yangından kaçırabildiği eşyalarıyla, hemen yakındaki meydana sığınanları gösteren bu fotoğraf o dönemden beri yerli ve yabancı basında pek çok kez yayımlanmıştır.

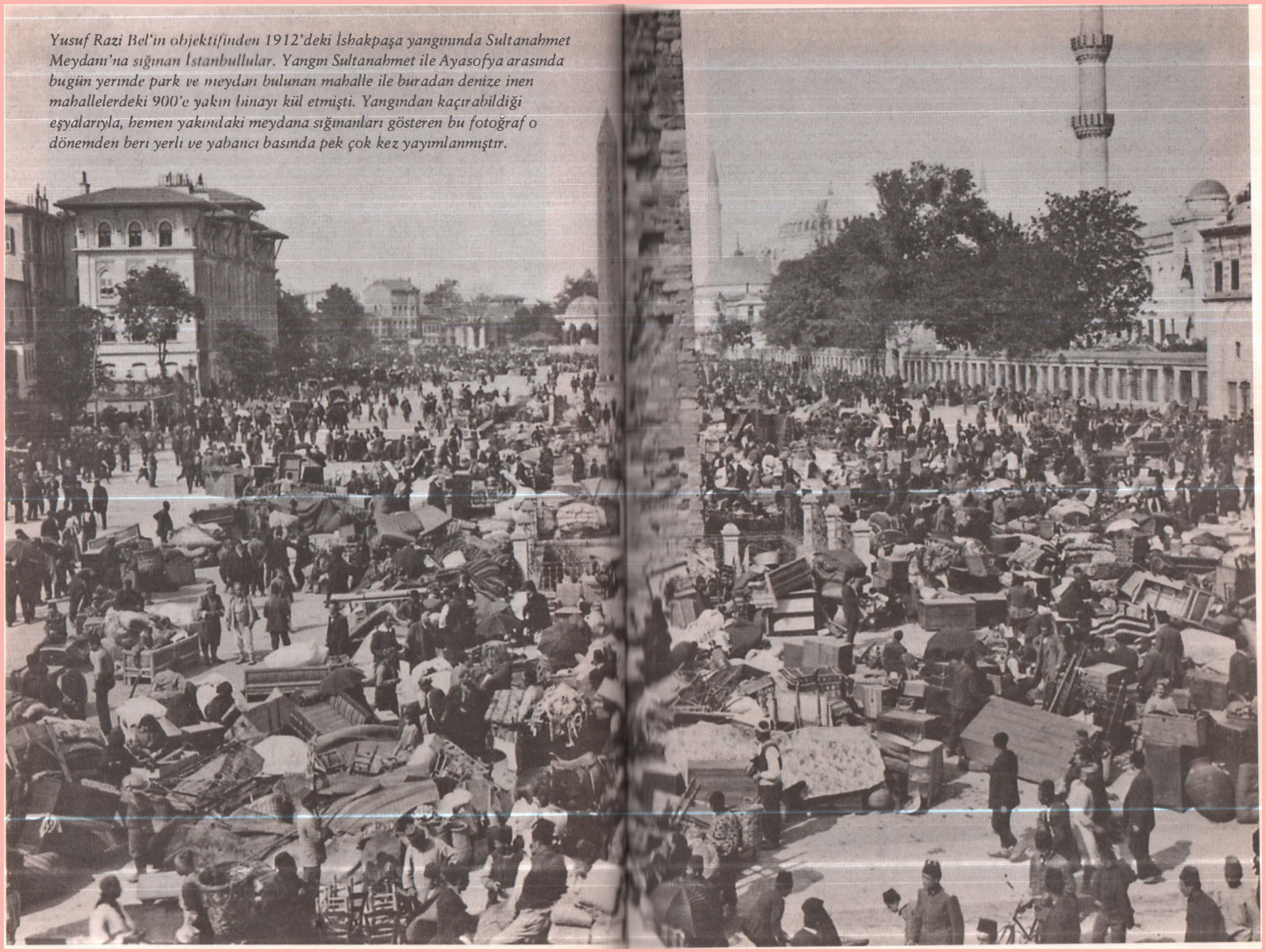

Yusuf Razi Bel'in Hareket Ordusu fotoğraflarından bir başkası: Askerler bugünkü Hâlâskârgazi Caddesi'nde geçit yürüyüşünde.

Her bahse salahiyyetle katılır, pek doğru mütalaalar yürütürdü.

İstanbul'un, mütareke devrindeki kara günlerinde şehreminliği etti. Fakat bunda muvaffak olamadı, çünkü idare adamı değil, san'at adamı idi. Zaten ondan sonra da idare hizmeti kabul etmedi.

Son yıllarda üst üste yığılan yılların ağırlığı omuzlarını çökertmişti. Kardeşinin ve amcazadelerinin birbiri arkasına ölümleri, ihtiyarlığın meraretini arttırdı, sevimli varlığı ortalıkta görünmez oldu.

Ve nihayet pazartesi günü akşamı haber aldık ki o da aramızdan ebediyen ayrılmış.

Yusuf Razi beyin ölümü ile eski "Efendi" adamlardan birini daha kaybettik.

Bunun acısını gittikçe duyacağız. Camiamızda bu gibilerin yeri kolay dolmuyor.

Allah bol bol rahmet eylesin!

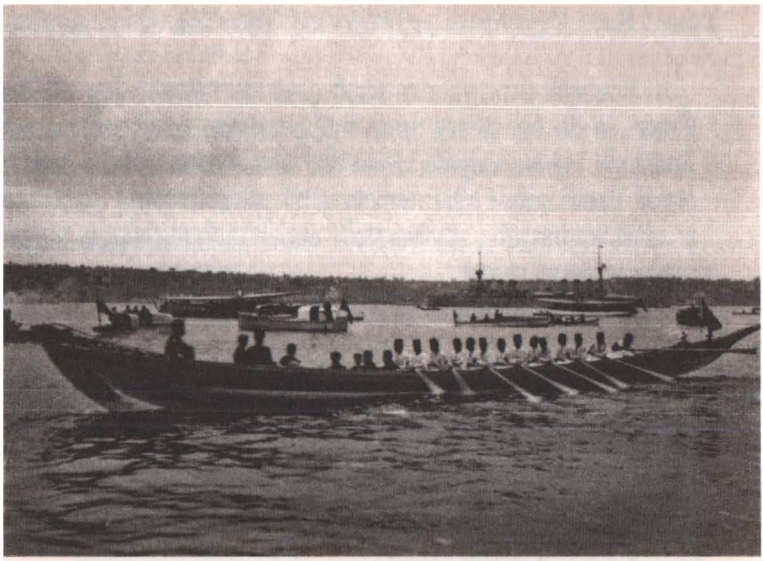

Yusuf Razi Bel'in bir fotoğrafında sekiz çifte bir kayığın da katıldığı bir donanma merasimi.

Yusuf Razi Bey'in evrakından

Yusuf Razi Bel'in Fransızca mektuplarını tarihi birer belge kabul ederek kitaba koyuyorum. Yusuf Razi Bey'in kızı Leyla Hanım tarafından bana verilen kâğıtların arasında şehzadeden bir yemek davetiyesi de çıktı. Zarfı ve davet şekli ile yemek listesi ilginç olduğu için kitaba ilave ediyorum.

Dolmabahçe Sarayı zarfı, arkası Fransızca yazılmış, halifenin oturduğu yer olarak adres veriliyor:

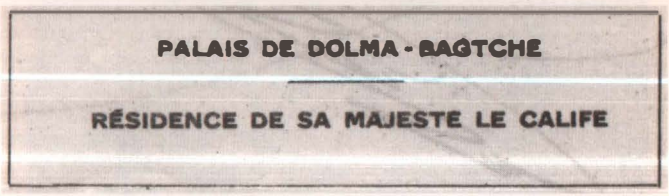

"Yusuf Razi Beyefendi'ye" diye başlayan davetiye şöyle:

Edebiyat-ı milliyemize kitab şeklinde tab ve neşr olunan Finten ile de ber-cihet-i nevin mübahat ihda eden şair-i azam Abdülhak Hâmid Beyefendi'nin zat ve measirini tebcile medar olmak üzere şehr-i hâl-i ruminin yirmi sekizinci günü Bağlarbaşı'ndaki ikametgâh-ı sayfiyemizde sabah taamına rağbet buyurmaları temenni olunur.

Şehzade [Abdülmecid] (imza)

Yemek listesi de davetiyeye ilişik ve üzerinde taçlı arma yer alıyor:

Sabah Taamı, 28 Teşrinevvel 1332 [10 Kasım 1916]

Kremalı bezelye çorbası
Peynirli Ali Paşa böreği
Mayonezli levrek balığı

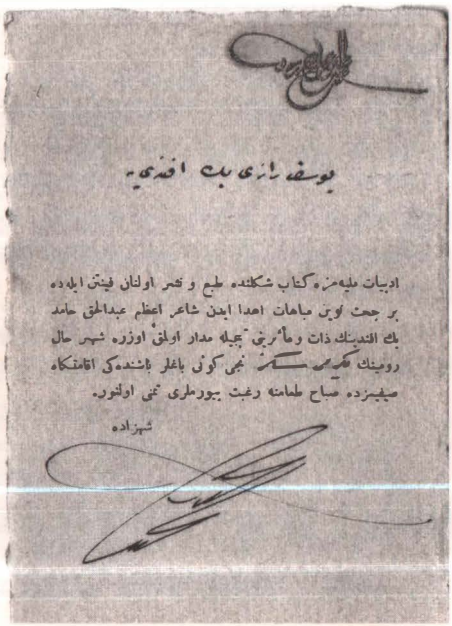

Jigo [gigot yani kuzu budu]
Kuşkonmaz
Galantin
Taze fasulye
Kestaneli Alman tatlısı
Acem pilavı
Badem kremi
Dondurma
Meyve

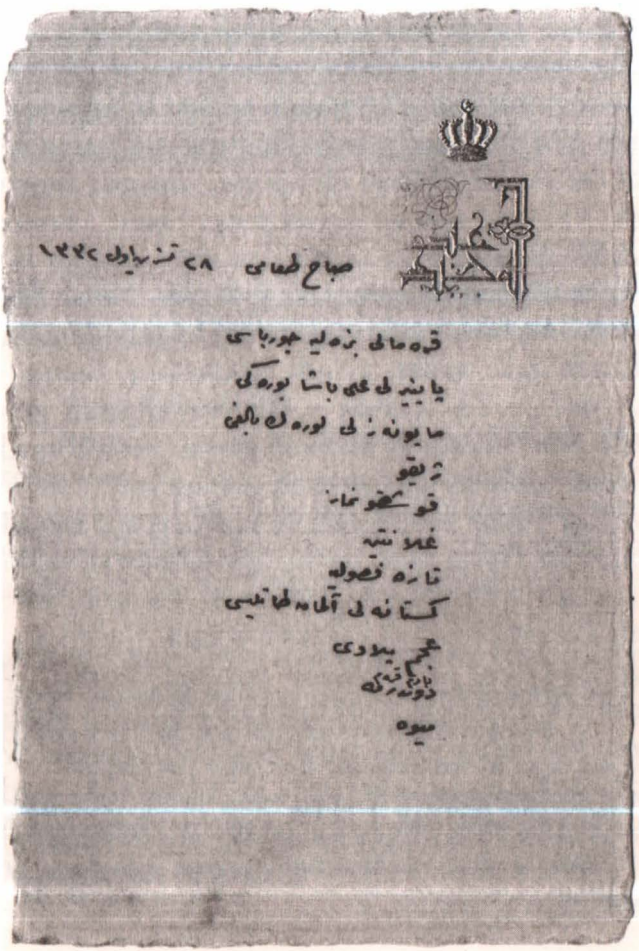

Nihat Bey, anneannemin ağabeyi mimar Vedat Tek'in oğlu, Şaire Leyla Saz'ın bir diğer torunudur. Çocukken bayramlarda mutlaka annem bizi büyük dayı ve halamıza götürürdü. Bayramda şuraya buraya seyahate gitmek gibi bir usul yoktu. Bayram namazına gidilir, sonra evdeki büyüklerin eli öpülür, herkesle bayramlaşılırdı. Yakında oturan babaannem Saime Hanım'dan başlardık genellikle ve sonra denizaşırı oturan büyüklere annem veya anneannemle giderdik. Nihat Bey'i de ya Vedat dayının Valikonağı'ndaki köşkünde yahut da Büyükada'daki yazlık evinde görürdüm. Sonra uzun yıllar görüşmedik, çünkü o İstanbul dışında görevler almıştı. Son yıllarında anneme gelirdi, orada rastlaşırdık, fakat fazla bir görüşmemiz olmamıştı.

Mimar Vedat Bey, Moda ve Haydarpaşa iskelelerini yaptığı için Nihat Bey de bu iskelelerin iyi bakılmasını isterdi. Ayrıca Leyla Hanım'ın mezarını da oğlu Vedat Tek yapmış. O mezarın içinde büyüyen ağaç, mezarı çatlatmış ve yıkılacak duruma getirmiş. Allah rahmet eyleye, Nihat Bey o mezarı söktürüp onardı ve böylece bir hatıra daha uzun zamandır ayakta. Moda ve Haydarpaşa iskeleleri için de bana çok yardımcı oldu. Bu vesileyle ara sıra görüşür ve mektuplaşırdık. Kızıltoprak'ta bize anlatılmamış bazı olayları ondan öğrendim.

Bazı şeyler üstü kapalı geçilir, çocuklara söylenmezdi. Biz de pek fazla soramazdık. Annem biz büyüdükten sonra bazı hususları açıklamıştı, fakat Nihat Bey gibi tam anlatmamıştı. Bu yönden Nihat Vedat Tek ile yazışmamız çok yararlı oldu. Yaşananları kendi lisanı ve tarzıyla anlatması, Türkçenin değişimini görmek açısından da ilginç olmuştu. Tabii bu mektuplardan yaptığım aktarmalarda günümüz Türkçesini kullanacağım. Bana yazmadığı şeyler de vardı. Nihat Vedat Tek'in mektupları çok uzun ve tek paragraf olurdu. Onların hepsini basmaya imkân yok; zaten sonra unutur, aynı hikâyeyi bir daha yazardı. Son yılları imiş, bu mektuplaşmalardan az sonra hastaneye kaldırıldı ve vefat etti. Mektuplardan bazı bölümleri aynen veriyorum:

A. NİHAD VEDAD TEK
Yüksek Mühendis Mimar
İstanbul, Maçka 2 Mart 1978

Sevgili yeğenim Nezih,

Nezihçiğim bizim zamanımızda yani annenin, babanın, anneannenin ve deden ile Mimi zamanlarında büyüklerimize siz diye hitap ederdik, gayet tabii onlar da bizlere sen diye hitap ederlerdi. O yüksek değerli büyüklerimiz odaya girdikleri vakit o zamanın gençleri olan bizler derhal ayağa kalkardık.

Ben kendimi haddim değil onlarla kıyas edeyim, asla, ancak gördüğüm terbiye ve yetişme tarzımız buydu. Bugün ben, annen rahmetlinin eşit yaşındayım, bu itibarla sevgili Nezih, ben de sen diye hitap edersem herhalde hatırın kalmaz.

Anneannen, Valikonağı caddesindeki konağa gelir, birkaç gece kalır, bizleri araba faytonla Şehzadebaşı'nda tiyatroya götürürdü. Anneannenin gözleri yeşildi, benim de, Vedat dayının da yeşildi. Sırrı Paşa'nın da.

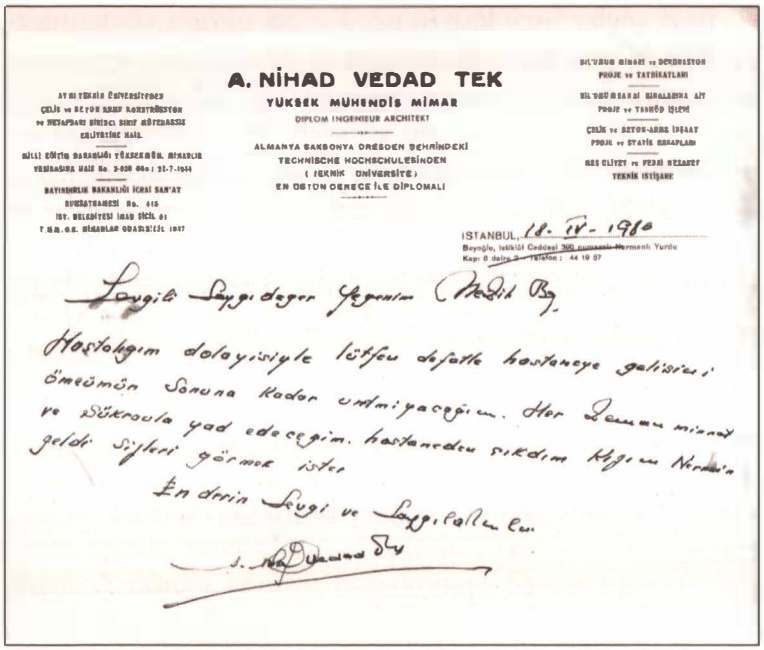

A. NİHAD VEDAD TEK

YÜKSEK MÜHENDİS MİMAR

DIPLOM INGENIEUR ARCHITEKT

ALMANYA SAKSONYA DRESDEN DEKİNDEKİ
TECHNISCHE HOCHSCHULE'SİNDEN
(TEKNİK ÜNİVERSİTE)
EN ÜSTÜN DERECE İLE DİPLOMALI

İSTANBUL, 18-IV-1980

Sevgili Sayın değer Yeğenim (Nezihe Hn.

Hastalığım dolayısiyle lütfen defalarla hastaneye geliştin.
Ömrümün sonuna kadar unutmıyacağım. Her zaman minnet
ve şükrana yad edeceğim. hastanedeki sıkıntım hiçbir Nezihe
gelip şifeni görmek ister

En derin Sevgi ve Saygılarımla

Nihat Vedat Tek'in son mektuplarından biri.

Bilmem sana bundan evvel yazdım mı: Bu hakiki varit hikâyeyi bana annen anlattı. Vedat dayı evlendiği vakit, Valide Sultan, yani padişahın validesi Mimi'ye demiş ki, "Zat-ı Şahane mahdumunuz sermimarın, yani mimarbaşının, evlendiğini duymuş, bana sordu" demiş, "Leyla Hanımefendi size gelinini getirip arz-ı ubutiyette bulundu mu?" Bu kelimeleri bilmezsin, eski sarayda kullanılırdı. Valide Sultan'ın bu sorusu üzerine Mimi'nin annemi saraya götürüp âdet olduğu üzere saçak öptürmesi gerekiyordu. Annem rahmetli utangaçtı, çekindi, bunun üzerine Mimi, annen, Nezihe Ablamla Refika Ablamı saray usulü giydirerek, yani ferace meşlahlı olarak, evvela Valide Sultan'a daha sonra imparator Sultan Mehmet Reşat'ın huzuruna kabul edilmek üzere saraya götürmeye mecbur olmuş. Refika Ablam merhum, torun diye takdim edilecekti, annen Nezihe Ablam da güya Vedat dayının zevcesi diye huzura çıkartılacaktı.

Annen ve Refika Ablam o tarihte yetişmiş, kibar, kültürlü hanımlar, English High School'a giderlerdi. Hatta enişteın Mehmet Ali Bey, kızları şapka giydiler diye çok kızmıştı.

Mimi, onlara padişahın huzurunda nasıl davranacağını evvelden öğretmiş. Dolmabahçe'de huzura kabul edildiklerinde evvela Mimi, Padişahın redingotunun kenarından öpmek üzere eğildiğinde Padişah Sultan Reşat ayağa kalkarak, Leyla Hanım'ın kolundan tutup şu kelimelerle elini öpmüş. Padişah "Leyla Hanımefendi'ye etek öptürülmez, Leyla Hanımefendi'nin eli öpülür" demiş.

Padişahın arkasında ayakta duran Hazinedar kalfa audience'ın (resmi görüşme) tamamlandığını işaret etmiş. Mimi ve torunları arka arka giderek salonu terketmişler. Ha unutmuştum, annen merhumeyi babamın zevcesi kabul ederek iltifatta bulunmuş. Refika ablam için de, "Bu cici hanım kim" dediğinde, Mimi, "Cariyeniz kerimemin kızı" demiş.

Dışarı çıktıklarında elinde koskocaman bir altın tepsi içinde üstü tuğralı, "ihsan" diye adlandırılan, padişahın misafirlere hediyesini hazinedar kalfa, her üçüne birer tane olmak üzere vermiş ve öpüşerek ayrılmışlar. Hazinedar kalfa saray protokolünde birinci gelenlerdenmiş.

Uzun koridordan yürürken Mimi, torunlarına demiş ki: "Sultan Mecit ve Sultan Abdülhamid devrinde bu keseler bir hayli ağırdı, şimdi çok hafiflemiş." İçlerinde 50'şer çeyrek altın varmış.

***

Sırrı Paşa'nın Bağdat valiliği Adana'dan sonra gelmektedir. Nuri Paşa'nın üçüncü oğlu Sedat Nuri İleri, ziraat mühendisi olup saray çiftliklerine bakarmış, ünlü ressam karikatüristlerdendir. Sedat Bey'in oğlu Refik İleri ortaelçi iken, birkaç ay önce [Kasım 1977'de] Almanya-Düsseldorf'tan Ankara'ya dönerken Brindizi'de direksiyon başında kalp krizi geçirerek vefat etti. Ressamlığı da vardı. Kızı İstanbul Hilton'da çalışırdı, oğlu ise Amerika'da tahsildeydi.

Refik İleri, Bağdat'ta başkonsolos iken bir tesadüf eseri Sırrı Paşa'nın oğulları olduklarını söyleyen iki kişi ile tanışmış. Varlıklı, iyi Türkçe bilen bu kişiler, Sırrı Paşa'nın Bağdat'ta inşa

Annemin paça yemeği için Mimar Vedat Bey'in Nişantaşı'ndaki köşkünde sofra başında bir araya gelen aile bireyleri (soldan): Mehmet Ali Ayni (sadece kolu görünüyor), Şair Leyla Hanım, Feride Ayni, babam Muzaffer Bey, annem Nezihe Hanım, dayımın kızı Selime, dayım Vedat Bey, Leyla (Hayreden) Hanım ve (sadece kolu görünen) Firdevs yengem.

ettirdiği su bendinin babaları tarafından inşa ettirildiğini söyler gururlanırlarmış. Bu bendin ismi "Sırriye" diye anılırmış. İnşallah Kâmuran amcanın oğlu Bülend Bey'e yazacağım.

Nezihçiğim kusura bakma, daktilo ile sana yazıyorum, kolayca okuyabilesin diye.

Buradan sonra mektup beş sahife, tek paragraf devam ediyor ve Haydarpaşa ile Moda iskelelerindeki tamirat hakkında bilgiler var. Kızıltoprak'la ve kitabımızla ilgisi olmadığı için aktarmıyorum.

Nihat Vedat Tek başka bir mektubunda ailem hakkında bilmediğim veya az bildiğim bazı konuları anlattı. Nihat Vedat Tek'in anlattıklarının bazılarını, özellikle saraya gidişlerini annemden pek çok kere dinlemiştim. Ufak tefek farklarla anlatılanlar birbirini tutuyor. Annesinin resmini de Nihat Bey'e borçluyum.

Maçka İst., 31 Ocak 1978

Sevgili ve aziz yeğenim Nezih,

Gazetelerden tesadüfen gözüme iliştiği üzere eski hükümet tarafından yapılan çirkin haksızlığı, büyük devlet adamı Bülent Ecevit'in tashih ettiğini öğrendiğimde sevincim çok büyük olmuştur. İnşallah ileride daha büyük kademelere erişmek senin hakkındır.

Nezihçiğim vaktiyle sana yapılan haksızlığa hiç hayret etme, eskiden büyük dayın Vedat ve Yusuf Razi Beylere de daha nicelerini yaptılar, hatta bu muhterem insanlar üzüntülerinden erkence göçtüler. Ancak büyük Atatürk vefatından sekiz ay evvel Vedat Bey'i davet ederek gönlünü aldı.

Dayım Mimar Vedat Tek'in 1898 yılı başlarında imzaladığı bir fotoğrafı.

Annem anlatmıştı, Vedat dayı, Ankara Palas'ı inşa ederken kendi parasını sarfetmiş ve devletten alacağı kalmış. Binanın bitirilmesi için daha çok masraf gerekiyormuş. O zaman Ankara'nın imarı için herkes elinden geleni yapıyormuş. Mimar Vedat da son padişahın sermimarıymış. Cumhuriyet'in ilanından sonra pek çok insan, ülkenin kalkınması için çalışmaya başlamış. Bürokrasinin bir cilvesi diyelim, Vedat dayı Ankara'da sıkılmış ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatta bulunmuş. O da Milli Müdafaa vekiline söylemiş, velhasıl tahsisat çıkmamış. Zaten Ankara'dan sıkılan Vedat dayı da binanın planlarını alıp İstanbul'a dönmüş. Binayı bitirecekleri zaman merdivenin yerini yanlış yapmışlar. Atatürk de bu işe kızmış ve Mimar Vedat Bey'le darılmışlar. Nihat Vedat Tek, Atatürk'ün Vedat dayıyı Dolmabahçe Sarayı'na nasıl davet ettiğini ve beraber gittiklerini anlatmıştı.

Nihat Bey de son Osmanlı tiplerindendi. Saray ve padişah laflarını konuşmayı seven, onlara özlem duyan insanlardandı. Nasıl duymasınlar, yaşamlarının önemli bir bölümü o dönemde geçmiş. Bizden evvelki kuşak Osmanlı döneminde doğan, büyüyen ve Cumhuriyet devrinde hayata gözlerini yuman kuşak oldu. Onlar iki devir arasında kaldılar. Bizim kuşak bu hatıralarla büyüdü, onlardan etkilendi. Osmanlı İmparatorluğu artık iyice tarih oldu. Yaşlılar genellikle eski yazıyı ölünceye kadar kullandılar, Latin harfleriyle yazmak onlara zor geldi. Fakat yavaş yavaş lisan da değişti ve eski Türkçeye Osmanlıca denir oldu. Hakikaten Osmanlıcayı anlamak için onu ayrıca tahsil etmek gerek. O lisan da Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihe karıştı, gitti.

Annem Nezihe Neyzi'nin bir defterini eski kâğıtlar arasında buldum. Defteri ona herhalde dayım hediye etmiş, çünkü defterin bir yüzünde "*Lycee Imperial Ottoman, Classe de 2me Pre. Ire Don No 356 appartenant a Sirry*" yazılı. Altına dayım veya annem, "*Given to Nazy*" yazmış. Daha soyadı kanunu çıkmadan, yeni yazı kullanılmaya başlamadan önce soyadımızın Fransızca yazılışını bulmuş oldum: *Nazy*. Günün birinde anneme verilen bu kısa ismin bizim aile adımız olacağı o zaman kimsenin aklına gelmemiş tabii. Defterin arka kapağında da eski yazıyla Mekteb-i Sultani yazılı. "Sınıf: ikinci iptidai şubesi", sahibinin ismi "Necip Sırrı".

Annemin genç kızlığında tuttuğu bu günlük nasılsa yanmadan, atılmadan, kaybolmadan bana kadar gelmiş. Günlüğü annem İngilizce tutmuş, özet olarak tercüme edeceğim. 1914 Haziran'ının 13'ünde yazmaya başlamış ve defterin adını "Recollections of Some Days (Bazı Günlerin Anıları)" koymuş.

Bazı Günlerin Anıları

Akşam oluyor ve Kızıltoprak'taki tepe kattaki odanın balkonunda duruyorum. Güneş şahane batıyor. O kadar parlak ki, insan ancak birkaç saniye bakabiliyor. Gök masmavi, hiç bulut yok ve daha hiçbir yıldız görünmüyor. Sağ tarafta Moda burnu ve Yoğurtçu deresine körfez dönüyor, solda Fenerbahçe [*annem*

Annem Nezihe Neyzi'nin Üsküp'te çekilmiş bebeklik fotoğrafı (üstte). Annem 1910'da Şair Leyla Hanım'ın Bostancı'da (sonradan yanan) köşkünün bahçesinde çektirdiği bu fotoğrafın arkasına, "İlk yeldirmem ve başörtüm" yazmış.

Annemin günlüğünde anlattığı manzaranın 20 yıl sonra, 1934'te çekilmiş bir fotoğrafı. Ortada görülen Kalamış iskelesine yaklaşan yandan çarklı vapur Bağdat *ya da* Basra *olmalı. İskeleyle vapurun arasında Fenerbahçe burnu görünüyor.*

Feneraki diye yazmış] burnu ile bitiyor. Fener yanmış ve bir ilk yıldız gibi parlıyor. Üç mavna yelkenlerini açmışlar, ufukta kayıyorlar. Aslında onları küçük bir istimbot çekiyor ama o kadar küçük ki gözükmüyor. Artık karanlık oldu göremiyorum ve yazamıyorum, aşağı ineceğim.

Haziran, Prinkipo [Büyükada, 1914]

Sabahleyin beşte kalktım. Hava çok güzel, güneş yeni çıkmış ve sıcak değil. Denizden çok güzel, serin bir hava geliyor. Saat altıda oturma odasına indim. Yaşlı bey ve hanımı karşılıklı sofalar [kerevetler] üstüne pencereye doğru oturmuşlar. Ben de onlarla oturdum ve dikmekte olduğum bluzumu bitirdim.

Öğleyin çok sıcak oldu. Refika, Meliha ve ben, yatak odamıza çıktık. Biraz jimnastik hareketleri yaptık. Aşağıdan büyük bir gürültü duyuldu ve hepimiz merakla yerlerimizden fırladık.

Meğerse dört hanımla bir çocuk gelmişler. Bu kimseleri pek tanımıyorduk, M.'nin nişanlısının akrabaları imiş. Onları yemeğe alıkoydular ve güzel bir vakit geçirdik. Öğleden sonra yattık, fakat gevezelik ettik.

M.'nin yakasında bir böcek gördüm, hemen atlayıp yakaladım, M. de yerinden fırladı. Sonra gene uzandık ve konuştuk. R. ve N., Azime'yi görmeye gittiler, fakat M. ve ben baş ağrısı bahane ettik.

Onunla beraber balkonda oturduk, önümüzde Halki [Heybeliada] ve Anadolu sahili. Çok güzel bir manzara idi ve içimden bir şiir yazmak geldi.

Küçük bir yelkenli
Kıyıdan yelken açmış
Küçük bir kuşa benziyor,
Rahat ve hafif hareketli,
Her an uçmaya hazır,
Başka hiç bir yelkenli yok,
Ve bizim küçük yelkenlimiz
Denizin üstünde yapayalnız.

Bu şiirciği yazdım, fakat ben de pek beğenmedim, sonra M. bana bir tane de kendisi için yazmamı istedi. Ona da şunu yazdım:

Meliha'ya
İskemleye sevimli bir genç kız yaslanmış,
Fakat fazla konuşmaktan çekiniyor,
Çünkü geleceğini düşünüyor.
Ve hayret ve sevinç içinde.
Güzel kız çok cici ve iyi,
Onun açık kalpliliğini
Ve iyiliğini anlatacak
Kelime bulamıyorum.

Ertesi günü Dil'e bir yürüyüş yaptık. Evler bitince yol çok tenha idi, biz de yoruluncaya kadar koştuk, oynadık. Ondan sonra M. ile yan yana durduk ve R. bizim resmimizi çekti. Deniz kenarına kadar yürüyüp

Büyükada Dil'de annem Nezihe (sağda) ve Meliha, 1914.

kayalıklara tırmandık ve gene resimler çektik. Orada bulduğumuz bir salıncağa bindik. Denize doğru havada uçmak ve güzel kokulu çamlar arasından manzarayı seyretmek çok güzel oldu. Prinkipo hakikaten romantik bir yer, insanı hayallere daldırıyor.

Orada bir laternacı vardı ve adamın yanına gidip bize tek-adım[41] çalmasını istedik. Adam çalmaya başlayınca içim kaynadı ve kalkıp dans etmek istedim, yürümeye başladım, tek-adım havasında gidiyordum. M. dans etmem için ısrar etti, nasıl olsa etrafta birkaç adam oturuyordu. Oradaki Rum kadınlardan biri benimle dans etmek istedi, fakat yalnız polka biliyordu. Biz de onunla biraz dans ettik, fakat yoruldu ve bana teşekkür ederek ayrıldı gitti. Sonra R. ve ben tek-adımı dans ettik, ihtiyar adamla oturan Rum kadınlar bize geldiler ve çok güzel dans ettiğimiz için bizi tebrik ettiler. Hiçbiri dans etmeyi bilmiyormuş. Bir tanesi çok utangaçtı ve her konuşuşunda yanakları kızarıyordu.

41 20. yüzyıl başlarında çok popüler olmuş one-step dansı (r.n.).

Genç Nezihe'nin güzel bir yaz geçirdiği Büyükada'da günlüğün yazılışından tam sekiz yıl sonra, Ağustos 1922'de yapılan bir piknik.

Biraz sonra babaları olan yaşlı adamla gittiler. O sabah çok güzel vakit geçirdik. Eve neşeli ve mesut döndük.

Ağustos

Büyükannem, annem ve erkek kardeşim Prinkipo'ya Vedat dayıyı ziyarete gitti. Bize gelmiş olan Fatma hala da evine döndü. Babam, R. ve ben evde kaldık. Babam da öğleden sonra camiye gitti. Biz R. ile odamızda otururken kapı açıldı ve Şerif ile bir kız geldiler. [*Şerif Hanım'ı anneannem Kastamonu'dan getirmiş, elinden her iş gelen, ev işlerine bakar bir kalfaydı.*] Bizim oda biraz dağınık olduğu için onları oturma odasına aldım. Konuşurken Şerif, kızı Sıdıka'ya çok güzel bir kumaş aldığını söyledi. Kumaşı bize tarif edince biz de beğendik. Şerif Hanım da gitti ve bize de aynı kumaştan getirdi. Şerif Hanım gittikten sonra ben piyano çaldım ve Şerif'le gelen kız da şarkı söyledi. Sonra keman çaldım. Kız bana yeni bir şarkı öğretti ve ben de hemen öğrendim. O zamana kadar Şerif kumaşla geri döndü.

R. hemen biçilmesini istedi, çünkü bir acele dikip giymek istiyordu.

Ziyaretçiler gittikten sonra Mebrure'yi görmeye gittim [*Mebrure, komşunun kızı*]. Onun resmini çektim. Onunla beraber Fatmalara gittik. Bu arada Sabire Hanım'ın resmini çektim, Fatma'nın bir arkadaşı.

Orada biraz kaldıktan sonra eve döndüm.

Akşam yemekten sonra esvabımı biçtim ve üç saat içinde diktim. Ertesi günü de R. kendininkini bitirdi. Esvaplarımızı giyip Bostancı'da Nesime'yi görmeye gittik. Trenler asker taşıdığı için Kalamış'tan vapurla gittik.

31 Ağustos

Birkaç gün önce Madam Burhanettin'e gittik. Tam ayrılırken pazartesiye Madam Daniş ile beraber bize çaya davet ettim. Pazar günü birkaç kişi daha davet edip küçük bir toplantı yapmayı düşündüm. Fatma'ya gittim, davetimi kabul etti. Tam Fatma'yla Sadık Beylere gidecektik İffet Hanım ve Madam Necmettin aşağıya gelmişler bile. Tabii artık Fatma'da kaldık, onları da davet ettiğimi söyledim ve kabul ettiler.[42]

Bu sabah çay için biraz bisküvi ve sandviç almak istedim. R. ile Kadıköy'e gitmek için babamdan izin aldım. Yoğurtçu köprüsüne kadar yürüdük, fakat Kadıköy'e gideceğimize Moda'ya doğru yürüdük.

42 Burada adı geçen Sadık Bey, Necmettin Sadık Sadak; Madam Necmettin onun eşi; İffet Hanım da onun kız kardeşidir. Aynı isimler, yine bu muhitte oturan Fatma Cevdet'in 1920-23 döneminde yazdığı mektuplardan oluşan *Yakılmamış Mektuplar* kitabında da (haz. İ. Bahtiyar İstekli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013) bir arada geçer (s. 208, 262). Nezihe Neyzi'nin bahsettiği Fatma'nın bu mektupların yazarı olduğu düşünülebilir. Fatma Cevdet'in mektuplarında adı sıkça geçen bir Nezihe vardır. Fatma Cevdet'in zamanının çoğunu beraber geçirdiği ve bekâr olduğu anlaşılan yakın arkadaşı olan bu Nezihe farklı biridir, çünkü mektupların yazıldığı tarihte Nezihe Neyzi bekâr değildir ve 1919'da ilk oğlunu doğurmuştur.

Kalamış deniz hamamından Moda'ya doğru 1934'te çekilmiş bir fotoğraf. Önde hamamın iskelesi, sağ taraf erkeklerin, sol tarafsa kadınların; karşıda Saint Joseph Lisesi ve Mühürdar.

Aradıklarımızı Moda'dan daha kolay bulacağımızı biliyorduk. Dere kenarında çayırın bittiği yerde Belkıs ve Saadet'in büyükannesinin evi var. Ara sıra onlar buraya gelip birkaç gün kalırlar. Belki buluruz diye uğradım, fakat bulamadım.

Moda'ya kadar yürüdük ve tatlılar, bisküvi ve çikolata aldık. Dönüşte Pakize Hanım'a uğradık ve davet ettik. Yalnız ona misafir geleceği için kabul edemedi.

Pazartesi öğleden sonra ilk gelen Mebrure oldu. Üstünde kırmızı bir elbise vardı ve ona çok iyi uymuştu. Ondan sonra Daniş ve B. madamlar geldiler. En son da Madam Necmettin geldiler ve piyanodaki notaları görünce hemen çalmamı istediler. R. birkaç şarkı çaldı, Mebrure ona kemanıyla eşlik etti, ben de şarkı söyledim. Çok beğendiler ve hepimizi kutladılar. Ondan sonra büyükannem geldi, çaya kadar biraz konuştuk.

Çaydan sonra misafirlerimi tepedeki oturma odama çıkardım. Orada benim küçük kütüphanemi gördüler. Aşağı yukarı yüz, yüz elli tane kitabım arasında okumak istediklerini buldular. Her birine bir kitap verdim, fakat maalesef hiçbiri İngilizce okumayı bilmiyordu. Yalnız Türkçe ve Fransızca kitaplardan aldılar.

Kitapların heyecanı geçince onlara resim albümlerimi, ülke ve esvap resimlerini gösterdim. Misafirler bu kadar çok çeşit resim görünce şaşırdılar. Bu resimleri bana büyükannem Mısır ve Avusturya seyahatlerinden, babam da dünyanın pek çok yerlerinden getirmişlerdi. Ondan sonra lafa daldık ve vaktin geçtiğini anlamadık, bir de baktık ki güneş batıyor ve eve dönme zamanı gelmiş. Hepimiz kalktık ve aşağı indik. Onları bahçe kapısına kadar geçirdim, oradan hepsi dağıldılar ve bana davetim için çok teşekkür ettiler.

6 Ocak 1916

Dün üniversitenin büyük salonunda Besim Ömer Paşa büyük bir toplantı yaptı. Bir aydır üniversitede resim derslerine devam ediyorum. Belkıs ile beraber bizim stüdyoda biraz bir şey yiyip konferans salonuna gittik. Saat on iki otuzdu ve pek çok insan vardı. Bir yer bulup oturduk. Konuşma ikide başladı. Bir saat konuşma içinde bize projeksiyonla Kızılay'ın yaralılara ve göçmenlere yardımları gösterildi. Felaket içinde olanlara yardım için bir kulübün kurucuları tanıtıldı. Resimler gösterildikçe Besim Ömer Paşa, onların kimlikleri hakkında bilgi veriyordu. Herkes o kadar çok konuşuyordu ki, onun dediklerini duyamıyorduk, sonunda o da kızdı ve artık anlatmayacağını bildirdi, çünkü onu dinlemiyorlardı. Ben ve Belkıs, bundan çok utandık, fakat başkalarının umurunda değildi ve gene konuşmaya devam ettiler.

Toplantı bittikten sonra amcamın evine gittik [*Hasan Tahsin Ayni Bey'e*]. Amcam, Besim Ömer Paşa'yı görmüş ve onun hanımlara çok kızdığını ve hanımlara bir şey anlatmanın akıntıya karşı kürek çekmek kadar zor olduğunu anlatmış.

Her ne ise ümit ederim ki, fikrini değiştirir ve gene çalışır.

10 Aralık 1916

On bir aydır bu deftere bir şey yazmamışım. Ne çok zaman geçmiş, fakat herhalde yazacak ilginç bir şey olmadı. Resim derslerini bıraktım ve ders verdiğim okulu değiştirdim. Şimdi haftada iki gün pazartesi ve salıları Bezmiâlem'e gidiyorum. Haftada sekiz saat olmasına rağmen önceleri gitmek istemedim ve bir sürü zorluk çıkardım. Ağladım ve iki gün gitmedim, ama şimdi gidiyorum. Şimdi okula alıştım ve talebelerimi seviyorum. Onlar da beni seviyorlar, özellikle son sınıf talebeleri çok iyi kızlar ve çok çalışıyorlar. Ders aralarında on dakika var ve ben de bu arada ya hocalar odasına gidiyorum ya da Edebiyat bölümüne geçip Refika ve Belkıs'ı görüyorum. Ders zili çalıncaya kadar onlarla konuşuyorum. Geçen gün sinemaya gittim. Evde olduğum zaman da Mebrure'yi görmeye gidiyorum.

18 Aralık 1916

Dün büyükannemden döndük. Geçen gün ona gitmiştik, oradan da Nesime ve annesine gitmiştik [*Leyla Hanım daha Bostancı'daki evinde oturuyormuş*]. Bugün komşumuz Hüsniye Hanım ile sinemaya gittik, iki güzel dram vardı. Yarın annem ve Refika ile Tepebaşı'na konsere gideceğiz. Bazı teyzelerimiz de gidecekler, iyi vakit geçirmeyi ümit ediyoruz. Orada gördüklerimi sonra yazacağım.

Ocak 1916[43]

Geçen gün Tepebaşı'na gittik, fakat hemen yazmayı unuttum. Baştan alaturka musiki vardı. Ondan sonra bir adam çıktı ve "Nereye Gittiğini Bilmeden Seyyahat" diye tuhaf bir konuşma yaptı. Ondan sonra Prof. Heuge piyano çaldı. Mösyö Laghosta keman

43 Herhalde 1917 olacak, fakat annemin defterinde 1916 olduğu için aynen bırakıyorum. Belki de eski takvime göre daha sene değişmemişti.

çaldı. Biraz sonra, "Tableau vivants" [canlı tablolar] başladı. Birincisi bir eski sultanı canlandırıyordu. Sultanın yanında bir kız oturuyordu, sonradan dört kız geldiler ve müzikle dans ettiler. Hepsi çok güzeldi. Evvela ellerinde beyaz ışıklar vardı, sonraları pembe mavi ışıklarla çıktılar. Seyirciler çok alkışladılar ve "bis" diye bağırdılar: onun için her oyunu iki defa gördük. Kızlardan birisi, Pera'nın en güzeli imiş, fakat biz o kadar güzel bulmadık. Dayım bize otomobilini yollayacağına söz vermişti. Tiyatrodan çıktığımızda motor daha gelmemişti. Biz de on dakika, yarım saat bekledik, bir saat geçti ve hâlâ ortada yok. Sonunda tramvayla gitmeye karar verdik. Eve çok geç döndük, bütün ışıklar yanmıştı.

Genç Nezihe'nin Kuşdili çayırında filmini seyrettiği Henny Porten.

6 Ocak 1916

Bugün Kuşdili'ne sinemaya gittik, annem, halam, Refika, Necdet ve ben. Alman aktris Henny Porten'in bir dramasıyla üç kısa komedi vardı.

29 Ocak

Yaklaşık bir ay önce annemle beraber komşulara ziyarete gittik. Tam kapıyı çalacakken bahçıvan koşarak geldi. Fatma ve Mebrure beni görmeye gelmişler. Ben de eve döndüm. Tam konuşmaya ve piyano çalmaya başladık ki Hediye koşarak geldi ve ziyaretçilerin geldiğini haber verdi [*Hediye sonradan çocukların*

dadısı olacaktır]. Hemen koştum, misafirleri karşıladım ve oturma odasına götürdüm. Bahçıvanı, acele annemi çağırması için gönderdik. Oturma odası karmakarışıktı, notalar ortalığa yayılmış, odunlar orada burada, kendilerinden özür diledim. Isıtılan oda burası olduğu için onları buraya aldığımı izah ettim. Bu gelenler üç hanımdı, bir genç kız, ikisi evli kadındılar. Neyse annem de geldi ve daha bir yarım saat oturup gittiler. Erenköy'den beni istemeye gelmişler. Bugünlerde o kadar çok görücü geliyor ki ne yapacağımı şaşırdım.

7 Şubat

Geçen hafta Nesibe Hanım evlendi. Onu Beykoz'a götüreceğimiz için amcam bir arkadaşının istimbotunu rica etmişti. Hepimiz teyzeler, kuzenler, hazırlandık ve Sirkeci'den kalkacak olan istimbota yollandık, yalnız Biki kaldı, çünkü Asım hasta idi ve ona bakacaktı. [*Biki'yi hatırlamıyorum herhalde kızlardan biri olacak.*] Hava çok güzeldi, onun için güvertede oturduk. Önce Rumeli yakasından yola düzüldük, sonra Beykoz tarafına geçtik. [*Boğaziçi'nin eski yol düzeninde Kızkulesi'nden Rumeli sahiline geçilir, sonra Yeniköy'den Anadolu sahiline geçilerek, Karadeniz'e çıkılırdı. Dönüşte de aynı nizam takip edilirdi. Ancak bu eski usul, yelkenli gemiler için yapılmıştı. Epey sene etüt ettikten sonra sağ nizam kabul edildi ve 1982 yılında başlamak üzere Boğaz'ın yeni nizamı kondu.*] Beykoz'a geldiğimizde bizi arabalar bekliyordu. Karşılayıcılar bizi tepenin üstünde bir eve götürdüler. Güzel manzaralı bir yerdi, çarşaflarımızı çıkardık ve biraz oturduktan sonra Nesibe'nin gelinliğini giydirdik. Damadın ailesi Arnavut'tu, kardeşleri, teyzeleri kalabalıktılar. Ondan sonra "seyirciler" gelmeye başladı, öyle acayip kılıklarda geldiler ki kendimi uzak bir vilayette sandım. Sonunda damat geldi ve "koltuk" merasimi yapıldı.

Günlük tuttuğu yıllarda Nefise Nezihe.

Nezihe Neyzi'nin arkasına "nikâh günü" notunu düştüğü fotoğrafı.

Damat, gelinin koluna girer ve odalarına giderler. Bir iki dakika sonra damat çıkar ve başının üstünden arkasına doğru para serper. Damat kendi evine döner. Artık saat üç buçuk olmuştu ve dönme zamanı gelmişti. İzin istedik ve küçük istimbot ile döndük.

Bugünlerde çok düğün oluyor. Dün de Bostancı'da bir düğüne gitmiştik. Bu sefer Nesibe'nin kuzeni Sabiha evlenmişti. O bir deniz subayı ile evlendi. Beyaz elbisesi ona pek yakışmıştı ve çok güzeldi. Orada çok az kalabildik, dönüş için trene yetişmek gerekiyordu.

Mart 11, 1916

Bugün benim nikâh günüm. Bir cuma günü ve hava çok parlak ve açık. Güneş parlıyor. Hayatımın da hep parlak ve aydınlık olmasını ümit ediyorum. Ne kadar heyecanlıyım.

Mart 11, 1917

Evleneli tam bir yıl oldu. Yazık ki geçen sene tam düşüncelerimi yazacakken ve ne hissettiğimi anlatacak iken ziyaretçiler geldi ve yarım kaldı. Bilmiyorum neden, ondan sonra bir türlü yazamadım. Şimdi artık bu yıldan itibaren yazacağım. Ne kadar mesuttum. *Mazy*'mi çok seviyorum, o da beni seviyor, [*Muzaffer olan babamın küçük ve takma adı* Mazy *olmuş. Soyadı alınırken annem Mazy alalım istemiş. Kardeşim Ali bunu* Meyzi ile Neyzi *isimli kitabında etraflı anlatmış, onun için bu anılarda bu kadarla bırakıyorum.*[44]] Hayatımızdan memnunduk ve hep öyle olmasını isterdik. İki buçuk ay sonra evlenmemizin tam yılı olacak. Çok memnunuz. Günler geçtikçe birbirimizi daha iyi tanıyoruz ve karşılıklı sevgimiz artıyor. Pazar günü evlendiğimizin yıldönümünde Mazy evde kaldı ve hasta olmuş gibi yaptı. Gece için R. ve İ.'yi davet etmiştik. Piyano ve keman çalıp güzel vakit geçirecektik. O gece ben beyaz gelinlik esvapımı ve Mazy de smokinini giydi. Ziyaretçilerimiz geldiler. Yarım saat kadar harpten, her şeyin pahalılığından ve şundan bundan konuştuk. Ondan

44 Ali Neyzi, *Meyzi ile Neyzi*, Karacan Yayınları, 1983.

sonra Mazy şaka tarzında, "Çalgıcılar başlasınlar" dedi. Önce ben yalnız keman çaldım, ondan sonra piyanoyu R. ile beraber çaldık. Mazy ve ben biraz dans etmeye çalıştık, ama o daha öğrenmediği için şöyle bir eğlence kabilinden oldu. O gece çok güzel bir zaman geçirdik. Çok samimi bir hava içinde konserimiz devam etti. Saat onda yemeğimizi yedik ve on bir buçukta yattık. Hepimiz gecemizden memnunduk. Her sene Mart'ın 11'inde buluşmayı, çalgı çalıp şarkı söylemeyi ve beraberce iyi bir zaman geçirmeyi kararlaştırdık.

***

Annemin anıları burada bitiyor. Kızıltoprak'ın son Osmanlı dönemini canlandırdığı için bu kitaba aldım. Biz ne kadar hatırlasak da o dönemi yaşayanların kendi ağızlarından anlatmaları daha başka oluyor. Kızıltoprak'ta ulaşım aracı olarak yalnız tren, vapur ve araba varmış. Trene de bazen askeriye el koyuyormuş. Bostancı'ya gitmek için Kalamış'a yürümek, oradan da Şirket-i Hayriye'nin yandan çarklı vapurlarına binmek gerekiyormuş. Kadıköy'e ise hep yürünüyormuş. Biz de tramvay olmasına rağmen onu beklemektense kestirmeden Kuşdili'ne, oradan Altıyol'a yürüyüverirdik. Saint Joseph lisesine hep yürür bazen iyi havada, çamur yok ise, Kurbağalıdere'nin ağzındaki 40 paralık kayıkla kestirmeden geçerdik.

Dostlara yazılan şiirler

Annemin anılarını kapatmadan önce, o zamanın âdeti üzerine arkadaşlarına yazdığı şiirlerden birini aktarıyorum. Bu şiiri yakın arkadaşı Leman Hanım'a yazmış. Leman Biret, İdil Biret'in annesidir, eşi Münir Biret de Sırrı dayımın arkadaşlarındanmış. Liseyi bitirdiğim yıllarda İdil'in küçücük kızken Kızıltoprak'a gelişlerini

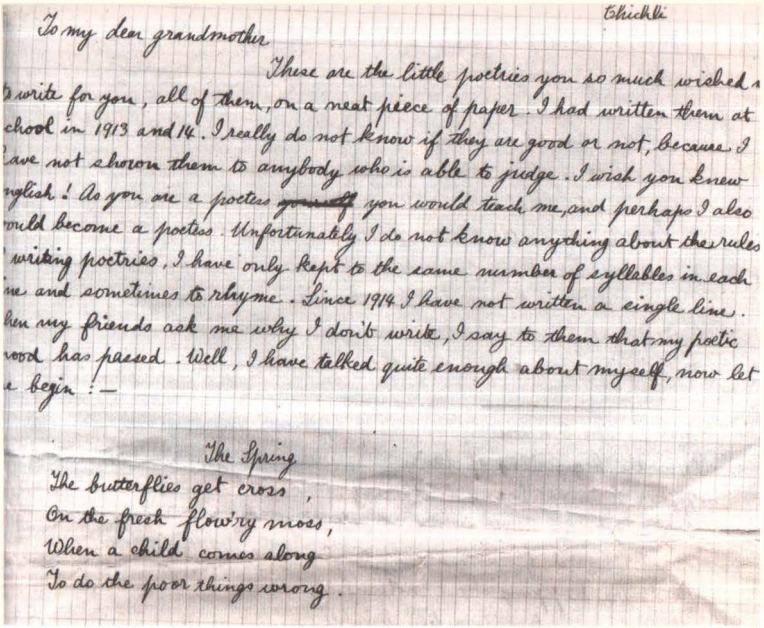

To my dear grandmother

Chichli

These are the little poetries you so much wished
to write for you, all of them, on a neat piece of paper. I had written them at
school in 1913 and 14. I really do not know if they are good or not, because I
have not shown them to anybody who is able to judge. I wish you knew
English! As you are a poetess yourself you would teach me, and perhaps I also
would become a poetess. Unfortunately I do not know anything about the rules
of writing poetries. I have only kept to the same number of syllables in each
line and sometimes to rhyme. Since 1914 I have not written a single line.
When my friends ask me why I don't write, I say to them that my poetic
mood has passed. Well, I have talked quite enough about myself, now let
me begin :—

The Spring

The butterflies get cross,
On the fresh flowery moss,
When a child comes along
To do the poor things wrong.

Nezihe Neyzi'nin lise yıllarında yazdığı ve anneannesi Şair Leyla Hanım için temize çektiği şiirlerinin başına düştüğü not ve İngilizce şiirlerinden bir örnek. Notun Türkçesi şöyle:

Muhterem anneanneciğim,

İşte senin için temize çekmemi istediğin kısa şiirlerimin hepsini bu düzgün kâğıtta topladım. Bunları mektepteyken, 1913 ve 14 senelerinde yazmıştım. Bunların iyi mi yoksa kötü mü olduğunu hakikaten bilmiyorum, zira bu konuda hüküm verebilecek kimseye göstermişliğim yoktur. Keşke İngilizce bileydiniz! Bir şaire olarak bana bunu öğretebilirdiniz, ben de belki sizin gibi bir şaire olurdum. Maatteessüf şiir yazmanın kaidelerine dair bir malumatım yok, yegâne yapabildiğim, her mısrada hece sayısını ve bazen de kafiyeyi tutturmak. 1914'ten beridir tek bir mısra yazmadım. Arkadaşlarım artık niçin yazmadığımı sual ettiğinde, onlara artık o şairane halet-i ruhiyemden eser kalmadığını söylüyorum. Pek âlâ, kendimden kâfi derecede bahsettim, artık sözü şiire bırakalım.

ve hemen açık bulduğu piyanoya tırmanıp oturmasını hatırlıyorum. Elleri daha çok küçük olduğu için bazen tuşlara yetişemezdi; bazen dirseğiyle de çalardı.

1930'lu yılların ortasında bir eğlence fotoğrafında Nezihe (oturanların ortasındaki) ve Leman (oturanların en sağındaki) hanımlar.

Leman Hanım'a

Çıksa karşıma bir perü cihan
Olsa sırma saçlı bir nevcivan
Gözleri mavi semaya benzese
Gül ağzı sevdalı sözler söylese
Mizacı olsa ateşîn ve zarîf
Bakışları olsa derîn ve latîf
Çehresinde görünse şeffaf bir ten
İstemezken asla izdivacı ben
Böyle bir gence olurdum müptela
Fakat o beni sevmeli iptida

Garbın dilberi benziyor sarı güle
İncelikte müşabih hafif bir tüle
Konuşması pek edalı nazlı
Varmış hem de onun ilm ü fazlı
Terk etmiş aşk için şirin beldesini
Fakat bağlamış kendine bendesini

Babam Muzaffer Halim Bey tam bir Osmanlı idi. Başka türlü olmasına da imkân yoktu. Zaten annesi Saime Hanım ve babası Halim Bey eski Kızıltopraklı bir ailenin çocukları. En azından iki üç kuşak İstanbullu bir ailenin çocuğu. İstanbullu olduğu için askere alınmamış, yalnız Çanakkale'de çok kayıp verilince artık İstanbulluları da askere almışlar. Tam o sırada Çanakkale Harbi bitmiş de babam gitmemiş.

Babamın çocukluğu Kızıltoprak'ta geçmiş, onun için bütün evleri, konakları tanırdı. Ara sıra yürüyüş yapardık. Kuşdili çayırından Kuyubaşı'na, oradan Erenköy'e kadar olan gezilerimizde her evin sahibini bilirdi. Yıllar geçip de yeni evler yapılmaya başlayınca, babam, "Neresi olduğunu bilemiyorum" diye çok üzülürdü.

Büyük İstirham (1932) ve *Türkiye Ulus Bankası* (1948) adlı iki kitabı var babamın. Birincisini yazdığını hatırlıyorum. Küçük bir mürekkep hokkası vardı annemin yazı masasında, babam ona mürekkep doldurur ve mürekkep bitinceye kadar kalem ucunu daldırır yazardı. Mürekkep ucu denen bir yazı aracı vardı. Bu uç, tahta bir kalem şeklindeki sopaya takılırdı. Bunlardan kullanan artık kalmadı. Biz okula giderken ödevlerimizi bu mürekkep uçlarıyla yazardık. Dolmakalem çıkmıştı, fakat bizde yoktu. Tabii babam eski yazı yazıyordu. Sonradan yavaş yavaş Latin harfleriyle yazmaya başladı, yoksa 1932'de matbaa kitabını basamazdı.

Muzaffer Halim'in gençliğinde (solda) ve orta yaşında çekilmiş fotoğrafları.

Kendi fikirlerini olduğu gibi aksettirmek için kitaplardan parçalar alacağım.

Büyük İstirham'*dan*

İnsanların en büyüğü, bütün Türklerin gözbebeği, çok sevgili, çok aziz reisicumhurumuz, ulu gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri.

Çok kıymetli muhterem Başvekilimiz İsmet Paşa Hazretleri.

Bütün Türkler hepimiz biliyoruz ki;

Kendi ellerinizle kurduğunuz muhterem Cumhuriyet hükümetinin, bütün kıymetli arzularımızı, en kısa zamanda canlandırdığını ve ortaya çıkardığını görmeyi çok isteriz:

Kendi ellerinizle düşman istilasından ve sultanlar belasından kurtardığınız sevgili yurdumuzu, çok kısa zamanda çok zengin bir yurt haline getirmeyi, Sevgili

Türk milletini bütün medeni iyiliklere daha sık adımlarla kavuşturmayı çok istersiniz.

Türk milletinin sağlığına ait işleri arzunuz veçhile genişletmeyi ve lüzum görülen yerlerde hastahaneler, doğumevleri açtırmayı, verem, sıtma, frengi, trahom ve saire mücadele teşkilatlarını lüzumu kadar büyültmeyi çok istersiniz.

Köylerde daha birçok mektepler açarak buralarda birçok köy çocuklarına en kısa zamanda ilk tahsil verdirmeyi, mekteplerde yemek yiyemeyen fakir çocuklara ucuz yemek verdirerek, bu zavallıların karınlarını doyurmayı, Ankara ve İstanbul'da daha birkaç talebe yurdu açmayı, hülasa maarife ait bütün işleri çabucak yaptırmayı çok istersiniz.

Babam Muzaffer Halim Bey, annesi Saime Hanım ile.

Memleketimizin ana yollarını, lüzumlu köprülerini en kısa zamanda yaptırmayı çok istersiniz.

Çiftçiliği canlandırmayı, ziraatı geliştirmeyi çok istersiniz.

İhracatı artırmak, alışveriş hayatını kuvvetlendirmek ve genişletmek ve bu sayede hükümetin varidatını çoğaltmak çok istersiniz.

Bunları daima düşünürsünüz. Fakat bütçemizdeki varidatın azlığı çok kıymetli olan bu arzularınızın mühim bir kısmının istemeyerek geri bırakılmasına sebep olmaktadır değil mi?

O halde tenezzül ediniz, lütfediniz, zahmet ediniz, şu büyük istirhamımı okuyunuz. Bu satırlarımın, çok tecrübeli ve her dakika memleketimizin ve milletimizin saadetini düşünmekte olan dimağınızda şöyle bir düşünce uyandırması, bendeniz için en büyük saadet olacaktır.

Lütfen bir dakikacık tenezzül edip düşününüz:

ACABA BU ADAMIN YAZDIKLARI DOĞRU MUDUR?

DOĞRU OLMAK İHTİMALİ VAR MIDIR?

Bu ihtimali bir dakikacık düşününüz. Memleketimiz için çok büyük bir saadet temin edilmiş demektir. Çünkü bunu bir parça düşünmek fikrimi, düşüncelerimi, sahici araştırmaya sebep olacaktır.

Çok kıymetli emirlerinizle mütehassıslarımızın yapacakları ciddi bir araştırma da fikrimi kolaylıkla ortaya çıkarmaya ve kabul etmeye sebep olacaktır.

Zira, iddialarımın şahitleri, delilleri, içi boş nazariyat, hayal değildir. Hakikattir. Kıymetli ve muhterem huzurunuza şahit olarak dünyanın yapısından çok fazlasını teşkil eden milletleri getirmekteyim. Bu küçük kitaptaki iddiamı kendi memleketlerinde tatbik etmekte olan bunlardan, milletleri için çok büyük faideler temin eden hükümetlerin nüfusları mecmuu, dünyanın yarısından çok fazladır. Düşüncelerimin haklı oldu-

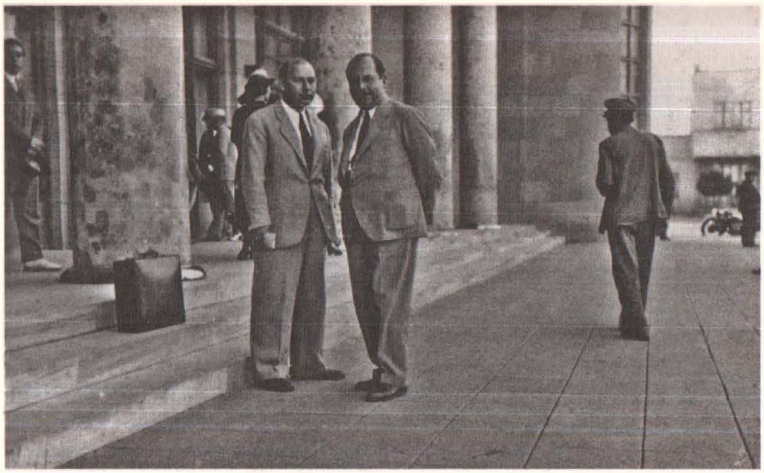

Muzaffer Halim Bey (sağdaki) demiryolunun İstanbul-Ankara seyahati için en konforlu seçenek olduğu yıllarda Ankara Garı'nın önünde.

ğunu en meşhur Alman, Fransız, İngiliz maliyecileri tarafından ve dünya muharebesi sonrası yazılmış en kıymetli ilmi eserler ile [listesi kitabın sonundadır] kıymetli mütehassıslarımız huzurunda yapılacak bir toplantıda ispat etmek ve bu suretle, sevgili memleketimize çok faideli neticeler temin edebilecek mühim bir tetkik mevzuu ortaya çıkarmak emelindeyim. Buna lütfen müsaade buyurmanızı istirhama en samimi, en candan ihtiramatımı takdim ederek, cesaret eyliyorum efendim.

Muzaffer Halim

***

Ne Mustafa Kemal Paşa, ne İsmet Paşa, ne de maliye ve iktisat vekilleri, babamın bu isteğini yerine getirdiler. Babamın kitabında da talep ettiği, bir iktisatçılar toplantısı yapıp iktisadi konuları tartışmak ve sonunda emisyonu artırmaktı. Yıllar geçti ve sonunda 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi seçimleri kaybetti. Yerine

Babam Muzaffer Halim Neyzi, 1936'da Başbakan İsmet İnönü ile, Fransa'dan satın alınan çift pervaneli De Havilland yolcu uçaklarının teslim töreninin ardından Ankara Etimesgut'taki tayyare (uçak) meydanında –o dönemde pist yerine düz bir toprak arazi yeterliydi. Öndeki açık renk kıyafetli babam, yanındaki İsmet İnönü'yle konuşuyor. İnönü'nün sağında oğulları Erdal ve Ömer, babamın solunda Mevhibe İnönü, onunla aynı hizada "Kel" sıfatıyla da anılan Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya.

geçen Demokrat Parti emisyonu artırdı. Her sokakta bir milyoner olacak sözü, o devrin başbakanını meşhur etti. Hakikaten 1950'den 1952'ye bir bolluk dönemi ortaya çıktı. Çünkü İkinci Dünya Harbi sırasında İsmet Paşa'nın biriktirdiği altınları yiyorduk ve Merkez Bankası para basıyordu. Aynı zamanda Amerikan Marshall yardım planı da başladı ve dış borçlarımız da devamlı artmaya başladı. Tabii, yapılması gereken ne para miktarını bu kadar sıkmak, ne de ondan sonra yüzde 80 gibi bir liberasyona giderek ithalatı birden açmak ve birdenbire para miktarını iki misline çıkarmaktı.

Neyse, genç babama dönelim. Rahmetli babam bir kitap daha yazdı, bu sefer 1948'de ve "İstanbul İktisat Kongresi muhterem azalarına bir mektup" diye yayınladı. Kitabın adı, *Türkiye Ulus Bankası.* İlk kitapla karşılaştırınca, enflasyonu veya para arzını artırmadan

daha ileri politik ve ekonomik alanlara yönelik beceri istekleri ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Ulus Bankası'*ndan: "Kabahat kimde?"* [45]

Bir parça maziye bakalım:

1328/1913 senesinde düşmanlarımız bize karşı harp için kendi aralarında Balkan Birliği'ni hazırlarken, o devirdeki Hariciye nazırının Meclis-i Mebusan'da, "Balkanlar'dan imanım kadar eminim" dediğini, bu büyük gafleti gösterdiğini ve tam harp başlayacağı sırada talim görmüş mükemmel Türk ordusunun, hükümet kararı ile terhis edildiğini ve bu şekilde, o zamanki hükümetin, kendi eliyle Balkan felaketini hazırlamış olduğunu, bu yüzden milyonlarla yurttaşımızın perişan ve yine milyonlarla servetimizin mahvolduğunu unutmak kabil midir? Bu felaketlerin mekteplerimizde gençlere, çocuklara hatırlatıldığını zannetmek istiyorum.

Yine 1914 senesinde Dünya Harbi patladığı zaman, bizden çok uzakta bulunan harbe girebilmek için Alman safvetine gafilane inanmış olan zavallı Enver Paşamızın ne çok heves gösterdiğini ve nihayet bu yüzden ne büyük felaketlere uğradığımızı unutabilir miyiz?

Hükümetlerin gafleti ve beceriksizlikleri yüzünden zavallı milletimiz, bilhassa son asırda neler çektiğine, tarihimizden iki fena misal aldım.

Çok hazin facialarla dolu ve yurdumuzun dörtte üçünün elimizden gitmesine sebep olan iki fena misalden sonra, en son iki iyi misal düşünelim.

[*İşte son Osmanlılardan olan babamın nesli böyle düşünüyordu. Balkanlar'dan, Suriye'den, Irak'tan, Ürdün'den, Suudi Arabistan'dan, Kuveyt'ten, Bahreyn'den ve kaybettiğimiz birçok yerlerden yurdumuz diye bahsedebiliyordu.*]

---

45 *A.g.e.*, s. 35.

Biri Milli Mücadele, diğeri İkinci Cihan Harbi'dir. Bu son iki misal de hükümetlerin iyi düşündükleri ve iyi yapmaya muktedir oldukları ve bunu yapacak zekâ ve kabiliyette oldukları zaman, yurdumuzu felaketlerden uzak tutabilecek ne güzel, ne iyi tedbirler bulabildiklerini pek güzel gösterir.

Binaenaleyh:

Başımıza saadetlerin veya felaketlerin gelmesi daima yurdumuzu idare mesuliyetini kabul eden hükümetlere ait olmuştur.

Hepimiz görüyoruz ve biliyoruz ki Cumhuriyet hükümetinin yurdumuzda 25 senede yaptığı işleri Saltanat hükümeti 500 senede yapamamıştır.

Fakat, pek daha çok ve pek acele işlerimiz vardır ve bunlar mütemadiyen gecikmektedir. Hem de ne zaman yapılacağı bilinmemek üzere. Neden gecikiyor?

Babamla Ankara'da

Babamı pek göremezdik. Bildik bileli, Ankara'ya gider gelirdi. Ben yatılı okullarda idim. Sonunda Ankara'da buluştuk. Benim yanında çalışmamı ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne gitmemi istiyordu. Ankara'daki bürosunun arkasında iki oda vardı. Bunların birinde kendi yatardı, öbürü de bir oturma odası idi. Bu odayı bana verdi ve babamla çalışmaya başladım. Babam ilk Osmanlı-Türk tüccarlarındandı. Türklerin iş hayatına girmesi ayıp sayıldığı bir dönemde o iş hayatına atılmıştı. G. ve A. Baker şirketinin Ankara temsilcisi olmuştu. Ayrıca birçok firma ile muhabere halinde idi. Mümessillik işleri yapıyordu. Kendi kendini yetiştirmişti. Almanca, Fransızca, biraz da İngilizce öğrenmişti. Mektuplarını ve telgraflarını kendi yazardı. Telgraflarını odacısına verir çektirirdi. Bazen ben kısaltırdım, gereksiz cümleler kullanırdı. Bunu görünce kızar ve artık bana göstermeden kendi bildiği gibi yazar yollardı.

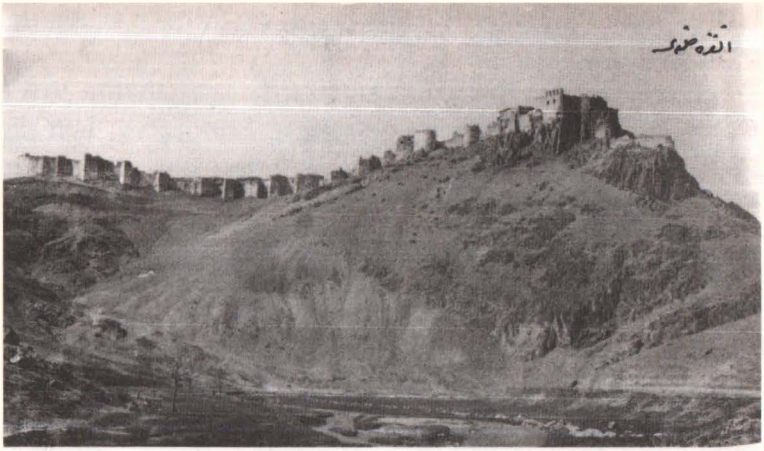

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara Kalesi.

İsviçrelilerle TÜRİS diye bir firma kurmuştu. Beni de TÜRİS'e göndermeye başladı. Yıl 1944, İkinci Dünya Savaşı Avrupa ve Japonya'da devam ediyor. Nasılsa, becerdi, İsviçre'den iki kırmızı otobüsü Ankara'ya getirtti. O sırada, Ankara'da bir otobüs garajı vardı belediyeye ait. Orada bir yangın çıktı ve belediyenin otobüslerinin hepsi yandı. Yenisinin gelmesi imkânsızdı. Yalnız bu iki kırmızı otobüs, Keçiören'de ve Çankaya'da sabah seferini yapmak için akşamdan gittiklerinden şehirde kalmıştı.

Ben de bir taraftan Hukuk Fakültesi'ne gidiyor, bir taraftan da Amerika'ya gidip işletme okumak için hazırlık yapıyordum. Bülent Ecevit, Robert Kolej'den arkadaşım idi, onu da babası Hukuk'a gitmesi için zorlamıştı. İkimiz de Hukuk'a ısınamadık ve pek yanlış bulduk öğretilen hukuku. Okulun karşısı boş bir arsa idi, oradan sonra birkaç kahve vardı. Oraya kahvelere gider, çay içerdik. Sonunda Hukuk'tan kaçıp Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne yazıldık. Sınıfta kalanların eğitim için yurtdışına gitmeleri yasaktı. İmtihan verip Dil-Tarih'te ikinci sınıfa alındık. Neredeyse, Dil-Tarih'i

bitirecektik. Fakat yıl 1946 oldu ve harp Avrupa'da bitti, yollar açıldı.

Pasaportlarımızı yaptırdık, biletlerimizi temin ettik. Bülent Ecevit, Sanskritçe öğrenmeye Londra'ya, ben de işletme okumaya Philadelphia'ya gidecektik. Babamın bu olup bitenden haberi yoktu. Beraber yaşıyorduk, fakat havadan sudan bahsediyorduk. Yemeklere teyzem Refika Arar'ın evine giderdik. Teyzemi, enişte mi, İsmail'i çok severdim ve evlerine kendi evim gibi girer, çıkardım. Hatta bazen teyzemde kalırdım. O ara İsmail, Güher Alataş ile evlendi, hep beraber gezer eğlenirdik.

Günü geldi ve babama, "Baba, ben Amerika'ya gidip okumak istiyorum" dedim. Şöyle bir yüzüme baktı, "Bize bir gâvur kızı getirme de ne halin varsa gör" dedi. O zaman TÜRİS kapanmış ve ben de Toprak Ofisi'nde Behçet Osmanağaoğlu'nun yanına organizasyon bölümüne girmiştim. İlk devlet dairesi tecrübem burada başlamıştı. Babam da herhalde benden ümidini kesmişti, pek istediği gibi çıkmamıştım, onun için gidip biraz daha okumam iyi olurdu. Ama en önemlisi, Osmanlı bir babanın oğluna verdiği öğüttü. Aynı mahalleden bir kız almamızı veya kendi tanıdığı ve beğendiği birisinin kızı ile evlenmemizi yeğlerdi.

Gene *Büyük İstirham* kitabına dönelim ve babamın kendi hakkında yazdığı sözlerle bu anıları kapatalım.

Ben kimim, bu kitabı niçin yazdım?[46]

Gümrük Muhasebe mümeyyizlerinden merhum Halim Bey'in oğluyum. Tahsilimi İstanbul'da Alman Mektebi'nde ve Vefa İdadisi'nde yaptım, âli tahsil görmedim. On dört buçuk sene maliye memurluğu yaptım. Mütareke senelerinde Damat Ferit sadrazam, Rıza

46 Muzaffer Halim, *Büyük İstirham*, İstanbul, 1932, s. 191 vd.

Babam Kızıltoprak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden arkadaşlarıyla (sol arkadan): Muzaffer Halim (Neyzi), "Çene" lakaplı Fuat Bey (sol önden) Rauf Bey (babamın halasının oğlu), Kızıltoprak'ta kendi adıyla anılan camiyi yaptıran Zühtü Paşa'nın oğlu Zahit Bey, Saffet Bey.

Tevfik nazır iken Posta ve Telgraf muhasebeciliğinden adi bir bahane ile azledildim. Başıma gelen haksızlık çok gücüme gitti. Hayatımı devlet kadrosu haricinde çalışarak kazanmaya azmettim.

1336 (1920) senesinde Ankara'ya geldim. Bütün sermayem, beş buçuk liraya bana malolan birtakım asker elbisesi numunesi idi. Bu numune ile işe başladım. Milli Mücadele'nin devamı müddetince ordumuza hiçbir tüccar benim kadar çok ve benim kadar ucuz elbise sata-

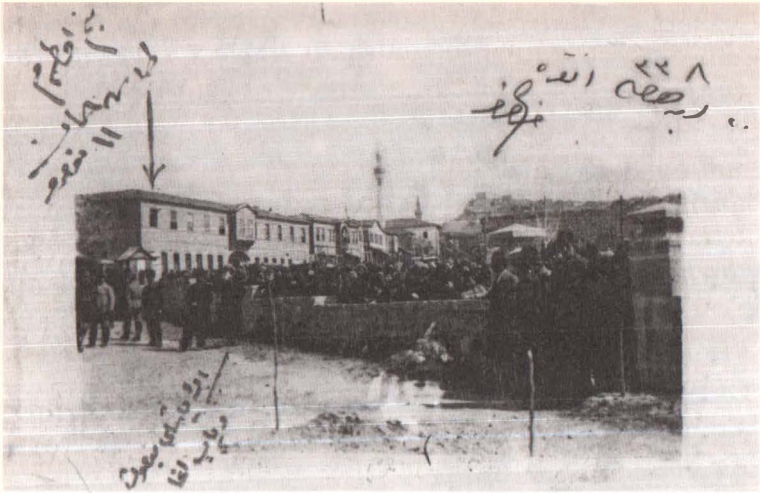

Muzaffer Halim Bey'in 1922'de Ankara'dan ailesine yolladığı bir fotoğraf. Sol üstte bugün yerinde Ulus Meydanı ve eski Sümerbank genel müdürlük binasının bulunduğu Taşhan'dan bir ok çıkararak orada kaldığını belirtmiş. Orta alttaki okun ucunda "En yaşlı mebus Diyap Ağa" yazıyor. Sağ üst köşedeyse tarih ve imza var.

madı, çünkü daima kendim Londra'ya, Paris'e, Berlin'e gittim. Eskici Yahudilerin depolarında aylarca çalışarak en ucuza aldım ve burada en ucuza sattım.

Milli Mücadele senelerinde ordumuza Antalya'da, İnebolu'da, Trabzon'da teslim ettiğim elbiseler, matara, çadırlar ve cephaneler miktarı iki milyon liradan fazla kıymettedir; düşmanla boğuşan ordumuza mal tedariki için uzun seneler devam eden gayretimin en kıymetli yadigârı, ordumuza yedi milyon mavzer fişengi teslimine muvaffak olduktan sonra Umum Erkân-ı Harbiye Reisi, pek muhterem Müşir Fevzi Paşa hazretlerinden 30 Kanunsani 1341 [30 Ocak 1923] tarihinde almakla bahtiyar olduğum şu kıymetli telgraftır. Bu telgraf, sevgili üç oğluma bırakacağım en kıymetli mirastır.

Hizmetinizi takdir ve teşekkür ederim.

Muhasebecilikten ayrıldıktan sonra eski elbiseci olmuş idim, maliye memurluğu ile hiçbir münasebetim kalmamıştı. Fakat, en büyük zevkim Almanca ve Fransızca basılan maliye kitaplarını okumak, dünyada olup biten para işlerini yakından takip etmek idi. Bunu, katiyyen hiçbir düşünce ile değil, ancak münhasıran kendi zevkimi doyurmak için yapıyordum. Fakat bir gün geldi, yalnız kendi zevkimi hoşlandırmak dışında okuduklarımdan sevgili memleketime de faide geleceğine inandım ve işte bu inanmanın verdiği cesaret iledir ki, şu kitabı, şu *Büyük İstirham'ı* yazdım.

مظفر حليم
تلغراف و پوسته دائره سی نظارتی محاسبه مدیری

Muzaffer Halim
Telgraf, Posta ve Telefon Nezareti
Muhasebe Müdürü

مظفر حليم
تجهيزات عسكريه متعهدى
استانبول-بك اوغلى تقسيم نومرو ١١
تلغراف آدره-سى: استانبول-حليم

Muzaffer Halim
Teçhizat-ı Askeriye Müteahhidi
İstanbul, Beyoğlu, Taksim,
Numero 11
Telgraf adresi: İstanbul Halim

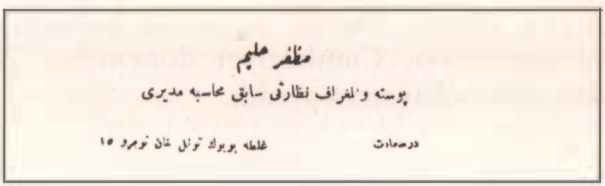
مظفر حليم
پوسته و تلغراف نظارتی سابق محاسبه مديری
غلطه يوكك تونل خان نومرو ١٥ درسعادت

Muzaffer Halim
Posta ve Telgraf Nezareti sabık muhasebe müdürü
Dersaadet, Galata Büyük Tünel Han, Numero 15

Muzaffer Halim Neyzi eşi Nezihe'yle.

Türkiye Ulus Bankası kitabını da babam şöyle bitiriyor:

> Bu işin tatbikatında bana çalışacak bir iş verilecek olursa, ayda (175) kuruş ücretle kabule hazırım. Çünkü: Hayata girerken 175 kuruş maaşla memur olmuştum. Hayattan çıkarken de aynı maaşla ve yurttaşlarımın saadetlerinin, refahlarının temin edilmiş olduğuna inanarak, çıkmak isterim.
>
> Muzaffer Halim Neyzi

Osmanlı olarak hayata başlayan babam, gene Osmanlı anılarıyla, Cumhuriyet döneminde 25 yıl yaşadıktan sonra hayattan ayrıldı.

Osmanlı Yaşamından Cumhuriyet'e

Kızıltoprak'ta Eski Yaşam Usulü

Annemin anılarından 1914 ve 1917 arasındaki yaşam tarzını görmüştük. Birinci Cihan Harbi devam ediyor, fakat daha İstanbul işgale uğramamış. 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen yenilgiye uğramasıyla İstanbul da İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri tarafından işgal edilmiş, fakat padişah gene İstanbul'da hayatını sürdürme çabasında. Yazdığım dönem aslında çok çalkantılı ve acıklı bir dönem. Irak'ta İngilizlerle harp var. O dönemi kayınpederim Korgeneral Kemal Doğan'dan bir nebze dinlemiştim. İngilizler ateşkesi hiçe sayarak Musul'a girmişler, Araplar top kamalarını bir gece İngilizlerden çalıp bize satmış. Ertesi gece de bizden çalıp İngilizlere satmış. Musul cephesinde yaralanmış. Sırtından geçen kurşun üniformasını yırtmış. Yere yattığı için yara alarak kurtulmuş. Fazla konuşkan bir insan değildi. Bakû harekâtına da iştirak etmiş. "Bakû'dekiler Türk, niçin oraya top attınız?" diye sormuştum. "Şehrin etrafına attık, içine atmadık" cevabını vermişti. İngilizler bizi oradan da atmış. Birinci Dünya Harbi'nde karşı safın başını çeken İngiltere olduğu için, esas düşman İngiliz imiş. Amerika daha yeni giriyormuş dünya siyasetine. Nitekim İstanbul'un işgaline sadece bir tek Amerikan harp gemisi gelmiş. Onun hatırası da Amerikan Bristol Hastanesi'dir.

Kızıltoprak'ta hep harp hikâyeleri dinleyerek büyüdük. Dedem idari görevde olduğu için harbe iştirak

Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmış,
esareti tatmış Kızıltopraklı emektarlar.

etmemiş. Babam da İstanbul doğumlu olduğu için askere alınmamış. Yalnız Çanakkale Harbi çok can aldığı için artık mecbur olmuşlar ve İstanbulluları da askere almışlar, ama babam gitmeden bu harp bitmiş. Çok kırılmışız Çanakkale'de. Bahçıvan Süleyman Ağa vardı, iri yarı bir adamdı. O anlatırdı, oradaki süngü savaşlarını. Yaralanmış, yüzünde kolunda çizikler vardı. Aşçı İdris, İngilizlere "yesir" düşmüş Kanal Seferi'nde. Dayımsa Almanya'da tahsilde imiş, onun için askere alınmamış. Eniştem Doktor Asım Arar, Suriye cephesinde imiş, mütarekeden sonra Beyrut'tan son trene binip İstanbul'a gelebilmiş.

Kızıltoprak'taki yaşam, harp sonrasının hatıralarıyla dolu bir yaşamdı. Balkanlar kaybedildikten sonra İstanbul'da pek çok "muhacir" vardı. Rum, Arnavut, Boşnak ve Rumeli şivesiyle konuşan insanlara çok rastlardınız. Onlar anlatırdı Rum'un, Sırp'ın, Bulgar'ın mezalimini. Diğer taraftan savaşla ilgisi olmaksızın

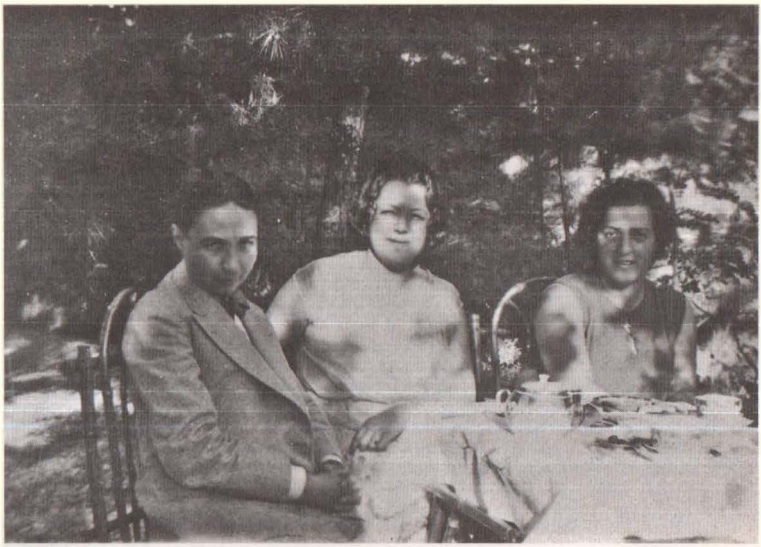

Kızıltoprak'taki bahçede annem, Prenses Zehra ve Nedim (Barşal) Bey'in kızı Tevhide Nedim (soldaki) ile birlikte, 1930'lu yıllarda.

Halep'ten, Kahire'den, Azerbaycan'dan gelenler vardı. Komşumuzun adı Prenses Tevhide idi ve Mısır'dan gelip Kızıltoprak'a yerleşmişti. Ben bu satırları yazarken evi halen duruyor ve annemin teyzesinin kızı Celile Hanım orada oturuyordu. Çok az kalan köşklerden bir tanesi...[47]

Taksim'den Kızıltoprak'a 1926 veya 27 yılında taşınmıştık. Eski yaşam usulünü sürdürüyorduk Kızıltoprak'ta. Anneannem bizlere kucağını açmıştı. Daha evde akarsu ve elektrik yoktu. Biz lamba ve odun sobaları devrinde büyüdük. Su da kuyudan çekilirdi. Et ve tereyağı bir sepetle kuyuya sallandırılırdı. Kışın mesele yoktu, tel dolaplar eti ve yağı bozulmadan muhafaza ederdi. Yazın soğuk su için buz alınır ve

47 Prenses Tevhide, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunlarından Prenses Zehra Hanım'ın kızlarındandı, dayısı Sadrazam Sait Halim Paşa'ydı (e.n.).

1935 tarihli ve Kadıköy yöresini gösteren bir haritadan, Kızıltoprak ve çevresini gösteren ayrıntı. Küçük siyah dörtgenler yapıları gösterir, Mehmet Ali Aynı köşkü çember içinde belirtilmiştir. Bölgenin zaman içindeki değişimini gösteren hava fotoğrafları için bkz. s. 365

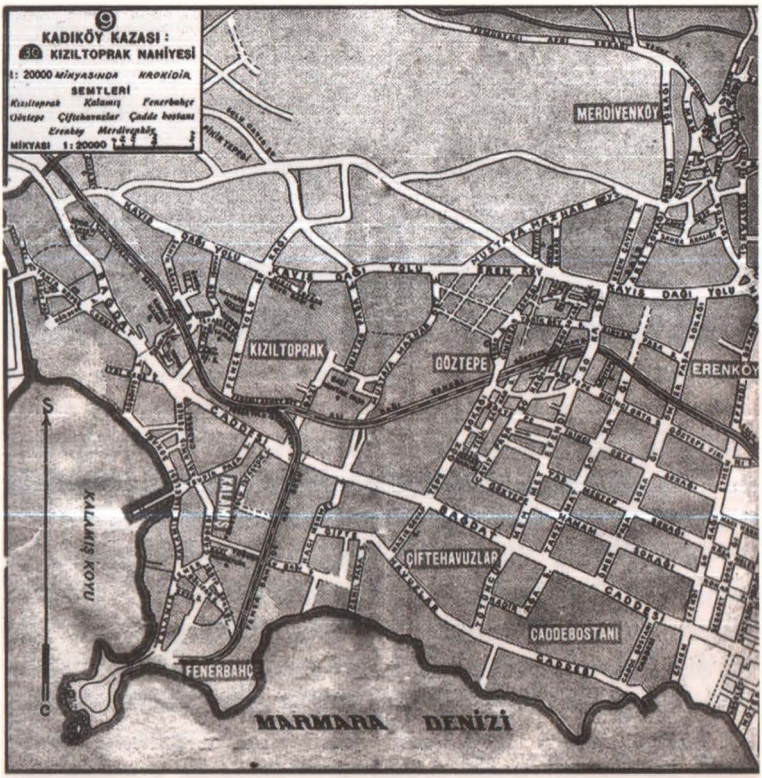

1934 yılında İstanbul Belediyesi'nin yayımladığı İstanbul Şehir Rehberi'nde Kızıltoprak nahiyesini gösteren kroki. Rehberde şehrin geri kalanı ölçekli plan olarak verildiği halde, henüz yeterince iskân görmeyen bu mahallenin sadece krokisi verilmiştir. Bu kitapta anlatılan köşkün bulunduğu Hüseyin Paşa çıkmazı krokide gösterilmemiştir.

karlıklara konurdu. Kızıltoprak'ın karlığını tesadüfen anneannemin Kalamış'ta yaptırdığı iki buçuk katlı "apartman" yıkılırken buldum. Kızım Füsun, Ankara'da Hacettepe Üniversitesi'nde okuyordu. Onu karşılamaya Haydarpaşa'ya gitmiştim. Tren gecikmişti, Kalamış'ta bir dolaşayım dedim. Bir de gittim baktım ki, anneannemin "apartmanı" yıkılıyor. Orası çoktan satılmıştı. Yıkıntının içine girdim. Yıkıcı, tavan putrellerini gösterdi ve "Bunlar bizim canımızı kurtardı" dedi. Meğerse Mimar Vedat Bey, anneannemin ağabeyi, sağlam olsun diye gayet kalın, demir putreller kullandırmış. Hatırlarım Vedat dayı gelir, deniz kenarındaki ağacın dibine oturur, anneanneme binanın yapılışında yardım ederdi. Yıkıntılar arasında bizim karlığı gördüm. Adama, "Bu bizim" dedim ve aldım. Zaten adam farkında bile değildi ne olduğunun. Bir de anneannemin hamam kurnasını sökmüş, koridora atmışlardı. Onu da pazarlık edip yıkıcıdan aldım ve Levent'teki evin bahçesine Kalamış hatırası olarak koydum.

1930'larda eski usul yaşam devam ediyordu Kızıltoprak'ta. Birkaç nesil bir arada ve kendine göre bir disiplin ve uyum içinde. Dedemin selamlığı devam ediyordu. Kaç göç kalkmıştı, ama o salonun adı selamlıktı. Kapıdan girince ilk oda olduğu için gelen erkek misafirler yalnız oraya alınırlardı. Hanımların salonu yukarı katta idi. Salonlara biz çocuklar giremezdik. Oraları hep temiz ve kapalı tutulurdu. Telefon sonraları geldi ve biz çocuklar telefona dokunamazdık. Yalnız büyükler telefonla konuşurdu, telefon selamlığa konmuştu.

Elektrik gelince bayağı şaşırmıştık. Ara sıra ampule bir yastık fırlatır atardık, bakalım sönecek mi diye. Gaz lambaları sandık odasına kaldırılmıştı. Uzun seneler orada saklandı, sonra elektrik kısıntısı başlayınca gene işe yaradı. Sonradan bağlanan şehir şebeke suyu da gayet tazyikli idi. Ön bahçeye anneannem bir havuz

Anneannemin Kalamış'taki iki buçuk katlı "apartman"ı.

yaptırmıştı. Onun fıskiyesinden su, dedemin üçüncü katındaki balkonuna kadar fışkırırdı.

Mutfak gene bahçede idi ve yemek sahanlarla içeri taşınırdı. Bulaşık da mutfağa taşınır orada yıkanıp gelirdi. Çamaşır da mutfağın yanındaki çamaşırlıkta yıkanırdı. Çamaşırcı kadın ayrıca gündelikçi olarak gelirdi. Küçük bahçede ateş yakılır, kazanlarda su kaynar ve çamaşır elle sabun ve çivit ile mermer yalaklar içinde yıkanırdı.

Alışveriş de kendine göre usullerle yapılırdı. Kışlık erzak konacak büyük bir kiler vardı. Kuru bakliyat çuvallarla alınır, araba veya hamallar vasıtası ile Kadıköy'den getirtilirdi. Bir kısım sebze ve meyve de bahçede yetiştirilirdi. Camekânda veya bahçenin güneş alan, rüzgâr almayan duvar diplerinde fideler yetiştirilirdi. Her meyve ve sebze, zamanında yenirdi. Turfanda meyve sebze pek ender bulunurdu. Bahçedeki kümeste tavuklarımız vardı ve onların yumurtası kullanılırdı. Hatta anneannem süt için büyük bir inek ahırı yaptırmıştı.

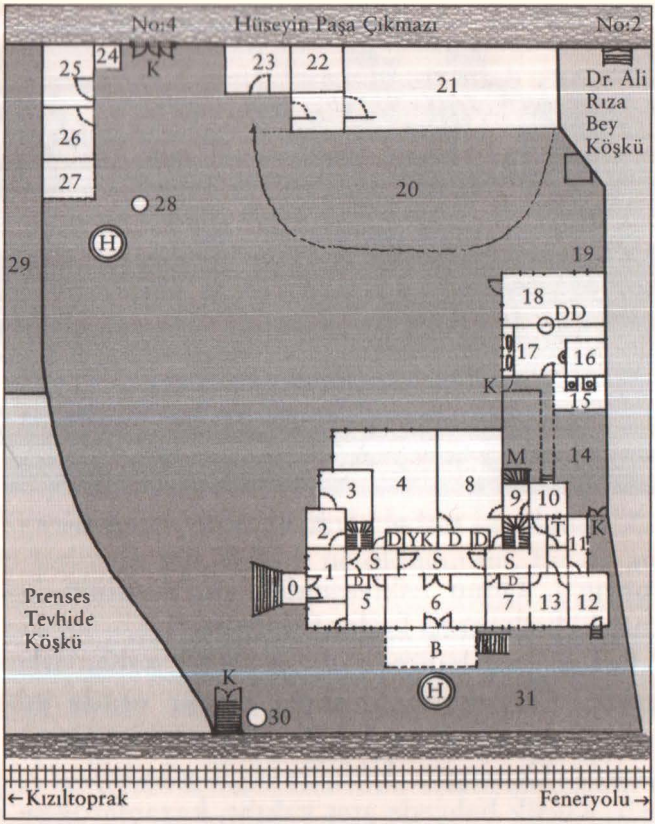

Mehmet Ali Ayni köşkünün zemin kat, bahçe ve müştemilat krokisi

Zemin kat
0 Teras
1 Taşlık
2 Soğukluk
3 Hamam
4 Selamlık
5 Dayımın odası
6 Leyla Hanım'ın odası
7 Kızlar odası
8 Yemek odası
9 Küçük kiler
10 Taşlık
11 Kiler
12 Camekân
13 Kapalı taşlık
B Balkon
D Yerli dolap
S Sofa
T Tuvalet
YK Yerli kütüphane

Bahçe ve müştemilat
14 Küçük bahçe
15 Kazanlık
16 Sarnıç
17 Çamaşır tekneleri
18 Mutfak
19 Kömürlük
20 Bağ
21 İnek ahırı
22 Aşçı ve bahçıvan odası
23 At ahırı
24 Bahçe odası
25 Arabalık
26 Arabacı odası
27 Kümes
28 Kuyu
29 Sonradan ilave edilen üç dönümlük bahçe
30 Kameriye
31 Ön bahçe
DD Dönmedolap
H Havuz
K Bahçe kapıları
M Bodrum merdiveni

1950'li yıllarda Kadıköy Meydanı'nda tramvaylar ve ilk otobüsler.

Birinci Dünya Savaşı'nda bu ahırda 16 inek varmış. Anneannem süt satmış ve o dönem açlık sıkıntısı çekilmemiş. Ayrıca at ahırları vardı. Bir fayton, bir uzun araba, bir de sırık arabası denen yük arabası vardı.

Harpten sonra dedem Bakû'den dönmüş ve anneannem de inekleri satmış. Araba ve atlar da yavaş yavaş satılmış. En son yük arabası satılmıştı. Atlar olmadığı için bahçıvan Mahmut Ağa ve bir amele arabayı okundan çeke çeke götürmüşlerdi. Lazım oldukça Kızıltoprak'ta caminin yanındaki araba durağından bir uzun araba çağırılırdı. Kışın yağmurlu havalarda bir uzun araba gelir ve sabahları bizi Saint Joseph'e götürürdü. 1938'lerde Kadıköy'den Bostancı'ya ve Feneryolu'na tramvay yapıldı, öbür istikamette de Üsküdar'a ve Bağlarbaşı'na kadar tramvay gitti. Yegâne nakil aracı trendi ve çok seyrek geçerdi. Tramvay herkesi bayağı rahatlattı. O yıllarda buzdolabı da çıktı. Ondan evvel radyo da gelmişti eve. Gaz sobası da geldi, ama çabuk gitti. Havagazı da mangalı yavaş yavaş ortadan kaldırdı. Mangal, ekmek kızartmak ve bahçede kahvaltı ederken çayı sıcak tut-

Kendi müziğini kendi yapan aile bireyleri ve dostlar. Önde en solda Sırrı Ayni, arkada tek başına oturan Nezihe Neyzi.

mak için bir zaman daha kullanıldı. Elektrikli ekmek kızartma makinesini kimse sevmedi.

Müzikli hayat

Kızıltoprak'taki evimizde çok müzik yapılırdı. Herkes bir enstrüman çalardı. Ben de Saint Joseph'te fanfara girdim ve bariton çaldım. Sonra Robert Kolej'e gideceğim yaz Fulya Hanım'dan alaturka piyano dersi aldım, bir de Beşiktaş'taki Belediye Konservatuvarı'nda flüt derslerine başladım. Flütüm hâlâ durur, ara sıra bir üflerim ama tahta olduğu için çatladı artık pek çalınmıyor. Gittiğim yerlerden küçük kaval gibi düdüklerden bir koleksiyon yaptım. Ara sıra üflerim. Anneannem kendine göre bir davul yaptırmıştı, onu hâlâ saklıyorum. Bir de tefi vardı, o da Levent'te duruyor. Allah rahmet eylesin, en son Sami Uçar ve Saim Akçıl ile çaldık. Saim Akçıl bizim çocukların küçük kemanlarını

Aileden bir grup çalıp söylüyor: (soldan) Nahide, Refika, İsmail Arar ve Nezihe Neyzi.

pek sevdi. Sami de her zaman her aleti çalabilen bir arkadaştı.

Velhasıl, kendi müziğimizi yapan bir aile idik. Tabii teyp gibi şeyler yoktu. Ancak kurmalı bir gramofon, bir de pikniklere götürülen ufak gramofon vardı. Plaklar ancak üç dakika sürerdi ve kurgusu azalırsa, sesler de bozulurdu. Plaklar çalar dans ederdik. Plakları saklıyorum. Şimdiki *pick-up* (pikap) denen gramofonlara pek alışamadım.

Tamir

Eski evlerde devamlı bir tamir işi olurdu. Mutlaka bir taraf akar, kurşun borular patlar, lağım dolar taşar, kapılar kapanamaz açılamaz olur, hamamın kazanı delinir, sular akar, dam aktarılmak ister, vesaire vesaire. Ali'nin kitabında da kapılardan söz var, ama

demek bize çok tesir etmiş ki ben de söz etmeden yapamayacağım. [Küçük kardeşim Ali Neyzi *Hüseyin Paşa Çıkmazı No: 4* adı altında Kızıltoprak hatıralarını yazdı.] Ali bu kitabı yazınca fark ettim ki, ben daha yaşlı olduğum halde Kızıltoprak'ta daha az oturmuşum. Ben hep yatılı okulda büyüdüm. Saint Joseph'te altı yıl, Robert Kolej'de beş yıl, Ankara'da Hukuk'ta bir yıl. Dil-Tarih'te iki yıl, sonra Pennsylvania Üniversitesi'nde iki yıl. Demek 16 yıl hep ev hasreti içinde yaşamışım. Belki bu Kızıltoprak nostaljisi oradan geliyor, bilemiyorum.

Okumak

Kızıltoprak'ta çok okunurdu. Dedemin bir kütüphane odası vardı. Ayrıca selamlık odasında da büyük bir yüklük içinde kitapları vardı. Bunlar eski Türkçe, Fransızca ve İngilizce kitaplardı. Sonraları yeni Türkçe kitaplar da gelmeye başladı. Dayımın odasında Almanca kitaplardan oluşan bir kütüphane vardı. Teyzemin pek çok İngilizce kitabı vardı. Ali'nin de en küçüğümüz olmasına rağmen kitapları pek çoktu. Hepimizden çok kitap okur ve olur olmaz kitapları beraber ciltletirdi. Ağabeyimle benim de Fransızca ve Türkçe kitaplarımız vardı. Radyo, televizyon gibi eğlenceler olmayınca insanların daha çok kitap okuyacak zamanı oluyordu demek.

Mahmut Ağa'nın tekerlemesi

Bir gün emektar bahçıvan Mahmut Ağa teyzemin odasına soba kuruyor, ben de onu seyrediyordum. Bahçıvan ve aşçılarla ahbaplık etmeyi severdim. "Sana bir şey öğreteyim, büyüyünce hatırla beni" dedi, Mahmut Ağa.

Evde eğlence: Bir kitaptan ilhamla temsil edilen dehşetli bir cinayet sahnesinde yalnızca Refika Arar'ın yüzü görülüyor.

Alma karunun pulunu
Peşine gelir kulunu
Senden yer, senden içer
Oğluna kızına pulunu.

Tarla alacaksan düz al
Karı alacaksan kız al
Boşanmış alma ki, atım teper.

Mahmut Ağa güldü ve sustu. "Ne var?" deyince, "Ayıp bir şey daha var, amma onu sana öğretmeyeceğim" demişti. Ben bu tekerlemeyi annemle babama anlatırken, "Sonunda ayıp bir şey varmış, ama onu bana öğretmedi" dedim. Babam bu tekerlemeye ve sonuna çok gülerdi. Allah hepsine rahmet eylesin. Mahmut Ağa Ardanuç'tan Leyla Hanım'ın yanına gelmiş, Bostancı'daki köşkte çalışmış. Annemin çocukluğunu bilirdi. Köşk yanınca o da Kızıltoprak'a gelmiş. Bahçede arabacıların ahırı yanındaki odaya Mahmut Ağa'nın odası derdik, kendisi yıllar önce Ardanuç'a,

köyüne döndükten sonra, Mahmut Ağa'dan gelen son haber dedeme yolladığı bir mektuptu. "Bu kaymakamı azlettir" diyordu mektubunda. Anneannem çok güler, "Hâlâ dedeni Trabzon valisi zannediyor" derdi.

Bir de eski bir Kazan türküsü vardı kim bilir kimin bize öğrettiği:

Bizim Kazan kal'asında
Satılay bülbül palazı
Zahlatta salkan mala gibi
Hürriya palazı
Sımırık kışının kanadı
Senin gisini bulsay bulur
Padişahın sanadı
Ey ceyidi cıllama
Cıllap işler bulgana
Senin gibisine bulsay bulur
Padişahın sanadı

Bu şarkı Kızıltoprak'ta söylenir, gülüşülürdü. Nereden bizim eve kadar gelmiş bilmiyorum. Kazan Türklerine ait bir şarkı olduğu için, aklımca Tatar Abdurrahman'a bağlarım.

Bu şarkının ne olduğunu, yıllar sonra büromda çalışan Türkistanlı Zeytune Hanım'a sordum. Zeytune Hanım'ın ailesi Şincan'dan (Doğu Türkistan) Çinlilerden kaçıp Tokyo'ya, oradan da Malezya'ya ve sonunda İstanbul'a gelenlerden. Şarkıyı dinlerken gözlerini kocaman açtı, benim böyle bir şarkıyı nereden bileceğime gayet şaşırmış bir ifadeyle, "Bu çok asil bir türküdür" dedi.

Değişen yaşam tarzı

Eski yaşam tarzı İkinci Dünya Harbi'ne kadar sürdürüldü Kızıltoprak'ta. Anneannem 1942'de vefat edinceye

kadar evin idaresi onda idi ve gerekince annem evde "Küçükhanım" diye anılırdı. Hatta teyzemden ayırt etmek gerekince "Büyük-Küçükhanım" derlerdi eski kalfalar, adamlar, evlatlıklar, hizmetçiler. Dedem birkaç yıl daha yaşadı ve 1945'te vefat etti. Yavaş yavaş Osmanlı nesli tükeniyordu. Fakat annem ve babam da tabii birer Osmanlı idiler. 1923'te Cumhuriyet devri başladıysa da, onların değer verdikleri şeyler ve hayat tarzları Osmanlı devrinde gördükleri gibi idi. Annem, teyzem ve dayım İngiliz, Fransız ve Alman kültürü almışlardı, fakat ev ilişkileri, aile ilişkileri tamamen Osmanlı tarzı idi. Örf ve âdetler yavaş yavaş değişiyor. Örneğin biz bile odaya bir büyük girdiği zaman ayağa kalkardık, büyüğün yeri belli ise zaten oraya oturmazdık. Ancak, dedem yokken kütüphane odasına çıkardım ve derslerimi çalışırdım. Dedem gelmeden odasından kaçardım. Anneannemin odasına izin almadan girilmezdi. Teyzemin iki odası vardı, yazın gelince açılırdı, kışın kapalı dururdu, kimse oraya girmezdi. Evin bir iç nizamı vardı ve bu, Osmanlı kültürü ile yoğrulmuştu.

Dedem ölmeden, anneannem öldükten sonra, evin idaresi anneme düşmüştü. Fakat o da bunu hiç sevmemişti. Allahtan Azime Bacı o zaman bize geldi ve bu boşluğu biraz doldurdu. Erkek aşçı tutamaz olmuştuk. Dış mutfak ender kullanılmaya başlanmıştı. Azime Bacı içeride bir kileri mutfak haline sokturmuştu anneme. Bahçıvana dışarı yemek gidiyordu. Azime Bacı gık demez bütün odunu taşır, kömürü bahçıvana kırdırır, tamirleri yaptırırdı. Babam da artık o kadar çok seyahat etmiyordu ve bürosunu İstanbul'da, Karaköy'deki Veli Alemdar Han'da açmıştı. O da ev işlerinde anneme yardımcı oluyordu. Annemin adı hâlâ "Küçükhanım"dı. Fakat yavaş yavaş bu tabiri kullananlar azalıyordu.

Kızıltoprak da artık Osmanlı konağı olmaktan çıkmakta idi. Teyzemin vefatından sonra ev ikiye bölündü

O dönemin çocuk eğlencelerinden: Ağaca tırmanma.

ve teyzemin oğlu İsmail Arar birkaç tadilat yaptırdı, bir mutfak ve banyo ilave etti. Artık bahçıvan da tutulamadığından bahçe kurumaya başladı ve sebze meyve yetişmez oldu. Ancak eski ağaçların verdiği kadar incir, mürdüm, dut gibi bazı meyveler ağacından yenirdi. Tavuk, hindi gibi kümes hayvanları da yoktu. Yalnızca Kurban Bayramı'ndan evvel alınan koç biraz bahçede otlardı. Eskiden kuzu alır, Kurban'a kadar bakılır büyütülürdü. Sonra sonra artık koç dahi günü gününe alınır oldu.

Osmanlı hayat tarzı gittikçe Cumhuriyet devri düzenine dönüşüyordu. Yemek az pişiyor, ancak Azime Bacı'nın yapabileceği şeylerle yetiniliyordu. Babam da artık yaşlanmıştı, annem de hayatında hiç yemek pişirmemişti. O ancak mevsiminde reçel yapardı. Hazır reçel almak diye bir düşünce yoktu. Bol bol ve çeşit çeşit reçeller yaz için ayrı, kış için ayrı yapılırdı. Yukarıki

salona girerken bir yerli dolap[48] vardı, nedense annem burasını reçel dolabı ilan etmişti. Kavanozlarda reçeller durur, gerektikçe çıkarılırdı. Reçel dolabı İsmail'in tarafında kalınca annem eski kilerde bir tel dolap edindi ve kiler reçel yeri oluverdi. Artık reçel yaptıkça bir kavanoz da bize ayırırdı. Ayrı oturuyorduk.

Bahçedeki ağaca asılı çan bozulmuş, sonra da çalınmıştı. Bahçe kapısını açmak mesele oluyordu. Onun için arka sokağa bakan kapı kışın iptal edilirdi. Sürgüsü kapatılır ve ancak demiryoluna bakan kapıdan işlenirdi. Biz çocuklarla gidince arka kapıyı açmak için bildiğimiz yoldan duvara tırmanır, bahçeye atlar ve sürgüyü açardık. Arka kapı arabalara göre yapıldığı için üç kanadı vardı, açar otomobili bahçeye alırdık. Park derdi diye bir şey yoktu, çocuklar orasını burasını karıştırmasın diye içeri alırdık.

Babamı ve birkaç yıl sonra da annemi kaybettikten sonra artık oraları ayakta tutamadık. Osmanlılar aramızdan ayrıldıktan sonra onların barınağı duramaz oldu ve sonunda yıkıcıya gitti.

48 Duvarın içine inşa edilmiş dolap (e.n.).

Osmanlı hayatı, Cumhuriyet hayatından çok başka idi. Bir defa aile yapısı değişikti. Birkaç kuşak bir arada oturulurdu. Evde mutlaka ihtiyarlar, gençler, çocuklar, hizmetçiler, ahretlikler, yanaşmalar, dayılar, teyzeler, uzak akrabalar bulunurdu. Yaşayış tarzı, ulaşım araçları bunu gerektirirdi. Örneğin anneannemin bir kalfa kadını vardı, kızı bir paşazade ile evlenmişti ve Çırpıcı'da bir bağ evinde otururlardı. Şerif Hanım bize gelince mutlaka birkaç akşam kalırdı. Günübirlik gelip dönmesine zaten olanak yoktu. Çırpıcı'dan yürüyerek Topkapı'ya veya Edirnekapı'ya gelecek, orada tramvay bekleyecek ve Eminönü'ne varacak, oradan Köprü'yü yürüyüp vapura binip Haydarpaşa'ya çıkacak ve oradan trene binip Kızıltoprak'a varacak, zaten saat ikiyi bulurdu. Aynı yoldan dönemezdi çünkü Surdışı tehlikeli idi. Gece vakti oralardan yürüyerek evine gidemezdi.

Evlerde mutlaka misafir odası ve misafir takımları, şilteler olurdu. Bunlar yüklüklerde saklanır, misafir gelince akrabalık, yakınlık durumuna göre, ya zaten odası olurdu orada yatardı, yahut salona yatak serilirdi ya da hizmetçilerin odasına yatak yapılırdı. Evler misafir kabulüne alışıktı. Başka çare yoktu. Otel zaten pek azdı ve otele gitmek ters gelirdi. İnsanın gittiği yerde inecek bir yeri olurdu. Ancak Ankara'ya gidilmeye başlanınca iş değişti. İstanbulluların Ankara'da pek akraba ve yakını yoktu. Babam ilk gittiğinde hanlarda

kalırmış. Sonraları oteller yapılmış, en sonunda da bir daire tutmuştu, hem yatak odası, hem bürosu orada idi. 1936'da dayıma Eskişehir'e gittiğimde bir gece de dadımda kalmıştım. Gitmesem gücenirdi. Kendi odasını vermiş, pufla yastıklar, yeni atılmış şilteler yayılmıştı. Dadımın kocası Eskişehir'de demiryollarında eczacı idi.

Anneannemin misafirleri gelirdi. Bağdat'tan, Halep'ten gelenler olur ve aylarca kalırlardı. Artık onlara alışılır, sofrada belirli yerleri olurdu. Gittikleri zaman üzülünür, aranılır, lafları edilirdi. Teyzem, eniştem, oğulları İsmail geleceği zaman çok sevinilir, beklenirdi. Oda hazırlanır, çiçekleri konulurdu. Yazı Kızıltoprak'ta geçirirlerdi. Ev kalabalık olur, daha çok eğlenilirdi.

Evde düğünler, sünnet düğünleri, doğumlar olurdu. Hastaneye gitmek düşünülmezdi. Ancak pek büyük bir ameliyat için hastaneye gidilirdi. Pek de dönülmezdi hastaneden, ortalama yaş herhalde 45 civarı idi. Sağlamlar yaşar, hastalanan giderdi. Dedemin Fransa'da ameliyat olup geri gelmesi, mucize gibi bir şeydi.

Evler de bu hizmetlere göre yapılırdı. Kızıltoprak çok büyük bir konak değildi. Bir ara anneannem düşünmüş ve bir plan yaptırmış. Eski ev yıkılacak ve yerine taştan bir konak yapılacakmış. Fakat nedense bu plandan vazgeçilmiş ve yerine eski konağı büyütme tamiri konmuş. Bu tamir 1927'de yapıldığı için, hatırlıyorum. Bahçede bir kuyu açıldı kireç söndürmek için. Kireçler bir tahta tekneye kondu ve üzerlerine döküldükçe beyaz bir su, yavaş yavaş kuyuyu doldurdu. Kuyunun etrafı açıktı. Bize de iyice tembih edildi, düşerseniz iskeletiniz çıkar kuyudan diye. Onun için uzaktan taş atardık. "Lop!" diye bir ses gelirdi kireç kaymağından. Başka bir yere marangozlar yerleşti, güzel tahta kokusu gelirdi onlar keresteleri işledikçe. Yığınla kum, çakıl geldi. Velhasıl arka bahçe şantiyeye

döndü. Üstü başı partal ameleler çalışıyordu. Ustalar ve kalfa Rum'du, Rum şivesiyle Türkçe konuşuyorlardı. Malzeme, at arabalarıyla geliyordu. Onun için bahçede çok at ve arabası görür olmuştuk. Tabii bütün bunlar biz çocuklar için birer eğlence vesilesiydi.

Sokak ile ev arasında bir bahçe vardı. Evden her zaman çıkamayan kızlar için de ayrı bir küçük bahçe bulunurdu. Bu yere avlu da denirdi. Etrafı duvarla çevrili avlu, bahçeden dahi görülmeyen bir yerdi. Eve pek kimse giremezdi. Ancak akrabalar ve tanıdık dostlar gelirdi. Yabancı birisi mutlaka bir tanıdıkla beraber gelebilirdi. Bir arkadaş çağırmak için annemden ve babamdan izin almam gerekirdi. Bizim de bir eve gideceğimiz zaman iyice bilgi vermemiz lazımdı, kimin evi olduğunu anlamadan izin çıkmazdı.

Ev ve bahçe kapıları

Bahçe duvarları yüksekti ve kapıları kilitli, kollu ve zincirliydi. Bahçe kapısını açtırmak bile bir sorun olurdu. Bahçe kapılarının üst tarafında genellikle bir de çıngırağı bulunurdu. Böylece kapı açılınca içerdekilerin haberi olurdu ve pencereden bakarak kimin geldiği anlaşılırdı. Kızıltoprak'taki evin beş kapısı vardı. Bunlar duruma göre ve farklı amaçlarla kullanılırdı.

Ön kapı ancak evin büyükleri ve misafirler tarafından kullanılırdı. Elektrik kullanılmaya başlandığı zaman ön kapıya bir de zil takılmıştı. Ayrıca iki tokmağı vardı. Zili bulamayanlar tokmağı kullanırlardı. Bir de elektrik kesilince lazım olur diye, tokmaklar yerinde bırakılmıştı.

Herkesin kendi tabiatına göre zil çalma usulü vardı. Dedem zile uzun uzun basardı. Kapıyı açmaya giden hizmetçi telaşla koşardı. "Beyefendi geldi" diye de seslenilirdi. "Terliklerim nerede?" diye çatacaktı, fakat

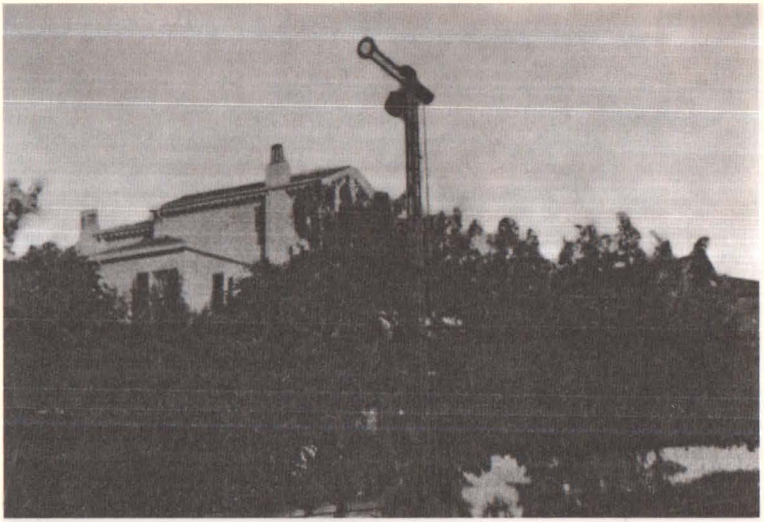

Mehmet Ali Ayni köşkünün tren yolundan görünüşü ve sinyalin arkasında ön bahçe kapısı, 1938

başka sorular da sorabilirdi. Örneğin, "Akşama ne yemek var?" diye sorarsa cevap vermek lazımdı. Tabii bunu kapıyı açan hizmetçi bilemez ve azarı yerdi.

Amca (Hasan Tahsin Bey) seyrek gelir, fakat geldiği zil çalışından belli olurdu. Zile basar ve kapı açılıncaya kadar parmağını kaldırmazdı. Hizmetçinin eli ayağına dolaşır, zil çaldıkça çalar, kapı sıkışır açılmaz. En sonunda kapı açılır, zil sesi durur ve Hasan Tahsin Bey'in geldiği anlaşılırdı.

Misafirler kibarca iki defa, kısa kısa zile basarlardı. Postacı da uzunca bir defa zile basar ve genellikle babamdan gelen mektubu bırakır giderdi.

Balkon kapısına ancak yolunu bilmeyen misafirler veya yabancılar düşerdi. O kapının tokmağı ve elektrikli zili yoktu. Elle çevrilen bisiklet zili gibi bir zil takılmıştı. O zil çalınca anlaşılırdı ki bir yabancı gelmiştir. Bazen de dilenciler veya satıcılar yanlışlıkla bu kapıya gelirlerdi. Kışın bu kapı kâğıtlarla yapıştırılmış oldu-

ğundan açılamaz ve el işareti ile veya bağırarak gelen kimse ön kapıya sevk edilirdi. Balkona çıkan merdiven ters tarafta olduğu için oldukça şaşardık, "Yahu nasıl da koca kapıyı görmezler de buralara gelip balkona çıkarlar" diye.

Arkada da iki kapı vardı. Biri büyükçe kilerin kapısı, biri de adam boyundan küçük evin en eski kapılarından biri idi. Bu eski kapı, 120 cm kadar küçücük bir kapı idi. Arkasında sürgü ve kol demiri vardı, insan ancak eğilerek içeri girerdi. Kapılar haydutlara karşı gayet muhkem yapılırmış. Küçük olması da eğilerek girme mecburiyeti olsun diye imiş. Bu kapı hizmetçiler ve biz çocuklar tarafından kullanılırdı. Eve girmesi icap eden usta, bahçıvan gibi kimseler de buradan geçerdi. Kiler kapısı sonradan yapıldığı için yüksek, geniş bir kapı idi ve yalnız bir anahtarı vardı. Bu kapıyı kızlar, hizmetçiler ve evin efradı bahçeye çıkmak için kullanırdı. Sokağa çıkılacaksa ön kapıdan çıkılırdı. Anneannem bahçeye kiler kapısından çıkar, sokağa çıkacağı zaman ön kapıdan uğurlanırdı. Evdeki herkes kapıya kadar gelir hatta hava iyi ise bahçe kapısına kadar uğurlanırdı.

Arka iki kapının ne zili, ne çıngırağı vardı. Bu kapıdan zaten yabancı girmezdi. Bu kapılar küçük bahçeye açılırdı. Küçük bahçe, kaç göç zamanından kalma etrafı yüksek duvarlı bir bahçe idi. Kızlar baş örtüsüz ancak buraya çıkabilirlermiş. Bu küçük bahçenin bir arka bir de ön bahçeye iki kapısı vardı. Bu kapılardan biri gece kilitlenir, öbürü de sürgülenirdi. Bunların da zil veya çıngırakları yoktu. Bu kapılar, iç bahçeye açılan, ancak ev halkının kullanacağı kapılardı.

Bahçe kapıları iki tane idi. Demiryoluna bakan kapı ön kapı, sokağa bakan kapı arka kapı olarak bilinirdi. Ön kapının kilit tertibatı vardı. Yalnız bilen bir kimse demir kapının parmaklığından elini sokup arkadaki kilidi açabilirdi. Tabii kilitlenmiş ise açılmazdı. Kapı

Hüseyin Paşa Çıkmazı No. 4. Mehmet Ali Ayni köşkünün arka kapısı. Otomobilin önünde oturanlar Emin Sözeri ve İsmail Arar (sağdaki). Kardeşim Ali'nin yazdığı hatıratta ismini verdiği sokak, işte bu arnavutkaldırımı sokaktır. Şimdi asfalt oldu ve apartmanlarla doldu.

akşamları kilitlenir ve anahtar, duvardaki bir çiviye takılırdı. Kapının dışında bir küfe koyma yeri vardı. Bunun üzerine çıkınca orta boylu bir insan elini duvardan uzatıp anahtarı alabilirdi. Tabii yerini bilmek şartıyla. Gece geç gelen olursa, anahtarla açıp girer ve gene kapıyı kilitlerdi.

Arka bahçe kapısı tahtadan, üç dilimli bir kapı idi. Bir dilimi her zaman kullanılır, öbür iki dilimi araba girmesi için açılırdı. Bu kapıda bir sürgü ve kol demiri olduğundan ancak içeriden açılabilirdi. Ön kapının üstünde bir çıngırak vardı ve kapı açılıp kapanınca sürtünüp ses çıkarırdı, gelen giden olursa duyulurdu. Arka kapı yalnız içeriden açılabildiğinden bir çanı vardı. Kapının pervazına takılı bir bakır top çekilince ilerideki kestane ağacına asılı çan çalardı. Bahçıvan veya aşçıbaşı gider arka kapıyı açardı.

Bizler biraz büyüyünce kapıların yanındaki duvardan atlayarak ve duvara yakın ağaçlara tırmanarak girerdik. Eve anahtarsız girmek için küçük bahçeye girmek ve dut ağacına çıkmak icap ederdi. Buradan sundurmanın damına çıkıp bizim odanın yan penceresinden içeri atlamak kabildi, fakat bunu yapmak için yemek odasının demir parmaklıklarına basmak ve odanın penceresini de açık bırakmak lazımdı. Bazı yaz akşamları kimseyi uyandırmadan eve girmek için bu yolu kullanırdım.

Gece çıkan pek olmazdı. Nadiren geç dönmek üzere İstanbul'a inerken, sinemaya veya tiyatroya gidildiğinde ön kapının büyük anahtarı alınırdı. İyice tembih edilir, ön bahçe kapısı kilitlenmez, zinciri de takılmazdı. Şayet el alışkanlığı olarak hizmetçiler zinciri takarsa, onların pencerelerine vurulur ve uyandırılırdı. Hırsız ve haydutların çok olduğu devirlerde bu tertibatlar düşünülmüş. Bir seferinde biz daha doğmadan, haydutlar küçük kapıyı zorlamışlar, kapı çatırdamaya başlamış, fakat sürgü ve kol demiri olduğu için açılmamış. Dedem Bakû'de imiş. Harp yılları olduğu için evde erkek yokmuş. Anneannem dedemin çiftesini almış ve üst pencereden havaya iki el ateş etmiş. Haydutlar korkup kaçmışlar. O zaman kiler kapısı yokmuş. Kiler kısmı sonraki bir ilavede yapılmış. Fakat kiler kapısı zayıf görüldüğünden bir de kilere iç kapı yapılmış. Bu kapı da geceleri ne olur, ne olmaz diye kilitlenirdi.

Nitekim son zamanlarda ev boş kalınca hırsızlar hep bu kiler kapısından girdiler. Genellikle kurşun boruları, bazı giyim eşyalarını çalıp giderlerdi. Bazı hatıra eşyaları da çaldılar. Örneğin, Leyla Hanım'ın arkası düz udu bunlar arasındadır.[49] Hırsızlar ortalığı dağıtır ve pisletirlerdi. Polise haber verilir, kiler kapı-

49 Leyla Hanım son yıllarında kilo almış ve udun ön tarafına eli yetişemediği için arkası düz bir ut yaptırmıştı. Ara sıra kendi kendine ut çalar, beste yapardı.

sının kilidi yaptırılır, ortalık temizletilirdi. Neyse ki evi yakmadılar. Zaten o kadar çok eşya vardı ki, pek fark etmezdi hırsızların bir şeyler alıp gitmesi. Asıl müşkülat, sobacı çağırıp boruları yaptırmak ve ortalığı temizletmek olurdu.

Taşlığa bakan kapı kilitlenmezdi. Bu kapı eskiden zincirlenir ve kol demiri takılırmış. Kol demiri kapının arkasına takılan kalın bir demir çubuktu. Uçları pervazın iki tarafındaki yerlerine geçirilir. Sonradan bir tadilatta taşlık kapatılmış ve sandık odası haline sokulmuştu. Taşlıktan zaten camekâna çıkan kapı da pek ender kullanılırdı. Onun için artık o kapı unutulmuştu ve önünde o kadar çok sandık ve eşya yığılı idi ki içeriden pek gözükmezdi. Camekânın dış kapısı kilitsizdi, fakat içinde saksı ve çiçekten başka bir şey yoktu; camekândan geçip bu kullanılmaz kapıyı bulmak hiçbir hırsızın aklına gelemezdi. Mamafih camekâna bakan kapının bir kilidi ve tahtadan bir kapı kolu vardı. Hep kapalı dururdu.

Sobalar, mangallar ve kapı örtüleri

Kış gelirken epey bir hazırlık başlardı. Yaz aylarından 30, 40 çeki odun alınır ve bodruma istiflenirdi. Yemek pişirmek için mutfağın yanına bahçeye bir ila bir buçuk ton taşkömürü yığılırdı. Sonradan havagazı gelince kömür içerideki sobalarda yakıldı ve küçük bahçeye yığılmaya başladı. Mangal kömürü de bir manda arabası yükü gelir, bahçede sırt kantarıyla tartılarak bodrumdaki özel yerine yığılırdı. Kışın gaz sobasıyla tecrübemiz fena olmuştu. Bir defa teyzemin odasına gaz sobası konmuş fakat kimse onu sevmemişti. Tütmüş, ortalığı is içinde bırakmıştı. Zaten gaz, lambada kullanılan bir şeydi ve hep tehlikeli olarak bakılırdı. Onun için gaz sobası sökülmüş ve eskiciye satılmıştı.

Kış yaklaşırken ilk iş olarak soba boruları ahırdan alınır ve elden geçirilirdi. Aşağı yukarı her odanın borusu belli idi. Tellerle tavana bağlanan borular sobalara takılır ve bir deneme yapılırdı. Her odanın ayrı bir çini sobası ile sobanın yanında duran bir odun sandığı olurdu. Bunlar özel surette saçtan yapılmış, boyalı ve süslü küçük sandıklardı.

Eski ahşap evlerde kışı geçirmek kolay değildi. Camlardan, bağdadiler arasından buz gibi soğuk girerdi. Camlar kışın bez veya kâğıtla yapıştırılır, kapılar dikkatli açılır kapanırdı. Fakat ne yaparsanız yapın, gene de kışın soğuğunu iliklerinize kadar hissederdiniz. Artık herhalde ahşap evlerin nasıl kolay soğuyup soba yanınca nasıl hızla ısındığını bilen pek azdır. Ahşap evlerde ısı yalıtımı çok zayıftı. Isıtılmayan odalarla dışarının sıcaklığı arasında büyük bir fark bulunmazdı. Kullanılmayan odalarla sofaların ısıtılması, doğuracağı masraf ve zahmet yüzünden olsa gerek, âdetten değildi.

Odalarda ekseri pirinç veya bakırdan yapılma güzel mangallar bulunurdu. Yalnız dedem yatak odasına soba kurdurmaz ve yatmadan evvel oturma odasındaki sobanın ateşi ile odasına mangal götürürdü. Bizim oda tam yemek odası üstünde olduğu için soğuk oldukça kırılırdı. Yemek odası sobası devamlı yanardı ve ekseri burada oturulurdu. Salondaki soba misafir geleceği zaman yakılırdı. Yatak odaları sobaları da akşama doğru yakılır ve ısıtılırdı. Hamamlardaki odun sobaları hem suyu ısıtır, hem de sıcaklığı temin ederdi. Kışın yukarıdaki küçük hamam, yazın da aşağıdaki büyük hamam kullanılırdı.

Sobalar genellikle renkli, çini sobalardı. Yalnız yemek odasında demirden bir kömür sobası vardı. Bir zaman da aşağıdaki orta sofaya bir büyük kömür sobası konmuştu. Çünkü sofaya çıkınca donardık. Apteshaneler daha da soğuk olurdu. Bu büyük, çirkin

kömür sobası pek çok hararet çıkarır, alt sofalar biraz ısınır, orta oda oturulur hale getirdi. Merdiven pencereleri çok büyük olduğu için yukarılara pek tesir etmezdi. Zaten kömür vesikayla verildiğinden bu soba sökülüp kaldırıldı.

Yemek odasının mangalı en çirkin mangaldı. Siyah saç bir mangalın iki kenarındaki demir çubuklar üstüne iki demir daha takılmıştı. Bu mangal, en çok kullanılan mangaldı. Sabah kahvaltısı ve çay ancak bu mangalda olurdu. Havagazı geldiği zaman bu mangal önemini biraz kaybetti. Fakat gene ekmek kızartma işi bu mangalla yapılırdı. Elektrikli kızartma makinesi çıktıktan sonra gene de mangalda kızartılmış ekmeği tercih ederdik. Sabah ve akşam kahvaltıları için mangal dökülürdü. "Mangalı yak" denmezdi. "Mangalı dök, tutuştur" denirdi.

Odun kömürü mangala yerleştirilir, ortasına biraz çıra, tahta parçası ve kâğıt parçaları konurdu. Kibritle bu kâğıtlar tutuşturulur ve üstüne bir boru konurdu. Mangal cereyanlı bir yere bırakılır ve etrafa ateş saça saça yanardı. Kömürün zehirli gazları çıksın diye biraz dışarıda yandıktan sonra yemek odasına alınırdı. Yazın ise yemek odası dışındaki sundurmada dururdu.

Bir de mutfakta büyük bir demir soba vardı. Bu sobada taşkömürü yakılırdı. Sobanın ortası fırın ve bir tarafı sıcak su deposu şeklinde yapılmıştı. Üstü beş altı tencere alırdı. Sabah öğleye doğru aşçıbaşı kömür sobasını yakar ve öğleden sonra kalan kömürleri bir tenekeye alarak, mutfak dışında, bahçede söndürürdü. Bu iş bulaşık suyuyla yapılırdı. Yanan kömürler söner-ken büyük bir duman ve cazırtı çıkarırdı. Akşam gene kömür yakılır ve gece bu söndürme ameliyesi yapılırdı.

Adamlar (aşçı ve bahçıvan), çok soğuk olduğu zaman odalarına mangal veya maltız alırlardı. Onların mangalı ve maltızı mutfakta durur ve icap edince yemek pişirme işinde de kullanılırdı.

Çamaşırlığın dışındaki bir sundurmanın altında iki ocak vardı. Bunlar çamaşır günleri yakılır ve büyük bakır kazanlarda su kaynatılırdı. Çamaşırcı kadın birinde çamaşırları kaynatır, diğerinde temiz sıcak su bulundururdu. Çamaşırlar çamaşırlıktaki mermer tekneler içinde yıkanır ve bahçeye asılarak kurutulurdu.

Oda mangalları pirinçten veya bakırdan olurdu. Her mangalın ayrı bir maşası vardı. Bu maşalar olmadan mangal kullanılamazdı. Çini ve demir sobaların birer alt tablası olurdu. Bu tablalar teneke kaplı yapılırdı ki, ateş düşünce hemen tahtaları yakmasın. Ayrıca da tablanın önüne bir muşamba konurdu, bu da halılara kıvılcım sıçramasını önlerdi. Her soba tablasında bir kürek ve uzun maşa bulunurdu. Bunlar vasıtasıyla sobadan kor alınır ve mangala konurdu. Odalar büyük, tavanlar yüksek olduğu için her taraf pek ısınmaz, mangal ateşiyle hararet odaya yayılırdı.

Sobaların üstünde ekseri bir ibrik veya kap ile su ılık olarak tutulurdu. Bu su el yıkamada kullanılırdı. "Terkos" gelmeden su kuyudan depoya çekilir ve gayet dikkatli kullanılırdı. Akar su gelince Kadıköy tarafında olmamıza rağmen bunun adına da Terkos denmişti. Çünkü ilk akar su İstanbul'a Terkos Gölü'nden getirilmiş. Kışın musluk suları buz gibi olduğundan sabun köpürmezdi. Onun için bir kişi maşrapa veya ibrikle ılık su döker ve el, yüz böyle yıkanırdı. Tıraş için babam küçük bir kap sıcak su alır ve ustura ile tıraşını olurdu. Ben de artık sakalım çıksa da tıraş olsam diye özenirdim.

Isınmak için sıcak su şişeleri veya lastik torbalar da kullanılırdı. Odada soba yakılsa bile yatakların içi çok soğuk olurdu. Onun için ağzı sıkı lastikle kapanan şişelere gece sıcak su konur ve yatak bununla ısıtılırdı. Bazen bu su şişeleri sızar ve ortalık berbat olurdu. Kışın

ekseri odanın kapısına kilim, cicim[50] veya çuhadan yapılmış örtüler takılırdı. Bu örtüler odanın hararetinin sofaya kaçmasını önlerdi. Yazın bu örtüler çıkarılırdı.

Haberleşme ve ulaşım araçları

Cumhuriyet'le beraber haberleşme ve ulaşım araçlarında atılımlar ve hatta devrimler başladı diyebiliriz. Abdülhamid uzun zaman elektriği İstanbul'a getirtmemiş. Selanik'te elektrik varmış ve oranın nasıl pırıl pırıl bir yer olduğunu anneannem anlatırdı.

Kızıltoprak'a taşındığımız 1927 yılında geceleri gaz lambaları yakılırdı. Yemek odasında ve salonda ayaklı büyük gaz lambaları vardı. Her odanın kendine göre bir gaz lambası olurdu. Bu lambalar her gün taşlığa çıkarılır ve şişeleri temizlenirdi. İdare lambası denen küçük lambalar da merdiven ayaklarında dururdu. Yukarı kata çıkarken veya apteshaneye giderken bunlardan bir tane alınırdı. Ayrıca mum ve kandiller olurdu. Teyzem mutlaka bir gece kandili yakardı ve bu kandil sabaha doğru biterdi. Elektrik geldiği zaman 1930'lu yıllarda gaz lambaları taşlıkta bir rafa kaldırıldı. Ancak elektrik kesilince kullanmak üzere birkaçında gaz her zaman olurdu.

Elektrik olmayınca tabii kapı zili, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge, ekmek kızartma makinesi, tıraş makinesi gibi şeyler düşünülemezdi. Radyoyu ilk defa uzakça bir komşunun bahçesinde görmüştüm. Feneryolu tren istasyonuna doğru yürürken bir bahçeden sesler geliyordu. Bahçede, masanın üstünde büyükçe bir kutu vardı, kutuya da bazı teller bağlanmıştı. İşte bu kutudan cazırtılı sesler geliyordu. Bazen konuşuyor bazen de müzik çalıyordu. Birkaç yıl sonra Kızıltoprak'taki evimize de bir radyo alındı.

50 cicim: Ensiz olarak dokunmuş parçaların yan yana eklenmesiyle oluşan, perde veya örtü olarak kullanılan nakışlı ince kilim.

1920'li yılların başlarında tramvaylarıyla Galata Köprüsü ve vapurlarıyla Kadıköy İskelesi. Yusuf Razi Bey'in çektiği resimde solda Nilüfer *vapuru görülüyor.*

Telefon da çok yeni bir icat olarak eve gelmişti, fakat çocuklar buna dokunamazlardı. Taksim'de babamın bürosunda telefonla oynamaya alışık olduğum için bu bana pek önemli bir alet gibi gelmedi, zaten arada bir çalar ve çok kısa konuşulup kapatılırdı.

Postacı aşağı yukarı her gün aynı saatte gelirdi. Babam hep Ankara'da veya seyahatte olduğu için anneme mektup getirirdi. Ancak telgraf olursa, postacı başka zaman da gelirdi ve önemli bir haber olduğu anlaşılırdı. Adres olarak "Mehmet Ali Ayni Bey'in köşkü-Kızıltoprak" yazmak yeterli idi. Köşk biliniyordu ve postacı da yıllardır aynı adamdı.

Tek ulaşım aracı trendi. Kızıltoprak, Haydarpaşa'dan sonra ilk istasyondu. Sonraları Söğütlüçeşme durağı yapıldı ve bayağı içerledik, ne gereği var diye. Daha ziyade yürünürdü. Otobüs düşünülmemişti. Zühtü Paşa Camii'nin önü –şimdiki benzincinin yeri– at ara-

Haliç girişinde, Galata Köprüsü önünde üç kuşak deniz taşıtı: yelkenli sandal, motorlu taka ve buharlı yolcu vapuru.

balarının durağı idi. Burada bir çeşme, atlara yem satan bir dükkân ve kahvehaneler vardı. Gerekince bahçıvan gider bir araba getirirdi. Anneannemin at arabaları ve faytonu varmış. Fakat biz gelmeden bunlar satılmış, yalnız bir yük arabası kalmıştı.

Tramvay Kadıköy'e 1936 yılında geldi ve Bostancı'ya kadar uzandı. Fenerbahçe'ye de bir kol gidiyordu. Hattı Üsküdar ve Kısıklı'ya da uzatmışlardı. Yeni bir toplu taşımacılık fikri doğuyordu. Treni kaçırınca Ihlamur'dan bir tramvaya atlayıp Kadıköy'de vapura yetişme olanağı doğmuştu. Vapur gitmişse, orada bekleyen kayıkçılar sizi beş kuruş karşılığı Haydarpaşa'ya yetiştirirdi.

İstanbul'un genelinde ulaşım denizyoluyla sağlanırdı. Boğaziçi hattında, Şirket-i Hayriye isimli özel şirketin yolcu vapurları çalışırdı. 1930'larda Kadıköy ve Adalar hattında ulaşım AKAY (Adalar-Kadıköy-Yalova'nın

kısaltması) şirketi tarafından işletilen vapurlarla sağlanırdı. Haliç hattındaki vapurları da Haliç Vapurları Şirketi işletirdi. 1939'da Denizcilik Bankası kurulunca Şirket-i Hayriye de, diğerleri de devletleştirildi ve İstanbul'daki yolcu vapurları bu idare tarafından işletilir oldu.

Orada burada her zaman dolmuş kayıkları olurdu. Yükler de daha çok takalar ve pazar kayığı dediğimiz üç çifte kürekli büyük kayıklar ve mavnalar aracılığı ile taşınırdı. Takalar çıkmadan önce bu mavnaların yelkenleri olurdu ve Marmara'da bunlardan çok görürdü insan. 1950'lerden sonra bunlara motor takılmaya başlandı. Yelkenli tekneler azaldı ve sonunda yok oldu. 1970'lerdeki krizle petrol fiyatları çok yükselince Marmara'da yelken açan takalara gene rastlanır olmuştu.

Anadolu'ya gidip gelmek ancak trenle mümkündü. Otobüs yoktu, yollar pek bozuk, çamurlu veya tozlu idi. Tren işlemeyen en yakın noktaya kadar trenle gidilir ve oradan at arabasıyla veya daha ziyade yayan olarak gidilecek yere ulaşılırdı. Bolulu aşçıların Kızıltoprak'tan yayan olarak yola çıktıklarını görmüştüm. Nasıl gideceksiniz diye sorduğumda, yanıt "Kona kalka gideriz" olmuştu. Hatta Abdullah isminde bir aşçının pabuçlarını koltuğunun altına alarak yalınayak yola koyulduğunu görmüştüm. "Niçin pabuçlarını çıkarıyorsun" diye sorunca, "Köye varıncaya kadar eskimesin" diye cevap vermişti.

At, eşek, manda gibi hayvanlar şehirde daha çok görülürdü. Yük taşımacılığı daha ziyade hayvanlarla yapılırdı. Sucular mutlaka eşekli olurdu. Bir eşeğin sırtına yerleştirilen özel bir sandık üzerine iki yanına ikişer teneke su yükler ve evlere dağıtırlardı. Sebzeciler daha ziyade at üstünde küfelerle veya at arabaları ile dolaşırlardı. Sırtında küfe taşıyan hamallara çok rastlanırdı. Mevsime göre küfeli kavun karpuz satıcıları

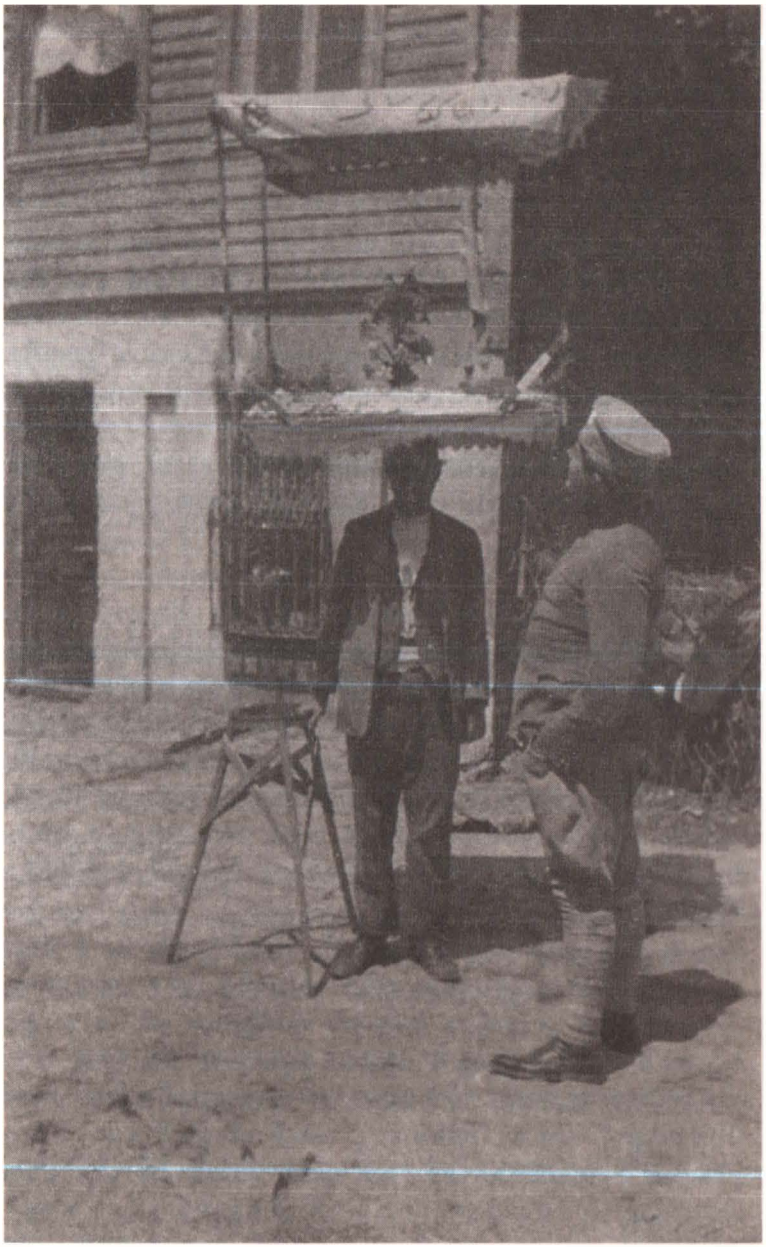

Kafasının üzerine yerleştirdiği tenteli tablasıyla bir sokak satıcısı.

da geçerlerdi. Bu adamlar genellikle geldikleri yörenin kıyafetinde olurdu. Poturundan veya şalvarından nereli oldukları anlaşılırdı. Sırık hamalları hal ve limanda bulunurdu. Bunlar iki uzun sırığın arasında taşıyacakları ağır fıçı veya başka eşyaları iple kaldırıp götürürlerdi. Kadıköy'den alışveriş yapan anneannem, mutlaka erzakı sırık hamalı ve küfeci ile eve yollardı. Kendisi uzun arabaya biner, beraberinde götürdüğü ahretlik kız yanına oturur, bahçıvan da gitmişse o da arabacının yanına otururdu. Bir miktar eşyayı da arabayla kendisi getirirdi.

Kızıltoprak'ta Vedat Bey ve Mehmet Efendi'den başka bakkal ve manav yoktu. Kasap vardı, ama pek iyi et bulunmazdı. Biraz daha iyi çeşit Ihlamur'da bulunurdu.

Haberleşme ve ulaşım işte böyle iptidai usullerle sağlanıyordu. Daha çok insan kendi kendine ve çevresiyle doğrudan doğruya ilişki kurarak işini görüyordu. Otomobil yok derecede idi, taksi de ara sıra görülürdü. Babam Ankara'dan dönünce Haydarpaşa'dan taksiyle gelirdi. Şoför yeri açık ve at arabasını andıran bu otomobiller yavaş yavaş Kızıltoprak'ta da görülmeye başladı. Moda tarafında daha fazla otomobil görülürdü. Moda'da bazı İngiliz ve "tatlısu frengi" dediğimiz aileler otururdu.

Konak Hayatı da Değişiyor

Anlattığım anıları Kızıltoprak ismiyle vermemin nedeni, dönemi bu semtteki bir konaktan izlediğim içindir. Konağın yapısı, konumu ve kullanılan eşyalar hakkında biraz bilgi vermekle, bu devri canlandırmaya çalıştım.

Kızıltoprak'ta Osmanlı döneminin sonları yaşanmıştı. Bizler Cumhuriyet yıllarının ilk dönemini yaşayan nesil olduk. Tabii bu dönemler aile hayatına da etkili oldu ve olaylar hep konuşuldu. Bazıları bize söylendi, bazıları söylenmedi. Bazılarını anladık, bazılarını anlayamadık ve yıllar geçtikten sonra değerlendirebildik. Osmanlı İmparatorluğu döneminde pek çok yöneticinin bir hiç yüzünden Fizan'a sürüldüğünü veya askere alınıp Yemen'e gittiğini ve bir daha dönmediğini duymuştuk.

Tren yolu pek az yere vardı. Denizden de ancak yabancı şirket vapurlarıyla gidilebilirdi. Diğer gidilecek yerlere at, deve, katır veya araba gibi araçlarla gitmek gerekirdi. Yazı odamda hâlâ sakladığım iki katır sandığı var. Bu sandıklar deriden yapılmış. Üstleri çadır bezi gibi bir kumaşla kaplı. Kapağını iki menteşeli bakır levha kapatıyor ve asma kilit takacak yerleri var. Arka taraflarında katır sırtındaki eyere bağlayabilmek için iki demir kulp var. Bu sandıklar Harput'a, Varna'ya, Balıkesir'e, Taiz'e ve Ammare'ye gidip gelmiş. Anneannem bunları saklamış, annem muhafaza etmiş, şimdi bende duruyor. İçine yağmur geçmeyecek

Ailenin tüm kuşaklarının bir arada olduğu, 1930'lu yılların ortalarına ait son fotoğraflardan biri. Arka sırada soldan Ahmet, Muzaffer Halim, Nezihe ve Nezih Neyzi, Asım ve Refika Arar, Sırrı Ayni. Önde soldan Feride ve Mehmet Ali Ayni, annemin teyzesi Nezihe Beler. Yerde oturan Ali Neyzi.

şekilde kapakları kenarların üstünden on santim kadar aşağı iniyor, iki yanında da kaldırmak için sağlam iki sapı var. Onlar da meşinden yapılmış. O kadar sağlam malzemeden yapılmış ki, bütün eziyetli yolculuklara rağmen sapasağlam duruyorlar.

Kızıltoprak hep böyle eski eşyalarla doluydu. Yavaş yavaş bu eşyalar kullanılmaz oldu. Kapılara kışın sıcaklığı sızdırmaması için asılan perdeler de yavaş yavaş yok oldu. Büyük battaniyeleri andıran bu perdeler kim bilir ne oldu? Şimdi bazı eski cami kapılarında görülüyor, evlerdeyse hiç kalmadı.

Kızıltoprak'tan Osmanlılar yavaş yavaş öbür dünyaya gitmeye başladılar, önce 1936'da Leyla Hanım hayata gözlerini yumdu. 86 yaşında idi, doğal karşılandı. Daha onun yokluğuna alışamadan Sırrı dayım genç yaşında bir

Genç yaşta ölen Sırrı Ayni düğününü yapamadan geride bıraktığı dul eşi Nevvare ile.

kalp krizi sonucu Ankara'da vefat etti. Bu ölüm bütün aileyi sarstı. Nikâhlısı hanım, Nevvare isminde bir kızdı ve daha düğün olmadığı için kızcağız evlenmeden dul kaldı. Anneannem onlarla bir iki defa görüştü, fakat her seferinde çok üzülür, helak olurdu. O aileyle bağlar koptu ve duyduğuma göre ancak çok zaman sonra Nevvare Hanım bir başkasıyla evlenebilmiş.

Dayımın vefatı anneannemi çok sarstı, 1942 yılında o da Kızıltoprak'tan ayrıldı ve Şehitlik'e, annesinin yanına defnedildi. O sıralarda babaannem de (Saime Hanım) hayata gözlerini yumdu ve Karacaahmet'e defnedildi. Neyse üst üste gelen ölümler bir ara durakladı. Kızıltoprak, yeni gelen nesil ile eski neslin beraber yaşadığı bir yuva olmaya 1945'lere kadar devam etti. 1944'te dedem Mehmet Ali Bey de ölmüş, Zincirlikuyu mezarlığına defnedilmişti.

Plajda kum eğlencesi

Artık yalnız annem, babam, teyzem ve eniştem kalmıştı, eski kuşak tamamen gitmişti. Annemlerin kuşağı Osmanlı İmparatorluğu'nun son kuşağı idi. Hepsi gayet iyi eski Türkçe yazar, okur, Arabi ve Farisi ıstılahları bilir ve yeri gelince kullanırlardı. Bu nesil de 1960'lara kadar dayanabildi. Teyzem vefat edince 1958'de dedemin yanına Zincirlikuyu'ya götürüldü. Çünkü Kızıltoprak'ta değil, oğlu İsmail'in Maçka'daki evinde vefat etmişti.

Kızıltoprak'a gelip giden Osmanlılar da azalıyordu. Leyla Hanım'ın oğulları Vedat dayı, Yusuf dayı ve kızı Nezihe Hanım ile anneannem görüşürdü. Bu kardeşler bazen birbirinin evinde toplanır, fakat bayramlarda muhakkak karşılıklı ziyaretlere gidilirdi. Dedemin de birçok yaşlı ahbabı ve akrabası vardı. Bütün bu su katılmamış Osmanlı kuşağı artık görünmez olmuştu. Kızıltoprak'takilerle aynı zamanlarda, onlar da bulundukları evlerde vefat etmişlerdi.

Onların çocukları ile annem ve babam görüşmeye devam ettiler. Âdetler değişiyordu, artık bayramlarda görüşmek yerine İstanbul dışına seyahate çıkmak moda olmuştu. İstanbul gittikçe zor bir şehir olmaya başla-

Bir plaj hatırası

mış, bir yerden bir yere gitmek zorlaşmıştı. Eskiden Kızıltoprak'tan İstanbul'a inmek zevkli bir seyahatti. Vapurda mutlaka yer olurdu, birinci ve ikinciden başka bir de lüks mevki vardı. Gene herkes oturur, ayakta kalınacak gibi olursa vapurun dış kenarındaki sıralara ilişilirdi. Bu yerlerin bile kırmızı muşamba kaplı minderleri vardı. Yalnız ön kısımdaki ikinci mevkinin minderi yoktu, ama tahta sıralarda her vakit yer bulunurdu.

İstanbul'a inilince tramvaya veya Tünel'deki fünikülere binilir, sonra da gidilecek yere yürünürdü. Gene birinci veya ikinci mevki tramvaylara binilir, yer kapmak işi biraz koşuşmalı olurdu, ama yaşlılara mutlaka yer verilirdi. İstanbulluların bir kendi iç nizamı ve terbiyesi vardı. Umumi yerlerde fazla konuşulmaz, yüksek sesle gülünmez gibi, yazılı olmayan kurallar vardı.

Kızıltoprak'ta da ev içi alışkanlıklar vardı. Herkes yemek saatini bilir ona göre eve yetişirdi. Dayım öğlen 12.15 treniyle Haydarpaşa'daki işinden geldiği için yemek ona göre hazırlanırdı. Yazın denize gidilir ve

mutlaka 12.00 deyince evde olunurdu. Denize kayıklardan, Kalamış'tan veya Fenerbahçe'den girilirdi. Sonraları Suadiye, Caddebostan ve Süreyya plajları açıldı. Bazen yürüyerek, bazen de bisikletle Fenerbahçe veya Suadiye'ye gider yüzerdim, fakat hiçbir zaman 12.00'den sonraya kalmazdım.

Akşam da güneş batmadan evde olunurdu. Şayet bir misafirliğe gidilecekse herkes evvelden bunu bilir, akşam yemeği yenir ve kimse beklenmezdi. Habersiz hiç kimse bir yere gitmezdi. Telefon ancak gerekli hallerde kullanılır, konuşmalar kısa tutulurdu. Elektrik ve akar su da dikkatli kullanılırdı. Yazın da her gün birkaç okka buz alınır, kırılıp karlığa konurdu. Karlıktan su içilmezdi, ancak yemeğe oturunca hizmetçiler bardağa koyar dağıtırdı. Bazen denizden dönünce, ortalıkta kimse yoksa karlıktan soğuk su içerdik. Tabii su sofraya gelince anlaşılırdı. "Gene karlığı bitirmişler" diye anneannem ortalığa bir çatardı. İçenler tabağının ortasına bakar ve mesele kapanırdı.

Oturup kalkmanın da kendine göre göreneği ve adabı vardı. Büyükler odaya girince mutlaka kalkılır, oturduktan sonra oturulurdu. Ayak ayak üstüne atmak olmaz bir şeydi; özellikle Leyla Hanım oturuş bakımından çok titizdi. Otururken dik durulacak, sağa sola sallanılmayacak, konuşulmayacak, ancak sorulursa cevap verilecek. Yemekte çocukların konuşması yasak gibi bir şeydi. Hakikaten on on beş kişi beraber yemek yiyecekse, bir iç nizam gereklidir. Arkadan da beş altı hizmetçi, bahçıvan ve aşçı yemek yiyeceğine göre, alışveriş ve ne pişeceği de ayrıca düşünülmesi ve planlanması gereken bir şeydi.

Büyükler öldükten sonra onlara bağlı adamları Kızıltoprak'a gelir gider olmuştu. Şerif Hanım, kızı Sıdıka Hanım anneme ziyarete gelir birkaç gün kalırlardı. Onlar da yavaş yavaş öbür dünyaya göç-

Şerif Hanım, kızı Sıdıka ve İhsan'la 1929'da
Kızıltoprak'taki evin bahçesinde

tüler. Diğer akrabalar da sırasıyla eksilmeye devam ettiler. Kızıltoprak'ta kala kala annemle babam kaldılar Osmanlı kuşağından. Onların ilk çocukları da Osmanlı döneminin sonunda doğmuştu. Ben ise tam Cumhuriyet'in başında, 1923'te doğmuştum.

Babam da Kızıltoprak'ta vefat edince annem artık orada yalnız kaldı. Eskilerden olmamakla beraber, dedemi tanıyan ve hepimizi bilen bir kadın işlerini görüyordu. Azime Bacı, ne de olsa bir Osmanlı köylü kadını idi. İstiklal Savaşı'nda sırtında mermi taşımış, Göynük'e Yunanlılar gelince dağlara kaçarak hayatını kurtarmıştı. Bize gündelikçi olarak gelmeye başlamış, sonra devamlı kalmıştı. Bir de Balkanlar'dan Podgoriçe'den kaçıp gelen Naciye Hanım vardı. O da ara sıra gündeliğe gelir, bahçedeki kazanı yakar ve çamaşırlıkta, mermer tekneler içinde eski usul çamaşır yıkardı. Annemin çamaşır makinesi aldığını hatırlamıyorum. Öyle makineleri pek sevmezdi rahmetli. Hatta Amerika'dan ona hediye getirdiğim düdüklü tencereyi bile kullanmazdı. Onlar aralarında sessizce eski Osmanlı yaşam düzenini sürdürüyorlardı.

1968'de annemin vefatı ile Kızıltoprak devrinin sonuna gelindi. Azime Bacı da Göynük'e dönmek istiyordu. Orada oğlu, torunları arasında yaşayacaktı. Bir defa Göynük'e ziyaretine gittim. Pek sevindi, eskilerden konuştuk. Kendini aileden sayardı, biz de onu pek severdik. Kızıltoprak'ı bir süre de Azime Bacı korudu fakat o da Göynük'e gidince, yıkıcıdan başka çare kalmadı.

Kızıltoprak'ın yıkılması çok önceden başlamıştı. Anneannem 1927'lerde evi büyütmek için bir tamir koydurmuştu. Arka taraf büyütülmüş, dedem için tepe kata iki oda ve bir tuvalet olarak daire çıkılmıştı. Girişe de bir soğukluk ve bir hamam ilave edilmişti. Bir taraftan da atlar ve arabalar satıldığından, ilk yıkılan yer

Muzaffer Halim Neyzi 12 Nisan 1959

Kızıltoprak.,Hatboyu No:30
İstanbul

-1200-

-Yalnız BİNİKİYÜZ Türk lirasıdır.

Yukarıda Yazılı BİNİKİYÜZ Türk lirası Göynükde mukim Bayan AZİME DEMİRER ile Bay MEHMET Vurala borcumdur. bugünden itibaren bir-sene zarfında bu parayi kendilerine ödemeyi teahhüt ve kabul---ederim, her ikisi Kızıltoprakda evimizde bizlere yardım ve hizmet etmiş oldukları için ben kendilerine bu parayi ödemeyi kabul etdim çünkü dostluklarından ve hizmetlerinden çok memnun ve müteşekkirim her ne kadar Bayan Refika ve Bayan Neziha kendilerinde aylık vermi isselerde,onların vermiş oldukları para haricinden ben iyi ve dost hizmetlerinde karşılık kendilerinde BİNİKİYÜZ lira ödeyeceyim.... şayet ben vefat edecek olursam üç oglum Ahmet ve Nezih ve Ali.... beylerden bilhassa rica ederim,benim namıma bu boreumu AZİME Hanım ve MEHMET EFENDİYE ödesinler. 12.Nisan 1959

Babamın vefatından dört yıl önce, Kızıltoprak'ın ayakta kalmasını sağlayan Azime Bacı'ya, aldığı aylıkların dışında toplu bir ödeme yapmak üzere verdiği senet.

arka bahçedeki küçük ahır olmuştu. Büyük ahır, inekler için kullanılırmış, fakat benim hatırladığım dönemde boş dururdu, yalnız kışın büyük saksılarda duran limon ağaçları, bahçe edevatı vesaire oraya kaldırılırdı. Bu ahırın yanındaki odada aşçı ve bahçıvan yatardı.

İkinci yıkılan taraf arabacının odası ve arabalık oldu. Burası da hurdalık gibi bir yer olmuştu, damı çökmek üzereydi. Babam burasını tehlikeli bulup yık-

tırtmıştı. Bahçedeki mutfak son yıllarda kullanılamaz olmuştu. Damı akıyor, kapısı açılmıyordu, ancak yanında çamaşırlık olduğu için yıktırılmıyordu. Büyük ahır da iyice çökmüştü. Eski tip kiremit kullanılmış olan damını tamire gerek bile görülmüyordu. Orası da yavaş yavaş kullanılamaz bir hal almıştı.

Annem öldüğü zaman köşk zaten barınılamaz bir hale gelmişti. İsmail ve eşi Güher Hanım köşkü satmak istiyorlardı. Biz üç kardeş yarı hisseye sahiptik. Hiçbirimiz alıp düzeltmeyi ve orada yaşamayı göze alamadık. Hepimizin ayrı evleri ve düzeni vardı. Zaten yavaş yavaş Kadıköy ve Erenköy'deki köşkler yıkılıyor, yerine apartmanlar yapılıyordu.

Hırsızlar dadanmış, köşkün orasını, burasını karıştırıp bazı eşyaları çalmışlardı. En kestirme yol, yap satçılarla anlaşmaktı. Şükrediyorduk ki, Bostancı'daki köşk gibi yakılmamıştı ve bazı hatıra eşyaları yeni evlerimizde saklayabiliyorduk.

Osmanlı İmparatorluğu gibi Kızıltoprak da dağıldı ve hatıra olarak kaldı.

1453'te Osmanlı İmparatorluğu'na başkent olan İstanbul'da yabancı devletlerin etkileri, 1839'dan başlayarak açıkça hissedilir olmuş, İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan, Rus sefirleri Babıâli üzerindeki etkilerini giderek artırmaya başlamıştı. Bir yandan Rusya'nın 18. yüzyılda Osmanlı topraklarının kuzeyinden başlayan ve güneye doğru süren yayılması, bir yandan da Balkanlar'da Yunanistan ve Sırbistan'ın bağımsızlığı, öte yandan Kuzey Afrika'da Fransız ve İngiliz istilalarıyla başlayan kopmalar bu artan yabancı etkisiyle el ele yürümüş. İmparatorluk her taraftan istilaya uğramıştı.

Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid hanedanı devam ettirmişlerse de, V. Mehmet Reşat'tan önceki üçünün tahttan zorla indirildiklerini düşününce, aslında saltanatın nasıl sallantıda olduğunu hissediyor insan. İmparatorluk Avrupa ve Afrika kıtasındaki varlığını giderek kaybetmiş. Avrupa'da gelişen milliyetçilik fikirleri Balkanlar'ı kemirirken, İstanbul'daki azınlıklar arasında da etkili olmuş. Aslında Türkler İstanbul'da ezici çoğunlukta değil, daha doğrusu tüm azınlıklar bir arada düşünüldüğünde; Rum, Ermeni, Musevi, Latin, Maltız, Beyaz Rus, Arnavut, Bulgar, Boşnak, Arap nüfus, neredeyse Türk nüfus kadar oluyor.

Bugünkü anlamda bir nüfus sayımı yokmuş, ama mahallelerden, kiliselerin çokluğu, papaz ve ruh-

ban okullarının faaliyeti İstanbul'da bir Hıristiyan hâkimiyeti olduğu izlenimi doğuruyor. 1909'dan 1922'ye kadar da Osmanlı sultanları Genç Türkler veya İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gölgesinde yaşamış. Sultan Reşat'ın (V. Mehmet) ardından, Dünya Harbi sırasında tahta çıkan Sultan Vahdeddin (VI. Mehmet) 1922'de tahtını bırakıp bir İngiliz zırhlısıyla yurtdışına kaçtıktan sonra, yerine halife sıfatıyla Abdülmecid Efendi geçiyor. O da halifeliğin kaldırılması ve hanedanın sürgün edilmesiyle, 1924'te yurtdışına gidiyor.

İşte İstanbul Cumhuriyet dönemine böyle bir haldeyken girmiş. Osmanlıların beş yüzyıllık payitahtı, bu vasfını kademeli ve geri dönülmez biçimde kaybetmiş. Orta Anadolu'da kuru bir kale şehri olan Ankara ise Cumhuriyet idaresi tarafından merkez olarak kabul edilmiş. İstanbul bütün binaları, bürokrasisi, abideleri, kışlaları, müzeleri, tarihi zenginlikleri, camileri, üniversitesi, medreseleri, hastaneleri, fabrikaları, trenleri ve limanı ile duruyor. Buna karşılık Ankara o zamanlar fakir bir kasaba: Yol yok, otel yok, sıtma ve hastalık kol geziyor. Hastane, üniversite, tabii güzellik veya zenginlikten, her şeyden mahrum. Acaba neden Ankara'yı seçiyor Atatürk?

Bu seçime "inkılapların" başlangıcı olarak bakabiliriz. Milli Mücadele'nin ilk resmi toplantıları Erzurum'da ve Sivas'ta yapılıyor. Ülkenin kurtarılma tohumları bu toplantılarda atılıyor, sonra da Milli Meclis'in Ankara'da toplanması kararlaştırılıyor. İstanbul zaten İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altında. Roma'nın mirasçısı Bizans'tan devralınmış kentte Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısını yansıtan, karışık bir nüfus var. Padişah, Gazi Mustafa Kemal için ölüm fermanı çıkarmış. Savaş ilerleyip Yunan ordusu Polatlı'ya yaklaşınca yeni başkentin Konya'ya ya da Kayseri'ye taşınması bile düşünülmüş.

Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri ile Yunan ilerleyişi durdurulmuş ve Ankara'dan duyulan top sesleri uzaklaşmış. 1920'de Ruslar, Ermeniler ve Gürcülerle kuzeydoğu hududu ilk uluslararası antlaşmayla çizilmiş. 1921'deyse Kilikya ve Suriye'deki Fransızlarla –Hatay hariç– Suriye hududu üstünde bir anlaşma yapılmış. Ankara zaman içinde tabii bir merkez haline gelmiş. Yunan ordusu Anadolu'dan kaçırılınca sıra İstanbul'a gelmiş.

Atatürk bütün bu harekât için Ankara'yı en emin bir yer olarak görmüş. Müttefikler İstanbul'u boşalttıktan sonra da İstanbul'a gitmemiş. Ancak Ankara'nın merkez olduğunu İstanbul bürokrasisi pek kabullenmemiş ve çoğu yeni başkente gitmemişler. Cumhuriyet'le birlikte Ankara nüfusu az, fakat yepyeni ve temiz bir kent olarak hızla gelişmiş. 1950'lere kadar karayoluyla Ankara'ya pek gidilmezdi. Ulaşım, tren ve biraz da uçak ile yapılırdı. Karayolları geliştikten sonra hem İstanbul, hem de Ankara değişti. Anadolu'nun nüfusu artmış ve "İstanbul'un taşı toprağı altın" lafı yayılmıştı. Aslında bütün büyük şehirler, bu nüfus patlaması ve yolların yapılmasından sonra karakter değiştirdi.

Bütün bunlardan kendime göre bir sonuç çıkarıyorum. Sosyal gelişmeye bakınca Türkler 1453'te Konstantinopolis'i zaptettiler ve paralarını 1922'ye kadar "Kostantiniye'de basılmıştır" ibaresiyle basmaya devam ettiler. Cumhuriyet döneminde para devletin Merkez Bankası tarafından Ankara'da, Atatürk'ün resimleri ve filigranı ile basıldı. Ondan sonra da İnönü kendi resmi ve filigranı ile para bastırdı. İnönü'den sonra başka kimsenin resmi paraya basılmadı. Tekrar Atatürk resmine dönüldü, fakat bu sefer Atatürk'ün kendi resmi değil de stilize edilmiş bir Atatürk resmi kullanıldı. Para artık Ankara'nın parası olmuştu. İstanbul'a "Constantinople" diyen nüfus gittikçe azaldı ve ancak pek fanatik veya bilgisiz kimseler bu eski ismi

kullanmaya devam ettiler. Eski Türkçe kullanılırken Avrupa'dan buraya yazılan mektuplarda adres eski yazıyla yazılır, fakat sonuna Constantinople konurdu. Yoksa oradaki postacı ne yapacağını bilemezdi. Artık bu şekilde mektup yazan kalmadı. İstanbul'daki Türk nüfusu 1950'li yıllardan sonra ezici çoğunluğa ulaştı. İmparatorluk yıkıldıktan sonra eski başkent kozmopolit havasını korumuştu. Göç dalgaları bu nüfus dengesini değiştirdi. 1950'lerde Bulgaristan ve Yugoslavya'dan göç eden Türkler İstanbul etrafına yerleştirildi. Aynı sıralarda iç göç de hızını almıştı. Zeytinburnu bu devirde gelişmeye başladı; o zamanki şehrin dışındaki boş arazilerde Kuştepe, Gültepe gibi yeni mahalleler kuruldu. Sonuçta bütün eski İstanbullular azınlık haline düştüler. Rumlar, Ermeniler ve Musevilerin mühim bölümü de İstanbul'dan ayrıldı ve eskiden "ekalliyet" dediğimiz gayrimüslim nüfusun oranı, 20. yüzyıl başındaki yüzde elli civarından yüzde onun altına düştü.

Ankara'nın kalkınması

1923'te Ankara kupkuru bir şehirmiş. Orta Anadolu'da tepede bir kale ve içinde eski ahşap evler. Dışarıda ancak bağ evleri, yeni gelişen ve bir köyü andıran mahalleler. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve hemen sonrasında, 1939-46 arasında, her yaz üniversite öğrencileri üç hafta askeri eğitim görürlerdi. 1945 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okurken katıldığım çadırlı kamp, Karabiberler Çiftliği denen bir yörede kurulmuştu. Bu mevki Balgat köyü ile Dikmen arasında bir yere düşüyordu. Balgat tam manasıyla köydü ve göze çarpan hiçbir binası yoktu. Geceleri Ankara uzaktan pırıl pırıl gözükürdü. Hava kirliliği diye bir şeyi bilmiyorduk.

Askerlik kampları vasıtasıyla Ankara civarındaki diğer okulların öğrencileri ile de tanışma imkânı doğdu.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğrencileri de Yedek Subay Kampı dediğimiz bu eğitime tabi idiler. Kamp bitince Talip Apaydın ve Halim (soyadını unuttum) bizi Hasanoğlan'a davet ettiler. Bülent Ecevit ile bir trene binip Kırıkkale yönüne doğru epey gittik. Bizi istasyonda karşıladılar, kendi yaptıkları binalarda ağırladılar. Ankara'nın civarında yeni bir eğitim merkezi doğuyordu. Marangozhane, demircilik atölyelerinden başka tarım üretimi de öğreniliyordu Köy Enstitüsü'nde.

Eski Ankara'yı babamdan dinlemiştim. 1920'lerde İstanbul'dan *Hacı Davut* vapuruyla, güçbela İngilizlerden kaçıp İnebolu'ya gidermiş. Orada bekleşir, beş altı arabalık bir kafile olunca Çankırı ve Kastamonu üzerinden iki haftada Ankara'ya varırlarmış. Tren yolu Yunanlılar tarafından kesilmişmiş. Dönüş gene aynı zorluklarla olurmuş. Ankara'ya inince Taş Han adı ile bilinen bir handa yatar kalkarlarmış. Sonraları teyzem ve eniştem Doktor Asım Arar Ankara'ya tayin olunca biraz rahatlamış. Sokağa çıkınca çamurdan geçilmezmiş. Öyle bir vıcık çamur varmış ki, insanın pabucu çamurda kalırmış. Geceleri kahveden hana giderken feneri olan birisinin peşinden giderlermiş, yollardaki çukurlar tehlikeli imiş.

Ben bu halini hatırlamıyorum, ilk gidişim eniştemin Sağlık Bakanlığı'ndaki lojmanına olmuştu. Yenişehir yapılıyordu ve Atatürk Bulvarı tamamlanmıştı. Kızılay'daki meşhur bataklık bölgeler kurutulmuş, sıtmayla savaş sürdürülüyordu. Nüfus çok azdı. Her tarafta yeni evler yapılıyordu. Apartmanlar dört beş katı geçmiyordu. Gazi Çiftliği yapılmıştı. Yeni gar tamamlanmıştı. Halkevi ve Sergievi çalışıyordu –şimdiki Opera Binası, Sergievi olarak yapılmıştı. Türkiye'de sergi salonu olarak yapılan ilk bina idi ve orada Bedri Rahmi'nin bir sergisini gezmiştim. Resimler 10 ila 25 lira arasında satılıyordu. Orduevi'nde de resim sergileri olurdu.

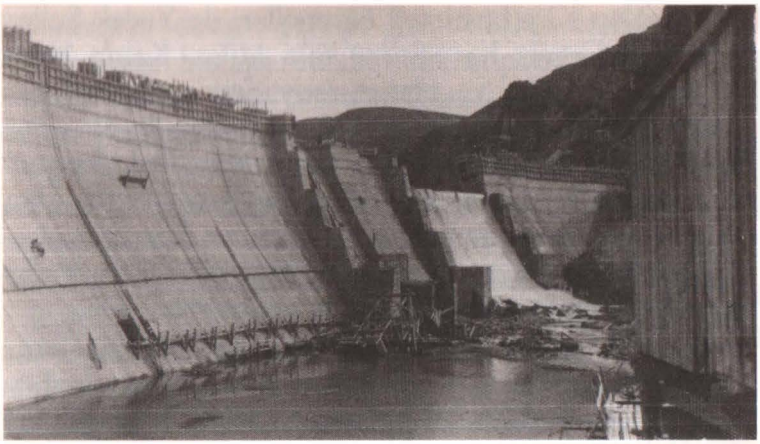

Daha inşaat halindeyken Ankara'nın gezi yerleri arasına giren Çubuk Barajı.

Halkevi binasında –şimdiki Resim ve Heykel Müzesi– tiyatrolara ve spor salonlarına gidilebilirdi. Haftada iki gün eskrim yapardım Halkevi'nde. Hipodrom devlet ricali ve kordiplomatiğin gittiği bir yerdi. Ben de teyzemin oğlu İsmail Arar'la gider, atları seyrederdik. Birkaç bilet alıp heyecana katılırdık. Allah rahmet eylesin, "atçı" Sait Akson akrabamızdı ve ondan bir şeyler öğrenmeye çalışırdık.

Çubuk Barajı inşaatı henüz tamamlanmamıştı, oraya gezmeye gidilirdi. Stadyum da tamamlanmıştı, fakat futbola meraklı olmadığımdan, ona yakın olan poligona giderdik İsmail ile. Poligon tam istasyonun karşısında, paraşüt kulesinin yanındaydı. Tüfek ve tabanca atmak için özel olarak yapılmış küçük bir bina ve atış yeri idi. Atatürk Bulvarı gayet bakımlı ve çiçekli bir yoldu. Ağaçlar biz İstanbullulara küçücük ve zavallı gelirdi. Yeni dikilmiş akasyalar ve çamlar vardı. Kızılay Meydanı'nda Kızılay ve Güven parkları vardı. Kızılay'ın bahçesinde Karahisar madensuyu içilir ve

burası yürüyüşlerde dinlenme yeri olarak kullanılırdı. Çankaya'ya yürüyüşler düzenlenirdi. Bağlar ve bahçeler arasında yeni sefaret binaları ya henüz bitmiş ya da inşa halindeydi.

Hukuk ve Siyasal Bilgiler fakülteleri yan yana kurulmuştu. Kızılay'dan Hukuk'a yürüyerek giderdim. Etraf parklar ve bahçelerle dolu idi, ara sıra bir ev veya dükkân görülürdü. Yenişehir'de pek fazla dükkân yoktu. Çarşı, Ulus ve Hal civarında olurdu.

Cumartesileri konservatuvarda konserler olurdu. Paul Hindemith ve Carl Ebert gibi büyük sanat ustaları, yeni Türk sanatçılarını yetiştiriyorlardı. Türklerin sahneye çıkmasının yasak olduğu bir dönemden sonra Ankara'da kurulan konservatuvar, ünlü ve unutulmaz sanatçıların yetişmesini sağlamıştı. Bir taraftan Radyoevi'nde klasik Türk musikisi ve yurttan sesler koroları geliştiriliyor, bir taraftan da 1934 yılında Atatürk Ankara'da bir müzik kongresi topluyordu. Ancak konservatuvar 1940'ta resmen kurulabilmişti. Atatürk'ün sanat dalında başlattıklarını İsmet İnönü devam ettiriyordu ve konserlere mutlaka katılıyordu.

Ankara'ya gelir gelmez yeni okul isteyen Hindemith, Milli Eğitim Bakanlığı'na yazılar yazmış, raporlar vermiş fakat konservatuvar binası 1946'da tamamlanabilmişti. Bu bilgilerin inceliklerini Sayın Cevad Memduh Altar'ın *Paul Hindemith ile Karşılaşmam*[51] eserinden edindim. Biz işte bu çalışmaların nimetlerinden yararlanıyorduk. Bir taraftan da gurur duyuyorduk. Ankara'nın çöl ortasında kalkınmasını, gelişmesini gözümüzle görüyorduk. Ankara bir devlet merkezi olarak serpiliyordu. Genel müdürlük binaları birer birer yükseliyordu. Harbiye Mektebi 1937'de İstanbul'dan Ankara'ya taşınmıştı. Siyasal Bilgiler ve Hukuk'tan

51 Cevad Memduh Altar, *Paul Hindemith ile Karşılaşmam*, Ankara Alman Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1984.

sonra, genç Cumhuriyet'in kültür dünyasını şekillendirmek üzere kurulan Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin binası da aynı yıl tamamlanmıştı.

Ankara'da sanayi kurulmuyordu. Örneğin, silah fabrikaları Kırıkkale'de kuruluyor, tekstil fabrikaları Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılıyor. Madencilikle ilgili yatırımlar maden bölgelerine götürülüyordu. Yalnız, Sümerbank, Etibank ve Makina Kimya Kurumu gibi kuruluşların genel müdürlükleri Ankara'ya yerleşiyordu. Yeni Meclis binası karşısında Ankara Palas, Ankara'nın ilk büyük oteli olarak tamamlanmıştı. Askeri yönetim elemanlarını yetiştirecek okullar Ankara'ya taşınmıştı. İstanbul'dan Ankara'ya göç giderek hız kazanıyordu; 1942'de bu büsbütün hissedildi:

Almanlar, Yunanistan ve Bulgaristan'ı, İtalyanlar da On İki Ada'yı işgal etmişlerdi. Ayrıca Almanlar Stalingrad'a kadar gitmişlerdi. Neredeyse bütün Karadeniz limanları Almanların kontrolünde idi. Ruslarda bir Batum limanı kalmıştı. İstanbul'un fazla olmayan nüfusu dahi tehlikeli olmaya başlamıştı. Birinci Dünya Harbi'ni yaşayanlar aynı açlık sıkıntılarını ve işgal hayatının ne demek olduğunu biliyorlardı. Babam Dikmen'de bir bağ evi tutmuş ve Kızıltoprak'tan birkaç denk eşya oraya götürülmüştü. Okullar erken tatil edilmişti. Biz de teyzeme misafirliğe gitmiştik. İstanbul'dan Orta Anadolu'ya göç hazırlıkları başlamıştı. Devlet bu göç için belli bir ağırlığa kadar denkle beraber ücretsiz tren yolculuğu imkânı sunuyordu. Neyse ki biz o evi hiç görmedik ve bir zaman sonra denkler geri geldi.

1950'den 1952'ye kadar tekrar Ankaralı olduk ve ilk kızımız Furuğ orada dünyaya geldi. Doğumu Şükrü Ansay Paşa askeri hastanede yaptı ve hastane ücreti 27 lira 50 kuruştu. Gülhane Hastanesi, yanında askeri okullar olan ağaçlık içinde bir yerdi. Ankara'nın havası temiz, suyu boldu. Büyük şehirlere göç daha

başlamamıştı. Ankara-İstanbul arası karayolu henüz, eski şose dediğimiz, tozlu taşlı bir yoldu. Trenin yanı sıra uçak da vardı ve Etimesgut alanı şehrin burnunun dibinde idi. Bir kere, 1945'te Esenboğa alanını görmeye gitmiştik. Uzak, dolambaçlı, köprüsüz, dereler içinden geçildikten sonra bir tek iniş pisti olan bomboş bir yöre görmüştük. Tabii ki bu alan büyük uçakların inmesine elverişsizdi. O dönemlerin dev havacılık şirketi Pan American için bir etüt yapıyordum. Yıldırım Beyazıt'ın bozguna uğradığı yer işte burası idi ve pek fazla değişmemişti herhalde. Yalnız daha bozkır havasına bürünmüştü. Timur'un askerleri ormanı kesip ağaçlarla beraber üstlerine yürümüştü. Ordusunda filler de vardı. O zamanın kamuflajı ve tanklarının karşısında Osmanlı sultanı şaşkına dönmüş ve esir edilmişti. Yüzyıllar içinde Orta Anadolu iyice kurumuş ve 1923'lerde oturulamayacak bir hal almıştı. İşte Atatürk, bu işgal edilmemiş, düşman çizmesiyle kirletilmemiş şehri İstanbul'a tercih etmişti.

Bugünkü Ankara'yı unutup 1920'li yıllara geri gidince bunun ne büyük ve cesur bir karar olduğunu görüyoruz. Adına ister devrim, ister kalkınma deyin; işin aslı değişmiyor.

Devrimler ve Aile Hayatına Yansımaları

yine kapımızı çalacaklar" sözü bizim nesil tarafından unutulamaz. İsmet Paşa'nın titiz mali politikasını anlayamayanlar bu sözleri unutmuş olan yöneticilerdir. Kalkınmanın ve refahın borç parayla gelmediği ortada. Burada bu kadar değinmek yeterli sanırım, fakat maliyenin durumunu da anlatmak gerekli.

Düyun-ı Umumiye denen bir kuruluş İstanbul'da çalışırmış. Osmanlı Devleti'nin ödemekte zorlandığı dış borçları, devlet adına yurtiçinden toplamak için kurulmuş bir resmi daire. Yöneticileri Fransız ve İngilizler; onların yanında çalışanların çoğuysa yabancı dil bilen azınlık mensupları. Binası hâlâ duruyor: Cağaloğlu'nda, İran Konsolosluğu yanında, şimdiki İstanbul Lisesi. Yeri de çok manidar. Şimdi vilayet merkezi olan iki katlı bina Babıâli, o devrin sadrazamının oturduğu, hükümet merkezini barındıran bina. Düyun-ı Umumiye binasıysa ona yukarıdan bakan haşmetli bir bina.

İşgal kuvvetlerinin sefaretleri de muhteşem binalar. Hâlâ görüyoruz İngiliz Sarayı, Fransız, Rus, İtalyan, Alman konsolosluk binaları gayet görkemli yapılmış. Onların etrafında kendi din ve propagandalarını yapacak okullar, kiliseler, hastaneler, yetimhaneler, düşkünler evleri, kütüphaneler, kitabevleri, ticaret ataşelikleri, dernekler kurulmuş. Hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden kalma kuruluşlar. Ayrıca patrikhanelerle bunlara bağlı kiliseler ve okullar, hepsi işgalci güçlerin yanında yer alan kuruluşlar olmuşlar. Mustafa Kemal, işte büyük ölçüde bu nedenlerle İstanbul'a gelmemiş uzun bir süre. Ankara'yı tüm mahrumiyetine ve zorluklarına aldırmaksızın Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi yapmış.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra denk bir bütçeyle işe başlamış. Ne kadar gelir var ise ancak o kadar harcama yapılacak. Ne kadar ihracat yapılırsa,

o kadar dışalım yapılacak. Çok basit gibi görülen bu yaklaşım aslında büyük bir devrimdir.

Tam egemenlik mali güç ile olur. Kimseye hesap vermeye muhtaç olmayan bir Cumhuriyet hükümeti bu sefer iç düzeni baştan örgütlemeye karar vermiş. Saltanatın yerine Millet Meclisi gelmiş. Bu sisteme bugünkü manasıyla tam demokratik denemezdi, zira bugünküne benzer bir partiler sistemiyle seçim yapacak hali yoktu ülkenin. Dünya Mustafa Kemal'e bir asi gibi bakarken, her bölgenin ağası, eşrafı, harpten ve eşkıyadan bıkan ileri gelenleri Ankara'ya toplanmıştı. Sultan onu idama mahkûm etmişken Türkiye'yi kurtarmış bir kahraman olarak ortaya çıktı. Mustafa Kemal, 1925 yılında Meclis'teki bir konuşmasında şöyle demişti: "Cumhuriyet Türkiyesi'nde eski hayat kaideleri ile eski hukuk yerine yeni hayat kaideleri ve yeni hukukun kaim olması bugünün bir emrivakiidir. Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek, hukuk esaslarını temelinden hazırlamak teşebbüsündeyiz."[52]

Babam anlatırdı, o devirde Ankara'da yaşadığı için bu işleri yapan insanlarla görüşürmüş. Harıl harıl çalışarak İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye tercüme edip uyarlamışlar ve 1926'da yürürlüğe sokmuşlar. Medeni Kanun'un imparatorluk döneminin cemaatlere mahsus ve dinin belirleyici olduğu çoklu hukuki yapısının yerini almasıyla, Müslüman olan ve olmayan tüm yurttaşlar, aynı ve tek bir hukuka tabi olmuş. Aynı şekilde Borçlar Kanunu İsviçre'den ve Ticaret Kanunu da Almanya'dan alınarak tercüme edilip uyarlanmış ve 1928'de tatbike başlanmış.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra yaklaşık beş yılda ana kanunlar Meclis'ten geçirilip yürürlüğe konmuş. Tabii, bu tatbikat büyük merkezlerle sınırlı

52 Sadi Irmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1981, s. 217.

Benim doğduğum yıl, 1923'te Lozan Antlaşması yapılmış ve Türkiye yeni bir düzene geçmiş. Onun için bunları benim hatırlamam imkânsız, fakat ailemde bu konular çok konuşulduğu için olayların içinde büyüdüm diyebilirim.

Lozan'da Türkiye mali bağımsızlığını sağlamış. Kapitülasyon denen Fransızca terimin ifadesi "baş eğmek, boyunduruğa girmek" gibi manalar ifade eder. İşte Kanuni Sultan Süleyman'dan başlayarak, Osmanlı Devleti idarecileri gittikçe daha fazla konuda baş eğmişler. Önce büyüklük ve ulufe dağıtmak gibi ilkelerle başlayan bu "hak verme", gittikçe parmağını verip elini kaptırmak, sonra kolunu kaptırmak ve sonunda batmak olmuş.

Ancak 1928'de Osmanlı borçlarının ne kadarının Türkiye'ye ait olduğu tespit edilebilmiş. Borcu alan padişah hükümeti, borcu ödeyecek olan Cumhuriyet hükümeti. "Hiç ödemeyiz, bu kadar yerimizi işgal ettiniz, petrollü bölgeleri kendinize aldınız, şimdi ne yaparsanız yapın" da diyebilirdik, ama dememişiz. Çünkü bu paralarla yapılan saraylar, demiryolları ve başka giderlerin bir bölümü de Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde kalmış. Sonunda borçların yüzde 67'sini ödemeyi kabullenmişiz.

Görüşmelerde o devrin İngiliz delegesi Lord Curzon'un, "Türkler çok geçmeden para bulmak için

yine kapımızı çalacaklar" sözü bizim nesil tarafından unutulamaz. İsmet Paşa'nın titiz mali politikasını anlayamayanlar bu sözleri unutmuş olan yöneticilerdir. Kalkınmanın ve refahın borç parayla gelmediği ortada. Burada bu kadar değinmek yeterli sanırım, fakat maliyenin durumunu da anlatmak gerekli.

Düyun-ı Umumiye denen bir kuruluş İstanbul'da çalışırmış. Osmanlı Devleti'nin ödemekte zorlandığı dış borçları, devlet adına yurtiçinden toplamak için kurulmuş bir resmi daire. Yöneticileri Fransız ve İngilizler; onların yanında çalışanların çoğuysa yabancı dil bilen azınlık mensupları. Binası hâlâ duruyor: Cağaloğlu'nda, İran Konsolosluğu yanında, şimdiki İstanbul Lisesi. Yeri de çok manidar. Şimdi vilayet merkezi olan iki katlı bina Babıâli, o devrin sadrazamının oturduğu, hükümet merkezini barındıran bina. Düyun-ı Umumiye binasıysa ona yukarıdan bakan haşmetli bir bina.

İşgal kuvvetlerinin sefaretleri de muhteşem binalar. Hâlâ görüyoruz İngiliz Sarayı, Fransız, Rus, İtalyan, Alman konsolosluk binaları gayet görkemli yapılmış. Onların etrafında kendi din ve propagandalarını yapacak okullar, kiliseler, hastaneler, yetimhaneler, düşkünler evleri, kütüphaneler, kitabevleri, ticaret ataşelikleri, dernekler kurulmuş. Hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden kalma kuruluşlar. Ayrıca patrikhanelerle bunlara bağlı kiliseler ve okullar, hepsi işgalci güçlerin yanında yer alan kuruluşlar olmuşlar. Mustafa Kemal, işte büyük ölçüde bu nedenlerle İstanbul'a gelmemiş uzun bir süre. Ankara'yı tüm mahrumiyetine ve zorluklarına aldırmaksızın Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi yapmış.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra denk bir bütçeyle işe başlamış. Ne kadar gelir var ise ancak o kadar harcama yapılacak. Ne kadar ihracat yapılırsa,

o kadar dışalım yapılacak. Çok basit gibi görülen bu yaklaşım aslında büyük bir devrimdir.

Tam egemenlik mali güç ile olur. Kimseye hesap vermeye muhtaç olmayan bir Cumhuriyet hükümeti bu sefer iç düzeni baştan örgütlemeye karar vermiş. Saltanatın yerine Millet Meclisi gelmiş. Bu sisteme bugünkü manasıyla tam demokratik denemezdi, zira bugünküne benzer bir partiler sistemiyle seçim yapacak hali yoktu ülkenin. Dünya Mustafa Kemal'e bir asi gibi bakarken, her bölgenin ağası, eşrafı, harpten ve eşkıyadan bıkan ileri gelenleri Ankara'ya toplanmıştı. Sultan onu idama mahkûm etmişken Türkiye'yi kurtarmış bir kahraman olarak ortaya çıktı. Mustafa Kemal, 1925 yılında Meclis'teki bir konuşmasında şöyle demişti: "Cumhuriyet Türkiyesi'nde eski hayat kaideleri ile eski hukuk yerine yeni hayat kaideleri ve yeni hukukun kaim olması bugünün bir emrivakiidir. Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek, hukuk esaslarını temelinden hazırlamak teşebbüsündeyiz."[52]

Babam anlatırdı, o devirde Ankara'da yaşadığı için bu işleri yapan insanlarla görüşürmüş. Harıl harıl çalışarak İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye tercüme edip uyarlamışlar ve 1926'da yürürlüğe sokmuşlar. Medeni Kanun'un imparatorluk döneminin cemaatlere mahsus ve dinin belirleyici olduğu çoklu hukuki yapısının yerini almasıyla, Müslüman olan ve olmayan tüm yurttaşlar, aynı ve tek bir hukuka tabi olmuş. Aynı şekilde Borçlar Kanunu İsviçre'den ve Ticaret Kanunu da Almanya'dan alınarak tercüme edilip uyarlanmış ve 1928'de tatbike başlanmış.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra yaklaşık beş yılda ana kanunlar Meclis'ten geçirilip yürürlüğe konmuş. Tabii, bu tatbikat büyük merkezlerle sınırlı

52 Sadi Irmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1981, s. 217.

kalıyormuş. Geri kalmış bölgelerde gene ağalar ve eski hâkim güçler yerlerini muhafaza ediyorlarmış. Bugün de Doğu Anadolu'daki ağalar yerlerini koruyorlar. Bu durum hiçbir kanunla tasdik edilmiş değildir, fakat insanların yaşayış tarzı değişmedikçe bu da kolay kolay değişmeyecektir.

Atatürk, cemiyeti oluşturanların yarısının kadın olduğunun ve bunun da öneminin farkındaymış. Türk kadını, şehirli, küçük bir kesimin dışında, hareme kapatılmış, eğitimden uzak bir yaşam içinde imiş. Kadınlara siyasi haklar 1934'te tanınmış. Hatırlarım, saray görmüş anneannem pek alay ederdi; Satı Kadın[53] mebus seçilmişti, "Ne anlar Meclis'ten Satı Kadın" derdi.

Kadınlara siyasi hakların tanınmasıyla Atatürk İsviçre'nin ve birçok Avrupa ülkesinin liderinin önüne geçmişti. Tekmil yönden galip kuvvetlerden üstün olmaya imkân yoktu, fakat fikir bakımından onlara önder olabiliyordu Atatürk.

Türkiye çalkalanıyordu. Muazzam bir yeni ruh gelmişti. Düşünün bir kere, karanlık bir istibdat döneminin ardından yepyeni kanunlarla yönetiliyorduk. Millete pek bir şey ifade etmiyordu bu değişiklikler; Ağrı'daki köylü, gene partal esvaplarıyla, yarı aç, yarı tok dolaşıyordu.

Medeni Kanun'a göre "taaddüd-i zevcat" [çokeşlilik] kalkmıştı. Bu ne demek? Birden çok kadınla evlenmek yasaklanmış. Kızıltoprak'taki köşk, iki hanımlı bir yaşama göre yapılmış. Koridordaki kapılar kapatılınca ev eşit iki bölüme ayrılıyordu. Biz küçükken hep konuşulurdu, "Onun ikinci haremi" gibi laflar. Sonraları yavaş yavaş bu harem lafı hanıma dönüştü ve bugünkü duruma geldik. 1950'lerde çok partili seçimler yapılır-

53 Asıl adı Satı Çırpan olan Satı Kadın, 1935'te meclise giren ilk kadın milletvekillerindendir.

ken, "Artık serbesti var istediğiniz kadar evlenebilirsiniz" diye propaganda yapanlar da, buna inanan insanlar da çıkmıştı.

Evlenmeye laik bir hüviyet verildi, isteyen dini nikâh yaptırabilir, fakat bu hukuk yönünden hükümsüzdür. Evlenmede yaş hadleri konmuştu; örneğin, anneannem 14 yaşında evlendirilmiş. Boşanmada serbestlik ve hak erkekten alınmış, eşitlik sağlanmıştı. Eskiden "Boş düştü" deyince bir erkek, karısını boşar başka bir kadınla evlenebilirmiş. Mal rejimi de yeni bir düzene bağlanmış. Eskiden farklı farklı kanunlarla düzenlenen evlilik, Cumhuriyet döneminde tek bir kanunla belirlenir hale gelmiş. Kadıların insafına kalan mahkemelerde savcılar ve avukatlar, hâkim huzurunda aynı hakka sahip olmuşlar. İşte bu görünmeyen, fakat yaşamı tamamen değiştiren kanunlar benim doğumumdan itibaren uygulanmaya başlamış. Biz evde bunların akislerini görürdük ve yaşlıların yavaş yavaş bu kanunlara alışmasını izlerdik. Bundan sonra, içinde yaşadığım ve gözümle gördüğüm devrimlerin gündelik hayatımızdaki etkilerinden bahsetmeye çalışacağım.

3 Mart 1924'te ben daha bir yaşıma bile varmadan, öğretim birliği prensibi kabul edilmiş. Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak bütün öğretim ve ilim müesseseleri Maarif Vekâleti'ne bağlanmış. O zamana kadar kapitülasyon imtiyazları ile açılmış yabancı ve azınlık okulları da devletin denetimine alınmış. Türk çocuklarının ilköğretimde ancak Türkçe olarak ders görebilecekleri kararına varılmış. Okullarda eğitim ve öğretim laik prensiplere bağlanmış. Bu nedenle okullarda din dersleri kaldırılmış.

Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mektep ve medreselere tahsis olunan meblağ Maarif Vekâleti bütçesine nakledilmiş. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na göre askeri rüştiye ve idadiler ile Sıhhiye Vekâleti'ne bağlı yetim mektepleri de, bütçeleri ve öğretim üyeleri ile beraber Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştı. Harpler sonucu ve ülkenin birçok bölgelerinin elden çıkması nedeniyle pek çok öksüz ve yetim çocuk ortada kalmıştı. İşte yetim mektepleri bu zavallı çocukları barındıran okullardı.

Aynı kanun ile Maarif Vekâleti din uzmanları yetiştirmek için üniversitede bir ilahiyat fakültesi kuracak, imam ve hatip yetiştirecekti. Yıllar geçiyor fakat İlahiyat Fakültesi açılmasına izin verilmiyordu. Ankara'da Hukuk, Edebiyat, Ticaret, Ziraat fakülte ve yüksek okulları açılıyor, İstanbul'da Mühendislik ve Orman fakülteleri, teknik okullar kuruluyor, ancak İlahiyat

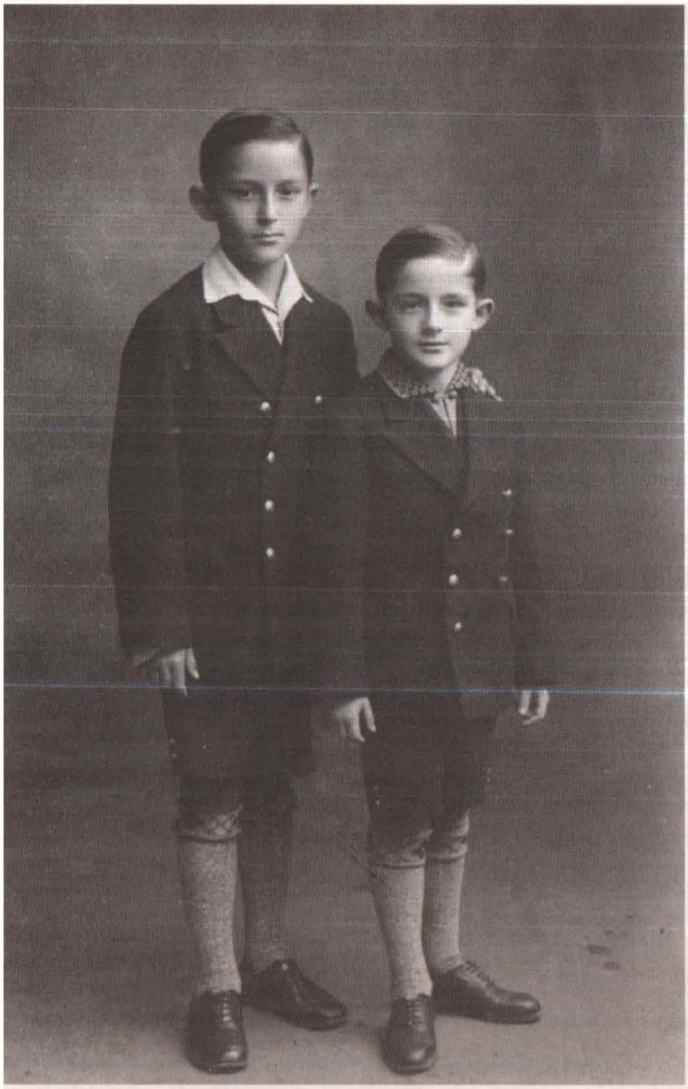

Ahmet ve Nezih Neyzi St. Joseph İlkokulu formalarıyla, 1930'lu yılların ortalarında

Fakültesi'ne bir türlü sıra gelmiyordu. Yaşlılar bayağı meraklanıyorlardı, eldeki din adamları ölünce bu görevleri kim yerine getirecekti? Kim cenazeleri kaldıracak, ölülerin arkasından Kur'an okuyacaktı?

1929'da artık yabancı okulların ilk mektep bölümleri kapanacaktı. Babam da bizlerin yabancı lisan öğrenmemize önem veriyordu. Onun için daha beş yaşımda iken kendimi Kadıköy'deki Saint Joseph'te yatılı bir öğrenci olarak buldum. Bizler son birinci sınıf olduk, ikinci sınıfa geçince okula yeni birinci sınıflar gelemeyecekti ve böylece beş yılda bütün yabancı okullardaki ilkokullar tarihe karışacaktı. Onun için Fransızcayı nasıl öğrendiğimi pek bilemiyorum. Oyun ve çocukluk hırgürü içinde bu lisanı kapmışım. Okula yatılı olarak gitme zorunluluğu vardı, çünkü o devirde Kadıköy'de trenden ve Şirket-i Hayriye vapurlarından başka nakil aracı ancak atlı arabalardı. Otobüs söz konusu değildi; tramvay yapılacak diye laflar dolaşıyordu fakat babam dahi, "Bunu çocukluktan beri dinliyoruz, ama daha görmedik. Belki siz görürsünüz" derdi. İlkokulu bitirince artık isyan ettim ve yürüyebilecek güçte olduğumu kanıtladım. Kızıltoprak tren istasyonundan Mühürdar'daki okula 20, 25 dakikada gidip akşam karanlık dahi olsa dönebiliyordum. Papaz disiplini ve eğitim tarzı ağırdı.

Altı yıl yatılı üç yıl da gündüzlü olarak devam ettiğim bu okul gibi okulları, Batılılar kendi kültürlerini yaymak için kurmuşlardı. Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya ve İtalya sonunda da Amerika, Osmanlı topraklarında misyoner okulları açmışlardı. Anadolu'nun ücra yerlerinde özellikle Fransızlarla Amerikalılar pek çok okul kurmuşlardı. Benim bildiklerim arasında Tarsus, Talas ve İzmir'de Amerikan ve Fransız okulları vardı. Osmanlı Devleti zayıfladıkça bu okulların sayısı ve kapasitesi artırılmış. Batılılar bu okulları, ortak din

COLLÈGE FRANÇAIS S^T JOSEPH de Kadi-Keui (Stamboul)

DIRIGÉ PAR LES FRÈRES DES ÉCOLES CHRÉTIENNES

2e Division (1re, 2e, 3e, 4e, et 5e Cl.) — 3e Classe — ^e DIVISION

BULLETIN DE Mr Neyit Halim

Notes obtenues au 2e Examen de l'année 1933 – 1934

SPÉCIALITÉS	Notes	Max.	SPÉCIALITÉS	Notes	Max.
Langue turque	14	20	Calcul	29	40
Histoire	10	10	Arithmétique		
Géographie	9	10			
Instruction civique	10	10	Exercices de langage	8	10
Instruction morale	15	20	Leçons de choses	7	10
Grammaire-Conjugaison	16	20	Notions de sciences		
Analyse	6	10	Tenue des cahiers	8	10
Orthographe	10	20	Dessin à main levée	4	10
Lecture - Poésie	25	30	Calligraphie	8	10
Composition française	12	20	Solfège et Chant	9	10
Leçons illustrées de Français	8	10	Gymnastique	6	10

COURS FACULTATIFS :

Musique Inst^le : — Piano : — Violon : — Mandoline :

Moyenne gén^le : [redacted] sur 20 — Place : [redacted] sur 35 Elèves

Appréciation gén^le : Conduite très bien Travail Bien Tenue très bien

Observations : Bon élève

Kadi-Keui, le 24 / 12 1933

La Directeur :

f. Pierre

St. Joseph İlkokulu üçüncü sınıfının 1933-34 yılı ara sınav notları raporu.

olan Hıristiyanlığın cazibesini de kullanarak azınlıkları eğitmek, kendilerine bağlı olarak yetiştirmek ve kendi mezheplerini yaymak gibi amaçlarla kurmuş ve kullanmışlardı.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler de kapatılmış, fakat Ortodoksların ruhban (papaz) okulu serbest bırakılmıştı. Lozan Antlaşması gereği Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatleri, devlet denetiminde ve yasaların belirlediği biçimde olmak kaydıyla kendi okullarını koruyabileceklerdi. Atatürk, temel eğitimi devlet okullarında alma mecburiyeti getirerek, yabancı etkisini mühim ölçüde azaltmıştı.

Eğitimin nasıl yabancı ellere geçmiş olduğunu önceki sayfadaki rapor belgeliyor. Türkçe isimler bile Fransızca olarak yazılmış. Yeni Türk harflerinin kullanılması ve uygulanması hakkındaki kanun beş yıl önce çıkmış, Soyadı Kanunu'nun çıkmasınaysa henüz zaman var. Raporda, okulun yönetimini Hıristiyan okul papazlarının yürüttüğü yazılı. Maarif Vekâleti'yle herhangi bir ilgisi yok. Nitekim bu yıllarda okula "yardirektör" namı altında bir Türk müdür yardımcısı gelmişti. Neye karıştığı veya neyi denetlediği pek belli değildi. Yönetim tamamen Fransız papazların elinde idi. Yalnız mecburi din dersi kalkmıştı, onun yerine "*morale*" [ahlak] dersi diye yarı-din yarı-yaşam bilgisi gibi bir ders verilirdi.

Annemin İngiliz Kız Lisesi'ne gittiği dönemde sadece Fransız, Beyaz Rus ve İngiliz kızları o okula gidermiş. Babamı Alman okuluna verdiler diye ailesinin diğer fertleri itiraz etmiş ve oradan kaydı sildirilmiş. Biz bile 1930'larda papaz mektebine yazdırıldık diye epey itiraz edenler bulunmuş. Babam lisan öğrenemediği için direnmiş ve bizlerin yabancı okullara gitmemizde ısrar etmiş. Hakikaten hep azınlık çocuklarıyla beraber okuduk. Dua saati gelince papazlar ve Hıristiyan çocuk-

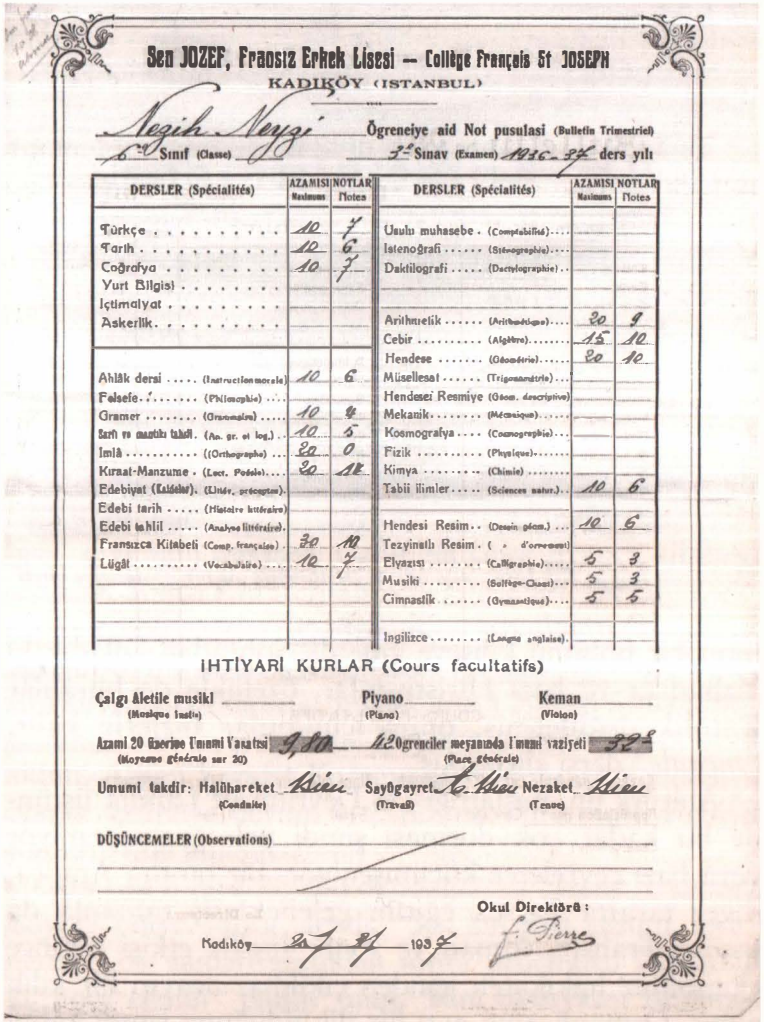

Sen JOZEF, Fransız Erkek Lisesi — Collège Français St JOSEPH

KADIKÖY (ISTANBUL)

Nezih Nevzi — Öğreneiye aid Not pusulası (Bulletin Trimestriel)

6me Sınıf (Classe) — 3e Sınav (Examen) 1936-37 ders yılı

DERSLER (Spécialités)	AZAMİSİ Maximum	NOTLAR Notes	DERSLER (Spécialités)	AZAMİSİ Maximum	NOTLAR Notes
Türkçe	10	7	Usulü muhasebe (Comptabilité)		
Tarih	10	6	İstenografi (Sténographie)		
Coğrafya	10	7	Daktilografi (Dactylographie)		
Yurt Bilgisi					
İçtimaiyat					
Askerlik			Aritmetik (Arithmétique)	20	9
			Cebir (Algèbre)	15	10
			Hendese (Géométrie)	20	10
Ahlâk dersi (Instruction morale)	10	6	Müsellesat (Trigonométrie)		
Felsefe (Philosophie)			Hendesei Resmiye (Géom. descriptive)		
Gramer (Grammaire)	10	4	Mekanik (Mécanique)		
Sarfı ve nahvi tahlil. (An. gr. et log.)	10	5	Kosmografya (Cosmographie)		
İmlâ (Orthographe)	20	0	Fizik (Physique)		
Kıraat-Manzume (Lect. Poésie)	20	12	Kimya (Chimie)		
Edebiyat (Talebe) (Litér. précoces)			Tabii ilimler (Sciences natur.)	10	6
Edebi tarih (Histoire littéraire)					
Edebi tahlil (Analyse littéraire)			Hendesi Resim (Dessin géom.)	10	6
Fransızca Kitabeti (Comp. française)	30	10	Tezyinatlı Resim (d'ornement)		
Lügât (Vocabulaire)	10	7	Elyazısı (Calligraphie)	5	3
			Musiki (Solfège-Chant)	5	3
			Cimnastik (Gymnastique)	5	5
			İngilizce (Langue anglaise)		

İHTİYARİ KURLAR (Cours facultatifs)

Çalgı âletile musiki (Musique instr.) — Piyano (Piano) — Keman (Violon)

Azami 20 üzerine umumi vasatisi 9,80 — 42 Öğrenciler meyanında umumi vaziyeti 32e (Moyenne générale sur 20) (Place générale)

Umumi takdir: Halihareket Bien (Conduite) — Sayğayret A. Bien (Travail) — Nezaket Bien (Tenue)

DÜŞÜNCEMELER (Observations)

Okul Direktörü : F. Pierre

Kadıköy 24/7/937

1936-37 ders yılında aynı okulun verdiği not raporu. Artık kurallar yerleşmiş, Türkçe yabancı okulun da resmi dili olmuş.

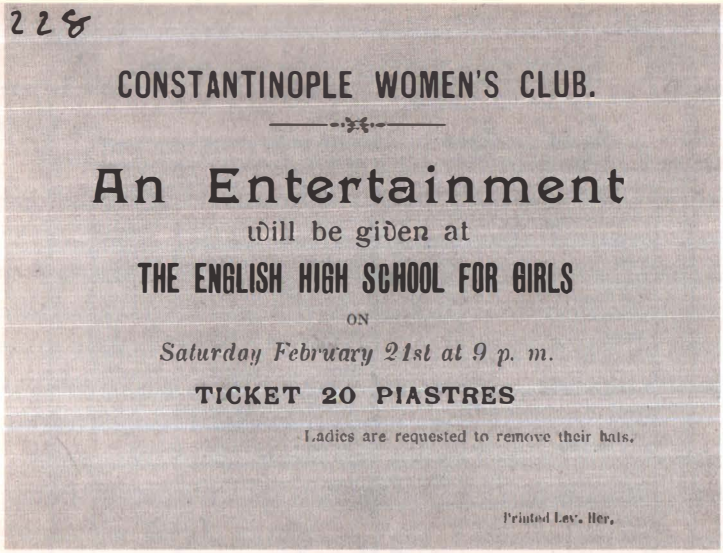
228

CONSTANTINOPLE WOMEN'S CLUB.

An Entertainment

will be given at

THE ENGLISH HIGH SCHOOL FOR GIRLS

ON

Saturday February 21st at 9 p. m.

TICKET 20 PIASTRES

Ladies are requested to remove their hats.

Printed Lev. Her.

Annemin İngiliz Kız Lisesi'nde okuduğu döneme ait bir gösterinin bileti

ların bir bölümü kiliseye giderdi. Sonradan anladık ki Yahudiler ve bazı Hıristiyanlar, özellikle de buralılar Katolik değillermiş, onun için onlar bizlerle kalır, "*morale*" dersi alırlarmış.

Atatürk'ün, başlattığı Dil Devrimi ve Laiklik üstünde bu kadar çok durması şimdi pek önemsenmiyor veya bazı çevrelerce küçümseniyor. Bir tarafta Arapça, diğer tarafta Farsça eğitim gelenekleri; zamanla da üstüne Fransız, Alman ve sonra İngiliz etkisi binince eğitimimiz hakikaten içinden çıkılmaz acayip bir kılık almış. Osmanlıcanın ayrı bir dil olduğunu şimdi kabul eder olduk. Biz Osmanlıca konuşan bir kuşak içinde büyüdüğümüz için onun ayrı bir dil olduğunu kabul etmek bize ters geldi ilkten. Yazılışı ve terimleri ile hakikaten ayrı bir dil. Okuyabilenler için Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça bilgisi gerekli. Bütün bunlardan sonra klişeleşmiş yazı şekillerine alışmak lazım. Bu konunun uzmanlarını Batı üniversiteleri yetiştirmekte.

Bizde bu konu daha yeni yeni ele alınıyor. Yobazlık, gericilik korkusu ve güncelliğini kaybetmiş olması, pek çok gencin bu yazıya eğilmelerini önlüyor. Bu korkulardan arınmış olan aydın gençliğin Osmanlıcayı bir bilim dalı olarak ele alıp arşivlerde biriken kitap ve evrakı değerlendirmelerini ve gün ışığına çıkarmalarını ümit ederim.

Din elden gidiyor korkusuyla bizim eve mahalle imamı Zekeriya Efendi gelir olmuştu. İmam efendi, o zaman cuma günü tatil olduğundan cumaları akşamüzeri cübbesi ve sarığı ile gelirdi. Ali çok küçük olduğu için masanın altına girerek bir taraflara kaybolur, Arapça derslerinden kurtulurdu. Ağabeyim Ahmet de suratını asıp ortadan kaybolurdu. Ben yapayalnız hoca efendinin önünde kalırdım. "Elif be üstün eb-be be beb" diye tam medrese usulü, ilk önce Arapça alfabeyi söktüm. Sonra Kuran okumaya başladım. Devamlı tekrar ede ede sureleri ezberlemeye koyuldum. Kaideleri öğrenince hiç anlamadan Kuran'ı doğru okumak kabil. Ara sıra dedem okutur, büyük amca Hasan Tahsin Bey geldikçe ona da okurdum. Böylece yedi yıl Kuran dersi aldım. Arada Kıyafet Kanunu çıktı ve hoca efendi sivil olarak gelmeye devam etti. (Onun durumunu Kıyafet Kanunu'nda anlatacağım.)

Ara sıra sorardım, "Bu okuduğumuz sureler ne demek istiyor?" diye. Hoca efendi, "Sen karışma oğlum, oku" derdi. Çok zaman geçtikten sonra dedemden öğrendim ki, hoca efendi "ümmi" imiş. Yani okuryazar değilmiş. Sadece Kuran okuyabiliyormuş. Çok muhterem, efendi bir adamdı, bayramlarda bir kutu şeker alır, Zühtü Paşa Camii'nin yanındaki küçük evine gider, hocanın elini öperdim. Bu dostluğumuz uzun yıllar devam etti.

O devirde Arapça okumak ve okutmak yasaktı. Onun için hoca efendi misafir gibi gelir giderdi eve. Leyla Hanım ona beş lira aylık bağlamış, kahve getiren

kız bir zarf verir "Hanımefendi yolladı" derdi. Ben ne olduğunu bilmezdim. Leyla Hanım yalnız bana bir defa şunu söylemişti: "Bizler ölüp gidince Kadir Gecesi ve bayramlarda ruhlar evin bacasına gelir ve dua bekler, bizi duasız bırakma." Belki de bu sözlerden etkilenerek Arapçayı anlamadan öğrendim ve gerekli duaları ezberledim. Hâlâ Kadir gecesi bir Tebareke suresi okurum. Tabii Kızıltoprak'ta ne baca kaldı ne de ev. "Duasız kalan ruhlar mahzun olurlarmış" derdi Leyla Hanım.

Harf Devrimi (1928)

Cumhuriyet döneminde devrimler arka arkaya geliyordu. Sanki Atatürk'ün acelesi vardı, bu değişiklikler olmasa padişahlık hortlayacak gibi bir endişesi vardı. Kendisi gittikten sonra bunların yapılamayacağı ve gene eskiye dönüşe hevesleneceğini anlamıştı.

Kanunlar yeni bir yaşayış düzenini gerektiriyordu. Bu yeni yaşayış düzenini pekiştirmek için Türk halkını tepeden tırnağa yenilemek gerekiyordu. Asırlarca Osmanlı bendegânı olarak yaşamış ve hor görülmüş bir milleti canlandırmak, benliğini kazandırmak kolay değildi. Osmanlı Devleti'ni oluşturan bütün azınlıklar kendi kültürlerini korumuş, Batı'dan gelen milliyetçilik akımları sayesinde yeniden inşa etmiş ve sonunda Osmanlı Devleti'nden ayrılıp kendi ülkelerine sahip olmuşlardı. Batılı güçler ve Rusya bu alanda hep Osmanlılara zarar verirken, aslında hedefte yalnızca Türk unsuru vardı. Gayrimüslim azınlıkları koruyor, savunuyor ve sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için onları kullanıyorlardı.

İşte Atatürk'ün acelesi buradan geliyordu. Dünya Savaşı'ndan sonra Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu bitmiş ve Türklük yeryüzünden silinecek hale gelmişti. Son bir silkinme ile Atatürk anavatan ilan ettiği Anadolu'yu kurtarmış ve orada durmuştu. Doğduğu şehir olan Selanik'i kurtaracağım gibi serüvenlere kalkmamıştı. Bu, lüzumsuz yere Türk kanı akıtmak

demek olurdu. Aynı tutumu İnönü de izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar çekilirken Rodos ve On İki Ada'yı bize bırakmak istedikleri halde, İnönü Atatürk ile çizdikleri hudutları aşmadı. Harpten başka yapılacak pek çok iş vardı. Kalkınma lafı daha çıkmamıştı. Fakat bizim çocukluğumuzda "imar" lafı çok geçerli idi. Yıkılmış bir ülke yeni baştan yapılıyordu. Devrimler de sanki bu çalışmanın bir parçası idi.

Kanunların yenilenmesinden sonra öğretim ele alınmıştı. Bunu Kıyafet Devrimi izlemişti. Dinin etkisini azaltmak ve laik bir idareye geçebilmek için tekke ve türbeler kapatılmıştı. Medreseler, yeni öğretimle tarihe karışmıştı. Takvim, saat, tartılar ve metrik sistemin kabulü; hepsi bunların bir parçasıydı. Ülke çapında heykellerin dikiliyor olması, çok şey simgeliyordu.

Bütün bunların üstüne eski Türkçe değiştirilerek geri dönüşün önü kapatılıyordu. Şimdi üstünden uzun zaman geçtiği için kolaylıkla görebiliyoruz: Eski Türkçe kaldırılmasaydı, bütün devrimlerden geri dönüş yaşanabilirdi. Ancak 1980'li yıllarda Arap harfli yazılar İstanbul'da ilanlarda görülmeye başladı. Arap Bankası, Kuveyt Havayolları gibi kuruluşlar isimlerini Arapça yazmaya başladılar. Bunlara İngiliz, Alman veya diğer yabancı kuruluşların ilanları gibi bakılıyor. Bir de eciş bücüş yazılarla Arap turistlere hitap eden dükkânların camekânlarında yazılar belirdi.

9 Ağustos 1928'de Atatürk yeni Türkçe alfabeye geçileceğini Gülhane Parkı'nda halka ilan etti ve 1 Kasım 1928'de "Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Kanun" yürürlüğe girdi. Millet dershaneleri aracılığıyla milyonlarca insan çabucak bu yeni alfabeyi öğrendi. Kendi dilimizi Latin harflerini biraz değiştirerek, yazmaya başladık. Arapçanın zor kuralları ortadan kalkmış ve pek çok kimse çabucak okuryazar olabilmişti. Üstünden neredeyse 60 yıl geçmesine rağmen

hâlâ bütün ülkeye okuma yazmayı getirememizin bütün kabahati, bizim kuşağın sırtındadır.

Atatürk devrimleri sanıldığı gibi bir kişinin kararıyla olmamıştır. Bu devrimler bir gelişmenin sonucudur. Son adımın atılması, geri gidilmemesi ve icraata geçilmesi için Atatürk gibi bir önder şarttı. Osmanlı döneminde, Tanzimat'tan beri, dünyanın gelişmesi ve Avrupa ile temaslar sonucu ister istemez bazı etkiler, değişimler görülüyordu. Cumhuriyet döneminde en göze çarpanı fesin çıkarılıp yerine şapkanın kabul edilmesidir.

Türkçe Kuran-ı Kerim tabiatıyla sultanlar devrinde düşünülemezdi. Fakat doktor, eczane ve reçete lisanında hem eski Türkçe, hem Fransızca, hem de ekalliyet lisanları kullanılır olmuş. Yeni basılmaya başlayan gramofon plakları da yarı eski Türkçe, yarı Fransızca basılmış. Sultanlar döneminde resim çeken en ünlü fotoğrafçılar resimlerini eski Türkçe ve Fransızca paspartulara basmışlar. Bazı küçük yerlerde de Rumca ve Ermenice kâfi görülmüş. Zaten Cumhuriyet'in başında yabancı dil deyince en önemli lisan Fransızca, sonra Almanca ve pek az olarak İngilizce gelirdi. Şimdi bu sıra da tersine döndü.

Paralar da uzun zaman eski yazıyla basılmaya devam etti. Harf devriminden epey sonra yeni Türkçe paralar basılabildi.

Türkçe Kuran

Hocam Zekeriya Efendi'ye çok defa sormuşumdur, "Bu okuduklarımız ne demek?" diye. Hoca efendi benim çocukluğuma verir ve "Sen karışma, oku, sorma, peygamberimizin lafıdır, soru sual edilmez" gibi cevaplar verirdi. O zamana kadar yeni Türkçe yazılmış Kuran da yoktu. Bir gün bana dedem *Tanrı Buyruğu* diye bir Kuran tercümesi hediye etti. Anlaşılan Atatürk, devrimleri yaparken, ezanda olduğu gibi Kuran'ın da

herkes tarafından anlaşılmasını istemiş. Ayrıca camilerde de Türkçe Kuran okumaları başlamış. *Cumhuriyet* gazetesinin 27 Aralık 1928 tarihli nüshasında bakın nasıl bir haber var:

> HAFIZ BURHAN BEY
>
> Dün de şehrimizin büyük, küçük muhtelif camilerinde muktedir hafızlar tarafından Türkçe Kur'an okunmuştur.
>
> Bu meyanda Hafız Burhan Bey Kabataş Camii'nde "Furkan" suresini Türkçe olarak okumuştur. Hafız Burhan Bey Davutpaşa Sultanisi'nden mezundur. Bir zamanlar mabeyn mızıkasında bulunmuştur. Sesi çok güzeldir.
>
> Kendisinin Türkçe Kuran okuyacağını haber alan halk camii erkenden doldurmuş, büyük bir kalabalık da mukabeleyi kapıdan ve pencereden dinlemeye mecbur kalmıştır.
>
> Bundan başka Hafız Zeki Bey, Beyoğlu Ağa Camii'nde Türkçe olarak "Fatiha-yı Sure-i Bakara"dan 19 ayet okumuştur.

Görüldüğü gibi Osmanlı devrinde yetişmiş hafızlar Kuran'ın Türkçe çevirisini halka okumaya başlamışlar. Türkçe Kuran'ın Kabataş Camii'nde okunması da manidar, çünkü tam halifenin dört yıl kadar evvel ayrıldığı Dolmabahçe Sarayı'nın camisi. Aynı gazetede günün ilanı olarak Türkçe ile ilgili bir ilan var:

> Türkçe okumak yazmak bilen efendiler, aşağıda yazacağımız branşlardaki ilimlere malik olarak herhangi bankaya, ticarethaneye, müracaat ederlerse maalmemnuniye [memnuniyetle] kabul olur. İlle şu kadar zamanda boş gezmek, işsiz kalmak günah değil mi?
>
> Malumatı ticariye, ilmi hesabı ticariye, usulü defter, bankacılık dört ayda öğretilir, iş bulmaya yardımcı olunur. Lisan ve Ticaret Dersanesi, Beyoğlu.

Muhasebe kursu ilanı bile bir dini kisve altında veriliyor ve yeni Türkçe bilen elemanlara dört aylık bir kursla bir şeyler öğretip bankalara ve ticarethanelere yeni eleman yetiştiriliyormuş.

Yeni Türkçenin o kadar kısa bir zamanda yerleşmesi her yönüyle ele alınmış, Kuran bile yeni Türkçeye çevrilmiş. Diğer taraftan da direnç devam etmiş. Yüzlerce sene süren alışkanlıkları insanlardan söküp atmak kolay olmasa gerek.

Doktor, eczane ve reçeteler

Anneannemin eski kâğıtlarının bulunduğu bir torba vardı. Bu torbanın içinde de eski mektuplar, vergi makbuzları, şarkı defterleri ve başka küçük torbalar. Bu küçük torbaların birinden eski reçeteler çıktı. Eski zamanda tasnif, torbalar ve bohçalar ile olurdu. Anneannemin aynalı dolabı her zaman muntazam bohçalarla dolu idi. Lavanta çiçeği kokuları gelen bu dolabı hiç kimse karıştıramazdı. Her yıl bahçeden lavanta çiçekleri kesilir ve torbalara konurdu. Dolabın içini ancak o zaman görürdük.

Anneannemin vefatından sonra seneler sürdü bu dolabın boşaltılıp eşyaların eski emektarlara verilmesi. Ben de, annemden yazılar ve kâğıtlar torbasını istemiş, Kızıltoprak dolabıma koymuştum. Bu dolap da, daha önce bahsettiğim, dayımın aynalı dolabı idi. Bu torba yıllarca Kızıltoprak'taki evde saklı durdu ve sonunda içindeki eski eşyalarla birlikte Levent'e geldi. Bu kâğıtları tasnif ederken bir reçete torbası elime geçti. Genellikle annemin, teyzemin ve dayımın hastalıklarında yazılmış eski reçeteler.

Tıp dili Fransızca imiş. Harf İnkılabı'ndan çok önceleri Latin alfabesi hayatımıza girmeye başlamış. Örneğin doktorlar reçetelerini İstanbul'da ve Yanya'da Fransızca yazmışlar ve eczacılar bu reçetelerle ilaç yapmışlar. Reçetelerin biri 18.4.1911 tarihli "Mme. Vali Bey No. 37558" diye başlıyor. Ondan sonra eski Türkçe, Fransızca ve Ermenice olarak doktorun ismi ve adresi yazılmış: Beyrut Fransız Hastanesi, "Dr. Pierre Tacha". Yapı-

قانزوی اجزاخانه‌سی

و

جانه‌تی لابوراتواری باشلوجه مستحضراتی

یکی دری Yéni - Dèri	دری خستالقلری و چاتلاقلری ، آکزمه اوسطوره یارمارینی کاملاً تداوی ایدر ۶۰ غروش	نفط مرهمی Pomade Prophylactique	کنیلکی خراب ایدن فرانکی و بل سوفولقلی خسته لقلرینه قارشو استعمالی اهمیتله توصیه ایدرز. ۶۰ غروش
وتالین شربتی Vitaline	کوچوکلرك و بیوکلرك هر نوع خستهلقلرنده استعمال اولنور صحت قوت و قدرتی سریعاً اعاده ایدر ۸۰ غروش	بالسامیه شرقی صوری و قرمی Balsamine Crème et eau	وجهك لکنت و خراوتی محافظه ایدر استعمالی بالخاصه ختم اندیره شایان توصیه در. صوری ۱۱۰ غروش قرمزی ۶۰ غروش

Mart 1928'de Türk Eczacı Âlemi *dergisinde basılmış bu ilan, ilaç adlarında Türkçe ile Fransızcanın birlikte kullanılışının bir örneği.*

lacak ilacın reçetesi de Fransızca yazılmış. Zarfın içi de *America* diye baskılı ve herhalde zarf dışarıdan Beyrut'a gelmiş. Adresi de reçetesi de Fransızca: "Dr. J.B. Violi, Maladie des Enfants, Consultation de 2 a 6, Rue Ensiz 6, Pres de Tunel". Yalnız üstünde elyazısıyla eski Türkçe yazılmış "Nezihe Hanım için" diye bir ibare var.

"Pharmacie M.G. Narguilegjian, Pera, Grand Rue de Pangaldi, Pres du Casino Osman Bey" diye bir Ermeni eczacının zarfının üstü eski Türkçe, Fransızca ve Ermenice baskılı. Bir Türk doktoru da Dr. Fehmi H., "Medecin de L'Hopital des Enfants 'Hamidiye'" [yani bugünkü Şişli Etfal Hastanesi] diye adresini Latince ve eski Türkçe yazdıktan sonra reçetesinin tarihini, "Le 28 Avril 318 ve No. 25655" diye Latince yazmış. Reçete de Fransızca yazılmış. Yalnız yıl için Arabi 318 kullanılmış. 1903 yılına karşılık olacak. Bir tane de Yanya'dan kalma "İttihad-ı Osmani, Moustefa Hedayet, Yannina" diye eski Türkçe, Fransızca ve Rumca yazılmış bir zarf var. İçinden anneannemin bir reçetesi çıktı: "Pharmacie Saadet, Faik Iskender, Kizil-Toprak Ihlamour Le 17-12-1327". Şimdiki takvim ile 1912 oluyor. Kızıltoprak'ta Faik İskender Eczanesi'nde ilaç terkibi yapılmış ve kalfa da, "Moustafaoglou" diye gene Fransızca imza etmiş.

Yanya'daki eczanenin zarfı "Imp. Divclis, Salonique" diye bir matbaada basılmış, oradan Yanya'ya gitmiş, oradan Kızıltoprak'a gelmiş ve şimdi Levent'te.[54] Zarfın üstünde bir damga pulu, arkasında da kapatıldıktan sonra eczanenin vurduğu kendi soğuk damgası var.

Bir de "8 Juin 1914" tarihli eski Türkçe ve Fransızca yazılmış bir reçete buldum. "Dr. S. Agopian Cadi-Keuy, Sakyz Aghadj" diye adres yazılmış.

Bu reçeteler gösteriyor ki, tıp alanında Fransızca, Türkçe kadar geçerli imiş, azınlık dilleri de en azından antet kısmında yer alıyormuş. O zaman zaten tıp eğitimi Fransızca olarak yapılırmış.

Reçetelerin üstündeki para hesapları genellikle eski Türkçe ve 16,5 kuruş, 14 kuruş gibi rakamlar. İlaç o zaman hazır bulunan ve ucuz sayılabilecek bir şey değil. Hemen tüm ilaçlar, doktorun reçetesine göre eczanede karıştırılarak hazırlanıyor. Şimdiki gibi büyük bir çeşitlilik yok, henüz ne antibiyotikler ne sentetik ağrı kesiciler keşfedilmiş. Elimdeki reçetelerdeki ilaçlar, şimdikilere göre gayet hafif formüller. Örneğin, çay suyu ya da gül suyu gibi bir maddeye azıcık kinin ilave edilmiş.

Plaklar

İstanbul'da ilk basılan plakların etiketlerinde eski yazıyla beraber, eserlerin ve isimlerin Fransızca okunuşları da yazılmış. Örneğin, "Blumenthal Record and Talking Machine Co. Ltd., Trade Mark Orfeon" diye İngilizce ve eski Türkçe "Nevah Barrie Tchifte Telli, Gazelli, Hanende İbrahim Efendi" diye yazıyor. Yani "Neva Bahriye Çiftetellisi, Gazelli, Hanende İbrahim Efendi". Bir plaktaysa fabrika ismi yok, yalnız elyazısı ile beyaz bir etiket üstüne Latin harfleriyle "Leila Hanim" yazılı,

54 Aynalı dolap ve içeriği şimdi İstiklal Caddesi'nde, Nezih Neyzi'nin kurucusu olduğu PEVA Araştırma Şirketi'nin bürosunda bulunmaktadır. Şirket 1999 Ağustos'unda faaliyetine son vermiştir (e.n.).

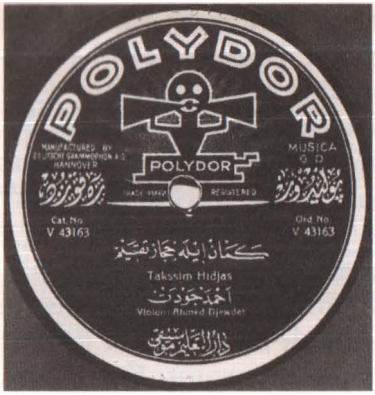

Bir taş plak etiketi.

eserin ismiyse eski yazıyla yazılmış: "Leyla Hanım Suzidil Şarkı" –annemin yazısını tanıdım.

1928'den sonra basılmış bir plakta etiket yalnızca yeni Türkçe. Parlofon marka plakta bir suzidil şarkı: "Bu Gönül Sevmeyecek Sandım – İbrahim Bey, piyano Leyla Hanım tarafından, B 21166/1 Carl Lindstörm A.G." diye plağın orta etiketine yazılmış, bir de 10 kuruşluk damga pulu yapıştırılmış. Bu örneklerin dışında, Odeon, Columbia diye başka marka taşıyan pek çok plak da var, çoğunun da etiketinde hem eski yazı, hem de ilk örnekteki gibi Latin harfleri bir arada yer alıyor.

İbrahim Efendi'yi hatırlarım. İhsan Efendi'yle beraber Kızıltoprak'a gelirlerdi. Leyla Hanım onları karşılar, piyanosunun başına geçer, sonra beraberce çalarlar, dururlar, baştan çalarlar –yani meşk ederlerdi. Nota yalnızca Leyla Hanım'ın önünde vardı, diğerleri nota kullanmaz, şarkıları kulaktan kaparak ezberlerlerdi.

Fotoğrafçı resimleri

Fotoğrafhaneler ya da resim atölyeleri de eski Türkçe döneminde Latin harflerinin kullanıldığı bir başka yer

Osmanlı dönemi paspartularının arka yüzlerinden örnekler.

olmuş. Örneğin dedemin Yanya'ya giriş resmi "Sotir Z. Dabul 'Samarinfot' Fotog." isminde bir atölye tarafından çekilmiş ve fotoğrafçının ismi Latin harfleri ile basılı. İstanbul'da, Bağdat'ta, Diyarbakır'da, Selanik'te, Kahire'de çekilen pek çok resmin arka tarafında eski Türkçe, Fransızca, Rumca veya Ermenice yazılar bulunmakta. Dedem Mehmet Ali Ayni'nin bir gençlik resmi Paul Zepdji tarafından Selanik'te çekilmiş ve paspartusunda yalnızca Fransızca yazı var. Paspartunun arka tarafında adres eski Türkçe ve Fransızca yazılı. Fransızcası "Rue du Vardar No. 90". O zamanlar fotoğrafçılar negatifleri vermez, kendileri saklarlarmış.

Bu resim atölyelerinden en meşhuru Beyoğlu'ndaki Abdullah Biraderler'dir. Paspartularının üzerinde "Abdullah Freres, Photographes de S.M. Le Sultan, Pera, Constantinople" yazar, yani padişah hazretlerinin fotoğrafçısı. Abdullah Biraderler'in Kahire'de de bir şubesi varmış.

Kartpostallarda da eski yazı ve Latin harfleri genellikle bir arada, hatta bazen Türkçe hiç yok. Sözgelimi eski kartpostallar arasında bulduğum "Souvenir de Salonique" ibaresiyle "Rue de Vardar"a ait olduğu belirtilen kartpostal böyle. Atlı tramvayların ve fesli insanların dolaştığı Vardar Caddesi'nin bu fotoğrafı, Selanik'in Osmanlı dönemini canlandırıyor [bkz. s. 116]. Ancak posta kartının önünde ya da arkasında basılı hiç eski yazı yok, arkasında sadece Fransızca, "Carte Postale – N.B. – Cecoteci est reserve exclusivement a l'adresse" yazılı. Posta kapitülasyonlarının ilginç bir örneği.

Eski Türkçe paralar

Harf İnkılabı'nın hemen ardından eski Türkçe kitap, dergi ve gazetelerden hemen kalktı, fakat paralar gene eski paralardı. Cumhuriyet devrinin büyük yeşil bir

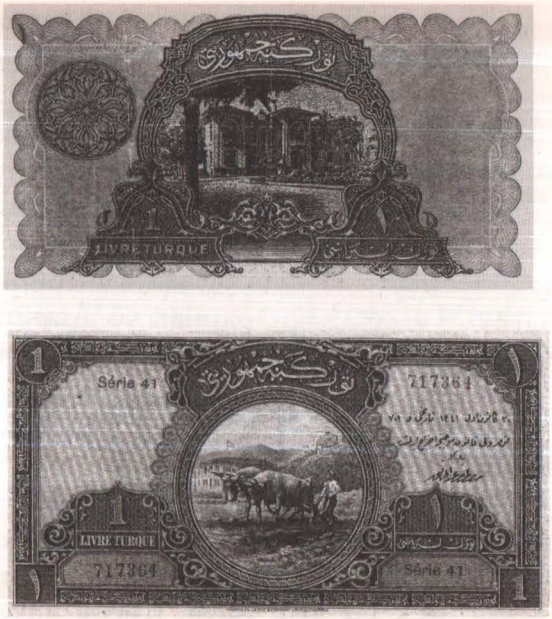

Cumhuriyet döneminin ilk kâğıt paralarından 1 Türk Lirası. Her iki yüzde de ortadaki madalyonun üzerinde "Türkiye Cumhuriyeti" yazısı var. Soldaki Fransızca ibarenin karşılığı olarak sağ tarafta "1 Türk Lirası" yazısı yer alıyor.

liralıkları hep gözümün önündedir. Üstü tamamen eski Türkçe bu paraların bir kenarında "Un livre Turc" [Bir Türk lirası] diye Fransızca bir ibare vardı. Kâğıt paralardan beş liralığı ara sıra görürdük fakat onluk, ellilik, yüzlük, yahut binlik pek ortalıkta gözükmez idi. Biz çocuklar işimizi kırk para, yüz para, beş kuruş ve on kuruş ile hallederdik. Bir de manda gözü denen 25 kuruşluk vardı ki, o artık bir servetti. Bir kuruşa denk gelen 40 paranın yanı sıra 20 para, 10 para ve 5 paralıklar vardı. Fakat artık 5 paralık pek bir şey kalmamıştı. "Beş para etmez" tabiri herhalde buradan kalmadır. Bu paraların üstü hep eski Türkçe harflerle yazılı idi. Cumhuriyet'in ilk kurulduğu dönemlerde basılmışlardı.

Basım tarihleri de Rumi takvime göre yazılıydı. Eski Türkçeli paralar uzun süre piyasada kaldığı için, bizim kuşağın eski Türkçe harflere aşinalığı vardır.

Yeni yazı ile "1 lira – 100 kuruş" yazılı gümüş para 1934'te basılmıştı. Yeni Türkçe yazılı ilk 1 kuruşluksa 1937'de piyasaya çıktı. Artık "40 para" olarak değil de "1 kuruş" olarak piyasaya çıkan bu parayı bozdurabilmek için "10 para" 1940'ta piyasaya sürüldü. Atatürk resimli yeni Türkçe kâğıt paralar ve Atatürk profilli gümüş paralar giderek çoğaldı. Eski Türkçe yazılı paralar böylece ortadan kalktı. Daha sonra İnönü resimli 50 kuruşluk kâğıt para ve 2,5 liralar piyasaya sürüldü. Bu paralar hep dışarda basılıyordu.

Bizden evvelki Osmanlı kuşağı, değerleri hâlâ altın, lira, mecidiye ve çeyrek diye eski devir parasıyla hesaplıyordu. Hatırladığım kadarıyla altın ile kâğıt lira arasında 6 kuruşluk bir fark vardı. Küçük alışverişlerde, araba parası gibi bedeller "mecidiye" cinsinden söylenir, fakat mecidiye yerine iki adet sarı Cumhuriyet 10 kuruşu verilirdi. Mecidiye, Sultan Mecit'in döneminde bastırılmış ve 20 kuruşa denk değerde bir gümüş para idi. Altın liranın alt birimleri olan yarım ve çeyrek liralar hâlâ kullanılıyordu. Altın çeyreklikten sonra en büyük birim Mecidiye oluyordu. Bir de yine Osmanlı döneminden kalma iki kuruşluk gümüş para vardı.

Bayramlarda elini öptüğümüz büyükler bize, mendilin köşesine saklı bir yarım veya çeyrek altın verirlerdi. Hatta 1950 yıllarında büyük amcam Hasan Tahsin Bey bayramlarda bizlere birer adet çil iki kuruşluk verirdi. Bu para bir hatıra parası idi ve herhalde maliye müsteşarlığı yaparken bir miktar saklamıştı.

İşte böylece eski Türkçe, paraların üstünde, Harf Devrimi'nden sonra epey bir süre daha kaldı. Ancak 1940'tan sonra Osmanlı devrinden hiçbir iz kalmadı paralarda. Yalnız Osmanlı altınları hâlâ elden ele dola-

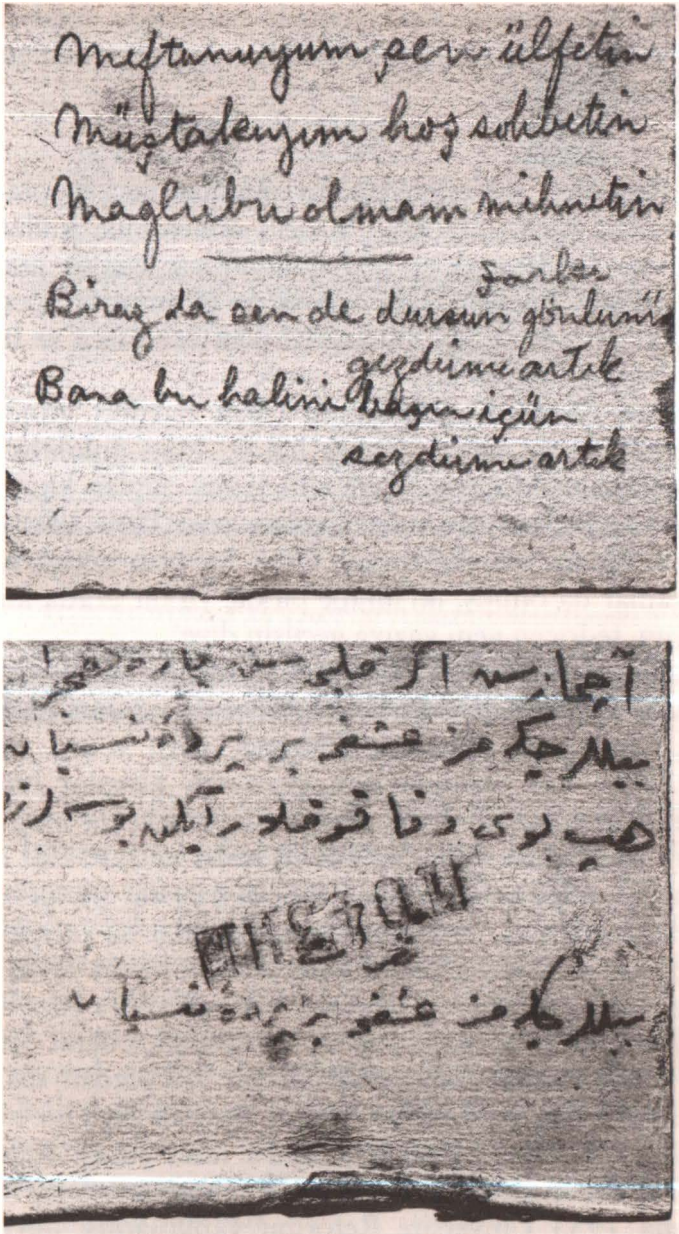

Nezihe Neyzi'nin bir sigara paketi üzerine eski ve yeni yazılarla yazdığı maniler.

şıyor. Bu altın paralar piyasada tedavülde değilse de, daha ziyade ziynet eşyası olarak ya da yatırım amacıyla kullanılıyor.

***

Resimler, reçeteler, plaklar, paralar derken oradan buradan Latin alfabesi Osmanlı döneminde kullanılır olmuş. Kızıltoprak'ta hep kullanılmış, çünkü annem ve teyzem English High School'da okumuşlar. Dedem daha Kastamonu'da mutasarrıf iken Fransızca ve biraz da İngilizce öğrenmiş.

Son Osmanlı döneminde Latin harfleri gündelik hayata yavaş yavaş sızdığı halde, Harf İnkılabı'nda böyle yavaş bir geçiş tercih edilmemiş. Açılan kurslarla her yaştan, her kesimden insanın yeni Türk alfabesini hızla öğrenmesi sağlanmış. Oysa bu hızlı geçişe karşı çıkanlar da olmuş, iki alfabe birkaç yıl bir arada kullanılsın, tedricen yeni yazıya geçilsin diye.

Ben o hızlı geçiş dönemine yetiştim, hatırlıyorum. "Eski Türkçe" derdik Arap harfleri ile yazılan Türkçeye; Osmanlıca, Osmanlı Türkçesi lafları yoktu. Ocak 1929'da, beş yaşımdayken, gazeteler, kitaplar birden yeni Türkçeye dönüştü. Resmi yazışmada da aynı durum söz konusuydu. Ne var ki devlet dairelerinde eski Türkçe, şahsi notlar tutmak için, gayriresmi olarak uzun yıllar kullanıldı. O yazıya alışmış kuşaklar bu yazıyı, tıpkı steno gibi, gayet çabuk yazıyorlardı. Fakat yavaş yavaş eski Türkçe eğitim görenler öbür dünyaya göçtükçe, bu da unutuldu, hatta ona artık Osmanlıca denir oldu.

1923 yılında daha eski harfler kalkmadan dedem M. Ali Ayni, *Şeyh Ekber'i Niçin Severim* diye bir kitap yazmış ve Gazi Mustafa Kemal'e ithaf etmiş. Kendisi o zaman medresede ilahiyat ve felsefe müdürü imiş. Daha 1933 Üniversite Reformu yapılmamış, devrimler başlamamıştı. *Şeyh Ekber'i Niçin Severim*'in son

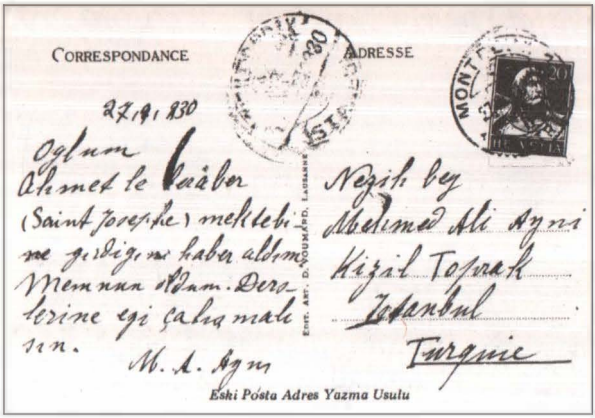

Son Osmanlı döneminde posta adresi yazma usulüne bir örnek. O dönemde Kızıltoprak gibi küçük yerlerde postacılar herkesi tanırdı. Onun için sokak ismiyle bina numarası yazılmaz, evin sahibinin adını yazmak yeterli olurdu. Mesela 27.9.1930'da İsviçre'den dedem bana bir kart yollamış ve adresi şöyle yazmış:
Nezih Bey/Mehmet Ali Ayni/Kizil Toprak/İstanbul/Turquie
Yeni Türk alfabesi kabul edileli iki yıl olmuş. Dedem Fransızca bildiği için Latin harflerine alışkın, ama yazı yine de acemice. İ harfini hem İ hem de I için kullanmış, noktasız harflere henüz alışmamış olmalı. İmzasını da yazı yazar gibi atmış.

kısmı, Türk dilinin imlasında birlik ve ahengin temini için istenen ıslahatla ilgiliymiş.[55] Latin harflerinin kullanılmasını açıkça söylememiş olmakla beraber Arap ve Latin harfleri arasında pratik bir Türk alfabesi vücuda getirmeyi tavsiye etmiş. Demek Türk düşünürleri artık dilde bir reform zamanı geldiğini hissetmekte idiler. Şimdi de eski eserleri ve arşivleri okuyabilecek uzmanlar yetiştirmek gerekiyor. Osmanlıca artık ayrı bir lisan olarak kabul ediliyor ve yabancı üniversitelerde Uygurca, Çağatayca gibi eski lisanlar arasında okutuluyor. Tarihimizin bir parçası olmuş bir dili bizim de tamamen unutmamamız gerekir.

55 Nazan Göknil, "Prof. Mehmet Ali Ayni'nin Birkaç Eseri", *İş Mecmuası*, 1942, s. 270.

Kıyafet Devrimi ve Şapka Kanunu (1925)

Şapka Kanunu, 25 Ağustos 1925 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş. Ben daha iki yaşında imişim, onun için hiç fes giymedim. Evde pek çok fes vardı ve bir kısmını hâlâ saklıyorum.

Fese karşı bir cereyan çok evvelden başlamış ve bu kanun çıkmadan önce de başta askerlikte festen vazgeçilmiş. Babamın bir Avrupa şapkası varmış. Fesle Avrupa'ya gidip alışveriş yaparsa derhal fiyatlar artıyormuş. O da bir kutunun içine bir şapka koymuş. Sirkeci'de fesle trene binermiş, kutuyu getiren pencereden babama uzatır, o da fesi vagonda kutuya koyup geri verir, şapkayı kompartımanın bir yerine saklarmış. Böylece fes kutuda eve gidermiş. Dönüşte gene fes kutuda Sirkeci'ye yollanır, o da vagonda fesini giyerek eve fesli gidermiş.

Beylerin fessiz sokağa çıkması olası değilmiş. Fes alamayanlar da külah takar veya sarık sararmış. Şapka bir Hıristiyanlık, daha doğrusu Frenklik işareti olduğu için Müslümanlar şapka giyemezmiş. Hatta bizim çocukluğumuzda İngilizlerle ve Frenklerle alay olsun diye tekerlemeler söylenirdi:

İngiliz kralı oturmuş tahta
Elinde bastonu başında şapka

İngiliz'le, Fransız'la, İtalyan'la, Rus'la, Bulgar'la, Sırp'la ve Yunanlı'yla uzun yıllar harp etmekten, onları düş-

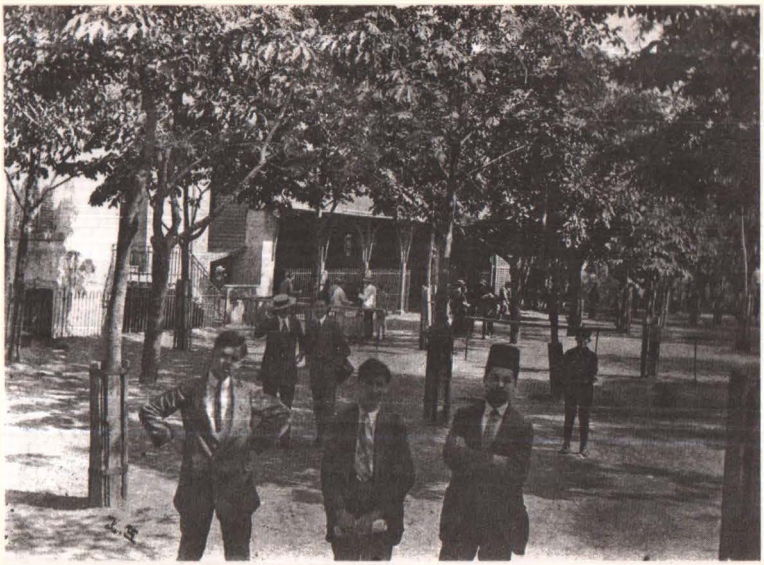

Şapka Devrimi'nden önce İstanbul'daki bir yabancı okulun bahçesinde öğrenciler ve öğretmenler. Fes, kasket ve şapka bir arada.

man bilmiştik, şapka da adeta onların simgesi olmuştu. Şapkalı bir kadın görünce "Madama, madama / Köpek s.ysin yakana" diye bağırılırdı. Ancak fes ithal ediliyormuş. Anneannemin derlediği türküde de geçtiği gibi, genellikle Avusturya'da yapılırmış. Yerli feslerin yağmurda boyası akarmış. Fesi kalıplı tutmak ve giymek de oldukça külfetli bir işmiş. Bütün bunlara rağmen fes ve sarık Müslümanlık simgesi, şapka Hıristiyanlılık demek oluyormuş.

İşte bu şartlar altında Atatürk'ün Kastamonu'da şapkayı giyip ortaya çıkması ne kadar büyük bir cesarettir. O zaman da memlekette herkese yetecek kadar şapka yokmuş. Dışardan şapka ithal edilmiş, fakat o da pahalı gelmiş genel olarak. Kasket ve bere imdada yetişmiş. Şapka alamayanlar, bir kasket veya bere edinmiş. Kıyafet Devrimi ve Şapka Kanunu dalga dalga

memlekete yayılıp yerleşmiş. İlk yıllarda imamlar ve papazlar gene eski kıyafetlerini giyerlerdi. Örneğin hoca efendi bize derse geldiği zaman cübbesi ve sarıklı fesi ile gelirdi. Hoca efendinin Kızıltoprak'taki fırına cübbeli ve sarıklı kıyafeti ile ekmek almaya geldiğini hatırlarım. Papazlar da siyah bir cübbe ve üç kenarlı siyah bir şapka ile sokağa çıkarlardı. Saint Joseph'te ve diğer mekteplerde de papaz olan hocalar bu dini üniformalarıyla dolaşırlardı. Sör (soeure) denen rahibeler de gri veya siyah cübbe ve kolalı, yüksek bir beyaz başlık ile sokağa çıkarlardı.

1936'da yeni bir kararnameyle bu giyim tarzı da değişti. Hocalar, papazlar ve rahibeler üniformalarını ancak dini görevlerinin başındayken giyebilir oldular. O değişiklikten sonra ilkokula gittiğimizde manzara çok tuhafımıza gitmişti. Papazlar sivil kıyafetleriyle çok komik gelmişti bize. Onlar da bu yeni elbiselerini üstlerine pek uyduramamışlardı. Fakat anlaşılan onlar da rahatlamışlardı. Çünkü o cübbelerle sokağa çıkınca rahatsız olurlarmış. Yürürken cübbeleri uçuşur; rüzgârlı havalarda büyük kenarlı şapkaları uçmasın diye tutmaları gerekirmiş. Rahibeler daha çok direndiler. Avusturya Mektebi'nde, bina içinde eski üniformalarına benzer bir kıyafetle ve başları örtülü dolaşırlardı. Ancak 1970'lerde onların da başlarını açmaları ve normal eşarp giymeleri için Milli Eğitim Bakanlığı harekete geçti. O zaman anladık ki, saçları dibinden kesilmişmiş; bir süre perukla dolaşmaya mecbur oldular. Onların da saçları uzayınca durumlarından memnun olduklarını biliyorum.

Gelelim bizim Zekeriya Hocaefendi'ye. Cübbesini çıkarıp ceket pantolon ile bize ilk geldiğinde çok utandığı halinden belli oluyordu. Bir de şapka giyecek. Baş açık dışarı çıkmak düşünülemezdi. Bu gâvur icadı şapkayı da başına giyemezdi. Onun için takke gibi bir şey

giymiş, onun üstüne şapkasını oturtmuştu. Gelince şapkayı çıkarır, mermerli giriş holündeki şapka askısına bırakırdı, dersi takkeyle yapardı. Sonraları o da alıştı ve şapkasını takkesiz giymeye başladı, fakat her zaman başında eğreti dururdu.

Kızıltoprak'ta çok poturlu, cepkenli insan görürdük. Bu insanlar ya seyyar satıcı olurdu ya rençber ya da amele. O zaman işçi denmezdi. Genellikle Anadolu'nun bir yöresinden gelen bu gurbetçiler kendi yöresinin esvabıyla dolaşırdı. Konfeksiyon sanayii diye bir şey olmadığından her yöre alıştığı türde esvap giyerdi. Adamın şalvarından, aşağı yukarı nereden geldiği anlaşılırdı. Adana bölgesi ve Güneydoğu gayet bol, Ege daha dar fakat arkası bol ve sarkık, Karadeniz iyice dar ve arkası sarkık olmayan şalvarlar giyerlerdi. Bu kıyafetleri şimdi ancak folklor danslarında görüyoruz.

Kıyafet Devrimi bu bölge farklılıklarını kaldırdı ve yavaş yavaş milleti birleştirdi. Şapka Kanunu da ayrıcalıkları kaldırmaya yardımcı oldu. Kasket daha yaygın bir başlık halini aldı, fakat şapka giderek giyilmez oldu. Hatta bütün dünyada şapka giyen azaldı. Şimdi bir uçağa binince pek az kimsede şapka veya kasket görebiliyorsunuz. Fes artık bize de komik gözükmeye başladı. Mısır ve Lübnan'a seyahatlerimde pek az olmak üzere görmüştüm. Daha çok otel kapıcıları giyiyorlardı. Şimdi en çok Tunus'ta kullanılıyor.

Kıyafet Devrimi asıl kadınlar için etkili oldu. Peçe ve çarşaf mecburiyeti kalktı. Annem çarşaf ve peçe takmaktan çok çekmiş. İngiliz Mektebi'ne gittiği için orada açık olarak dolaşırmış, fakat haftalık gezintilerde tek Türk kızı o olduğu için çarşafla yürümek zorunda kalırmış. Hürriyet-i Ebediye tepesinde High School'un bir bahçesi varmış, oraya gider oyun oynar, koşar ve hava alırlarmış. Annem ancak o bahçeye varınca çarşafını çıkarabilirmiş.

Baş örtme geleneği, çarşaf ve peçenin bir devamı olsa gerek. Saçını evi dışında açık bırakmak çok ayıp sayılırdı. Çene altından bağlanan üçgen biçimli eşarp bu geleneği devam ettirdi. Biz küçükken evde çalışan kızlar bahçeye başlarını örtmeden çıkamazlar, mutlaka bir yemeni bağlarlardı. Zamanla bu mecburiyetler kalktıysa da, geleneği canlandırmak isteyen politik partiler ve akımlar ortaya çıktı.

Mezar taşları

Harf Devrimi yapıldıktan sonra mezar taşları da yavaş yavaş şekil değiştirdi. Eski usul taşlar ölenin mevkiini belirleyecek şekilde yontulurdu. Erkek ve kadın taşlarının kendi düzeni içinde belirli ayrılıkları olurdu. Bu taşlar Osmanlı İmparatorluğu araştırmaları yapanlar için ilginç bir arşiv olarak durmaktadır.

Yugoslavya'ya[56] bir gemi anlaşması için gittiğim sırada, Split civarında Trogir tersanesini ziyaret etmem gerekmişti. Trogir'de bir şehir turu dolayısıyla bir kaleye götürdüler. Bu kale Balkan Harbi'nden önce yöredeki son Osmanlı kalesi imiş. Osmanlılar o kaleden ileri hiç gidememişler. Trogir ile Dubrovnik şehirleri bitişik ada şehirleri oldukları için, Osmanlı akınlarını göğüslemişler ve deniz yoluyla Venedik'ten devamlı yardım almışlar. Sonunda Trogir tepelerindeki kaleyi Avusturya-Macaristan almış. Avusturyalılar bizden aldıkları

56 Yugoslavya artık var olmayan bir devlettir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adıyla kurulan bu devlet, daha sonra Yugoslavya adını almıştır. Federal bir yapıya sahip olan ülke, 1991'de federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin birlikten ayrılmaya başlamasıyla savaşlarla örülü sancılı bir dağılma sürecine girmiş, 2003'te Yugoslavya adını taşıyan son siyasi birim olan Sırbistan-Karadağ'ın bu ismi bırakmasıyla tarihe karışmıştır. Bugün yerinde Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Kosova ve Bosna-Hersek cumhuriyetleri vardır (e.n.).

Sırrı Ayni'nin objektifinden Eyüp mezarlığından bir manzara.

yerlerde Türkleri ya da Müslümanları katliama girişmemişler. O nedenle Yugoslavya'da Türk ve Müslüman azınlıklar kalabilmiş. Bu kalenin içinde de Türk mezar taşları gördüm. Kırılmamış ve olduğu yerde bırakılmışlardı. Basit taşlardı, fakat sarıklardan ve feslerin şekillerinden yatanların rütbeleri belli oluyordu. Kadın taşları da aynı Karacaahmet Mezarlığı'ndaki taşlara benziyordu.

Bir de civardaki Mostar kentini ziyarete gittim. Meşhur Mostar Köprüsü Osmanlı eserlerinden; Avus-

turyalılar, sonra da Yugoslavlar köprüyü muhafaza etmişler.[57] Mostar'da 17 cami saydım ve Türkçe konuşan pek çok insan gördüm. Bursa'da okumuş ihtiyar bir Boşnak'la yemek yedik. Civarda dolaşırken bir tarla içinde kavuklar gördüm. Buğday ekili bir tarla idi, anlaşılan eskiden mezarlıkmış. Bir köşede taşların üzerindeki yazıları okumaya çalıştım. Yarıya kadar toprağa batmış mezarlar; artık yok oluyorlar. Bir tanesinin adı Hasan'dı, bir Fatiha okudum. O mezarlık herhalde terk edilmişti ve yavaş yavaş yok oluyordu. 1974 yılında, Balkan Harbi'nden 70 yıl sonra, mezar taşları oralarda yaşamış Osmanlıları hatırlatıyor.

Osmanlı mezar taşlarının imparatorluğun her köşesinde aynı olduğunu gözlerimle gördüm. Budapeşte'deki Gül Baba Türbesi'nde de örnekleri duruyor ve Macarlar o türbeyi ziyaretgâh olarak ayakta tutuyorlar. Yunanistan'ın Kozan şehrine 1960'ta yaptığım bir ziyarette bir cami ve yanında yatanların mezar taşlarını gördüm. Sonra durumları ne oldu, bilemiyorum.

Harf Devrimi'nden sonra ve ekonomik nedenlerle mezar taşları gittikçe basitleşmişti. Sonradan büyük değişikliklere uğradı. Bazı mezar taşlarına vefat edenin resmi konur oldu. Abide şeklinde mezarlar yapılmaya başlandı. Derken yeniden Arapça dualar veya Hüvelbaki yazısı da mezar taşlarına yazıldı.

Harf Devrimi'nden sonra sadece yeni Türkçe yazılan mezar taşlarında yavaştan eski şekillere ve âdetlere dönüş görülüyor. Din, Allah ve insan arasında olan bir ilişki olarak düşünüldüğü için, bu konuda kimse bir şey söyleyemiyor. Öte yandan eski mezar taşları-

57 Mostar Köprüsü, sonradan Yugoslavya'nın parçalanış sürecinin bir sembolü haline gelmiştir. 1993'te Bosna-Hersek Savaşı'nda Hırvat birlikleri tarafından bombalanarak yıkıldı. Ülkenin yeniden imarının ve birleşmesinin bir sembolü olarak, uluslararası bir kampanyayla ve Türk firmalarının müteahhitlik hizmetiyle 2004'te yeniden inşası tamamlanarak hizmete açıldı (e.n.).

na karşı büyük bir saygısızlık yapılıyor ve buna engel olunmuyor. Karacaahmet'e her gidişimde birkaç eski güzel taşın kırıldığını veya yok olduğunu görüyorum. Bunu, vârisi bulunmayan mezar yerlerini kullanmak için mezarcılar yapıyor. Neyse ki bir miktar mezar taşı Haydarpaşa'nın arkasına taşındı ve müze şeklinde dizildi. Bunlar, yollar açılırken ortada kalan taşlardı.

Barbaros Bulvarı açılırken de o güzergâhta bulunan Türk ve Ermeni mezar taşları bir yere taşınmıştı. Taşların yanında da hemen gecekondular belirmişti. Gecekonduların lağımı bu taşların bulunduğu yere akıyordu. Okuduğum bir taşta, "Mekânın gül bahçesi olsun" yazıyordu. Küçük bir kızın mezarı yok olmuş, taşı da lağım sularının içine düşmüştü. O mezar yığınının resmini çektim, hâlâ saklıyorum. O mezar taşları da birer ikişer oradan yok oldu.

Böyle mezar tahriplerinin Bulgaristan ve Yunanistan'da olduğunu duymuştuk. Yol açma amacıyla Osmanlı hatıralarını silmek onların bir yöntemi olabilir, fakat bizim mezar taşlarına sahip çıkmamamız, bana göre sosyal bir yara.

Kiliselerin ya da Batılı devletlerin mezarlarına nasıl sahip çıktığını görüyoruz. Kırım Harbi'nden kalma mezarlar Haydarpaşa Protestan Mezarlığı'nda hâlâ sapasağlam ve bakımlı halde duruyor. Buraya da, Çanakkale'deki İngiliz mezarlıklarına da, sırf denizaşırı mezarlıklar için kurulmuş özel bir kurum sahip çıkıyor ve buralara devamlı, park gibi bakılıyor. İngiliz hanedanından ya da resmi erkânından Türkiye'ye gelenler mutlaka Çanakkale'deki mezarlıkları ziyaret ediyorlar. Ümit ederim, Vakıflar idaresi bu sahipsiz mezarlarla ilgilenir ve sürekli tahrip edilen bu güzel eserlerin bir kısmını kurtarabilir.

Örneğin Libya'nın Trablusgarp kentindeki çarşının yanında bulunan caminin avlusunda, orada ölen kadı-

ların mezarları duruyor. Benzerlerini bildiğimiz, anıtsal mezar taşları. Türkiye'nin dışında kalmış, ne kadar çok yönetici mezarı hâlâ ayakta duruyor kim bilir? Bunları araştırmak ve ilgilenmek bizim nesillere düşüyor. Kore'deki Türk mezarlığını Birleşmiş Milletler koruyor ve bakıyor. Galiçya'daki mezarlığın varlığı bilinse de nasıl bakıldığı meçhul. Bilmediğimiz ve ilgilenmediğimiz kim bilir ne kadar çok tarihi eser var. Mezar taşları Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi donmuş kalmış hatıraları, bunlarla Türkiye ilgilenmezse kim ilgilenecek?

Tuğralar ve kitabe taşları

Harf Devrimi'nden sonra sokak isimleri ve kapı numaraları derhal yeni yazıya çevrildi. Fakat benim bu satırları yazdığım yıllarda, arka sokaklarda eski yazı ev numaraları hâlâ orada burada duruyordu. Elektrik veya havagazı idaresinin numaraları ve bazı sigorta şirketlerinin Fransızca levhaları, özellikle Beyoğlu semtinde görülüyordu.

Denizcilik Bankası'na ilk atandığım günlerde Karaköy Rıhtımı'ndaki Genel Müdürlük binasının caddeye bakan kapısının yanında eski yazıyla yazılmış "105" kapı numarası levhası gözüme ilişti. Levha küçük bir şey, zamanla duvarın gri rengini almış ve orada unutulmuş. Kim bilir oradan kaç kişi geçti, hiç kimse o teneke levhayı fark etmemiş. Genel sekretere o levhayı söktürüp getirtmesini söyleyince çok şaşırdı ve olamaz der gibi bir hal takındı. Neyse bir saat sonra gri tenekeye eski yazı harflerle "105" yazılı levha geldi. Harf Devrimi'nin üstünden yıllar geçmiş, fakat bir devlet dairesinin kapısında eski Türkçe numara levhası kalmış.

Camilerin kapılarında, çeşmelerde, köprülerde, medreselerde, hanlarda, kalelerde, hatta Beyazıt'ta üniversitenin kapısında çok güzel kitabeler vardır. Harf

Devrimi'nin ilk yıllarında özellikle tuğralar örtülmeye çalışılırdı. Örtülmezse alçıyla sıvanır, üstüne T.C. yazılırdı. Tabii bu padişah devrinin bittiğini ve Cumhuriyet devrinin başladığını simgelemek isteyen işgüzar yöneticilerin işi idi. Halbuki bu eserleri yapan gene bu millet ve onun vârisleri olan bizleriz. Artık bu hassasiyet ortadan kalktı ve bu tuğraların, eski yazıların tarihi bir kıymet ve bizim malımız olduğu kabul edildi. Moda iskelesinin üstünde Vedat dayımın yazdırdığı eski yazı bir "Moda" yazısı var. O iskele kenarda kaldığı için pek göze batmamış ve yazı kalmış, fakat Haydarpaşa iskelesinin eski yazı isimleri yok. Onların yerinde yeni yazıyla "Haydarpaşa" yazıyor. [1987'de yeni yazılı panolar eski yazılı çini kitabelerin üzerinden kaldırıldı ve eski Türkçe "Haydarpaşa" yazan çini kitabeler onarılarak görünür hale getirildi.] Görünür yerlerdeki eski Türkçe levhalar herhalde kaldırılacaktı, ama imha edilmeden ve tarihi değer olarak saklanarak.

Bütün bu yazılar tarihi mirastır ve bir araştırma konusu olabilir. Hat sanatı Osmanlı toplumunda resmin ve heykelin yerini tutmuş, asırlarca evlerimizi ve binalarımızı süslemiştir. Hâlâ da süslemekte. Bunların kıymetini bilip korumamız gerekir.

Tekke ve Türbelerin Kapatılması

1925 yılında, daha Cumhuriyet iki yaşına gelmeden, tekke ve türbeler kapatılmış. Tabii ben de iki yaşımda imişim ve bunları hatırlamıyorum. Fakat Kızıltoprak'ta bu konunun sözü hep açılırdı.

Dedemin bir "şeyh efendi"si vardı, Üsküdar'da otururdu. Bazen dedem ona gider, bazen de şeyh efendi bize gelirdi. Tabii dedemin selamlık odasında oturur, giderdi. Dededen başka kimse yanına gitmezdi, yalnız kahve veya yemek götürecek kız, başını örter hizmetini yapardı. Bazen de dedeme birçok sakallı misafir gelirdi. Aralarında konuştuklarını hiç anlamazdık. Zaten yanlarında fazla durmazdık, ama bahçeden içerisi gözükürdü ve bu sakallılar ne yapıyor diye merak eder, bakardık. Yemek yediklerini görürdük. Yıllar geçtikten sonra annemin sandıklarından Bektaşi külahları çıktı. O zaman tahmin ettim ki, dedelerimden biri Bektaşi tarikatına mensupmuş. Bize bu hususta hiçbir şey söylenmemişti.

Tekkelerin tasavvufi amaçlarla kurulduğu bilinir. Ancak imparatorluğun son dönemlerinde bunların hatırı sayılır bölümü bir sömürü ve miskinlik yeri halini almış. Babam anlatırdı, bazı tekkelerde nasıl fakirlere yemek dağıtıldığını. Bu yemeğe *fodla* denirmiş. Tabii birçok insan bu tekkelerden faydalanırmış. Ancak artık bunların hangisi hakikaten muhtaç, hangisi serseri belli değilmiş. Askerden kaçmak gibi sebeplerle de tekkeler bir nevi istismar yeri olmuş.

Bazı tekkelerin, bayramlarda ya da kendi özel günlerinde, gösterileri ve taşkınlıkları olurmuş. Annem anlatırdı, sokaklarda sırtını zincirlerle döven, ağzına, yanaklarına şiş sokan, yarı meczup insanlar resmigeçit yaparmış. Bu gibi resmigeçitleri bizim nesil görmedi ve artık bunlar unutuldu. Duyuyoruz İran'da ve bazı başka Müslüman ülkelerde böyle gösteriler yapılıyormuş. Şükrediyoruz ki, bizde bu tür gösterilere artık meydan verilmiyor.

Biliyoruz ki, mistik yaradılışlı insanlar için böyle kendine mahsus tekke merasimleri bir mana taşıyor. Bazı yörelerde tekkelerin canlandığı ve buralarda gizli ibadetler yapıldığı biliniyor. Bazı merasimler örneğin, Mevlevi âyinleri devlet himayesinde Konya'da yapılıyor. Fakat bu âyinler artık sırf dini merasim şeklinden çıkmış durumda; bir nevi folklorik hava içinde cereyan ediyor. Belki başka tekkelerin kimi törenleri de böyle folklor havası içinde canlanır.

Kıyafet Kanunu'nun çıktığı yıllarda folklor dansları bile normal giysiler içinde yapılırdı. Anneannem evde zeybek esvapları diktirmişti. Kendisi güzel harmandalı, zeybek oynardı. Anneme ve bizlere de öğretmişti. Laz elbisesi, Arnavut elbisesi, külhanbeyi elbisesi gibi elbiseler de diktirmişti. Onlarla maskeli balolar yapılır, eğlenilirdi.

Yeniçeri kılığında mehter takımlarının da ortaya çıkması, ancak 1950'lerden sonradır. Yeniçeri esvabı da müzeden sokaklara, folklorik bir hava içinde çıktı ve askeri bandonun bir kısmı yeniçeri mızıkası halini aldı. Eskiyi hatırlamak canlı tutmak, gericilik ve tutuculuk gütmemek şartıyla çok güzel ve asil bir his. Biraz da kültür ve varlık işi. Aslında bu nevi gelenekler bir millet için büyük hazine olabilir. Onları tetkik etmek, yaşatmak ve geliştirmek, eskiyi unutmamak tarihimizi canlı tutar.

Türbeler de tekkelere benzer başka bir konu. Tekkeler kapatılırken türbeler de kapatılmış. Çünkü oralar da bir nevi istismar ve batıl inanç yerine dönüşmüştü. Türbedarların unvanları, tıpkı tekke ve zaviye reislerininki gibi, doğrudan birçok insanın çıkarını ilgilendiriyordu. Dervişlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, müritlik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, muskacılık hepsi birbirine karışmış ve bazılarının çıkış noktası masumane olsa bile, sonuçta hepsi bir sömürü düzeninin parçası haline gelmişti. Hâlâ muska yazdıranlar, fal baktıranlar, nazar boncuğu asanlar bulunuyor. Bunu hiçbir kanunla kaldıramazsınız, insanlar böyle şeylere inanırlar ve ne yaparsanız yapın, gene kem göz, uğursuz bakış, tahtaya vurma gibi şeylerden vazgeçemiyoruz. Ama bunların hepsi batıl inanç ve cehaletle yoğrulup bir de saltanat, halifelik, din ve tarikatlarla ilişkilendirilince iş değişiyor.

Düşünün, Cumhuriyet ilan olmuş, halife İstanbul'da oturuyor ve Mustafa Kemal ile taraftarlarını asmak için ferman çıkarmış. Ankara, İstanbul'a doğru ilerliyor. İstanbul, müttefiklerin işgali altında; sultan dört yıl boyunca müttefik işgalinin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika) gölgesinde hüküm sürmüş. Bir tarafta Sevr Antlaşması imzalanarak koskoca Osmanlı Devleti İç Anadolu ve Orta Karadeniz'e tıkılmış, bir yanda Amerikan mandası gündemde. Savaştaki müttefiklerimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan da benzer biçimde kırpılıp parçalanmış. Eski düşman Rusya, Ekim Devrimi sonrası karmakarışık bir dönem yaşıyor. Araplar, İngiliz ve Fransız denetimi altında güya "boyunduruk"tan kurtulmuşlar. Yunanistan, Polatlı'ya kadar gelmiş, neyse ki çok geçmeden geri püskürtülmüş. Memalik-i Osmaniye kâğıt üzerinde gözükse de artık fiilen yok.

Böyle bir karmaşanın ardından, artık türbelere kim bakacak; tarikatlara yazık olur, tarihi değerler, folklo-

rik kıymetler filan diyecek ne zaman var, ne hal, ne de mali kaynak. Büyük bir düzen değişikliği var ülkede. Cumhuriyet'ten sonra bir dönem halifelikle süren hanedanlık kaldırılıyor, devlet kesesinden maaşa bağlanmış hanedan mensupları yurtdışına gönderiliyor. Saraylar devletleştiriliyor. Sultana ait hassa arazileri devlet hazinesinin oluyor. Kısacası asırların düşünce tarzı değişiyor. Hazine malı arazilerin tapu kadastro işleri, ben bu satırları yazarken, aradan geçen 60 yıla rağmen hâlâ yoluna girmekten uzaktı. Hazine ve devlet arazilerinin yağmalanmasının da, gecekondu sorununun da kaynağı bir türlü düzgün tapu kadastro yapılmaması.

Türbelerin kapanması bilhassa dedemi iyice rahatsız etmişti. Bize bir şey söylemiyordu, ama biliyorum ki, özellikle bayramlarda canı sıkılırdı. Mezar ziyaretlerine ve ondan evvel bayram namazlarına beni de götürürdü. Camiye pek az insan gelirdi. Zaten nüfus fazla değildi. Bazen sabah namazlarına giderdik, beş on kişi ya olur, ya olmazdı. Bayram namazı biraz daha kalabalık olurdu. Camilerde yer bulamamak gibi bir düşünce yoktu. Bir sefer beni Cağaloğlu'ndaki Türbe'ye götürdü. Türbeler resmen kapalı olduğu için bekçi bizi içeri almak istemedi. Oysa Sırrı Paşa ve Hekim İsmail Paşa orada yatıyorlarmış. Biri kayınpederi, diğeri de eşinin dedesi. Normal olarak her bayram kabir ziyaretine giden bir insan için böyle bir yasak ters gelebilirdi. Neyse, bekçiye biraz çıkıştı ve içeri girdik. Kimsecikler yoktu. Dedem bana eski mezarları gösterdi, ben de numaralarını kaydettim, belki bir daha bulamam diye korkuyordum. Mezar taşlarını bana okudu. Tamamen Arapça terkiplerle yazılmış olduğu için, eski yazı bilen bile kolay kolay okuyamaz. O kalıpları bilmek lazım. Neyse, hiç olmazsa ilerde bulabileyim diye seneleri not ettim. Yıllar sonra bayramlarda türbeler ziyarete açıldı ve o numaralardan bularak, başlarında bir Elham okuyabildim [bkz. sayfa 100].

Cuma sabahı yatılı okuldan çıkar, yürüyerek Kızıltoprak'taki evimize giderdik. Akşam gene dönülürdü. Ancak Saint Joseph'te ayda bir defa perşembe akşamından çıkılır ve bir gece evde kalınırdı. Cumartesi ve pazar normal iş günleri idi. Yalnız bizler Katolik mektebine gittiğimiz için pazarları biraz başka olurdu. Sabah bizler mütalaaya (etüt) giderdik, bazı çocuklar gelmezdi. Sonradan anladık ki, bu çocuklar Protestan ya da Katolik imiş. Onlar kiliseye giderlerdi. Museviler bizimle kalırlardı. Öğleden sonra da mektepçe bir geziye gidilirdi. Gene yürüyerek ya Fenerbahçe'ye ya da Kuyubaşı'na kadar gider, top oynar dönerdik. Din dersleri Cumhuriyet'in ilk döneminde Müslüman, Hıristiyan herkese kaldırılmıştı. Müslümanlar din dersi alamazken, Hıristiyanlar gene bir usul bulup çocuklarına dinlerini aşılıyorlardı.

Aralık 1925'te bir kanunla Rumi ve Hicri takvimler bırakılarak Miladi takvim kabul edilmiş. Türkiye bu takvimleri Hicri 1344, Rumi 1341 senesinde bırakmış. Hicri takvim, ayın dünya etrafında dönüşünü esas alan Arabi takvim, adını da başlangıcı kabul edilen Hicret'ten alır. Rumi takvim ise Tanzimat döneminde, Miladi 1840/Hicri 1256 senesinde başlatılmış. Başlangıcı yine Hicret kabul edilen, ancak güneş yılı esasına dayanan bir takvimmiş. Rumi takvim daha çok mali ve resmi işlerde kullanılırken, Hicri takvim bilhassa dini işlerde kullanılmaya devam etmiş.

Bizim kuşakta nüfus kâğıtlarımızda bu eski yıllar yazar (benim nüfus kâğıdımda 340 yazıyor). Eskiden bizde doğum günü kutlanmazdı, onun için doğum günü pek önemli sayılmaz, yalnız doğum yılı hatırlanırdı. Nüfus kâğıtları birkaç yıl sonra çıkarıldığından tahmini bir tarih yazılırdı. Eskiden bir çocuk doğunca evin büyüğü kim ise, genellikle dedesi, torununun ismini Kuran'ın son yaprağına yazardı. Ondan sonra gene bir büyük, çocuğun kulağına ezan okurdu. Böylece çocuk aileye katılmış olurdu ve emin bir yerde doğum günü kaydı bulunurdu. Nüfus kâğıdı çocuk biraz palazlandıktan sonra çıkartılırdı. Köylerde "kafa kâğıdı" çıkarmak daha da sonraya kalırdı. Erkek çocuklar askere alındığından onların kaydı kuydu olurdu, fakat kızlar çoğunlukla kafa kâğıtsız, köyünde büyüyüp ölürdü.

Kanun, Hicri takvimin özel hallerde kullanılacağını yazıyor. Dini bayramlar hâlâ bu takvime göre takip ediliyor ve kutlanıyor. Fakat artık doğum tarihini eski takvimle söyleyen insan azaldı. 1926 öncesi doğumluların nüfus cüzdanı eski takvime göre yazılıydı, onların kayıtları da yenilenmekte.

Cemrelerin düşmesi, baharın ve kışın gelmesi de hâlâ bazı takvimlerde gösteriliyor. Bu da asırlarca kullanılan bir takvimin birdenbire bırakılamadığını gösteriyor. Takvim reformunda son adım, 1945'te, Atatürk'ün ölümünden altı yıl sonra atıldı. Türk Dil Kurumu, Rumi takvimden kalan ay isimlerini değiştirdi. Bugünkü Ekim, Kasım, Aralık, Ocak aylarına o zaman "Teşrinevvel, Teşrinsani, Kanunevvel, Kanunsani" derdik. Tabii yeni ay isimleri epey tepkiyle karşılandı. Ekim, Kasım her neyse de Aralık ve Ocak isimleri oldukça yadırgandı. Tarımla ilgili olduğu için Ekim hemen oturdu, Kasım da ona uygundu fakat eski ay isimlerine alışık olanlara Aralık biraz komik geliyordu. Hatta biz o zamanın gençleri bile alışıncaya kadar,

Osmanlı döneminde imparatorlukta kullanılan farklı sistemleri bir arada gösteren bir takvim yaprağı. Sol üst köşede Rumi takvimle 28 Temmuz 1338, sağ üst köşede Hicri takvimle 3 Zilhicce 1340, sol alt köşede Ortodoks kilisesinin kullandığı Jülyen takvimle Temmuz, sağ alt köşede 1925'ten sonra esas kabul edilen Gregoryen takvimine göre ve Fransızca olarak 28 Temmuz 1922 yazıyor. Ortadaki bantta Slav, Rumca takvimin altında Ermeni, en altta da İbrani takvimlerine göre de tarihler yer alıyor. Önceden Jülyen takvime uygun olarak hesaplanan Rumi takvim, 15 Şubat 1916'da 13 günü atlanarak 1 Mart 1333'te Gregoryen takvimle eşitlenmişti.

"Dur bakalım. Aralık hangi aydı?" diye içimizden eski ayları sayar ve "Ha, üçüncüsü Aralık'tı" diye bir hesap yapardık. Artık biz de alıştık ve şikâyet edecek nesil de zaten tükendi gitti. Hakikaten pek de ağdalı ay isimlerimiz varmış.

Demek takvim değişikliğiyle ilgili çalışmalar 1926'dan 1945'e kadar sürüp gitmiş. Dil devriminde doğrudan, Takvim devrimindeyse dolaylı bir rol oynayan Türk Dil Kurumu'na ve kardeşi Tarih Kurumu'na karşı güçler sinsi uğraşlarını pes etmeden sürdürdüler. Bu iki devrimci kuruma saldıra saldıra, 1983 yılında bu

1355 Hicrî Zilkade 7 — 1352 Rumî 2 nci Kânun 7

Yıl 1937 Ay 1 Gün 20 Kasım 74

2 nci Kânun

20

Vasatî sa. da.	Vakıt	Esasî sa. da.
7 22	Güneş	2 12
12 25	Öğle	7 15
14 55	İkindi	9 45
17 10	Akşam	12 00
18 45	Yatsı	1 36
5 37	İmsak	12 28

Çarşamba

Teşkilatı esasiyenin kabulü 1921

Saatli Maarif Takvimi

1937 yılına ait bir takvim yaprağı.

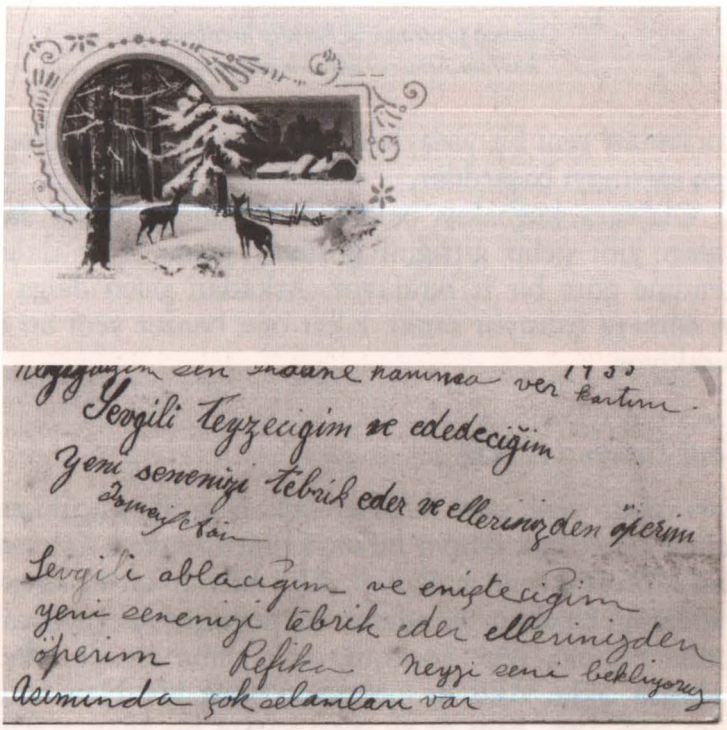

Sevgili teyzeciğim ve edeciğim
Yeni senenizi tebrik eder ve ellerinizden öperim
İsmail Arar
Sevgili ablacığım ve eniştecığım
yeni senenizi tebrik eder ellerinizden
öperim Refika Neyzi seni bekliyoruz
Aramızda çok selamları var

Yeni takvimin benimsenmesinden sonra, 1933 yılında Refika Arar ve oğlu İsmail'in Nezihe Neyzi'ye yolladıkları yılbaşı tebriki.

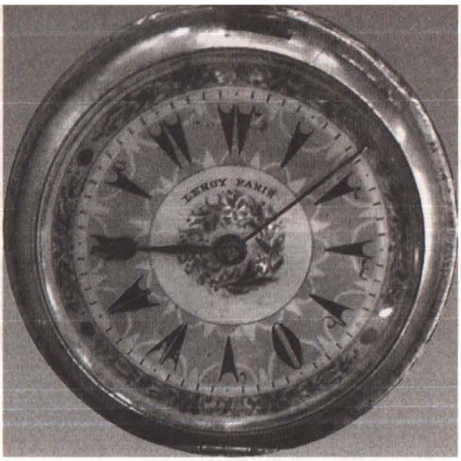

Osmanlı piyasası için Paris'te üretilmiş kadranı Arap rakamlı bir cep saati

kurumları yeni bir yasayla baştan tanımlayarak, temelden sarsmayı başardılar.

Olaylara kuşbakışı bakınca devrimlerin deniz dalgaları gibi gelip gittiğini görüyor insan. Her dalga kendine göre bir iz bırakıyor. Arkadan gelen dalga o izi silmeye çalışıyor sanki, fakat ona benzer yeni bir iz bırakıyor.

Saat Devrimi (1926)

Eski saat, yeni saat laflarını çok işitirdik küçükken. Şimdi ancak çok dindar birkaç kişiden başkası kalmadı herhalde eski saati kullanan. Âkif Efendi vardı, kayınvalidemin emektar bir adamı. Bir dönem evde çalışacak kadın bulmak iyice zorlaştığı için, daha ziyade erkek bulunur oldu. Âkif de onlardan birisi idi. Hem aşçı, hem bahçıvan, hem de ev işleri yapan bu adamcağızın saati eski saate göre ayarlı idi. 1980'lerde eski saat kullanan bir kişi olarak ancak onu biliyorum.

Aralık 1925'te ezani saat dediğimiz zaman ayarı, bugün kullandığımız ve günü 24 saate bölen usulle değiştirildi. Eski saate göre, güneşin batımı gece yarısı kabul edilir, saatler her gün buna göre yeniden ayarlanırdı. Şimdi yalnızca namaz saatleri ve dini bayramlar eski takvim ve saat üzerine devam ediyor, iş hayatında ve gündelik hayatta artık hepimiz saati aynı düşünüyoruz. Eski saati hep güneşe göre ayarlamak gerektiği için, daha külfetli olan bu zaman ayarlamasını çabuk unuttuk ve kimse çıkıp da, "Ah nerede o eski saat?" demedi.

İlk Heykeller

Dinimize aykırı olduğu için ve geleneğimizde de yeri olmadığından Türkiye'de 1926'ya kadar hiçbir insanın heykeli veya büstü kamuya açık yerlere dikilmemiştir. İlk olarak laik bir devlet reisi olan Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Ekim 1926'da Sarayburnu'na bir heykeli dikildi. Aynı sıralarda Taksim Meydanı'nda heykel hazırlıkları başladı.

Ben bu heykeli bir tahta perdeyle çevrili olarak hatırlarım. Bizim oturduğumuz ev yüksekte olduğu için, yapılmakta olan heykeli seyrederdik. Taksim Cumhuriyet Anıtı 8 Ağustos 1928'de açıldı. O yıllarda bu tip bir heykel yapacak sanatçımız olmadığından İtalyan Pietro Canonica davet edilmiş ve bu heykel 16.500 sterline yaptırılmış. Para halktan toplanmış ve heykel 18 ay gibi kısa bir sürede tamamlanmış. İlk projede heykel büyük bir havuzun içine oturtulacakmış, bunun maliyeti çok yüksek görülmüş ve bugünkü halinde karar kılınmış. 11 metre boyundaki anıtın bir yüzünde 30 Ağustos Zaferi canlandırılmış. Burada Atatürk'ün Kocatepe'deki görüntüsü yer almaktadır. Anıtın Beyoğlu'na bakan yönü ise Türkiye Cumhuriyeti'ni simgelemektedir. Anıtın diğer iki dar yüzünde ise biri savaş, diğeri barış bayrağı tutan iki asker heykeli bulunmaktadır. Ben bu satırları yazarken, mermerleri yerinden oynamış, bazı parçaları düşmüş ve iyi bir onarım beklemekteydi. Bu heykel, yapıldığı

İlk Atatürk heykellerinden, 1927'de Ankara'da Atatürk Bulvarı üzerinde Sıhhiye'ye dikilen Zafer Anıtı.

zaman etrafta büyük binalar olmadığından heybetli gözüküyordu. Neyse Taksim Meydanı genişçe olduğu için pek sıkışık bir durumda kalmadı. Taksim'den bir yıl önce açılan Ankara-Ulus'taki Zafer Anıtı ise, devasa binalar arasında adeta kaybolmuş durumda.

Genellikle bir insan ölmeden heykeli yapılmaz, fakat Atatürk'ün durumu özeldi. Heykel bize yabancıydı, ancak art arda devrimlerin yapıldığı bir dönemde heykel de kültürümüze girebilirdi. İşe, ülkenin kurtarıcısının heykellerinin yapılmasıyla başlandı tabii olarak. Aslında bu Türkiye tarihinde çok önemli bir aşamadır; dinsizlikle, putperestlikle özdeş tutulan heykeli şehirlerimizin meydanlarına dikmeye başlayabilmişiz. Bir süre sonra da ülkenin her şehri bir nevi yarışa girdi, bir Atatürk heykeli yaptırabilmek için. Yavaş yavaş Anadolu'nun birçok yerine Atatürk'ün ve diğer büyük-

lerimizin heykelleri dikilmeye başlandı. Bakınız, 25 Mayıs 1934 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin bir haberinde ne yazıyor:

> Akdeniz Kıyısında İlk Gazi Heykeli
>
> Gazi hazretlerinin Samsun'a ayak bastıkları günün yıl dönümü olan 19 Mayıs'ta, Silifke'de Gazi heykelinin resmi küşadı yapılmıştır. Beş metre irtifaında olan bu heykelde Gazi Hz. askeri üniformaları ile kılıca dayanmış, yüzü Akdeniz'e müteveccih olarak görünmektedir. Heykel, Kenan Ali bey tarafından ve kendi dökümhanesinde dökülmüştür. Heykelin hususiyeti Akdeniz sahillerimizde ilk defa dikilen bir abide olmasıdır. Gazi heykelinin dikilmesi münasebetiyle Silifke'de büyük bir merasim ve tezahürat yapılmış, heykelin küşadında bizzat hazır bulunan sanatkâr Kenan Ali bey de bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik almıştır.

Henüz Soyadı Kanunu çıkmamış, Gazi Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı henüz verilmemiş. Ancak "Gazi" deyince kimin kastedildiği anlaşılıyor. Silifke'de on yıl öncesine göre mühim bir ilerleme var. Heykeli bir yabancı sanatçı değil, bir Türk yapıp kendi dökümhanesinde dökebilmiş. Dikkat edilecek diğer bir husus, Atatürk'ün açılış törenine katılmayışı.

Heykellere saldırılar da Atatürk devrimlerine yapılan karşı hareketler arasında sayılabilir. 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti döneminde ilk saldırı Yenişehir'deki Zafer Abidesi'ne yapılmıştı. Anıta çekiçle saldıran biri, Atatürk'ün kılıcı tutan eline ve heykelin çeşitli yerlerine darbeler indirmişti. Saldırgan yakalandı mı, bulunamadı mı anımsamıyorum. Önemli olan, ülkemizde 1950'lerde bile Atatürk'e ve heykellerine el kaldıracak insanların olmasıydı. Heykellere saldıranların haberleri bir dönem duyulurdu, neyse ki bu giderek

azaldı. Saldırılar fiziki olmaktan çıktı, ama bitmedi. Öte yandan, estetik düzeyleri her zaman tatmin edici olmasa da artık pek çok şehrimizde birden çok heykel var.

Bir buruk heykel öyküsü, İsmet İnönü'ye aittir. Tek parti döneminde Taksim Gezisi'ne adı verilen İnönü'nün, Gezi'nin meydana bakan terasında at üstünde bir heykelinin dikilmesine karar verildi 1940'lı yıllarda. Heykelin kaidesi yapıldı, yan yüzüne de Atatürk'ün İsmet Paşa hakkında söyledikleri yazıldı. Heykel hazırlanmış, fakat yerine dikilememişti. 1950 seçimlerinde CHP iktidarı kaybetti ve ondan sonra İnönü bir türlü eskisi gibi tek başına iktidara gelemedi. Heykeli de belediyenin depolarında kaldı. Unutulmuştu adeta, pek az kişi biliyordu heykelin nerede olduğunu. Sonunda 1983 yılında, kaide Taksim'den İnönü'nün Maçka'daki evinin önünde bulunan parka taşındı ve heykel yerine yerleştirildi. İsmet Paşa'nın heykeli şehrin pek işlek olmayan, fakat güzel bir yerine dikilmiş oldu.

Heykellerin çilesi bununla bitmedi. 1973'te Cumhuriyet'in 50. yılı dolayısıyla İstanbul'un pek çok yerine, bazıları figüratif olmayan heykeller dikildi. Tophane'ye, yıllarca Almanya'ya giden işçilerin gelip geçtiği İş ve İşçi Bulma Kurumu binasına bitişik, yola bakan parka yine betondan bir işçi heykeli dikildi. Bir başkası da Karaköy meydanındaydı, adı da "Güzel İstanbul"du. Şehri simgeleyen, oturur pozisyonda beton döküm, insan boyutundan 1,5 ya da 2 kat büyük bir çıplak kadın figürüydü. Ortalık birbirine girdi. Tutucu basın bu heykelin çirkinliğini, müstehcenliğini vurguladı durdu. Heykellere saldıranlar, orasını burasını kıran ve boyayanlar oldu. Sonunda "Güzel İstanbul" heykeli Yıldız Parkı'nın görünmez bir köşesine kaldırıldı. İşçi heykeli de sık sık tahrip edilip arada bir onarıldıysa da, çoğu zaman kırık dökük halde kaldı.

1984'te Anavatan Partisi iktidarı başlar başlamaz Ankara'dan beklenmedik bir haber çıktı. Sıhhiye'deki Hitit anıtı kaldırılacak; Lozan Meydanı, Malazgirt Meydanı olacak ve Abdi İpekçi Parkı'nın adı değiştirilecekti. Gene bir heykel meselesi ortaya atılmıştı. Bu heykelin dikilmesi de zamanında epey badireli olmuştu. Hitit anıtı müzedeki bir Hitit aleminin büyütülmüş kopyası idi. Nedense bazı çevreler heykel devrimine bir türlü alışamadı ve bu durum benim bu satırları yazdığım 1984'te bile bir şekilde sürüp gidiyor.

Ölçü ve Tartı Devrimi (1931)

26 Mart 1931'de eski ölçü ve tartı birimlerinden, metrik sisteme geçildi. Ülkede pek çok uzunluk, ağırlık, hacim, yüzölçümü birimleri vardı. Sözgelimi, su için *masura* diye bir birim vardı. Kanlıca'daki yalının iki masura suyu vardı. Bu, su yolu yapılırken tapuya işlenen bir birimdi ve o arazi bu miktarda suyu artık bedava alırdı.

Osmanlı İmparatorluğu boyunca, 500 yıl kullanılan ve alışılan bu ölçüleri birden bırakmak kolay olmadı. Zaten ihtiyacı karşılayacak miktarda ölçü ve tartı aleti yoktu. Onun için kanunun uygulanması 31 Aralık 1933'e kadar uzatıldı. Satıcılar da güçlük çekmeye başladılar. Örneğin, bir kap alır, arka kapıya çıkar, tahin pekmezciden 5 kuruşluk tahin, 5 kuruşluk pekmez alırdık. Adam tasın darasını taşlarla denk getirir, elindeki iki kefeli el terazisiyle de ne kadar tahin ve ne kadar pekmez koyacağını dirhemleriyle ayarlardı. Gram çıkınca, tabii dirhemden dönüştürme meselesi yüzünden iş karıştı. Hükümet bu işleri kolaylaştırmak için dönüşüm cetvelleri bastırmıştı.

Bu ağırlık ve uzunluk ölçüleri o kadar uzun yıllar kullanılmış ki, artık lisanımıza deyim olarak girmişler. Örneğin, "Bir arpa boyu yol gitmiş" yahut "Fersah fersah yol almış" gibi. Hâlâ, bahçemiz kaç dönüm, diye konuşuluyor. Şimdi dönüm genellikle 1000 m^2 karşılığı kullanılsa da, eskiden böyle değilmiş. Eski Osmanlı

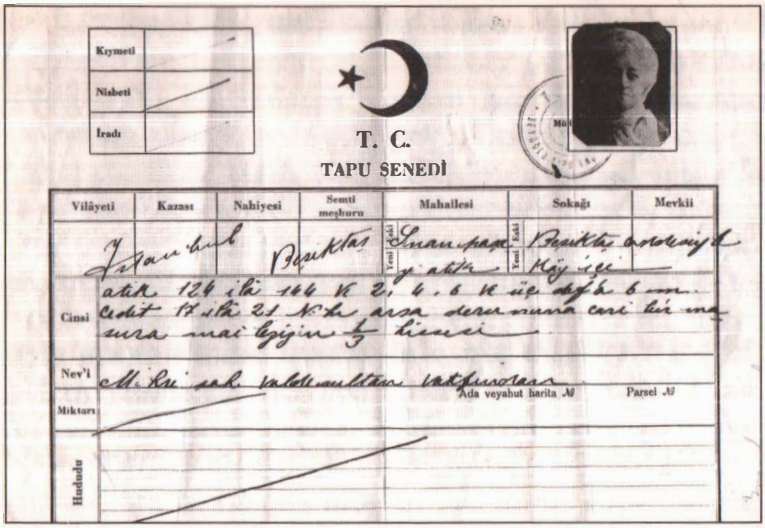
Kıymeti
Nisbeti
İradı
T. C.
TAPU SENEDİ
Vilâyeti | Kazası | Nahiyesi | Semti meşhuru | Mahallesi | Sokağı | Mevkii
Cinsi
Nev'i
Miktarı
Ada veyahut harita No
Parsel No
Hududu

Leyla Hanım'ın Beşiktaş'taki konağının tapusundaki "bir masura ma-i lezizin [leziz suyun] 1/3 hissesi" kaydı.

ölçülerinden bazıları ve metrik sistemdeki karşılıkları şöyle:

Ağırlık ölçüleri	
Okka (kiyye olarak da kullanılırdı)	1.282 gram
Şinik	2.500 gram
Dirhem	3,2 gram
Balya	205 kilo
Çeki (odunculukta kullanılırdı)	250 kilo
Uzunluk ölçüleri	
Arşın (kumaşta kullanılırdı)	68 santim
Ayak	34 santim
Fersah	5.685 metre
Kadem	37,5 santim
Alan ölçüleri	
Dönüm (cedid dönüm denirdi)	2.500 metrekare
Büyük dönüm	2.720 metrekare
Atık dönüm	916,6 metrekare

Daha birçok karışık ölçü birimi vardı. Adları kolaylıkla karıştırılabilecek bu alan ölçüleri, bilhassa arazi anlaşmazlıklarına sebep olurdu. Belki hâlâ birçok dava bu yüzden sürüp gitmektedir.

Okkadan kiloya

Bu ölçü ve tartı devrimi çerçevesinde okka ve onun küçük birimi olan dirhem kaldırıldı. Küsuratlı sayılarla birbirine dönüştürülen eski birimler yerine onluk sistem çok daha kolaydı. Henüz sanayileşmemiş bir ülke olduğumuz için bu değişim pek zor olmadı.

Bu değişiklik öncelikle esnafın işine geldi. Örneğin okkası 10 kuruş olan üzümün kilosu 12 kuruş oldu. Bir okka 1282 gram gelir. Sessizce yapılan bu yüzde 20 zam fena bir şey değildir esnaf için.

Bir okka 400 dirhemdi. Bir okka ekmek 1200 gramlık kocaman, bereketli bir somundu. İhtiyarlar, "Okka gitti ekmeğin bereketi kalmadı" diye hayıflanırlardı. Bir de tartı işlerini yeni öğrenenler epey zorluk çektiler. Örneğin, dadım Hediye, okkanın 400 dirhem olduğunu yeni öğrenmişti. Bu gibi bilgileri annem veya teyzem, Hediye'ye öğretirlerdi. İşin ayrıntısını öğrenirken okkadan kiloya geçiş ona çok zor gelmişti. Tam 1 okka 400 dirhemdir diye ezberlemişken, durup dururken şimdi 1 kilo 1000 gram gelir, demek ters geliyordu. Bir taraftan diyorsunuz ki, okka kilodan ağır, bir taraftan da kilo 1000 gram geliyor? 1000 daha büyük bir rakam, fakat 400 dirhemden daha hafif. "İşte canım bu gâvur işi" deyip izahını öyle yapmaya çalışırdı zavallı dadım. Bir dirhemin kaç gram geldiği hesabıysa onun için çok derinlere gitmek olurdu. Sorana "Artık o kadarını sorma" gibi bir cevap verebilirdi.

Neyse, yavaş yavaş herkes kiloya alıştı. Eski teraziler ve pirinç dirhemler antika oldu. Fakat bazı ağırlık

birimleri kaldı. Örneğin çeki hâlâ odun için kullanılıyor. Odunun fiyatı ton üzerinden konuşuluyor, tartısı tonla yapılıyor; ama insanlar çeki olarak odunu alıp satıyorlar. Başka birimler de köylerde kullanılıyordu. Örneğin batman, buğday alışverişinde geçerli idi. Bir batman, bir gaz tenekesinin aldığı buğday miktarı idi.

Anglo-Sakson kökenli ülkeler, bir türlü *pound*'lu karmaşık ölçü sisteminden vazgeçemediler. İngilizler 1971'de paralarını onlu sisteme geçirmeye başlayıp bunu on yıl içinde ancak benimseyebildiler. Ancak ne Birleşik Amerika, ne İngiltere ağırlık birimi olarak kullandıkları *pound*'u bırakamadılar. Tartı ve terazi ayarları herhalde uzun zamandır sanayileşmiş bu ülkeler için yapılması o kadar zor bir devrim olacak ki, hesaplamalarda sağladığı tüm rahatlığa rağmen metrik ölçü birimlerine geçemiyorlar.

Kadın Hakları (1934)

Atatürk, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin halkına, "Muasır medeniyetin üstüne çıkacağız" diyerek moral veriyordu. Bunun anlamı, başka ülkelerin ulaştığı gelişmişlik düzeyini geçeceğimiz idi. Bunu nasıl yapacaktık? Tarımda, endüstride pek çok Batı ülkesine göre gerilerdeydik. Yetişmiş eleman kadromuz çok kısıtlı idi. Ülke kendi ihtiyacını zar zor gideriyordu. Kapalı köy ekonomisi, o zaman az olan şehir nüfusunu bile besleyemiyordu. Sıtma, frengi, trahom gibi hastalıklar ülkeyi sarmıştı. Böyle bir ülkede, "Başka ülkelerin hayat seviyesini geçeceğiz" diyebilmek ancak çok cesur atılımlar yapacak bir kişinin işi idi.

Nitekim Türkiye, Atatürk döneminde birçok dünya ülkesinin kadınlara tanımadığı hakları birkaç yıl içinde vatandaşlarına kazandırıyordu. Daha İsviçre'de, Fransa'da, Belçika'da, İtalya'da, Arjantin'de, Çin'de, Japonya'da kadınların seçme ve seçilme hakkı olmadığı yıllarda, 5 Aralık 1934 tarihinde Anayasa'ya şu madde ilave ediliyordu:

> 22 yaşını bitiren kadın erkek her Türk, mebus seçme hakkını haizdir.
>
> 30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk, mebus seçilebilir.

1935'te yapılan seçimlerde 18 kadın milletvekili seçilmişti. O yıldan sonra kadın milletvekili sayısı hiç-

Aile büyüklerinden birinin peçeli fotoğrafı.

bir zaman bu kadar yüksek olmadı. Demokrasi bize büyük oranda tepeden inme gelmiştir. Kadın hakları için de durum çok farklı olmadı. Kadınlar birleşip bir mücadele vererek seçilme hakkını kazanmadılar. Atatürk toplumumuzda kadının durumunu görüyordu. Eski durumda ülkenin yarısı kafes ve peçe arkasında karanlıkta yaşamaya mahkûmdu; hiçbir söz hakkı yoktu. Ailemden biliyorum:

Anneannem 14 yaşında dedemle evlendirilmiş. Hikâyesi şöyle. Anneannemin babası Sırrı Paşa Diyarbakır'da valiyken, sonradan dedem olacak Mehmet Ali Ayni bey, onun yanında mektupçu olarak çalışıyormuş. Sırrı Paşa mektupçusunu kızıyla evlendirmek istemiş. Büyük kızı Nezihe teyzem o zaman 17-18 yaşlarında. Fakat Leyla Hanım Sırrı Paşa'nın ikinci eş alması üzerine kızlarla birlikte İstanbul'da kalıp Diyarbakır'a gitmeyerek eşinden ayrı yaşamaya başlamış. Tam o sıralarda Nezihe teyzemi isteyenler olmuş ve sonunda söz kesilmiş. Leyla Hanım'ın büyük kızlarını başkasıyla evlendireceğini duyan Sırrı Paşa da, Mehmet Ali Ayni'ye küçük kızını vermiş. Zavallı anneannem daha çocuk yaşında bir aceleyle dedemle evlendirilmiş...

Dadım Hediye üç yaşında iken, babası onu Yanya'ya getirip vali beyin konağına satmış. Satış belgesi elime geçti, tercümesini yaptım, fakat bu satırları yazarken bulamadım. Yoksa bu kitaba onu da ilave etmek isterdim. "Şu ve şu kimselerin huzurunda, şu kadar kuruşa Hediye'yi sattım" diye de bir senet düzenlenmiş.

İşte kadın hakları 20. yüzyıl başlarında bu durumda iken, Atatürk kadınlara eşit haklar tanınmasını sağlamış. Kanunların değiştirilip eşitlik sağlanması kısa bir süreye sığdırılmış: 1925'lerden başlayıp 1938'de tamamlanmış bir süreç. Tabii bundan evvel de bir birikim ve hazırlık var. Kadınlar için ilkokulların açıldığı Abdülhamid'in istibdat döneminden sonra Meşrutiyet döneminde hürriyetler artırılmış, eşitlik konusunda önemli adımlar atılmış. Ancak 1909'da Trablusgarp'ta başlayıp neredeyse aralıksız olarak 1922'ye kadar süren savaşlar sırasında pek çok başka toplumsal konu gibi, bu konular da sürüncemede kalmış. Cumhuriyet'le de yeni bir devir başlamış.

Atatürk döneminde Medeni Kanun'un kabulü, Hanefi İslam fıkhının bir derlemesi olan Mecelle'nin

kaldırılması, Borçlar Kanunu başta olmak üzere pek çok kanunun yürürlüğe konulması bir yönüyle dini bir reformdu; hukuk alanından dinin tamamen çıkartılmasıydı. İşte kadın hakları da bu din reformunun bir uzantısıdır. Bilerek veya bilmeyerek Atatürk'e düşmanlığın nedenlerinin başlıcalarından biri budur. Sonuçta kadınlar esaretten hürriyete geçiyordu.

Ancak tüm bu devrimleri yeni kuşaklara anlatmak için 1934'te ilk kez üniversite düzeyinde "İnkılap dersleri" konuyor. Değişen düzeni, neyin nasıl ve niçin değiştiğini gençlere anlatmak için "Türk İnkılabı Tarihi" başlığıyla dersler başlatılıyor; üniversitelerde ve diğer yüksek okullarda son sınıf öğrencisine devam mecburiyeti olan dersler arasına konuluyor. Bu dersleri Maarif Bakanlığı tespit ediyor. Ayrıca ilim dersleri gibi ciddi olarak okutulması için de sıkı tamimler gönderiliyor. Buna isterseniz beyin yıkamak deyin. Kadın haklarının tanınmasının da aralarında olduğu toplumsal ve siyasal değişiklikleri bu kadar kısa süre içinde yapabilmek için, olabilecek en iyi, belki de tek çare...

1984 yılında, kadın haklarının tanınmasından 50 yıl sonra hâlâ bunun kavgası yapılıyor. Elli yılda en azından iki kuşak yetişti, fakat şehir ve köy nüfusu arasında elde edilen hakların değerlendirilmesi yönünden çok farklılıklar var. Kırsal alanda, hatta İstanbul'un burnunun dibindeki gecekondularda bu tür hakların ne demek olduğunu bilmeyen pek çok insanımız var. İletişim ve haberleşme araçları geliştikçe bu konular daha iyi anlaşılacak ve tartışılacak. Kadının ekonomik bağımlılığı da politik bağımlılık getiriyor. Her iki yönden de kadının durumu şehirlerde gittikçe iyileşmektedir. Köylerde kadın haklarından ne kadar bahsedilebilir bilmiyorum.

Kadın haklarının uygulanmasını Kızıltoprak'ta gözlerimizle gördük. Ankara'da kanunlar çıkıyordu,

Neyzilerin dadısı Hediye evlendiği yıllarda.

fakat bunun ülkeye yayılması ve uygulanması zaman alıyordu. 1934'ten sonra gene kaç tane ahretlik kız alındı Kızıltoprak'a. Osmanlı devrinde "satın alınmış" olan Hediye, âdetlere uygun biçimde düğün yapılarak ve çeyiz verilerek evlendirildi. Artık yaşı 30'a yaklaştığı için anneannem münasip bir kısmet buldu. Bu çerçevede Bakırköy'e bir aileye gidildi. Nedense beni de götürmüştü; belki de dadımı çok sevdiğim için.

Bakırköy hakikaten bir köy gibi idi, Sirkeci'den trenle gidilirdi. Ufak bir ahşap eve gittik, dar sokaklar arasından geçerek. Anneannem herhalde evin sahibi olan hanımla bir şeyler konuştu. Büyüklere kahve bana da lokum ve su ikram edildi. Ondan sonra döndük. Bir zaman önce tanımadığım kimseler Kızıltoprak'a dadım için görücü gelmişlerdi. Anneannem de iade-i ziyarette bulunmuş. Sonunda Hediye, Demiryolları'nda eczacı olan Hikmet Bey ile evlendi ve Eskişehir'e yerleştiler.

Sırrı dayım Eskişehir'de Şeker Fabrikası'nda çalışıyordu ve beni davet etmişti. Bir yaz tatilinde dayıma gittim. Şeker Fabrikası'nı gezdirdi. Porsuk Nehri'nde kayıklar vardı ve nehrin kenarında bir evde oturuyordu dayım. Porsuk'ta kayıkla dolaştık. Bir gece de dadıma misafirliğe gittim. Arnavutluk'tan satın alınan küçük kız, ailenin bir parçası olmuştu ve hayat boyu da öyle kaldı.

Öbür evlatlıklar da sırası geldikçe evlendirildi. Evlatlığın maaşı olmazdı, boğaz tokluğuna evde yaşarlar ve her türlü ağır işi yaparlardı. Evin hanımları sokağa çıkınca arkalarından yürürler ve çanta ile şemsiyesini taşırlardı. Sonra bu âdet değişti. Annem ve teyzem peşlerinde evlatlık götürmezlerdi sokağa çıkarlarken, fakat anneannem hiçbir zaman yalnız çıkmazdı. Tren biletini bile bahçıvan alır, anneannemi trene bindirinceye kadar istasyondan ayrılmazdı. Döneceği tren de bilinir, gene istasyondan karşılanırdı.

Çarşaf devri kapanmıştı, annem çarşaf giyen son nesil olmuş. Gençken peçesiz sokağa çıkamazmış. Halbuki ileri yıllarda komşu kızları bize gelir, biz de onlara giderdik. Babam hep bize takılırdı, "Annem beni çok erken doğurmuş" der dururdu, Allah rahmet eylesin hepsine...

Soyadı Devrimi (1934)

Tam 50 yıl olmuş soyadı alalı. Peki ondan evvel nasıldı? Herkesin bir ismi vardı, fakat soyadı diye bir düşünce yoktu. Örneğin benim ismim Nezih Halim'di. Saint Joseph palmareslerinde öğrencilerin durumları yıllık olarak yer alırdı. Hıristiyanların soy isimleri vardı, fakat Müslümanların hepsi ya babasının yahut dedesinin ismi ile anılırdı.

Telefon defterleri bile ilk isim üzerinden yazılırdı. Küçük kardeşim Ali Muzaffer'di, her nedense ona babamın adı verilmiş. Annem Nezihe Mehmet Ali imiş evleninceye kadar, sonra Nezihe Muzaffer olmuş. Bu kanundan evvelki isim durumumuzu hatırlarsak devrimin sosyal ve medeni bir nizama getirdiğini görürüz. Eskiden bazı ailelerin filanoğulları şeklinde, adları vardı. Bu lakaplar imzada, nüfus kayıtlarında kullanılmazdı. İmza genellikle tek isim olarak atılırdı. Kayıtlarda görürüz "Garp Cephesi Kumandanı İsmet" diye geçer.

Tarihi şahsiyetlerimizin bile aile mensuplarını takip etmek bu yüzden olanaksızdır. İsim benzerliği yüzünden birbiriyle karıştırılan paşalar vardır. Bu belirsizlikten kurtulmak için rütbelerini, memuriyetlerini, aşiret isimlerini soyadı gibi kullananlar vardı.

İşte bu ihtiyaçlar ve Batılılaşma için bir adım olarak bu devrim gerekliydi. 21 Haziran 1934 günü çıkarılan bir yasa ile herkesin bir soyadı alması gerekiyordu.

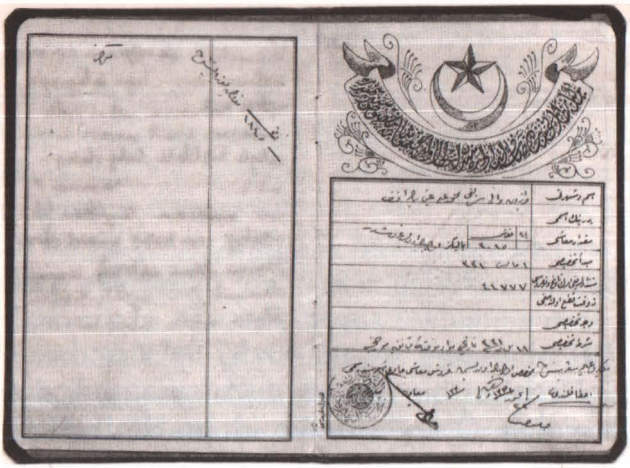

Mehmet Ali Ayni'nin Trabzon valisi olduğu dönemdeki kimlik belgesi.

Bu zorunlu bir kanundu ve soyadı almayanlara 10 liradan 50 liraya kadar hafif para cezası kesilecekti. Yalnız rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve millet isimleri ile umumi edeplere uymayan veya iğrenç, gülünç olan soyadları alınamazdı.

Bu nedenle bizim kuşağın nüfus kâğıtlarında soyadı sonradan ilave edilmiştir: "Bu nüfus cüzdanında adı ve hüviyeti yazılı olan Nezihe Halim, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak nüfus kütüğüne kayıtlıdır. Bu cüzdan Kızıltoprak Nüfus İdaresi'nden verilmiştir."onradan Nezihe silinmiş ve Nezih diye düzeltilmiş. Soyadı da Neyzi diye kaydedilmiş. Bu Neyzi soyadının öyküsünü kardeşim Ali uzun uzun *Meyzi ile Neyzi* isimli kitabında anlatır. Burada özet olarak vereceğim.

Babam, soyadı çıkınca eski ismini devam ettirmek istiyor ve memura gidip Halim olsun diyor. Memur bunun Arapça olduğunu ve yeni bir isim bulmasını söylüyor. Babam ısrar etse de, imkân yok, olmuyor. Annem babama Muzaffer yerine Meyzi dermiş, o da

Mehmet Ali Ayni'nin Soyadı Devrimi'nden sonraki memur kimlik belgesi.

anneme Nezihe yerine Neyzi dermiş. İşte annem ve babam birbirlerine ikram olarak Meyzi alalım, Neyzi alalım diye konuşuyorlar. Babam da gene memura gidip, Neyzi alacağız diyor. Memur ne demek olduğunu sorunca, "Atilla'nın büyük babası" diyor. "Haaa!" diyor memur, "Herhalde kayınpeder bulmuştur". Memur, dedem Mehmet Ali Ayni Bey'i tanıyormuş. Babam da artık üstelemiyor ve eve dönüp hikâyeyi anlatıyor. Meşhur Kızıltoprak hikâyelerinden biri olmuştu bu. Ne zaman acayip bir isimden bahsolunsa, "Herhalde Mehmet Ali Bey bulmuştur" der gülüşürdük.

Soyadı almak tabiatıyla hafife alınacak bir iş değildi, ama o devirde pek çok garip hikâyeler çıkmıştı. Birçok kişi işin içinden çıkamıyor ve memurlar onlara isim takıveriyorlardı. Bir de tabii devlet büyükleri vardı. Gazi Mustafa Kemal ne soyadı alacaktı? İsmet Paşa'ya nasıl bir soyadı gerekli idi? O devrin güncel konusu halini almıştı soyadı meselesi. Arap etkisinden çıkma çabalarından biri de bu soyadı devriminin altında yatan psikolojik etkenlerden biri idi. Osmanlı dönemi

artık iyice kapanıyor, lakaplardan sonra isimlere de yeni bir yön geliyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri Recep Peker bir taraftan, Türk Dil Kurumu Başkanı Saffet Arıkan diğer taraftan, Gazi Paşa'ya münasip bir soyadı arıyorlardı. Saffet Arıkan bir konuşmasında "Atatürk" deyimini kullanmış ve bu isim Cumhuriyet'in kurucusu için uygun bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa da bu soyadını bir hatıra olarak benimsemişti, çünkü nasıl olsa kimseye bırakmayacaktı. Kardeşi dahi aynı soyadını almayacak, ancak "Atadan" soyadını alacaktı. Atatürk soyadı da başka kimseye verilmeyecekti. Bunun için bir kanun çıktı ve başka hiç kimse bu soyadını alamadı (25 Kasım 1934). İsmet Paşa'ya da Atatürk, İnönü soyadını uygun bulmuştu. O da Türk'ün kaderini değiştiren iki muharebenin kumandanı olarak çarpıştığı yerin ismini soyadı olarak alıyordu.

Babam Ankara'dan her gelişinde hikâyeler anlatırdı. Artık hangi muzip çıkarırdı bilmiyorum, fakat bir tanesine çok gülmüştük. İş Bankası Genel Müdürü Muammer Bey için güya Atatürk "İşer" diye bir soyadı önermiş. Başka manaya da çekilebileceğinden bunu değiştirip "Eriş" yapmışlar ve Atatürk de kabul etmiş.

Aynı aileden kardeşler de başka başka isimler aldılar. Örneğin Leyla Hanım kendine uygun olarak Saz aldı. Oğullarından biri Tek, biri de Bel oldu. Nüfus memuru Ayni'yi kabul etmiş, onun için dedemin ismi gene Mehmet Ali Ayni kaldı. Böylece ailede pek çok soyadı oldu. Bir zaman pek alışılamadı bu soyadlarına. Gene herkes kendi bildiği ismi kullandı. Hatta bana hâlâ Saint Joseph'ten eski arkadaşlar Halim derler. Çünkü o zaman papazlar öğrencileri ilk ismi ile çağırmazdı. Şimdi hatıra olarak H. harfini ikinci isim olarak kullanıyorum. Çok kişi anlamıyor nedir bu "H." diye. Ama bir taraftan da Halim diyenler azalıyor.

Unvanların kaldırılması: Bay ve Bayan

Kızıltoprak'ta herkesin bir lakabı vardı, hiç kimse ismiyle çağrılmazdı. Ancak biz çocuklar büyüklerimizce ismimizle çağrılırdık. Fakat gene her çocuğun bir ev ismi vardı. Örneğin benim adım Kukuş. Hatta babam, ben Amerika'dayken bana mektup yazarken bile "Sevgili Kukuşçuğum" diye yazardı.

Dedem: Büyükbey
Anneannem: Büyükhanım
Babam: Beyefendi veya damat bey
Annem: Büyük küçükhanım
Teyzem: Küçük küçükhanım
Dayım: Küçükbey
Leyla Hanım: Büyük büyükhanım

Sonraları biz de büyüdük ve "küçükbey" olduk, hizmetçi, bahçıvan aşçılar için. Eşlerimiz de "küçükhanım" oldular.

Komşuların da hepsine isimlerinden sonra ya hanım ya bey veya beyefendi denirdi. Bana Kuran kursuna gelen Zekeriya hocaya "Hocaefendi" denirdi. Mahallenin imamı idi ve hiç ismi söylenmezdi.

1934 yılında çıkan bir kanunla bütün lakaplar kaldırıldı. Tabii bizim evde bir şey değişmedi. Gene herkes ölünceye kadar nasıl çağrıldı ise, öyle çağrıldı. Hatta öldükten sonra bile kendilerinden bahsederken büyükbey, büyükhanım diye bahsedilirdi. Yalnız mektup zarfı yazarken zoraki olarak ve utanarak zarfa "Bay" veya "Bayan" yazılırdı. Biraz hürmetsizlik olurdu anneanneme durup dururken "Bayan Feride" demek. Leyla Hanım'a "Bayan Leyla" demek veyahut Mehmet Ali Beyefendi'ye "Bay Mehmet Ali" demek, düşünülemezdi.

İsmet Paşa'ya ve Fevzi Paşa'ya da General Fevzi demek saygısızlık gibi geliyordu. General İsmet de denemezdi. Neyse iki yıl sonra Soyadı Kanunu çıkınca başka bir "anlam" içinde bu bay ve bayan, general gibi kelimeler daha rahat kullanılır oldu.

Bir ara bay ve bayan kelimeleri azarlamak ve hakaret etmek için kullanıldı. Örneğin tramvayda çocuğuna bilet almak istemeyen bir kadına biletçi, "Bayan, bayan" diye bağırır oldu. Veyahut vapurda ayağınıza basan adama, "Bayım dikkat edin" derdiniz. Yani siz hanım değil, bey değilsiniz, ancak bay veya bayansınız! Bunu da kendimize uydurduk. Şimdi bir de "sayın" tutturduk. Zarfın üstüne sadece "bay" yazmıyoruz, mutlaka "Sayın Bay ve Bayan" oluyor. Eski unvanların kanunla kaldırılması şeklen oluyor, fakat hürmet ifade etmek isteyince insanlar bir şeyler buluyorlar.

Ağa, hacı, molla gibi kelimeler yavaş yavaş siliniyor, örneğin molla neredeyse hiç kullanılmıyor. Şimdi ancak İran'daki din ve yönetici karışımı görev yapanlara molla deniyor. Kızıltoprak'ta ağa kelimesi bahçıvanlar için kullanılan bir lakaptı. Örneğin Mahmut Ağa, Ali Ağa, Süleyman Ağa denirdi bahçıvanlara. Aşçılara da aşçıbaşı denirdi. Gerçi artık yamakları yoktu, fakat gene âdet yerini bulsun diye aşçıbaşı olarak anılırlardı.

Şimdi yalnız şeyh kelimesi Doğu'da bölgesel liderler için kullanılıyor. Resmi bir sıfat olmamakla beraber, eskiden kalma bir alışkanlık var. O bölgenin şeyhi kim ise şeyhlik oğluna geçiyor. Şeyh hangi partiden olursa onun bölgesi ona rey veriyor. O şeyh gene "postnişin" sayılıyor ve hürmet ediliyor. Ayrıca bir vergi tahsil etmiyor, ama arazi ona ait olduğu için köylüler yarıcı gibi çalışıyor.

1934'ten beri eski unvanlar kaldırıldı, ama ülkede toprak ağalığı duruyor, çünkü bunlar resmen verilmiş bir lakap veya unvan değildi. Yazılı hiçbir metne dayanmıyor. Belki o araziler üzerine tapu senetleri var fakat bu da tetkike değer bir konu. Bütün devrimlerde olduğu gibi eski tamamen silinemiyor, töreler devam ediyor. Bazı şeyler değişiyor, bazı şeyler değişemiyor. Bunlar uzman bilim adamlarının, sosyologların, antropologların incelemesi gereken konular.

Kabotaj Bayramı, 1 Temmuz 1934

Lozan'da geri alınan bir hakkımız da, limanlar arasında yolcu ve yük taşınmasının yalnız Türk bandıralı gemilere ait olmasıdır. Şimdi pek az kişinin hatırladığı bu hak meselesinin aslı çok önemlidir. Kabotaj hakkı denen bu konu, üzerinde fazla durulmayan bir bayramla kutlanır ve geçer: İstanbul Taksim'de ve Barbaros Anıtı önünde ve bazı liman şehirlerimizde merasimler yapılır. Bugün resmi tatil olmadığı için de pek bilinmez. Kimse birbirine, "1 Temmuz bayramın kutlu olsun" demez.

Osmanlı döneminde deniz taşımacılığı önemsenmediği için gemiciliğimiz gittikçe gerilemiş ve ecnebi gemileri bizim yük ve yolcumuzu taşır olmuş. Kapitülasyonlardan ötürü limanlarımıza da tam anlamıyla hâkim değilmişiz. Pek çok limanın işletmesi yabancı şirketlerdeymiş. Örneğin, İstanbul limanını Mişel Paşa adında bir Fransız'ın idaresindeki bir Fransız şirketi işletirmiş. Denizcilik Kurumu Genel Müdürlüğü binası ve Gümrükler Genel Müdürlüğü binası bu şirket tarafından yaptırılmış. Haydarpaşa garı ve mendireği ise Almanlar tarafından yaptırılmış ve kullanılmış.

Annemin bir anısı vardı ve bunu hiç unutmamışımdır. Dedem Yanya'ya vali tayin edildiği vakit, İstanbul'dan Preveze'ye bir Yunan gemisiyle gitmeye

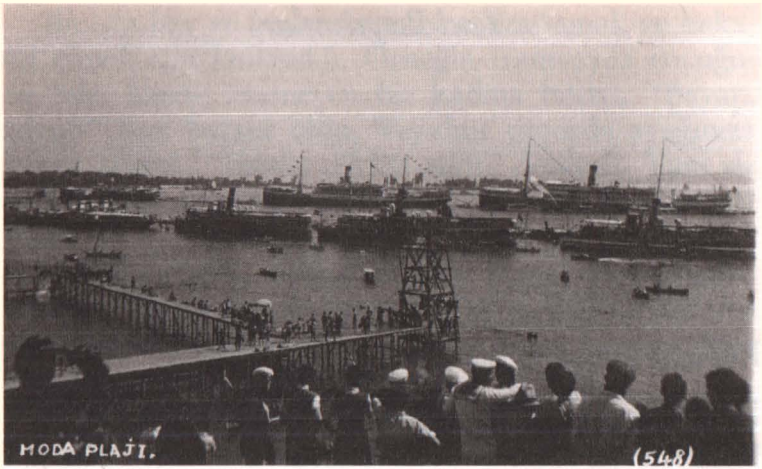

Moda koyunda 1 Temmuz 1934'teki Kabotaj Bayramı kutlamaları. Solda o zamanki adıyla "Moda Deniz Hamamı", açıkta üç yolcu gemisi, üç Şehir Hatları vapuru, bir yandan çarklı arabalı vapur, römorkörler ve sandallar görülüyor.

mecbur olmuşlar. Çıktıkları liman da, varacakları liman da Osmanlılara ait, fakat aralarında işleyen Osmanlı bandıralı tek bir gemi yok. Yolda yemek sırasında bir Yunanlı kalkmış ve Türkler aleyhinde bir konuşma yapmış. Hiç kimse müdahale edememiş. Bu hikâye bana çok tesir etmiştir. Nitekim Karadeniz limanlarında Yunan ve İtalyan gemileri; Akdeniz limanlarında, Mısır ile Beyrut, Kızıldeniz ve Basra Körfezi limanları arasında hep İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan gemileri bizim yük ve yolcularımızı taşırmış.

Bu kadar geniş bir ülkenin kendi şirketlerinin işlettiği ulaşım araçlarının olmaması düşünülemez. Birinci Dünya Harbi'ni, Kurtuluş Savaşı'nı yaşayanlar, savaş sırasında asker ya da malzeme sevkıyatı yapmak, onu bırakın, kaybedilen topraklardan yurda dönebilmek için yabancıların işlettiği vapurlara ya da trenlere nasıl mecbur kaldıklarını, kaptanların ya da makinistlerin bazen sudan bahanelerle nasıl çalışmayı reddettiğini

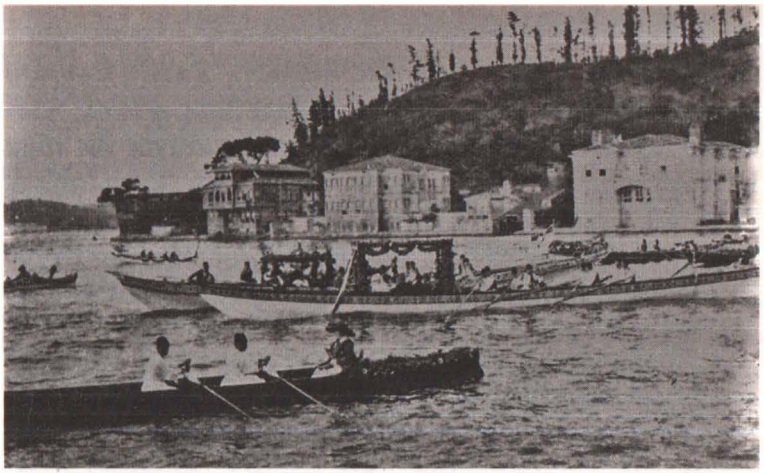

Denizde tekne geçitleriyle kutlanan unutulmuş bir bayramın anısı: Yusuf Razi Bey'in kamerasından Kanlıca körfezindeki Çiçek Bayramı kutlamaları.

hep anlatırlardı. Buna karşılık kurucuları ve personeli büyük oranda Osmanlılardan oluşan Şirket-i Hayriye'nin işgal İstanbul'undan Anadolu'ya nasıl silah ve insan kaçırdığı da hatırlanır.

Denizcilik, sadece yük ve yolcu taşımasından ibaret değildir. Fenerler idaresi de ayrıca bir iş sahası ve gelir kaynağıdır. Örneğin, Boğaziçi girişi imtiyazı İngilizlerin elindeymiş. Merkezleri Kilyos'ta bulunurmuş ve oradan Avrupa ve Anadolu fenerlerini idare ederlermiş. Bir de Karadeniz'de tam Boğaz'ın dışında bir fener gemisi demirli durumuş. Bu geminin direğindeki ışıkla gelen gemiler Boğaz'ın giriş yerini tayin edermiş. Telsiz olmadığı devirlerde az bir sis olsa Boğaz'ın girişinde yanılıp Kilyos'a veya Yön burnuna düşen gemi çok olurmuş. Buradan da gemi kurtarma işleri doğmuş. Bu imtiyazı da İngilizler almışlar. İşte bu, üzerinde pek durmadığımız 1 Temmuz Kabotaj Bayramı, bize ticari denizciliğimizi kazandırmış.

Gençlik ve Spor Bayramı, 19 Mayıs 1936

Eskiden 19 Mayıs bayram değildi. Zaten bayram deyince Kurban ve Şeker bayramları akla gelirdi. Sonradan 29 Ekim, Cumhuriyet Bayramı adıyla ilk milli bayram olarak kabul edildi ve candan kutlanmaya başlandı. Hatta 10. yıl büyük bir bayram havası içinde kutlandı: marşlar yazıldı, okullarda özel temsiller hazırlandı, görkemli resmigeçitler düzenlendi. Devrimlerin son hızla sürdüğü dönemlerde, 19 Mayıs henüz üstünde durulan bir gün değildi. 30 Ağustos Zafer Bayramı, 1 Temmuz Kabotaj Bayramı ile Birinci İnönü ve İkinci İnönü zaferlerinin yıldönümleri önemsenirdi.

19 Mayıs, Atatürk'ün hayatının son döneminde bayram olarak kabul edildi. Milli Mücadele'nin başlangıç noktası olduğu için herhalde. Atatürk Cumhuriyet'i 10. yıldönümünde gençliğe emanet etmişti. Gençliği ön plana çıkaracak, önemsetecek, büyüklerin yanında eziklikten kurtaracak bir ortamın yaratılması gerekiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan'daki açılışı, bir çocuk bayramı olarak kutlanmaya başlamıştı. Çocuklar valinin masasına oturtuluyor, resimler çekiliyordu. Gençlik için de bir gün lazımdı. İlk 19 Mayıs, 1936 yılında İdman Bayramı olarak kutlandı. Hazırlıkları görüyordum. Fenerbahçe Stadı o zamanlar çürük çarık tahta bir duvarla çevrili idi. Hatta arka taraf, Papazın Bağı dediğimiz yön, dikenli tel ve bir çitle sınırlandırılmıştı. Şimdi çevre yolu girişinde yüksek bir tribünün önüne set çektiği stadyumu görmek için, o zamanlar bir kestane ağacına tırmanmak kâfi idi.

Zühtü Paşa Kız Lisesi ile diğer ortaokul ve liseler orada toplanıp yürüyüş ve jimnastik hareketleri yapıyorlardı. 19 Mayıs günü birörnek üniformalarla sahaya çıktılar ve bando eşliğinde gösteriler yaptılar. Bu gösteriler, dürbünle dedemin üçüncü katındaki çalışma

odasından da seyredilebiliyordu. Bandonun sesi de geliyordu. Daha ne apartmanlar yükselmişti, ne de trafik patırtısı diye bir şey biliniyordu.

Bu gösteriler her yıl giderek bir öncekinden daha görkemli olmaya başladı. Ancak 20 Haziran 1938'de, 3466 sayılı kanunla, bu yeni İdman Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı olarak resmi tatiller arasına girdi. Sanki Atatürk tam ölümünden önce bu 19 Mayıs gününü gençliğe hatırlatmak istiyordu. Bu tarihten sonra her yıl yurdun her köşesinde bu bayram kutlandı.

Bu bayram günü de, Atatürk'ün devrimleri ve mirası gibi, farklı düşüncedeki yöneticiler tarafından gagalanmaya başlandı. Tutucu yöneticiler, öğrencilerin mayo ve kısa eteklik ile jimnastik gösterisi yapmalarına karşı çıkmaya başladılar. 1970'lerdeki anarşik olaylar sırasında da, muntazam gösteriler sabote edilir olmuştu.

Son olarak 1984'teki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerini televizyonda izledim. İlginçti. Her şehir kendi düşüncesine göre bir üniforma geliştirmiş: Ankara'da gayet uzun eteklik ve kapalı bir giyim, İstanbul'da gene oldukça kapalı bir üniforma, İzmir'de daha rahat bir üniforma ve Lefkoşa'da eskiden olduğu gibi mayolu ve şortlu bir kıyafet ile gösteriler yapıldı. Bir bayram kutlamasının nasıl politik düşüncelerin etkisi altında kaldığını gösteren güzel bir örnek.

Evvelce 30 Ağustos Zafer Bayramı ile Tayyare Bayramı birlikte kutlanırdı. Şimdi 30 Ağustos yalnız başına kutlanıyor ve ancak Kurban bayramlarında Türk Hava Kurumu iane deri toplamakla yetiniyor. Oysa Tayyare Bayramı yalnız 30 Ağustos'ta kutlanmaz, her vesile ile uçak yapmak ve almak için para toplanırdı. Posta pulunun yanına bir kuruşluk tayyare pulu eklenirdi. Ankara'da Etimesgut'ta bir tayyare motor fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikayı 1938'de gezmiştim. Özel olarak da Vecihi Hürkuş Kalamış'ta uçak yapar ve uçardı.

Sonraları bu uçaklar Hürkuş diye nakliye uçağı olarak gazete taşımışlardı. Türk Hava Kurumu'nun bir başka gelir kaynağı da, bugün Milli Piyango olarak bildiğimiz Tayyare Piyangosu'ydu. Piyango bizim çocukluğumuzda uçak sanayii için mühim bir gelir kaynağı idi.

Dil Bayramı, 26 Eylül 1932

Dil Bayramı, unutulmaya yüz tutan bayramlarımızdandır. Alfabe değişmiş, fakat lisan değişmemişti. Biz gençken Arapça ve Farsça kelime kullanmak bir nevi bilgiçlik sayılırdı. Bunun adına "lugat paralama" denirdi. Bana evde gizlice eski yazı okutulduğu dönemde bir de lugat defteri vardı. Arapça ve Farsça kelimeler o deftere yazılır, yanına Türkçe karşılıkları konurdu. Gazetelerin dili, okul ve üniversitelerdeki dil tamamen Osmanlıca idi. Sözgelimi Atatürk'ün *Nutuk*'unu aslından okumak için Osmanlıcayı iyi bilmek gerekir. Resmi dilimiz asırlarca Türkçe-Arapça-Farsça karışımı bir dildi. Bu dilde yazılan ve konuşulanları anlamak için özel bir lugat hazinesine ve ağdalı terkipleri, uzun, dolambaçlı cümleleri çözme becerisine sahip olmak gerekti. İşte Dil Bayramı, Türkçeyi bu yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak için başlatılan cereyanı simgeliyordu.

Dil Bayramı'ndan iki yıl sonra basında çıkan bir haberi *Cumhuriyet* gazetesinin "50 Yıl Önce" başlıklı bölümünden aktarıyorum:

> Dil Bayramımız
>
> Milli hükümet kurulalıdan beri yapılan her inkılap için bir kutlama günü ayırsaydık, buna bütün yıl yetişmezdi. Fakat öyle inkılaplarımız var ki, milli hayat üzerinde kökleşmiş gibi seyri daha ziyade yarına uzanan cepheleri kuvvetlidir. Özdil savaşının işte böyle tez elden halka götürülmesi gerektiği için ilk kurultay-

da 26 Eylül'ün Dil Bayramı ilanına karar verilmişti. Bu bayram ilk defa olarak bu sene ve bugün yapılıyor. Ulu önderin izlerinde yürüdüğümüz ülkü bize parlak yarınlar müjdeliyor. Türk dili hars dili olacak ve sırf Arapça ve Farsça mahlutu lisan yüzünden halka yayamadığımız ilim ve irfanı konuşma kadar umumileştireceğiz. Bizim binlerce sene evvelden kalma bir madenimiz vardı. Ona hor baktık, kullanmadık, paslandı, küflendi. Lakin bağrımızdan doğan büyük güneş bugün geldi ona da nurlarını yolladı, meydana çıkardı ve kullanın diye elimize verdi. Onu ne kadar kullanırsak, o kadar yükselteceğiz, İstanbul Halk Evi'nde Dil Bayramı'nı kutlamak için bugün saat 4'de bir toplantı yapılacaktır. Merasimi Halk Evi Başkanı Ali Rıza bey bir nutukla açacak ve bunu İstiklal ve Kurultay marşları takip edecektir. Bundan sonra Reşit Ahmet Bey tarafından bir konferans verilecek ve eski lisanla yeni lisanı mukayese için iki neviden de birer şiir ve nesir okunacaktır.

Ayrıca Dil Cemiyeti Başkanı Saffet bey de temiz bir dil kullanarak hazırladığı nutkunu radyoda okuyacaktır.

İşte Dil Bayramı için verilen haberlerin o zamanki üslupla bir özeti: Henüz soyadı kanunlaşmamış, yeni Türkçe kendini göstermeye başlamışsa da Arapça ve Farsça kelimeler lisana hâkim. Fakat "Temiz bir dil kullanarak radyoda okuyacak" deniyor. Hatırlarım küçük kardeşim Ali ilkokulda öğrendiği şiirleri eve gelince okurdu, örneğin "Yurdumu budunumu özümden çok severim" gibi bir şey söyleyince, anneannem, "Hay dilini eşek arısı soksun" der ve kahkahayı basardı. Türkçenin ne kadar çok değiştiğini görmek için Atatürk'ün *Nutuk*'unun ilk baskısı ile Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun günümüz diliyle yayına hazırladığı edisyonunu okumak yeterli. Dil Devrimi'nin Osmanlıca kullanmış bir insan tarafından ortaya atılmış olması çok ilginçtir. Atatürk'ten evvel de Türkçeyi sadeleştirme, alfabeyi kolaylaştırma için adımlar atılmış, fakat köklü bir devrimi ancak Atatürk yapabilmiştir.

Anılar kitabımın çeşitli yerlerinde gördüğünüz gibi, Fransızca da Osmanlılarda hâkim bir dildi. Tıp, Fransızca okutulurdu. Mühendislikte de Fransızca ve Almanca hâkimdi. Daha İngilizce pek ön planda değildi. Azınlıklar da kendi dillerini konuşur veya Fransızca kullanırlardı. Rumlardan Türkçe bilmeyen çoktu. Museviler de Ladino dedikleri 16. asır İspanyolcası ya da Fransızca konuşurlardı. Arnavutlar da Arnavutçayı yaymaya çalışırlardı. Boşnaklar, Sırplar, Rumenler hepsi kendi dilini konuşurlarmış. Araplar neredeyse hiç Türkçe öğrenmemiş. Osmanlı İmparatorluğu, Fransız ve İngiliz imparatorlukları gibi lisanını dayatan bir imparatorluk olmamış. Bugün bağımsızlığını kazanmış pek çok İngiliz ya da Fransız sömürgesinde eski egemenlerin dilleri önemini koruyor, hatta bazılarında resmi dil olarak kabul edilmiş. Oysa bırakın gayrimüslimleri, Türk olmayan Müslüman Osmanlılar bile kendi dillerini korumuş ve geliştirmiş. Sırrı Paşa'nın raporunda [bkz. s. 79] Osmanlı Devleti'nin Diyarbakır valisinin Arapça ve Kürtçeyi nasıl yerel lisan olarak kabullendiğini okuduk. Türkçe bu koca imparatorlukta sadece Anadolu'da, Balkanlar'da ve İstanbul'da değişik şive ve edalar ile konuşulagelmiş. Cumhuriyet döneminde Türkçe bütün tartışmalara, itirazlara, engellemelere rağmen yolunu bularak modernleşti, çağa ayak uydurdu. Türk Dil Kurumu'nun Dil Bayramı'nı yaşatması için çaba göstermesini ümit ederim.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Cumhuriyet Bayramı, en önemli milli bayramımız. Bu satırları yazmadan önce son olarak 1984 Cumhuriyet Bayramı'nın kutlanışını izledim. Öncekilerden farklıydı. Resmigeçitler, resmi kutlamalar hepsi her zamanki gibi yapıldı. Gözüme çarpan farklılıkları biraz gerilere giderek anlatmaya çalışacağım.

Tek parti döneminde sadece Halk Partisi bayrakları kullanılır ve Halkevlerinde veya meydanlarda yapılan törenler olurdu. Bu törenlerde konuşan hatipler Cumhuriyet'i över ve yakın geçmişte kapanan istibdat devrini hatırlatırdı. Sokaklarda daha çok "tak-ı zafer" denen tahtadan yapılma üst geçide benzeyen yapılar olur, Türk ve CHP bayrakları ve defne dalları ile süslenir, ortasına bir Atatürk resmi asılırdı. Akşamları bu yapıtlar elektrik ampulleriyle donatılır, her ev hiç olmazsa bir Türk bayrağı asardı. Hatta konaklar da en üst balkonlarında ışıklı süsler hazırlar ve geceleyin yakarlardı. Parklarda elektrikli süsler hazırlanır geceleyin ışıklı sular Üsküdar'da, Şemsipaşa parkında, Sarayburnu parkında, Taksim ve Beyazıt meydanlarında akar dururdu. Herkes bunları seyre çıkar ve hakiki bayram havası eserdi.

Sonraları iki partili döneme geçtik. Bir tarafta CHP'liler, diğer tarafta DP'liler kendi binalarını süsler, bayraklar asar ve her biri kendi bildiği halk oyunlarını davul zurna eşliğinde saatlerce oynar ve etrafa neşe saçardı. Kutlamalar bir nevi partiler arası gövde gösterisi halini almıştı, fakat kavga gürültü düşünülmezdi. Ankara'da mutlaka büyük bir Cumhuriyet balosu düzenlenir, bunun basında yankıları günler sürerdi. İstanbul'da ve başka vilayetlerde Cumhuriyet balosu yılın mühim olaylarından kabul edilerek kutlanırdı.

Şimdi bakıyorum da, ilk iş bayramların hangi güne düştüğü inceleniyor ve çoğu kişi nasıl bir tatile kaçacağını hesaplıyor. Dini olsun, resmi olsun bayramlar bir nevi tatil yapabilme aracı olarak görülmeye başlandı. Ancak resmi kuruluşlar bir görev yapar gibi Cumhuriyet Bayramı'nı aksatmadan kutluyor. Halk dini bayramlarda olduğu gibi şehirlerden kaçmaya bakıyor. Evlerde çok daha az bayrak görülüyor. Ev süsleme tamamen kalktı. Zafer takları yok oldu. Askeri resmi-

geçitler; Ankara'da Hipodrom'da, İstanbul'da Vatan Caddesi'nde oluyor. Eskiden Beyazıt'tan Taksim'e yürünürdü. Süvariler, piyadeler, topçular; hepsini millet sokak boylarından seyreder ve alkışlardı. Şimdi ancak belirli yerlerde bir resmi hava içinde olup bitiyor törenler. Kısacası Cumhuriyet Bayramı kutlamaları içtenliğini gittikçe kaybederek bir resmiyete bürünüyor.

Yerli Malı Haftası

Ders kitaplarından da bildiğimiz gibi, Osmanlılar devrinde çeşitli sebeplerden dolayı, bugünkü anlamda bir sanayi kurulmamış, kurulan az sayıdaki örnek de yaygınlaşamamış. En temel ihtiyaç ürünleri bile ithal edilirmiş.

Köyler kendi kendine yeten "geçimlik" birimlermiş. Dışarıdan ancak gaz ve şeker alınırmış. Yerine göre nal çivisi, orak da dışarıdan alınan şeylermiş.

Buna mukabil İstanbul'un bütün ihtiyaç ve tüketim maddeleri Avrupa'dan ithal edilirmiş. Annem anlatırdı, teneke kutu ile İngiliz bisküvileri ve Avusturya şekerlemeleri alınırmış. Belirli mağaza isimleri vardı, bunları biz görmedik, duyardık. Çoğu Cumhuriyet devrinde kapanmış: Orosdi-back, Pygmalion, Karlman gibi yabancı sermayeli mağazalar hep ithal mallar satarmış. Dünya daha altın para kullandığı için, bugünkü anlamda döviz ve para piyasası diye bir şey yokmuş. Babam söylerdi, "Altınları cebe kor, Sirkeci'den trene biner, Viyana'ya gider alışverişimizi yapıp dönerdik" derdi. Ancak Birinci Cihan Harbi'nden sonra kâğıt para yaygınlaşıp gümrük duvarları yükselince iş değişmiş.

Amerikan bezi, Marsilya kiremidi, İngiliz sicimi gibi tabirler lisanımıza girmiş. Tabak, çanak, gaz, şeker, kumaş, iplik, cam, cam eşya, aklınıza ne gelirse ithal malı imiş. Birinci Cihan Harbi'nde birdenbire ithalat

sekteye uğrayınca, İstanbul çok kötü duruma düşmüş. İstanbul'un unu, buğdayı Rumeli ve Mısır'dan geldiği için, buralar hepten kaybedilince un Kanada'dan, Amerika'dan ithal edilir olmuş. Ekmek sıkıntısına düşülmüş. Annem hep anlatırdı, ne kadar berbat ekmek çıktığını ve francalanın karaborsaya düştüğünü. Şeker bulunamamış, kahve yok, gaz yok, kefen bezi yok. Pazen yok... Yok, yok, yok.

Balkan savaşlarıyla başlayan bu yokluklar dönemi, Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'e kadar, on yıldan fazla sürmüş. Bu dönemi yaşayan insanlar Cumhuriyet döneminde, "Yine bez, çimento, şeker, vs için dışarıya muhtaç olmasak da, bunları biz yapsak" diye düşünmeye başlamışlar. Tabii teknik bilgi olmadığı için gene yıllarca savaştığımız eski düşmanlarla ortaklaşa fabrikalar kurulmuş. Örneğin tam muharip düşman olmayan Belçikalılarla çimento fabrikası kurulmuş. Sonraları Fransız ve İngilizlerle İstanbul'da ve İzmir'de yeni ortak girişimler görülüyor. Yerli girişimcilerin de önü açılmış. Kiremit ve tuğla başta, kimi malların artık yerli üretimi başlamış. Ancak 1929'da iktisadi buhran dünyayı sarsınca yerlisine yabancısına bakmadan, bu girişimlerin çoğu tam doğmadan ölmüş. Devletçilik işte bu durum üzerine mecburen gündeme gelmiş. Kısacası o dönemlerde milletçe, ne tüketeceğimiz mallar için dışarıya bağlı olmak, ne de çıkabilecek bir savaşa donanımsız, hazırlıksız yakalanmak istiyorduk.

İşte Sümerbank, Etibank, Denizbank bu zihniyetlerle kurulmuş. Teknik bilgi işine gelince tekstil için Sovyet Rusya'dan destek almak zorunluğu hissedilmiş. Herhalde Batı ülkeleri bizim pazarı kaybetmemek için teknik bilgi ve makine vermek istememişlerdi. Nitekim yıllar sonra aynı şey cam sanayii için oldu. Paşabahçe Cam Fabrikası hep sabote ediliyordu ve düz cam üretemiyordu. İş Bankası 1950'lerden sonra işi sıkıya aldı

ve teknik bilgi için dünya piyasalarına çıkınca Belçikalılar, Fransızlar, Amerikalılar hep arkalarını döndüler. Cam büyük kartellerin elinde idi ve "Siz yapamazsınız, biz yapar size satarız" dediler. Buradaki mümessilleri de camın ne zor bir iş olduğunu, çok bilgi istediğini söylediler durdular. En sonunda İş Bankası, Ruslarla anlaşarak, 1967'de Çayırova Cam Fabrikası'nı kurdu ve sonra Batı'ya ve Amerika'ya cam ihraç eder olduk.

Yerli malı kumaşlar oldukça sertti ve insana batardı. Bir zaman giydikten sonra ya alışılırdı ya da kendi yumuşardı. Biz çocukken hep Sümerbank kumaşından esvap ve Beykoz fabrikasından pabuç giyerdik. Beykoz pabucu 5 lira idi. 50 kuruş da verince ökçesine demir çakılırdı. Hep yürüdüğümüz için sağlam pabuca ihtiyaç vardı.

Askeri ihtiyaçlar için de, Osmanlı zamanından kalma dikimhaneler baştan aşağı yenilenmiş, genişletilmiş ve Sümerbank kumaşlarından üniformalar yapılmaya başlanmıştı. İstiklal Savaşı'nda en çok sıkıntı çekilen şey, askerin üst başının bir nizama alınabilmesi imiş. Babam anlatırdı, evlerden erat için yün çorap toplanırmış. Çete harbi ile başlayan direniş hareketlerinde herkes kendi elbisesini giyermiş.

Öğrencilik yıllarımda yerli malı kullanılması konusunda bir kanun çıkmıştı. Kanunla devlet okulları ve Devlet Demiryolları, PTT ve Denizcilik Bankası gibi çalışanlarına üniforma dağıtan kuruluşlara yerli malı kullanma mecburiyeti getirilmişti. 1970'lerde Denizcilik Bankası'nda o dönemde kurulduğunu tahmin ettiğim bir dikimevi bulmuştum; makineleri eskimiş, personeli de azalmıştı. Fakat burasını bir türlü tasfiye edemedim. Bilakis ufak tefek yatırımlarla işler halde tutuldu. Nitekim bir gün sıkıştık. Yüksek Denizcilik Okulu'na üniforma yaptırılamıyordu. 1 Temmuz Kabatoj Bayramı yaklaşıyordu. Dikimevine, "Her şeyi

bırakın, okulun üniformalarını yetiştirin" dedim. Canla başla çalıştılar ve yepyeni üniformaları ile genç denizciler 1 Temmuz'a yetiştiler. Kumaşlar da Sümerbank'tan krediyle tedarik edilmişti. Aynı şey Ordu Denizcilik Lisesi'nde de oldu. Okul açılmış, üniforma bulunamıyor. Gene dikimevi imdada yetişti. Bakan okulu ziyarete gidecekti. Bakan Ordu'ya varmadan dikimevi üniformaları yetiştirdi.

Yine bu dönemde "yerli malı haftaları" düzenlenir, okullarda yerli malı sergileri açılır, müsamereler sahnelenirdi. Kardeşim Ali'nin ilkokuluna bir müsamereye gitmiştik. Galiba Cumhuriyet'in 10. yılı idi. Kardeşimin sınıfı sahneye çıkmış, "Kayısım var kayısı, zerdalinin dayısı" diye bir şarkı söylemiş ve yerli malını öven şeyler okumuşlardı. Anlatmak istediğim, yerli malı kullanmanın yararlarını çocukların da zihinlerine yerleştiriyorlardı.

Yıl 1984, yerli malı konusu hâlâ devam ediyor. Yerli malı olup da iyi olunca hepimiz seve seve kullanıyoruz, ama yerli malı bir şey alıp da elimizde kalırsa, tabii o yerli malına veriştiriyoruz. Bir kere New York'ta bir dükkânda Paşabahçe bardağı gördüm, eşime gösterdim, o da ilk başta pek inanamadı, ama bardağın amblemini görünce sevindik. Demek iyi kalite olursa en rekabetli bir piyasaya bile bizim malımız giriyor. Hem de 30 yıl evvel, "Siz yapamazsınız" diyenlerin piyasasına. Demek istediğim bu işler sadece kanunla olmuyor. Gelişen bir ekonomide sanayinin nasıl korunacağı ve geliştirileceği, bu kitabın dışında kalan bir konu. Onu inşallah Pendik Tersanesi'ne dair anılarımı yazarken, kendi görüşüme göre incelemeye çalışacağım.

Ayasofya'nın ve Kariye'nin Müze Olması

Atatürk'ten başka hiç kimsenin yapamayacağı bir şey de Ayasofya'yı müze olarak açmaktı. Onu takip eden Kariye Camii oldu. Kariye Müzesi de İsmet Paşa devrinde açıldı. 1935 yılında 1 Şubat günü Atatürk'ün önerisi ve Bakanlar Kurulu'nun kararı ile Ayasofya, cami olmaktan çıkıp müze oluyordu. Bu çok önemli ve riskli bir karardı. Çünkü Kubilay hadisesi daha yeni kapanmıştı. Dini taassup cereyanları kuvvetli iken Atatürk bu kararı vermiş ve tatbik etmişti. Herkes ne diyeceğini bilmiyordu. Biz de çocuk olmamıza ve Atatürkçü yetişmemize rağmen, acaba neden bunu yaptı, diye düşünmüşüzdür. Müzeyi ilk gezdiğimde Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri yazılı büyük levhaları yere indirilmiş, bir kenarda duvara dayanmış görmüş ve üzülmüştüm. Sonra bu yazılar tekrar yerlerine asıldı. Onlar da müzelik olmuştu ve başka asacak bu kadar büyük yer bulunamamıştı. Halıları ise Edirne Selimiye Camii'ne ve başka camilere göndermişlerdi.

1935'te İstanbul'daki camiler, 400.000 civarındaki nüfusa fazla geliyor, doldurulamıyordu. Onun için Ayasofya'nın eksikliği ibadet bakımından bir zorluk yaratmamıştı.

Bir zaman sonra bu değişikliğe alışıldı, hatta iftihar vesilesi kabul edildi. Oradaki mozaiklerin tekrardan gün ışığına çıkması ve 500 yıl onları saklamış olmamız, Türklük için övünülecek bir konu idi. İstanbul'un

fethinde Ayasofya yıktırılmış olsa, hiç kimse bir şey yapamaz ve söyleyemezdi. Buna karşılık son yüz yıl içinde Osmanlıların Balkanlar'da bıraktığı birçok cami yakılmış yıkılmış, bazıları kiliseye çevrilmişti. Bunları görenler, hatırlayanlar daha o zaman çoktu.

Ayasofya'nın müze olması ne kadar önemli bir olay ise Kariye'nin de camilikten müzeye dönüşmesi o derece önemlidir. 1940'lı yıllarda duymaya başlamıştık, Kariye Camii'nde de çok kıymetli Bizans mozaikleri bulunmuş diye. Tabii tutucu güçler hiçbir zaman bir caminin ibadete kapatılmasını istemez. Caminin dış görünüşüne dokunmadan o devrin İstanbul Valisi Lütfi Kırdar camiyi kapatıp içten içten sıvaları temizleterek mozaikleri ve freskleri gün yüzüne çıkarttırdı. O zamanın gençliği, Türklerin barbar olmadıklarını ve kıymetli eserleri yakıp yıkmadan sakladığımızı kanıtlayan bu çalışmaları övgüyle izliyordu. Tabii başka türlü düşünenler de vardı, fakat onlar daha ortaya çıkmaya cesaret edemiyorlardı.

1970'li yılların başlarında, Topkapı Sarayı içinde hiçbir zaman camiye çevrilmeden duran Aya İrini Kilisesi de restore edildi, konser salonu olarak kullanılır oldu. Halbuki bir ara, çökme tehlikesi var diye yıktırılması bile konuşulmuştu. Biz çocukken Aya İrini, Askeri Müze idi ve bahçesinde büyük bir sarnıç vardı. Dayımla birkaç kere sarnıca girmiş ve içinde kurulu tahta iskeleler üzerinde dolaşmıştık. Sonradan bu sarnıç kapatıldı ve girişi yok edildi. Umarım bir meraklı yönetici onu açtırır ve Yerebatan Sarnıcı gibi gezilecek hale sokar.

Devrimlere İlk Tepkiler

Her yeni fikre karşı gelme galiba insan tabiatında var. Tarihe baktığımızda yeniliklere ve icatlara ne büyük tepkilerle karşı çıkıldığını görürüz. Bir milletin yaşayışını etkileyen Atatürk devrimlerinin de herkes tarafından aynı coşku ile kabul edildiğini zannetmiyorum.

Bu devrimlerin bazıları, göstermeye çalıştığım örnekler gibi, uzunca bir oluşum sürecinin sonunda ortaya çıkmış. Örneğin fes. Kimse cesaret edemiyormuş, "Fes giymeyiz" demeye, ta ki Atatürk Kastamonu'ya gidip, "Buna şapka derler" diye başına şapkayı geçirinceye dek. II. Mahmut mecbur kıldığı zaman "gâvur serpuşu" diye tepki gösterilen fes, zamanla benimsenmiş. 20. yüzyılda halk fesin üzerine başka başlıklarla da tanışmış. 1909'da Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı üzerine, oradan ithal fesler boykot edilince, siyah koyun postundan yapılma yerli üretim kalpaklar yaygınlaşmış. Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın emriyle askerlere "kabalak" denen haki renk kumaştan başlık yaptırılmış. Subaylara da fes ile şapka arası, siperlikli bir başlık yapılmış. Şapka devrimine kadar halk bildiği gibi sarığı sarmaya, fesini giymeye devam etmiş.

Şapka Devrimi'ne karar verirken, ülkede herkese yetecek şapka olmadığını herhalde en iyi Atatürk biliyordu. "Durun bekleyelim, milyonlarca şapka getirtelim de ondan sonra devrimi yapalım" diye

düşünülmemiş. Zaten şehirlerde şapka giyen gayrimüslim bir kesim, dolayısıyla da şapka satan mağazalar varmış. Babamın bile bir Avrupai şapkası varmış (bkz. s. 278). Babam anlatırdı, Şapka Devrimi üzerine Ankara'ya harıl harıl şapka sevkıyatı başlamış ve uzun da sürmüş. Şapkanın yanında kasket ve bere gibi başlıklar da piyasaya çıkmış. Üstünden elli yıl geçtikten sonra, bizde de dünyada da pek kimse şapka bile giymez oldu, fötr şapkanın modası geçti. Dindar olanlar camide bir takke geçiriyor başına. O da cepte taşınabilen küçük bir şey ve evde yapılabiliyor veya ucuza satın alınıyor. Anadolu'da kasket kullanımı ise devam ediyor.

Bütün devrimlere karşı dirençler olmuştur, bunların en başında gelen Şeyh Sait isyanı ve Menemen olayları dediklerimizdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yörede ayaklanma veya isyan olmaması pek enderdir. Nitekim anıların kapsadığı iki yüz yıl kadar son Osmanlı dönemi hep isyan, ayaklanma, harp, başkaldırma, sonunda ayrı devlet kurma olayları görüyoruz.

Rusya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devamlı olarak bir yerler koparmış almışlar veya kendilerine bağlı devletler kurarak, Osmanlı beldelerini paylaşmışlar.

Büyük güçlerin devamlı olarak etki alanlarını geliştirmek, doğal kaynaklara sahip olmak, geçiş yollarını kontrol altında tutmak için çarpıştıklarını tarihte ve şimdi görüyoruz. Tarihteki bütün imparatorluklar gibi başlama, ilerleme, gerileme ve yok oluş dönemleri oluyor.

1923'te Lozan Antlaşması ile Misak-ı Milli denen hudutlar dünyaca kabul görüyor. Bu Misak-ı Milli lafı bizim çocukluğumuzda çok kullanılan bir terimdi. Şu anlama geliyordu: Osmanlılar birçok ırktan kurulu bir imparatorluk idi. 19. yüzyıl başlarından Birinci Cihan

Harbi sonuna dek bu imparatorluktan pek çok ülke doğdu.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkelerin çoğunda etnik lisan ve din ayrılıkları vardı. Araplar tabii kendi içlerindeki emirliklere bakılarak ayrı ayrı ülkeler haline getirildiler. O dönemde emirlik ve krallık olarak ayrılan bu bölgelerin iç çekişmeleri hâlâ daha kötü bir şekilde devam ediyor. Osmanlı idaresi hiç olmazsa bu çekişmeleri mahalli bir kavim arbedesi seviyesinde tutabiliyor ve bölge bütünlüğünü koruyordu.

Özet olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak krallık, emirlik, prenslik olarak kurulan devletlerin ardından Türkiye de yeni bir cumhuriyet olarak kurulmuş. Misak-ı Milli böylece çizilmiş, Türkiye ne bir karış yer istediğini, ne de bir karış yer verebileceğini ilan etmiş. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki üç yıl içinde Balkan ve Trablusgarp savaşlarıyla Osmanlıların Avrupa topraklarının çok büyük bölümüyle Afrika'daki son toprağı elden çıkmıştı.

Geri kalan bölge de aynı yukarıda saydığımız krallıklar gibi bir Osmanlı padişahlığına bırakılmıştı. Bu bölgenin idaresini ise Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar, kendi nüfuz bölgelerini belirleyerek ve buralarda işgal kuvvetleri bulundurarak yürüteceklerdi. Ayrıca, Yunanlılar da İzmir'den başlayarak, Anadolu'nun yarısını işgal edecekti. İşte 1919'da Atatürk'ün 19 Mayıs'ta başlattığı direniş bu duruma Türklerin gösterdikleri tepkidir. Dünyanın o günlerdeki tablosuna bakınca galip devletler için bu tabii bir sonuçtu. Harp etmişler, kazanmışlar istedikleri gibi yeni birçok devlet kurmuşlardı; Asya ve Afrika'daki kolonilerini de zaten koruyorlardı. Avrupa'da da harpten galip çıkarak Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletlerini tasfiye ederek bunların yerine yeni bir devletler ve sömürgeler düzeni kurma hakkını kazanmışlardı, bundan neden vazgeçsinlerdi ki?

Bizler için durum tam tersine idi. Yüz binlerce insanımız Sarıkamış'ta, Çanakkale'de, Arap vilayetlerinde şehit olmuştu. Sadece Ekim Devrimi'nden sonra Çarlık ordusunun –ve onlarla birlikte Ermenilerin de– çekilmesiyle doğu cephesinde durum lehimize dönmüş, hatta savaşın bitimine altı ay kala Osmanlı ordusu Batum'u ve Bakü'yü işgal etmişti.

Jeopolitik yönden geniş arazinin bu faydası vardır. Birkaç meydan muharebesinde kaybedip geri çekilseniz bile, tekrardan toparlanıp bir taarruz yapabilirsiniz. Mesela İngilizler ateşkes ilanından sonra mütareke kurallarını çiğneyerek Musul'u işgal etmişti.

Seneler geçtikten sonra, soğukkanlılıkla tarihi incelediğimizde bu durumu görüyoruz. Ruslar da Almanların ve daha önce Fransızların karşısında yenildiler. Gerilere çekildiler ve tekrar toparlanıp düşmanlarını geri sürdüler. İkinci Dünya Harbi'nde Almanlara kaç defa yenildiler. Büyük arazi ve meydan muharebeleri kaybettiler. Ondan sonra Amerikan desteği aldılar ve Almanlar da yavaş yavaş zayıfladılar. Tekrar toparlanan Ruslar Berlin'i işgal ettiler.

Osmanlılar da Avrupa'da, Ortadoğu'da meydan muharebeleri kaybettiler. Anadolu'da da Ege'de meydan muharebesi vermeden geri çekildiler, fakat gerilla savaşları ile cepheleri kontrol altında tuttular ve sonunda Rus hududunu emniyete aldıktan sonra Ege'de meydan muharebeleri kazanıp, Misak-ı Milli'yi dünya devletlerine kabul ettirdiler. Artık jeopolitik yönden meydan savaşı verip geri çekilecek alanımız kalmadı. Buna gerek de kalmadı.

Osmanlılardan ayrılan devletlerde yaşanan etnik farklılık sorunlarını Cumhuriyet idaresi de ekalliyetler (azınlıklar) sorunu adıyla yaşadı. Misak-ı Milli sınırları içinde birçok Rum, Ermeni, Arap; Avrupa'da ve Asya'da da birçok Türk asıllı insan kalmıştı. İstanbul'da özellikle Bizans'tan kalma Rum-

lar, Ermeniler, Yahudiler ve başka gayrimüslimler vardı. Anadolu'nun birçok yerinde Rum, Ermeni ve Yahudi vardı. Atatürk artık Anadolu'yu kurtarmış ve Misak-ı Milli'yi galip devletler kabul etmişti. Onlar da İstanbul'u işgalden vazgeçip gitmişlerdi, Anadolu'daki Rumlarla Yunanistan'da kalan Türklerin mübadelesine (değiştirilmesine) karar alınmıştı. Batı Trakya'daki Türkler de İstanbul'daki Rumlara karşı yerlerinde kalacaklardı. Cumhuriyet döneminde Yugoslavya ve Bulgaristan'la göç anlaşmaları yapıldı. Böylece bugünkü oturmuş duruma varılıncaya kadar gene binlerce insan yerlerinden oldu ve başka yerlerde yaşamaya mecbur kaldılar. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinin kurbanları idiler.

Araplar ve Kürtlerin bir mübadelesi söz konusu değildi. Zaten Kürt Türk diye resmi bir ayırım yoktu. Yunan'a karşı, Rus'a karşı, Ermeni'ye karşı hep beraber çarpışma yapılmıştı. Araplarla da savaşmak Osmanlılara ters gelmiştir. Arap topraklarındaki büyük çatışmalar Araplarla değil İngilizler ve Fransızlarla yaşanmıştı. Özellikle İngilizler Arapları ayaklandırmışlar ve zaten dedemin ve onun kayınpederi Sırrı Paşa'nın anılarında gördüğümüz gibi, kendi başına buyruk yaşayan aşiret ve beylikler Osmanlı idarecilerini öldürmüş veya kaçırmıştır. Osmanlı ordusu, İngiliz ve Fransız yönetimi ile savaşmak zorunda kalmıştır. Tabii bu kargaşada iki düşman imparatorluk, Hindistan, Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki sömürgelerinden asker devşirerek Mısır'ı ve Arabistan'ı işgal etmiştir. Araplar daha çok çete harbi ve yol gösterici olarak bu iki imparatorluk askerlerine ve subaylarına yardımcı olmuşlardır. Hâlâ da bunun ahını çekiyorlar.

Kürtler de kendi devletlerini kurmak istemişlerdir. Hâlâ da bunun için çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim Mustafa Barzani [1903-1979] Kuzey Irak'ta bir ara özel bir idare geliştirdi.

Tam olarak bilemiyoruz, kim başlattı Şeyh Sait isyanlarını. Bildiğimiz ve hatırladığımız Kürt aşiretlerinin birleşerek Diyarbakır ve Elazığ'ı ele geçirmeleri ve Ankara ile çatışmayı göze almalarıdır. O dönemi yaşamış olan dedem M.A. Ayni'nin *Milliyetçilik* isimli kitabından bir kısmını buraya alacağım. Benim Araplar ve Kürtler hakkında söylediklerim, biz Cumhuriyet kuşağının bu konuda ne kadar az şey bildiğimizi gösterir. Bu konular bizim gençliğimizde ne konuşulur, ne de yazılırdı. Şimdi de ilmi yönden incelemeye pek az rastladım.

1910 senesinde Mamuretülaziz Valisi idim. Dersim'in her yerini gezmiştim. Dersim'de Ovacık kazasına gittiğim vakit Munzur suyunun kaynadığı yeri de görmek istemiştim. Bulunduğum yerden bu kaynağa kadar atla gittiğim vakit, kaynağa 10 dakika kala yanımdaki 20 kadar jandarmanın atlarından yere indiklerini görünce taacüp etmiş [şaşırmış] ve bunun sebebini sormuştum. Meğer bu adamlar da Dersim Kürtleri arasında veli sayılan Munzur Baba'nın Munzur dağında bir yere girdiğine ve o girdiği yerden bu suyun çıktığına inanıyorlarmış. Binaenaleyh [bundan dolayı] Munzur babaya hörmeten atlarından inmişler. Ben de onların gönlü olsun diye atımdan inmiş ve kaynağa kadar yaya gitmiştim.

Birkaç sene önce [1936-37 olacak], Dersim'de Seyyit Rıza adındaki müfsit [kafası karıştırılmış, kandırılmış] ve mülhidin [doğru yoldan sapmış] çıkardığı büyük isyanı tenkil için Cumhuriyet hükümetinin gönderdiği büyük kuvvetin tenkilinden kaçan asiler orada pek sarp bir mevkide olan Kutu dağındaki mağaralara sığınmışlardı. Onları oradan çıkarmak ve ele geçirmek pek müşkül bir iş olacaktı. Fakat Sabiha Gökçen'in uçaktan o mağaralar üstüne attığı bombalar onları teslim olmaya mecbur etmişti. Acaba Seyyit Rıza ve avenesinin inandıkları Sultan Munzur o zaman nerede idi? Asırlardan beri şekaveti [eşkıyalığı] kendilerine bir meslek edinmiş Dersimlileri bu defa Cumhuriyet hükümeti pek haklı olarak yerlerinden alıp başka taraflara dağıt-

mış ve yerleştirmiş ve Dersim'de şimdi pek ciddi bir imar siyaseti tatbiki başlamıştı.[58]

İşte bir Osmanlı valisi Cumhuriyet döneminde yazdığı kitapta Kürtlerden bahsederken "kandırılmış" diye söz ediyor, fakat kimin kandırdığını söylemiyor. Aynı paragrafta da bu insanların asırlardır eşkıyalık ile geçindiklerini hatırlatıyor. Sonra Cumhuriyet döneminde "imar siyaseti başladı" diyor. Araplar da Osmanlılardan kurtulmak için onların zayıflamalarını fırsat bilmişler. Tabiatıyla Balkanlar'da olanları takip ediyorlardı. Orada yaşayan milletler nasıl yavaş yavaş kopuyorlarsa, hem Araplar hem [diğer Müslüman] Osmanlılar birbirlerinden ayrılarak, kendi ülkelerini kurmak istemişler.

Kürt isyanı için muhtelif rivayetler çıkmıştır. Bir söylentiye göre Erzurum Kongresi'ne Kürt aşiret beyleri de katılmış ve onlara Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyecekleri, düşmanı ülkeden attıktan sonra muhtariyet [özerklik] alacakları söylenmiş. İlk ayaklanmanın bu muhtariyet gerçekleşmediği için ortaya çıktığı söylenir.

Ondan sonra Kürtler ikiye ayrılır, kuzeydekiler Mustafa Kemal Paşa yanlısıdır, güneydekilerse muhtariyet diye diretirler. Sonunda Cumhuriyet hükümet kuvvetleri ve kuzey Kürtleri duruma hâkim olurlar. Sabiha Gökçen'in o devirde ilk kadın pilot olarak bu iç savaşa katılışını hatırlarım. Gazeteler hep bahsederdi.

Bildiğimiz kadar güneyli Kürt beyleri ve aileleri Batı Anadolu'da şehirlere yerleştirildi. Örneğin Kâmran İnan'ın ailesi Bursa'ya yerleştirilmiş ve Kâmran İnan o nedenle Bursa'da tahsilini tamamlamış. Bir kısım elebaşılar asılmıştı ve Salih Omurtak Paşa'nın pek çok insanı kurşuna dizdirdiği duyulmuştu. Tabii bunlar dedikodu

58 Prof. Mehmet Ali Aynı, *Milliyetçilik*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1943, s. 227-28.

şeklinde yayılır ve her iki harpte olduğu gibi fecaatler tam olarak bilinemez ve yazılamaz.

Bir pazar araştırması için 1952'de Diyarbakır'a gitmiştim. Batman rafinerisi yeni bitmişti ve bir petrol dağıtım araştırması için bölgeyi yerinde görmem gerekti. Batman'da MTA'nın yaptığı ilk rafineriyi gördüm ve Raman dağındaki kuyuları ziyaret ettim. Hakikaten bu başarı övünülecek bir şeydi. Güney hududu Lozan'da anlaşmaya varılmayarak sonra tespit edilmek üzere bırakılmıştı. Fransız ve İngiliz jeologlar o günkü bilgilerle, sınırı Türkiye'yi petrolsüz bırakacak biçimde tespit ediyorlardı. Hatta Suriye hududu içinde tam Cizre'nin karşısında yılda on milyon ton petrol veren bir saha, özellikle Fransız tarafında bırakılıyordu. O devirde Fransa Suriye'yi işgal etmiş, İngiltere de Irak'ı almıştı.

Raman dağındaki petrolü Türk mühendis ve teknisyenler bulunca, milletlerarası petrol şirketleri hop oturup, hop kalktılar. "Olamaz, Türkiye'de petrol olmaz" diyorlardı. Bilinen bütün rezervler galip devletler ve Rusya tarafından alınmıştı. İşte bu galip devletler eskiden beri Türkiye'nin bu bölgesiyle ilgilidirler. Türkiye'yi orada rahat bırakmak istemezler. Üstelik bu bölge şimdi elektrik enerjisi yönünden de önem kazandı. Sulama imkânları da olunca, tarımda büyük potansiyel gözüküyor.

1952'de Diyarbakır'da gördüğüm ve şaşırdığım manzara herkesin Kürtçe konuşması idi. Erkekler gene biraz olsun Türkçe öğrenmişlerdi, fakat kadınlar askerlik yapmadıklarından sadece Kürtçe konuşuyorlardı. Ziya Gökalp'in müzesini ziyaret edip onun devri hakkındaki yazılarını gördüm, dedemin anlattıklarını hatırladım. Sırrı Paşa'nın yazıları bundan 80 yıl evvel şehir içinde Türkçe konuşulduğunu gösteriyor. Surların içi ve dışı çok farklıymış. Sırrı Paşa'nın raporundan anlaşıldığına göre, Kürtler ancak sur dışında göçebe

hayatı yaşarlar ve yalnız beyleri şehirde otururmuş. Köy nüfusunun şehre gelmesi Türkçeyi geriletmiş; radyo bile o devirde Diyarbakır yöresinde dinlenemiyordu. Arap radyoları, BBC ve Rus radyosu duyuluyordu. Genellikle çarşıda Kürtçe konuşuluyor, çocuklar aralarında Kürtçe oyun oynuyorlardı. Kadınlar hiç Türkçe anlamıyordu. Askerlik yapmış olan erkekler karışık bir Türkçe konuşabiliyordu. Bu kadar ihmal etmiş Cumhuriyet hükümetleri bu bölgeyi. Zavallı dedemin bahsettiği Dersim'deki imar hareketleri pek ileri gidememiş.

İkinci gidişim Denizcilik Bankası Van İşletmesi dolayısı ile 1974'teydi. Tatvan'da yeni bir feribot hizmete giriyordu ve ikincisi kızağa konulacaktı. Ulaştırma Bakanı Ferda Güley ve bakanlık erkânı ile gittik. Resmi bir ziyaret olduğu için pek istediğim gibi temas edemedim, ancak gözlemim bölgenin geri kalmışlığı ve perişanlığı idi. Her yıl Haliç tersanesinden 75 işçi gönderiliyor ve bu feribotlar İstanbul işçisi tarafından yapılıyordu. Tabii bu, giden işçilere zor bir hayat şartı getiriyordu. Tatvan'daki işletme de tam manası ile dökülüyordu. Bir program çerçevesinde bu işletmeyi düzenlemeyi ve oradan gençleri alarak tersane içinde çalışarak, usta yetiştirmeyi planladım. Bir de banka şubesi açmak için girişimde bulundum.

Ortaokul mezunlarına bir imtihan yaparak başarılı olan 50 çocuğu İstanbul'a getirdik ve Haliç tersanesindeki usta okuluna yerleştirdik. Bir kıyamet koptu. Çocuklar dersleri takip edemiyordu. Bu çocukları barındırmak için tersaneye yakın bir apartmanda yurt açtırmıştım. Bu sefer de Türkçe kursu açtırdım ve dersleri takip edecek duruma çabucak geldiler.

Devirler değişti ve 1983 yılında tekrar bir pazar araştırması için Van bölgesine gittim. Tatvan'da kalorifer koyarak düzelttiğimiz işletmenin otelinde kalırken bazı gençler ziyaretime geldiler. Meğerse İstanbul'a getirttiğim gençlerden o işletmede usta olarak çalışan

elektrikçi, motorcu gibi ustalarmış. Gayet rahat Türkçe konuşarak görüştük ve hep düşündüm. Cumhuriyetin başından beri 60 yıl geçmişti. O bölge ile ilgili işletmeler yılda bir 50, 60 genci çeşitli dallarda yetiştirip, bu bölgeye geri gönderse bugün orada pek çok alanda kalkınma sağlanabilirdi.

1978 ve 1979 yılında Denizcilik Bankası'ndaki görevim sürse de özellikle o yöreye gitmedim. Kürtçülük propagandası çok ilerlemişti. İlk gittiğim yıllarda, kısa dalgadan dinlediğim radyolarda anlamadığım bir lisan geliyordu. Arkasından Radio Free Europe (Amerikan radyosu), Radyo İsrail, BBC ve Moskova çıkıyordu. Bu lisanın Kürtçe olduğunu öğrendiğimde, bütün bu güçlerin o bölge ile gene ilgilendiklerini ve propaganda yaptıklarını anladım. Üzülüyordum, Denizcilik Bankası'ndaki sendikaların da iki üç fraksiyona ayrıldıklarını ve çekiştiklerini biliyordum. Hatta bir tanesi Kâmran İnan'a beni şikâyet ederek, bakan üstünde tazyik edip adamlarını işe aldırmaya çalışıyordu. Bakanlık da beni sıkıştırmaya başlamıştı. Gelen haberlerden Kürtlerin çok silahlandığını ve saklayacak yerleri olsa tank dahi alacaklarını duyuyordum. Yeni bir iç harp planlanıyordu. Birdenbire Mustafa Barzani'nin hastalanıp Amerika'ya gidip tedavi görmesi ve ölümü başka ihtimaller aklıma getiriyordu. Genellikle Barzani Ruslardan yardım görüyordu ve Sovyet Rusya'da çok bulunmuştu. Demek, dedim, Balkan harbindeki oyunlar tekrar sahnelenmek isteniyor.

Ortalık biraz sükûnete kavuşup da pazar araştırması için 1983'te Van'a gittiğimde seçimlere az zaman kalmıştı. Eski ahbaplarla sohbet anında hangi partiyi tuttuklarını sordum. Hürmetle, "Kâmran İnan" dediler. Şaka olarak, "Yahu dedim, aynı uçakla geldik, herhalde aynı uçakla döneceğiz, sizin bölge aynı sefalet içinde, niçin ona rey veriyorsunuz?" Ses çıkarmadan önlerine baktılar, bu şu demekti, "Haklısınız ama ne

yapalım?" Ben de biliyordum başka bir şey yapamayacaklarını. Bölgenin özelliklerini iyi bilmek gerek. Yörenin ağası kim ise ona itaat şarttır. Nitekim Sırrı Paşa ve dedem de raporlarında ve hatıralarında aynı şeyi söylüyorlar.

Atatürk devrimlerine ilk tepkiler olarak Dersim isyanından başlamamın nedeni sosyal yanımızı inceleyebilmek içindir. Atatürk'ün devrimleri dinimizi değiştirmedi. Yavaş yavaş asırların tesiri ve Avrupa'nın etkisi ile gelmekte olan modern kavramları kısa bir süre içinde şekillendirip kanunlaştırdı. Düzen değişikliği oldu. Saltanat ve onun getirmiş olduğu pek çok kavram kaldırıldı. Bu değişiklikle çıkarı bozulan zümreler başkaldırdılar. Kubilay Olayı bunun ilk örneğidir. Misak-ı Milli'yi hakikatte gerçekleştirmek istiyorsak, konuyu sosyal ve antropolojik yönden ele alıp uzun vadeli çalışmalar yapmamız gereklidir.

Menemen İsyanı veya Kubilay Olayı

1923'te Cumhuriyet ilan olduğunda zor bir durum ortaya çıkmıştı. Padişahlık kalkmıştı amma halife sıfatıyla Vahdettin'in yerine geçen Abdülmecit Efendi, Dolmabahçe sarayında oturuyordu. Yusuf Razi Bey'e yolladığı öğle yemeği daveti ve mönüsünü getiren zarfın arkasında Fransızca olarak "Palais de Dolma-Bagche, Residence de sa Majeste Le Calife" baskısı var. Demek ki Mustafa Kemal'in Cumhuriyet idaresi başarısız olsaydı İstanbul'da padişah halife olarak oturacaktı. Tabii sonuç ne olurdu belli değil amma onun da güvendiği bazı güçler vardı. Padişahtan ve şimdi de halifeden çıkarı olan büyük bir kütle vardı. Onlar işgalci güçlerle anlaşmış ve ne olursa olsun hayatlarını değiştirmek niyetinde değillerdi. Meclis'te de hocaları vardı. Hem onlar hem Meclis dışındaki hocalar cumhuriyet kelimesini ağızlarına almıyorlardı. Nasıl alsınlar, onlar

saltanat devrinin adamlarıdır. Saltanat kalkınca onların ne olacağı belli değildir. Misak-ı Milli denen sınırları TBMM çizmiştir, fakat hudutlar daha tam oturmamıştır. Irak hududu özellikle askıdadır. Ankara hükümeti "Musul bizde kalacak" demektedir ve burası İngiliz işgali altındadır; İskenderun da Fransız idaresi altında askıdadır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'ni temelden yıkmak için bütün bu işgalci güçler sinsi bir çalışma içine girmişlerdir. Atatürk'ün devrimleri cumhuriyeti pekiştirici unsurlardı. Yapılan şeyler az değildi ve başka ülkelerde hiçbirinde bu kadar kısa sürede bu kadar çok devrim arka arkaya yapılmamıştır. 1923'ten 1938'e kadar on beş yıl içinde olanlar hakikaten baş döndürücüdür. Osmanlı İmparatorluğu paylaşılmış, fakat içinden bir yeni Türkiye Cumhuriyeti çıkmıştır. Bu gelişmeye jeopolitik yönden bakınca bir devletin Avrupa'da, Asya'da, Afrika'daki yerlerinden pek çoğunu kaybetmesi ve orta yerlerine kadar işgale uğraması, ondan sonra ortadan gelen geri itici bir güç ile Anadolu'yu boşaltıp, orada tekrar bir devlet kurması gibi bakabilirsiniz. Yalnız bir fark var. Bu itiş gücünü başaran harbe başlayan Osmanlı padişahı değildir. Padişahın müttefiki olan Alman ve Avusturya İmparatorlukları da yıkılmış, onların birçok eyaletleri ya bağımsız hale gelmiş ya başka ülke idaresi altına girmiştir.

Buradaysa bir Osmanlı paşası çıkmış hem padişaha hem de istilacı güçlere başkaldırmıştır, imparatorluğun yalnızca Türk unsurunu –onu da tam olarak değil, Rumeli'de, Suriye'de, Irak'ta, Yunan adalarında, Kıbrıs'ta bazı unsurlarını bırakarak– Misak-ı Milli dediği hudutların içine çekerek bir yeni cumhuriyet kurmuştur, işte bu durum maalesef hâlâ 1984'te bile tartışılmaktadır. Ermeniler özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye'sini birbirine karıştırmaktadır. Harpler olmuş, vahşetler yaşanmış,

milyonlarca Türk öldürülmüş, evsiz barksız kalmış, sürülmüş, yerlerinden edilmiştir. Ermeni katliamı, bu hadiseler hiç olmamışçasına anlatılıyor. Kabahat gene bizim hakikatleri anlatmayışımız. Bize yapılan zulüm ve barbarlıklardan bahis etmememiz. Tabii Avrupalısı da, Amerikalısı da, Arabı da bizi kabahatli buluyor. Bu durumun hep bizim tanıtım eksikliğimizden ve dış güçlerin propagandasının etkisinden kaynaklandığı kanısındayım.

Dönelim Menemen'e. Bursa'da ezanın Türkçe okunmasına karşı çıkılmış, fakat Atatürk'ün yerinde bir konuşması ile hadise büyümeden bastırılmıştır. Politik hareketlerde Ege hep başı çekmiştir. Cumhuriyet döneminde de muhalefet hep Ege'de filizlenmiş ve iktidar partileri sarsıntı ve devrilmeyi Ege'den tatmıştır.

Atatürk bütün tekkeleri ve medreseleri, tarikatları, şeyhlik, dervişlik, üfürükçülük, muskacılık, seyitlik, babalık, dedelik, gibi çağdışı kurumları yıkmıştır. Amma gene padişaha bağlı ve bu unvanlarından sebeplenmiş insanlar ortada ve sağdı. Atatürk'ün büyüklüğü bunları kendi devrindeki başka liderlerin aksine toplama kamplarına toplayıp eziyet etmemesi veya öldürtmemesidir. Nakşibendi tarikatı lideri şeyh, Erenköy'de oturmakta imiş. Annem ve anneannem bizim pek o tarafta bisikletle dolaşmamızı istemezlerdi.

Merak etmiş ve bir gün Kuyubaşı'ndan o taraflara doğru bisikletle gitmiştim. Sahrayıcedit mezarlığından sonra ıssız bir yerlerden geçip başka bir mezarlığa geldim. Orada duvarın üstüne çıkıp birçok kavuklu mezar taşı görünce, tekin bir yer olmadığı kanısı uyandı bende; pedallara basıp oradan derhal Kuyubaşı'ndaki çeşmeye kadar bir solukta kaçmıştım. Orada mola verir bir Kayışdağı suyu içer eve dönerdim.

Erenköy'de Şevki Paşa Köşkü'nde oturan Şeyh Esat'ı besleyen padişah taraftarları varmış. Amerikan mandası taraftarları, İngiliz muhipleri Fransız muhiple-

ri diye pek çok çevre bulunurmuş İstanbul'da. Atatürk hepsi ile uğraşmış. Nasıl olmuş, kimse bu konuları inceleyip yazmadı, fakat sonuç ortada, Atatürk'ün devrimlerine kimse karşı çıkmaya cesaret edememiş. Amma Nakşibendi şeyhi herhalde bu padişah çevrelerinin teşviki ile oğlu Mehmet Ali'yi şehzade olarak Manisa'ya göndermiş. Bu epey eski bir Osmanlı âdeti, Manisa Osmanlı şehzade sancaklarından. *Türk Azizleri* kitabında dedem bunları incelemiş. Nasıl Osman Fazlı isminde bir kadı, müritlerinden İsmail Hakkı'yı yetiştirerek molla olarak Üsküp'e göndermiş,[59] bugün bu durumları İran'daki Humeyni'yi destekleyen mollalara benzetiyorum. Devlet içinde devlet olan bir idare sistemi bizde de varmış ve Atatürk'ün yaptığı iş, devrimlerle bu dini idareyi bir düzene sokmak olmuş. Tabii ilk dönemlerde bu tür bir üstünlüğü olan din adamları bu yenilgiyi kolay kabullenmemiş ve ellerinden geleni yapmak istemişler.

Mehmet Ali Manisa'ya gidince şehzade olarak karşılanmış. Tabii için için Osmanlılık Manisa'da devam ediyor. Ankara'dan çok uzaktaki Manisa hâlâ bağlık bahçelik, Osmanlı devrinde yollar ne ise gene o. Üstelik Yunan işgalinden kurtulmanın getirdiği özgür ve emniyetli bir hava esiyor. Şeyh Esat bir de Menemen askeri hastanesinin emekli imamını bu bölgeye baş halife olarak atamış. Bunda da o günler için acayip bir şey yok, zaten asırlardır bu tarikatlar adamlarını atarlarmış, istedikleri ve uygun gördükleri gibi. Gene devlet içinde devlet olma örneği.

Tarikat üyeleri asırlardır yaptıkları gibi toplantılarına özel evlerde devam ediyorlar. Takkeci Mutaf

59 *Türk Azizleri I*, İsmail Hakkı Bursalı ve *Ruhsü'l-Beyan* müellifi yaşadığı devirdeki içtimai, siyasi ahval ile kendi ilmi, edebi, ahlaki ve felsefi eserleri hakkında bir incelemedir. Yazan Prof. M.A. Ayni, 1944, İstanbul. Marifet Basımevi, s. 18-20.

Hüseyin'in evinde son toplantı 1930'da 6 Aralık gecesi yapılıyor, irtica hareketi planları yapılıyor ve kimlerin nasıl silahlandırılacağı kararlaştırılıyor. Tabii bu işi yaptıracak Nakşibendi tarikatına yeni katılmışlar ve kendini göstermek isteyen gençler kolaylıkla bulunuyor. Aralarına bazı ölüm cezası yemiş, fakat sonra 24 yıla mahkûm edilmiş hapishane kaçkınları da katılıyor. Bu bölgede geri kalmış ve kapalı olan köylerde daha cumhuriyetin ne demek olduğunu anlayacak pek kimse yok.

Nakşibendiler Paşaköy'e, oradan da Bozalan köyüne gidiyorlar. Tabii onlara bu köylerden katılanlar oluyor. Sonunda Menemen'e gelip camiyi basıyorlar ve halka şeriatı ilan ettiklerini söylüyorlar. Halk ne yapacağını bilemiyor. Daha yakın tarihlerde Yunanlılar gelmiş, efeler onlara direnmiş, dövüşler olmuş, köylülerin hafızasında bu mücadele hatıraları hâlâ sıcak. Yeşil bir bayrak açmış silahlı insanlar şeriat ilan ediyor, tüfekler atılıyor, Menemen'i 70.000 kişilik bir ordunun sardığı bildiriliyor.

Bu kargaşa üzerine jandarma geliyor, fakat başlarındaki Yüzbaşı Fahri Bey silahlı topluluğu dağıtamıyor. Jandarmada ancak manevra mermisi var. Şeriatçılar ateş açıyor ve asteğmen Kubilay ağır yaralanıyor. Jandarmanın manevra fişeklerinden yara almayan şeriatçılar kendilerinde üstün bir güç olduğunu Menemenlilere inandırıyorlar. Ancak jandarma alayından yardım gelip de hakiki mermi ile karşılaşınca kaçıyorlar. Fakat bu ara asteğmen Kubilay'ı ve iki zavallı bekçiyi şehit ediyorlar.

İşte Cumhuriyet'in ilanından yedi yıl sonra, Atatürk devrimlerine ilk tepkilerden biri böyle acıklı bir olay ile kapanıyor. Amaçları ne idi? Bir Menemen'i ele geçirmekle şeriatın geri gelemeyeceği aşikârdı. Fakat belki başka planları vardı ve tatbik edemediler. Doğudaki Şeyh Sait isyanından habersiz ve kopuk değillerdi her-

halde. Onlar doğudan, bunlar batıdan Mustafa Kemal Paşa'yı zorlayacaklar. Hâlâ İstanbul'da olduğunu zannettikleri Halife de onlara katılacak ve daha yeni doğmuş olan Cumhuriyet'i ve devrimleri yok edeceklerdi. Belki daha da ileri gidecekler, Fransız ve İngilizlerden yardım da alacaklardı. Haydi bakalım gene bir iç harp başlayacaktı Türkiye'de.

Sonraları Menemen'de Kubilay anıtı yapıldı. Her yıl gazetelerde küçük bir haber olarak Kubilay'ın anma töreni bildirildi. Zaman hadiseleri örtüyor ve unutturuyor, tıpkı Kabotaj Bayramı'nın unutulmaya yüz tutması gibi. Tabii bu iki olay birbirinden çok başka amma her ikisi de Cumhuriyet'in kuruluşunda ve idame ettirilmesinde önemli olaylar. Bunları, ne demek olduğunu gelecek nesillerin unutmamaları için kaleme alıyorum.

Türkçe ezanın kalkması

Atatürk'ün yaptığı devrimlerden biri olan Türkçe ezan çabuk unutuldu. Atatürk'ün Türklük fikrini yerleştirme hareketlerinden biri de Türkleri birbirlerini ibadete Türkçe çağırmaları ile sağlanacağını düşünmesi idi. Her gün beş defa minarelerden Arapça birbirimizi ibadete çağırıyoruz.

Ezan Türkçe okunur mu, okunmaz mı epey tartışılmıştır. Sonunda Atatürk o zamanki adı ile Gazi Mustafa Kemal, yaptığı bir konuşmada ezanın neden Türkçe okunması gerektiğini millete anlatmıştı. Temmuz 1932'de Diyanet işleri bir genelge yayınlayarak ezanın Türkçe metnini cemiyete bildirmişti.

Tanrı uludur;
Şüphesiz bilirim, bildiririm:
Tanrı'dan başka yoktur tapacak,
Şüphesiz bilirim, bildiririm
Tanrı'nın elçisidir Muhammed

Haydin namaza, haydin felaha
Namaz uykudan hayırlıdır
[Bu son dize sadece sabah ezanında okunurdu].

Bu herkesin anlayacağı basit Türkçe çağrıyı yine de çok kişi yadırgamıştı. Türkçe ezan Bursa'da tepki ile karşılanmış ve bazı olaylar çıkmıştı. Atatürk de Bursa'ya giderek, "Konunun kesin nedeni din değildir. Kesin olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas olacaktır" demişti.

Harf Devrimi yeni yapılmış, medreseler kapatılmış, Arapça tedrisat yasaklanmış; bütün bunların üstüne ezan da Türkçe okunacak denince artık dindar insanlar korkmaya başlamışlar herhalde. Ben çocuk olduğum için "nostaljik" olarak şaşırmış vaziyette idim. Bin yıldan fazla bir süredir minarelerden okutulan ezan değiştirilmişti, acaba nasıl olur, diyordum. Tabii bunun manasını anlayacak yaşta değildim. Anlaşılan Atatürk sezinlemiş irticanın hortlayacağını ve devrimleri ortadan kaldırmak isteyeceğini; onun için adım atmış ve Türkçeyi Arapçadan arındırmak, birbirimizi Türkçe çağırmak istemiş. Hıristiyanlıkta olduğu gibi Müslümanlıkta reform olmamış. Atatürk devlet işleri ile din işlerini ayırmakla büyük bir yenilik getirdi hayatımıza. Arapçanın yasaklanması, ezanın Türkçe okunması, dini nikâh yerine resmi nikâh mecburiyeti getirilmesi, hepsi büyük yeniliklerdi. Hocanın dışarıda sarık ve cübbe giyememesi, ancak cenaze merasimlerinde dini kıyafetle camiden mezarlığa kadar gidebilmesi büyük ölçüde dinin yalnız insan ile Allah arasında kalmasını sağladı.

Demokratik hayata geçtikten sonra ilk geri adım ezanın yeniden Arapça okunması oldu. Hatta şerefelere hoparlörler koyarak ses vermek bir nevi moda oldu. Belki şehirlerin büyümesi ve gürültüsünün artması bu usulü biraz da zorunlu kıldı. 1950'lerden sonra camiye

gidiş de arttı, cuma namazları da daha kalabalıklaştı, oruç tutma arttı amma artık, "alenen naksisiam" (ortalıkta oruç yedi) diye kimse karakolluk olmuyor. Osmanlı döneminde Ramazan'da oruç tutmayan ve açık yerde yemek yiyen cezalandırılırmış.

1950'den sonra Demokrat Parti iktidara gelince iyice geriye dönüş başladı. Atatürk zamanında sinip korkanlar, İsmet Paşa döneminde de pek ulu orta ortaya çıkamamışlardı. Menderes başbakan olunca din istismarcıları da ortaya döküldü. Mareşal Fevzi Çakmak dahi bu işe alet edildi. Çakmak dinine çok düşkün bir askermiş. İhtiyar günlerinde adamcağızı politikanın içine ittiler ve onu kalkan olarak kullandılar. Çakmak'ın cenazesinden bile istifade ettiler. O zamana kadar cumhuriyet döneminde biz böyle ilahili cenaze namazı görmemiştik. Çakmak'ın cenazesi din istismarcıları için büyük bir fırsat oldu.

Demokrat Parti döneminde demokrasi, herkesin kendi bildiği gibi hareket etmesi olarak anlaşılıyordu. Dinle ilgili konular da bu anlayış neticesinde gündeme geliyordu. Yavaş yavaş kadınların daha çok baş örtüsü ve çarşaf giymeye başladığı göründü. Atatürk döneminde kimse baş örtüsü bağlamazdı, ancak çok yaşlılar ve fakir tabaka yokluktan baş örtüsü takardı. Sistemli olarak bu iş sürdürüldü ve şimdi üniversite öğrencileri bile sıkmabaş denen, saçını göstermeyen bir örtü ile sınıflara gelmeye başladı. Bu işi özellikle Milli Selamet Partisi geliştirdi. Demek birçok insanın içinde bu arzu vardı, fakat Atatürk döneminde iyice sinmişti, İsmet Paşa döneminde de ortaya çıkamadı. Bayar ve Menderes iktidara gelince yavaş yavaş ortaya çıkan bu eğilimdeki insanlar, Milli Selamet Partisi CHP ile iktidara gelince, artık iyice kendilerini gösterdiler.

Din eğitimi de Demokrat Parti zamanında tekrardan gündeme geldi ve Kuran kursları ilkten gizli gizli; derken açık açık ortaya çıktı. Tabii bu durum Milli

Eğitim politikasının Atatürk ilkelerini tam olarak ülkeye oturtamamasının bir sonucu oldu. Halkevleri kapatıldı. Köy Enstitüleri dumura uğratıldı. Kuran kursları açıldı. O zamana kadar sıkı tutulmuş olan hacca gitme işi teşvik edilmeye başladı. Cevap hazırdı: "İsteyen Avrupa'ya gidiyor, memleketin dövizini sarf ediyor, tabii ki hacca gitmek isteyen de gidebilmeli" deniyordu.

Şimdi Arapça modası yayılıyor. Yabancı dil olarak Arapça öğrenmekte hiçbir zarar görmüyorum. Elbette bu pazarlarla alışverişte onların lisanını bilmekte fayda var. Geriye dönüş ve eskiye özlem duyan insanlar oldukça bu gidişi hızlandırıp kalkınmamıza set çekmek isteyenler, Türkiye'yi bölmek isteyen güçler, dini her vakit kullanmışlardır.

Bunu bilip Milli Eğitim politikamızda her zaman dengeli ve ileriye bakış açısı olan bir eğitim düzeni kurmamız gereklidir. Devrimler zannedildiği gibi bir kişinin isteği ile yapılmıyor. Bir önderin çıkıp bu devrimleri yapma ve yaptırma çabası sarf etmesi şart, fakat zaman ve zeminin hazır olması gerekiyor.

Nitekim din de Osmanlılarda yavaş yavaş zoraki bir hale gelmiş, örneğin Ramazan'da herkese zorla oruç tutturmak gibi. Dini bir gerekçe olan oruç tutma bir nevi resmi mecburiyet haline dönüşmüş. Bu nedenle de oruç tutmak istemeyenler gizlice yemek yer, sigara içer olmuşlar. Yakalanınca da karakolda falaka cezasına çarpılmışlar. Tabii bunun her türlü kötüye kullanma yolları açılmış. Babam anlatırdı nasıl okulda zorla camiye götürüldüklerini. Tabii küçük erkek çocuklar tepkilerini yaramazlıkla gösterdiklerinden babam ve arkadaşları da dahil en ön saftakiler hep birden hocaya dillerini çıkarırlarmış. Hoca da namaz bitinceye kadar bir şey yapamayacağından fena halde içerlermiş. Namazdan sonra bir kaçışma, bir kovalamaca başlarmış.

Ramazanlarda açıkta yemek yeme konusundaki sosyal baskıyı bazı şehirler ve kasabalarda canlandır-

maya çalışanlar görülmekte. Örneğin bir Ramazan'da Erdek'te birkaç gün kalmaya gittiğimizde lokantaların öğlen kapalı olduğunu gördüm. Ben küçükken Atatürk devrinde İstanbul'da oruç tutmak zorunluluğu yoktu. Yaşlılar daha ziyade alışkanlıktan tutarlardı. Şimdi bakıyorum, din ile ilgisi olmayan pek çok genç insan oruç tutuyor. Kimisi bunu perhiz bahanesiyle yapıyor. Kimisi içki içmemek, kimisi sigara içmemek gibi faydalar bulduğu için yapıyor. Eski bayramlar gibi oruç da şekil değiştirmekte. Bayramlarda İstanbul veya büyük şehirlerden kaçıp dinlenme ve eğlenme planları yapılıyor. Mezarlık ziyareti ve yaşlı akraba ve dostları ziyaret unutuluyor. Camiye gitmek ve başına bir beyaz takke takmak da bir nevi dindarlık sayılıyor. Takke yapan ve satan çoğaldı. Dindarlık giderek bir nevi yobazlık halini almaya başladı. Sakal bırakmak veya birkaç günlük sakal ile dolaşmak dindarlık kisvesi oluyor. Sakalın yarısını çenede bırakmak ve biraz da favori, saçı dökülmeğe başlayan yaşlılarda moda oluyor. Elde tespih taşımak da bir moda şeklinde geriye bir gidiş içinde yapılıyor.

Ezanın Arapçaya dönüşmesi başta olmak üzere din baskısını yaratma çabaları bazı kimselerce devam ediyor. Kurulu düzenin bozulması tabii ki bazı kimselerin işine gelmiyor. Din bir baskı aracı olarak dünyanın her yerinde kullanılmış başka başka isimler altında. Allah'tan bizim dinimiz Katolik ve Protestanlık gibi kapitalizme bağlı değil. Vatikan ve Anglikan kilisesi büyük sermayedar kuruluşlardır. Halifelik sultanlıkla beraber yok oldu, tabii ki bunu hortlatmak isteyenler çıkacaktır. Unutmamak lazım ki, kapitalist güçler, sultanla anlaşmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı idama mahkûm etmişlerdi. O milli mücadeleyi bütün bu ters şartlar altında kazandı. Dini hükümet işlerinden ayırdı. Arnavutluk'ta, Çin'de, Rusya'da, Bulgaristan'da olduğu gibi kilise ve camileri kapatmadı. Herkesi kendi

dini ve Allah'ı ile baş başa bıraktı. Bunun kıymetini bilip Atatürk ilkelerini iyice incelemek gereklidir. Başvurulacak en doğru kaynak *Nutuk* veya yeni adı ile *Söylev*'dir.

Kızıltoprak'ta Osmanlı Döneminin Kapanışı

Annem vefat edinceye kadar kimse Kızıltoprak'ın satılmasından söz etmedi. Evin yarısı teyzemin, yarısı annemindi. Onun için teyzem ölünce İsmail Arar yarısını ayırdı ve bazı tadilat yaptı. Ayırmak kolay olmuştu. Çünkü zaten ev yapılırken iki hanımlı olarak düşünülmüştü, dolayısıyla iki kapıyı kilitleyince alt ve üst katlardaki koridorlardan ev ayrılmış oldu. Mutfak ve çamaşırlık bahçede ve ortaklaşa kullanılabilir halde idi. Benim için ev aynı evdi; İsmail'le ve yengem Güher'le beraber büyümüştük. Zaten onlar yazları gelir, Kızıltoprak'ta kalırlardı. Onlar da pek fazla oturmadılar ve önce şehirde bir yere, sonra gene Ankara'ya taşındılar. Onun için ara kapılar gene açıldı fakat kullanılmadı. Annemin bölümü bize fazla bile geliyordu.

Babam 1963'te vefat etmişti; annem, Azime Bacı ile Kızıltoprak'ta yalnız kalmıştı. İsmailler varken gene daha iyi idi. Onlar da Ankara'ya taşınınca büsbütün sessizlik ve hüzün çöktü. Bahçe bakılamıyor, sulanamıyordu. Sebze ekilen taraflar artık iyice kurumuş kalmıştı. Ancak ön bahçe, kendi kendine dayandığı kadar duruyordu. Şimşirler, kumbularyalar, leylaklar, çam ve kestane ağaçları, ıhlamur ve akasyalar mevsimlere dayanabilen ağaçlardı.

1968'de annem vefat ettikten sonra, İsmail Arar ve yengem Güher hisselerini satmaya karar verdiler. O zaman da ben Levent'te ev almış, borca girmiştim.

Konağın balkonunda Temmuz 1958'e çekilmiş bir fotoğrafta (soldan) yardımcı Fatma, Nezih Neyzi, kucağında kızı Füsun, ayakta Nezihe Neyzi, Furuğ Neyzi ve Refika Arar

İlave bir borç alabilecek durumum yoktu. İsmail evin yarısına sahipti biz de üç kardeş öbür yarısına. Evde Azime Bacı yalnız kalmıştı. Bazen o da olmuyordu. Göynük'e oğlunun yanına veya Üsküdar'a kızına gidiyordu. Eve hırsızlar dadanmıştı. Küçük bahçeden kapıyı zorlayıp veya bir demir parmaklığı kesip camı kırarak içeri giriyorlardı. Kurşun boruları kesiyorlar, ufak tefek bir şeyler çalıp gidiyorlardı. Hiçbirimiz evimizi bırakıp Kızıltoprak'ı onaramıyorduk. Ancak hırsızın verdiği zararları giderebiliyorduk. Gene Azime Bacı'yı bulup veya dadımın kocası Hikmet Bey'e rica edip orada biraz oturmasını istiyorduk. Hiç olmazsa gece bir ışık olsun ve hırsızlar girmeye çekinsin. Anlaşılıyordu ki, Kızıltoprak'ın sonu gelmişti. Arka bahçedeki ahırların kimisi tamamen yıkılmış ve sökülmüştü. Yalnız inek ahırı kalmıştı, ama onun da damı oradan buradan çöküyordu. Mutfak ve çamaşırlık artık kullanılmaz haldeydi.

İnşaatı tamamlandığı sıralarda yerleştiğimiz Levent'te, arabamın önünde kızım Furuğ ve arkadaşlarımızın oğlu Ferit Orbay.

Evin boyası iyice gitmişti, dam oradan buradan akıyordu. Anlayacağınız, Kızıltoprak yavaş yavaş çöküyordu!

Bir gün İsmaillerin tarafında bir toplantı yaptık. Allah rahmet eylesin, Güher yengem ile çok sevişir ve birbirimize çok takılırdık. İsmail bir müteahhit bulmuştu, evi ona devredecektik ve bize altı daire verecekti. Yarısı İsmail'e, yarısı da üçümüze. O zamanlar Kızıltoprak'taki eski köşklerin çoğu ayaktaydı. Yapsatçılar Kadıköy ve Moda civarında idiler. Bizim taraflarda pek çok köşk vardı ve hepsi aşağı yukarı bizimkinin durumunda idi. Ben kabul etmeyeceklerini bile bile satmamayı, burasını bir eski ev müzesi haline getirmeyi ve bahçeye bir uzun araba koyarak turistleri bahçede gezdirip Kızıltoprak'ı kurtarmayı teklif ettim. Güher kızdı, "Delinin zoruna bak, burayı müze yapacakmış" diye çıkıştı. Hiç istemiyordum Kızıltoprak'ın yıkılmasını. İsmail'e hissesini ödesem o satmaya razı idi. Kardeşlerimin hemen yıktırmak için bir acelele-

Kızıltoprak'taki konağın balkonunda Temmuz 1958'de çekilen son aile resimlerinden biri. Oturanlar (soldan) Nezih Neyzi, Nezihe Neyzi, Füsun Neyzi (Noyan), Hayriye Neyzi. Ayaktakiler (soldan) Olcay Neyzi, Ali Neyzi, Ahmet Neyzi, Muzaffer Halim Neyzi, Furuğ Neyzi, Ayfer Neyzi

ri yoktu. Çaresiz ben de satılmasına rıza gösterdim. Kızıltoprak'ta son toplantı bu oldu ve evin Ekşioğlu'na verilmesi kararlaştırıldı.

Ondan sonra evin dağıtılması problemi çıktı. Bir asırdan fazla bir eşya birikimi vardı. Gene bekçi olarak Azime Bacı evi muhafaza ediyordu. Herkes istediği eşyaları alıp götürüyordu. Bir gün kardeşler toplandı. Azime Bacı'ya bir kamyon eşya ayırdık, onun bizde çok emeği vardı. Hikmet Bey'den rica ettim, evin bazı hatıra kısımlarını söktürdüm. Öncelikle de çamaşırlık ve mutfak arasındaki döner dolabı. Bu dolabın içine girer, dolabı döndürür ve kilitli olan mutfağa geçerdim. Oradan börek, çörek ne bulursam bir sahana kor ve döner dolap vasıtasıyla kardeşlerime iletirdim. Sonun-

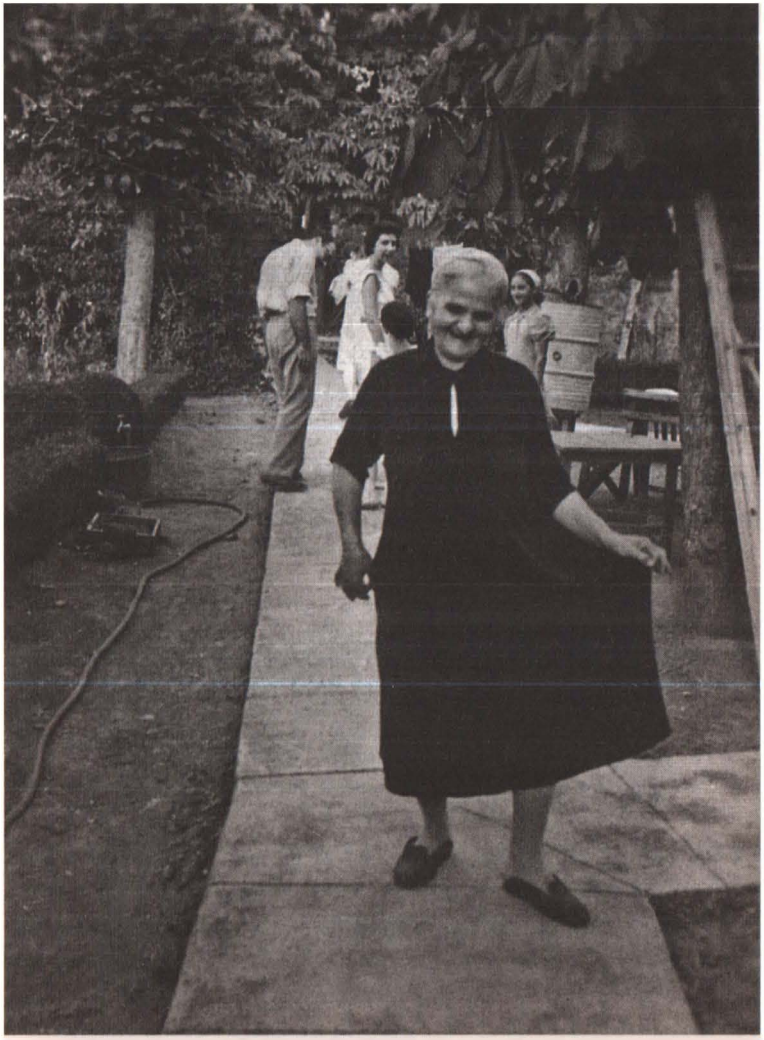

Azime Bacı Kızıltoprak'taki konağın bahçesinde, 1958 yazı.

da ben gene döner dolapla çamaşırlığa geçerdim. Tabii sonradan boş sahan bir yerde bulunur ve kimlerin mutfağa dadandığı anlaşılırdı. Yemekten bol bir şey yoktu Kızıltoprak'ta, ama o döner dolap ile oraya geçip almak, başka bir heyecandı.

Nezih Neyzi'nin uzun yıllar sakladıktan sonra 1993'te Yıldız Sarayı Müzesi'ne hediye ettiği bu oda takımının ilginç bir hikâyesi var. Muzaffer Halim Bey ile Nezihe Hanım'ın, evlenmelerinden birkaç yıl sonra ilk yatak odası takımlarını elden çıkarmaları gerekir. Bundan bir zaman sonra, muhtemelen saltanatın kaldırıldığı sıralarda, maaşları kesilen ve akıbetleri henüz belirsiz olan Yıldız Sarayı'ndaki görevliler, saraya ait mobilyaları saray kapısının önüne çıkararak Yıldız Caddesi'nde satmaya başlar. Muzaffer Halim orada gördüğü bu takımı satın alır.

Yıldız Sarayı'ndan çıkma takımın küçük kanepesi.

Mermer çamaşır tekneleri, dedemin odasının üstü kırmızı camlı pencereleri, teyzemin odasının kapısı, evin sokak kapısı, küçük bahçeye açılan küçük kapı gibi evin bazı aksamını söktürdüm. Hâlâ saklıyorum Levent'teki evin bodrumunda; ümidim, günün birinde bu parçaları bir yerde kullanmak. Eşyalar dağıldıktan sonra kimsenin istemediği, içi elbise dolu bir sürü eski sandık, eski mobilyalar, masalar, konsollar, filan kaldı. Bütün bu eski eşyayı ev ve aksamını bir kamyona doldurup bacanağım Ahmet İsvan'ın Yalova'daki buzhanesinin üstüne taşıdım. Yıllarca orada kaldılar ve her sene eski esvaplara naftalin ve fare zehiri koyarak muhafaza ettim. O ara kızlarım evlendi ve evde yer açıldı. Zaten birer ikişer iskemle gibi bazı parçaları evde yer oldukça taşıyordum.[60]

Anneannemin sandıklarını onartıp kızlarıma birer tane verdim, şimdi biri Hamburg'a gitti. Furuğ'un ziyaretine gittiğimde o sandığı kullandığını memnuniyetle gördüm. Füsun'un da sandığı evinin mutena bir yerine koyduğuna sevindim. Mermerler bahçemizi süslüyor.

60 Nezih Neyzi 1993'te bu eşyaların bir bölümü Yıldız Sarayı Müzesi'ne armağan etmiştir. (e.n.).

Biri hamam kurnası ki, dedem, Marko Paşa'nın konağı yıkılırken almış. Biz çocukken hep bu kurna ile yıkandık. Şimdi bahçe süsü oldu. Mermer çamaşır teknelerini eskiler görünce hatırlıyor, gençler de gülüp geçiyor, "Bunlar da ne imiş" gibilerden.

Köşkün ölümü

Gelelim Kızıltoprak'taki köşke. Biz eşyaları dağıtıp elimizi eteğimizi çekmiştik. Bir akşam Ankara'ya trenle giderken usulümüz üzere Kızıltoprak tren istasyonuna gelince kalkıp bizim eve bir bakayım dedim. Gece karanlık ve yağmurlu idi. Köşk, ilk kata kadar yıkılmış bir kereste yığını halinde idi. Islak keresteler mezar taşı gibi ay ışığında parlıyordu. Bu manzara bana çok fena geldi, bir daha oraya gitmemeyi düşündüm. Bacalar da yıkılmıştı, ruhlar belirli günlerde nereye geleceklerdi?

Bir daha oraya gitmek zorunluluğu olmasın diye bana düşecek katı hemen satmayı tasarladım. Fakat şimdi hatırlamadığım bir nedenle, gene gitmem gerekti. İnşaatı yapan kişiler ahırın bir kenarını kendilerine büro yapmışlardı. Evden bazı tavan ve kapıları söküp götürmüşlerdi. Teyzemin tavanı, dedemin bir kapısı nasıl olur da bu yabancıların elinde oyuncak olurdu? Yaptıkları bina da hiçbir şeye benzemiyordu. Bahçedeki asırlık çamlar, kestaneler, ıhlamurlar, akasyalar hepsi kesilmişti. Yalnız hüdainabit, kendinden bitme cılız bir çam vardı. O nasılsa bu acayip adamların oltasından kurtulmuştu.

Olan olmuş, benim hiçbir söz hakkım kalmamıştı. Dayanamadım, "Yahu niye kestiniz bu ağaçları?" diye adamlara sordum. Onlar da donakaldılar, herhalde kesip odun diye satmışlardı. Biri toparlandı ve cevap olsun diye, "Beyim ev görünsün ki satılsın" dedi.

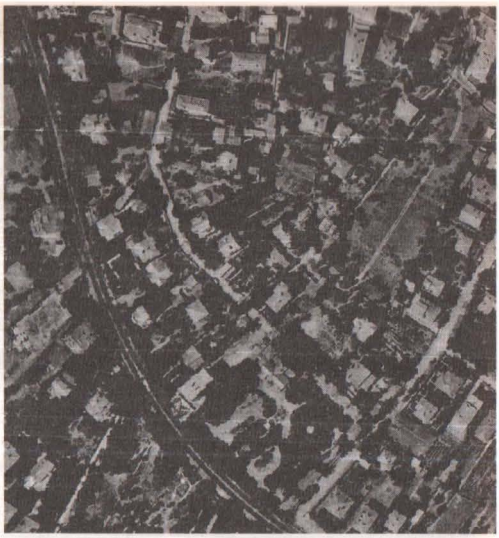

İstanbul'un 1966'daki hava fotoğrafından Hüseyin Paşa çıkmazı civarını gösteren ayrıntı. Çıkmazdaki ahşap köşklerin hemen hepsi yerindedir. Demiryolunun güneyinde yeni yapılan birkaç apartman bloku dikkat çeker (kaynak: İBB internet sitesindeki İstanbul Şehir Rehberi uygulaması).

İstanbul'un 2014'teki hava fotoğrafından Hüseyin Paşa çıkmazı civarını gösteren ayrıntı. Çıkmaza komşu sadece bir ahşap köşk arazisine yapılan blokların arasında korunmuştur. Civarda yarım yüzyıl öncesinin kent dokusuna dair başka hiçbir iz kalmamıştır (kaynak: İBB internet sitesindeki İstanbul Şehir Rehberi uygulaması).

İstanbul'un 1946'daki hava fotoğrafından Kızıltoprak ve Fenerbahçe'yi gösteren ayrıntı. Bugünkü kıyı çizgisi silik olarak belirtilmiştir (kaynak: İBB internet sitesindeki İstanbul Şehir Rehberi uygulaması).

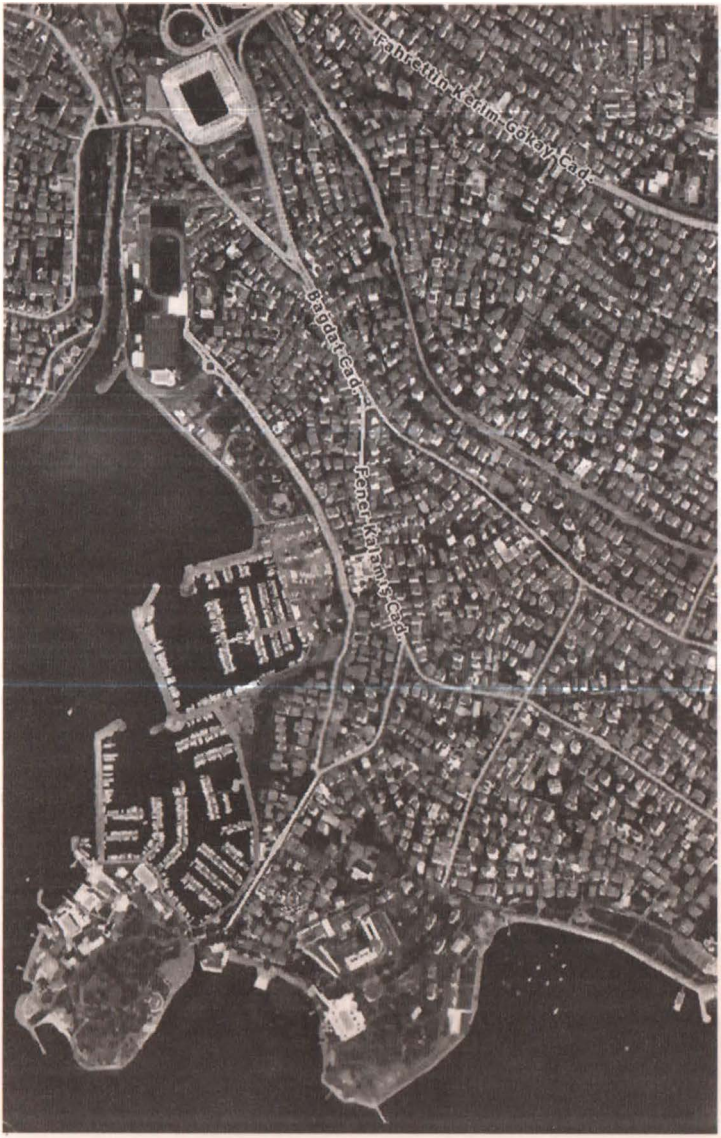

İstanbul'un 2014'teki hava fotoğrafından Kızıltoprak ve Fenerbahçe'yi gösteren ayrıntı (kaynak: İBB internet sitesindeki İstanbul Şehir Rehberi uygulaması).

Kızıltoprak tanınmaz hale geldi: Bizlerle işleri bittikten sonra o müteahhitler arka bahçeye de tıkış tıkış bir apartman daha yaptılar ve sattılar, ön bahçeye beton döküp otomobil parkı yaptılar yeni sakinlere. O bahçede biz bir geniş aile olarak yaşarken, şimdi üst üste belki kırk aileden fazla oturuyor. Kala kala yalnız ön bahçe kapısı, demiryoluna bakan ön bahçe duvarı ile demir parmaklıkları ve bir de cılız çam ağacı kaldı.

Ekler

Ek 1
Yaşını Başını Almış Bir Hanımefendi[61]

Yarım düzine padişahın tahta çıktığını görmüş, saray efradından bir ihtiyar Türk hanımefendi, Leyla Hanım, on dokuzuncu yüzyıl harem hayatıyla ilgili hatıratını yayımlatır. Bu ilginç eserin Fransızca tercümesini de titiz bir aydın olan oğlu Yusuf Razi Bey yapar.

Leyla Hanım, Sultan Mahmut'un başcerrahı ve nazırlarından biri olan Hekim İsmail Paşa'nın kızıdır ve sultanın ailesiyle dostluk ilişkileri sebebiyle, öteden beri harem hayatıyla içli dışlı olmuştur. Muazzam tazeliklerini halen muhafaza eden hatıraları altmış sene önce, mutlak monarşi dönemindeki Osmanlı âdetlerinin en sadık suretini ve en renkli yansımalarını bizler için yeniden canlandırıyor. Orada neler gördüklerini açık ve net biçimde anlatamayacak kadar utangaç olan birkaç kadın yolcu dışında kimsenin giremediği padişahların sarayını yabancılıktan gelen önyargılar olmaksızın ve skandal yaratma niyetinden uzak, gözlerimiz önüne seriyor. Bugün bize sunulan bu malumatın değeri yazarının ismi ve hayatıyla teminat altındadır. Claude Farrère bize onu şu canlı tasvirle takdim ediyor:

61 *L'Illustration* dergisi yazarlarından Albert Cahuet'nin imzasını taşıyan bu yazı, kitabın ilk baskısında *La Petite Illustration* dergisinin sayısı belirtilmeyen bir nüshasının "La vie litteraire" başlıklı bölümünde "Une vieille grande dame" başlığıyla yayınlandığı belirtilerek Fransızca olarak aktarılmış ve Türkçe özeti verilmiştir. Bu baskıda Devrim Çetinkasap'ın ilk baskıdaki Franszıca metinden yaptığı eksiksiz çeviri yer alıyor (e.n.).

Kostantiniye'ye seyahatim sırasında müşerref olduğum Leyla Hanım geriye doğru sırasıyla VI. Mehmet, V. Mehmet, II. Abdülhamid, V. Murad, Abdülaziz ve hatta Abdülmecid zamanında sultan ve prenseslerin önce manevi kızı, sonra da nedimesi olmuş pek ihtiyar bir hanımdır. Kendisi 1922'de hâlâ seçkinler arasındaki en uyanık ve en bilgili hanımdı ve hem sarayı hem dünyayı avcunun içi gibi bilir. Padişahın kızı F. sultanın verdiği bir yemekte ona nasıl hayran kaldığımı hatırlıyorum. Bir elinde çay fincanı diğerinde yelpazesi, baston yutmuş gibi dimdik, salonda söylenen veya ima edilen tek bir sözü, tek bir bakışı bile kaçırmıyordu. Ve tüm hayatı boyunca da aynı şekilde davrandığı muhakkaktı.

Bugün bize pek uzak görünen ancak henüz unutulmamış zamanlarda eski Çırağan Sarayı'nı Leyla Hanım'la birlikte ziyaret ediyoruz. *Binbir Gece Masalları*'ndaki bahçelerde geziniyor, musiki ve raks derslerine katılıyoruz; müzikal temsillere, haremdeki samimi davetlere, hatta Doğu usulü gerçek birer peri masalı olan sultan düğünlerine şahitlik ediyoruz.

Hatırat sahibi bize sultanların olduğu kadar, Çerkez köle kızlar arasından toplandıktan sonrasında son derece özenle eğitilip yetiştirilen ve çok sert bir hiyerarşiye tabi tutulan saraylı kızların hayatlarını da anlatıyor.

Eserin kölelere ayrılan bölümünde bizi şaşırtacak birçok husus var: İlginç bir olay, satılan köleler arasında kimilerinin gerçekten de aristokrat kökenli olup varlıklı ailelerden geldikleri bu bölümde anlatılıyor. Bu varlıklı ve soylu kızları kendi rızalarıyla köleliğe sürükleyen şey genellikle, aileler tarafından daha aşağı mevkiden bir adamla evliliğe zorlanmaktan duydukları tiksintiymiş. Batılılar gibi manastıra girmek imkânından da yoksun oldukları için, kendi memleketlerinde düşkün hale gelmektense, ülkelerini ve ailelerini terk etmeyi ve sultanın

sarayında veya bir prensesin yanında bir iş ya da koca aramak üzere Konstantinopolis'in yolunu tutarak şanslarını orada aramayı tercih ederlermiş. Bu gönüllü kölelerin kaderleri kimi zaman, en ihtiraslı hayallerinde bile göremeyecekleri kadar güzel olurmuş. Leyla Hanım meşhur Sadrazam Ali Paşa'nın hanımı tarafından yetiştirilen çok güzel, genç bir Çeçen köle kızı özellikle hatırlıyor. Bu kız topçu müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın eşi tarafından satın alınmış ve paşa tarafından, oğlu, Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan'la evlendiğinde düğün hediyesi olarak gelinine hediye edilmiş. Leyla Hanım yüksek mevkilere layık bu güzeller güzelini ilk kez Cemile Sultan'ın nedimeleri arasında görmüş. Nitekim günün birinde Cemile Sultan, kızın şehzade oğlu Abdülhamid'in hoşuna gittiğini fark edince hemen onu kendisine teklif ediyor ve Nazik Eda –kızın ismi buymuş– müstakbel sultanın karısı oluyor. Abdülhamid tahta çıkınca birinci kadın oluyor ve bu onu neredeyse bir imparatoriçe haline getiriyor. Güzelliği kadar zekâsı da varmış. Yani nankör değilmiş. Eğitimini ve öğrenimini olduğu kadar parlak kısmetini de borçlu olduğu eski hanımına duyduğu bağlılık sürüyormuş ve sultandan onu saraya davet etme izni almış. İhtiyar büyük hanım, sultanın birinci kadını olan eski kölesi karşısına çıktığında âdet olduğu üzere eğilip yeri öpmeye kalkınca beriki hemen koşturup onu durdurur "Allah muhafaza! Ben bu yüksek mevkii size borçluyum, izin verin de ben sizin elinizi öpeyim. Beni bu şereften mahrum etmeyin" der.

Bu nezaket hamlesi Roxane ve Bajazet'nin torunları arasında yaşıyormuşuz izlenimi veren eski Türk dünyasında, Konstantinopolis'te ikamet etme fırsatı bulmuş olanları hiç şaşırtmayacaktır. Bize bu benzetmeyi yapan Claude Farrère tüm egzotik yazarlarımız içerisinde gerçeğe en çok yaklaşan ve en bilgilisinin büyük ihtimalle

Racine olduğu tespitinde bulunduktan sonra, onun yerel renklerini muhafaza eden eski trajedisinin, Türkçe kelimeleri Fransızcaya doğru düzgün tercüme etmeyip olduğu gibi bırakarak harikalar yarattıklarını zanneden yazarların kendisinden sonra verdikleri tüm eserleri, gerçeğe uygunluk bakımından fersah fersah geride bıraktığını söyler.

***

Leyla Hanım'ın hatıratı saray hayatından sahnelerle dolu. Haremde yaşayan kadınlar, bir zaruret olan haremağalarına ve katı disipline rağmen, hiç de bir kafes içinde yaşamıyorlardı. Hatırat sahibi bize haremi, ihtişamlı kapıların ardındaki haliyle gösteriyor. Kırlara gidiyor, bir meskenden diğerine göçüyorlardı. Hayatın sıradan insanlarınkine benzer sevinçlerini onlar da tadıyorlardı ve Leyla Hanım'ın çocukluğunun ve ilk gençliğinin en güzel yıllarını geçirdiğini söylediği saraydaki yaşamın en cazip ama en bilinmeyen yönü de budur.

Albert Cahuet

Ek 2
Yusuf Razi Bey'in Fransız İşgal Kuvvetlerine İtiraz Mektupları

Yusuf Razi Bey, belediye başkanı olarak 1921 yılında Fransız işgal güçleriyle yazışıyor. Osmanlı hükümeti işgal güçlerine tamamen teslim olmuş. Belediye başkanının elinde bu işgalci güçlerin isteklerine engel olacak hiçbir güç yok. Onlar da diledikleri binaları kendi özel amaçları için işgal etmek istiyorlar. Bu meyanda belediye binasını boşaltması için Yusuf Razi'ye işgal ordusunun Fransız kumandanı General Charpy bir yazı gönderiyor. Yusuf Razi Bey onları bu eylemden vazgeçirmek için protesto mektupları yazıyor. İşte 1921 yılında Osmanlı payitahtının acıklı durumu bu mektuplarda gözüküyor.

***

Belediye başkanı Yusuf Razi Bey'in resmi protesto çekmeden önce belediye konağının işgalini engellemek için General Charpy'e yazdığı kişisel mektubudur.

Şişli, 12 Ocak 1921

Generalim,

Size artık şehrin başkanı olarak değil, Fransız genel karargâhında hep misafirperverlik ve dostlukla karşılanmış ve özellikle de son seferki kabulünüzden minnettar kalmış sade bir vatandaş olarak başvuruyorum.

Lettre personnelle adressée par Youssouf Razi bey, Préfet de la Ville, à M. le général Charpy, avant la remise de sa protestation officielle, pour éviter l'occupation de l'Hôtel de Ville.

Chichli, le 12 janvier 1921

Mon Général,

Ce n'est plus comme Préfet de la Ville que je m'adresse à vous, c'est simplement comme un particulier qui a toujours trouvé au Quartier Général français un accueil cordial et bienveillant et qui vous est spécialement reconnaissant de la façon dont vous l'avez reçu tout dernièrement.

L'occupation de la Préfecture, qui entrainera fatalement le bouleversement de tous les services municipaux qui y sont fortement centralisés, produirait une impression des plus pénibles sur la population de Stamboul, au milieu de laquelle vous allez vous installer et dont vous ne tenez certainement pas à blesser sentiments.

L'occupation d'un ministère serait une atteinte directe à un gouvernement, dont l'existence est officiellement reconnue, bien que actuellement son pouvoir effectif soit bien réduit. Je ne crois pas qu'il entre dans les vues de la République française de lui porter un coup aussi sensible.

A côté de ces considérations, il y a évidemment les besoins du Quartier Général qu'il faut assurer pour son installation à Stamboul. Je crois que les deux immeubles que j'ai fait visiter hier au capitaine Bichon, sur la grand'rue du tramway, peuvent y donner satisfaction jusqu'à un certain point.

En effet, la Préfecture est une construction mixte en briques et en bois et disparate dans sa forme; les deux immeubles en question sont en pierre, en excellent état et très bien distribués à l'intérieur. Ils ont bel aspect sur la rue principale de la ville, l'une d'elles a une entrée monumentale en marbre, les pièces sont belles et bien éclairées. De ces deux immeubles, l'un est occupé par des réfugiés russes que l'on pourrait caser ailleurs, l'autre n'abrite que des services secondaires : un Musée d'hygiène et l'Ecole des Beaux-Arts. Ces deux institutions officielles, si intéressantes qu'elles soient, ne peuvent supporter la comparaison avec les services municipaux; elles pourront donc chercher à se loger ailleurs, ou même fermer provisoirement leurs portes.

Si ces deux immeubles sont insuffisants comme capacité de logement, on pourrait en chercher un troisième à proximité pour les compléter.

Veuillez m'excuser, mon général, d'être encore revenu sur cette question. J'ai l'intime conviction que je ne m'écarte pas de vos vues en cherchant à trouver une solution qui satisfasse aux besoins légitimes du Quartier Général sans apporter une trop grande perturbation dans les affaires publiques et sans altérer les sentiments de notre population si sincèrement sympathiques à la France.

Yousouf Razi

Çevirisi verilen mektubun bir nüshası.

Belediye konağının işgali burada büyük ölçüde merkezileşmiş halde bulunan tüm belediye hizmetlerini ciddi olarak altüst edecek ve duygularını incitmek istemediğinizden emin olduğum İstanbul halkı üzerinde kötü bir intiba bırakacaktır zira böylece şehrin göbeğine yerleşmiş olacaksınız.

Bir idari binanın işgali, her ne kadar askeri gücü fiilen oldukça zayıf olsa da varlığı resmen tanınmış bir hükümete doğrudan bir saldırı olacaktır. Ona bu denli bariz bir darbe vurmanın Fransız Cumhuriyeti'nin amaçları arasında yer aldığını zannetmiyorum.

Bu mülahazalar bir yana, bir de elbette İstanbul'a konuşlanması gereken karargâhın ihtiyaçları var. Dün itibariyle Yüzbaşı Bichon'a gezdirdiğim, tramvay yolu üzerindeki iki binanın ihtiyaçları bir yere kadar karşılayacağına inanıyorum.

Gerçekten de belediye binası tuğla ve ahşaptan karma bir binadır ve parçalı bir biçimi vardır. Söz konusu iki bina ise kâgirdir, mükemmel durumdadır ve içi de gayet muntazamdır. Manzaraları güzeldir, şehrin en büyük caddesine bakarlar ve içlerinden bir tanesinin mermerden oldukça geniş bir girişi vardır, odaları güzel ve oldukça da ferahtır. Bu iki binadan birinde Rus göçmenler kalıyor ki bunlar hıfzıssıhha müzesine veya güzel sanatlar okuluna taşınabilir. Zira bu iki resmi kurum her ne kadar önemli olsalar da belediye hizmetleriyle kıyas kabul etmez; dolayısıyla da başka yere yerleştirilebilirler hatta geçici süreliğine kapatılabilirler.

Bu iki bina barınma ihtiyacını karşılamaya yetmezse, civarlarında onlara eklenecek bir üçüncüsü araştırılabilir.

Yusuf Razi

Protestation adressée par Youssouf Razi bey, Préfet de la Ville de Constantinople, aux Hauts-Commissaires de France, d'Angleterre et d'Italie, contre la décision prise par le général Charpy d'occuper l'Hôtel de Ville.

Constantinople, le 14 Janvier 1921

Monsieur le Haut-Commissaire,

Au nom de la population de Constantinople, que j'ai l'honneur de représenter en l'absence du Conseil Municipal, je proteste contre la décision prise par M. le Général Charpy, commandant du Corps français d'occupationde Constantinople, d'occuper l'Hôtel de Ville pour y installer son Quartier Général.

A l'exception des édifices religieux, l'occupation de n'importe quel local public ou privé ne peut affecter la populationd de Constantinople autant que celle de l'Hôtel de Ville. Le Gouvernement ottoman lui-même ne pourrait disposer du siège de la municipalité sans commettre un abus de pouvoir, car l'immeuble est la propriété de la Ville, l'administration municipale est distincte de celle de l'Etat et les ressources de la Ville - si précaires ! - proviennent exclusivement de taxes directes ou indirectes prélevées sur la population locale.

Cette occupation serait d'autant plus sensible à la population de Stamboul, qu'elle n'a cessé de conserver le calme le plus complet depuis le commencement de l'armistice, malgré les provocations de certains éléments locaux; elle n'a jamais témoigné aucune hostilité aux troupes alliées et les autorités municipales, de leur côté, ont été correctes et déférentes envers les autorités interalliées.

En outres, tous les services municipaux étant fortement centralisés à l'Hôtel de ville, leur déménagement entrainera fatalement une désorganisation de l'administration municipale, près qu'un arrêt de ses services, que l'on a tant de peine à assurer aujourd'hui, tant bien que mal, avec les moyens insuffisants dont on dispose.

La bonne exécution des services municipaux intéresse l'ensemble des habitants de la ville, les militaires comme les civils, les étrangers comme les Turcs. Aussi suis-je obligé de décliner toute responsabilité pour la perturbation qui pourra se produire dans ces services.

Mais j'aime à espérer,Monsieur le Haut-Commissaire, qu'une démarche amicale des hautes autorités interalliées, auprès de M. le général Charpy, pourra le faire consentir à modifier sa décision en ce qui concerne l'Hôtel de Ville; je l'espère d'autant plus que les sentiments de haute bienveillance de M. le général Charpy sont bien connus de notre population, qui avait accueilli avec confiance la nouvelle de sa nomination à Constantinople.

Çevirisi verilen mektubun bir nüshası.

İstanbul belediye başkanı Yusuf Razi Bey'in General Charpy'nin belediye konağını işgal etme kararına karşı Fransa, İngiltere ve İtalya yüksek temsilciliklerine çektiği protestodur.

İstanbul, 14 Ocak 1921

Sayın Yüksek Temsilci,

Belediye meclisinin yokluğunda temsil etme onuruna kavuştuğum İstanbul ahalisi adına, Fransız Ordusu İstanbul İşgal Kuvvetleri komutanı General Charpy'nin karargâhını yerleştirmek üzere belediye binasını işgal etme kararını protesto ediyorum.

Bazı dini binalar hariç hiçbir özel ya da kamusal mekânın işgali, İstanbul ahalisini belediye binasının işgali kadar etkileyemez. Bizzat Osmanlı hükümeti dahi bir güç aşımına düşmeden belediye binasına el koymaz zira burası devletin diğer binalarından ayrıdır ve şehrin –pek güç ve zayıf durumdaki– kaynakları münhasıran, doğrudan veya dolaylı olarak yerli ahaliden toplanan vergilerden gelmektedir.

Bu işgal İstanbul ahalisini o denli müteessir edecektir ki ateşkesin başından beri, yerel bazı unsurların kışkırtmalarına rağmen gösterdiği sükûneti muhafaza edemeyebilecektir. İstanbul ahalisi itilaf kuvvetlerine hiçbir düşmanlık göstermemişler ve belediye makamları da müttefik yetkililere karşı nazik ve hürmetkâr davranmışlardır.

Bunun da ötesinde, tüm belediye hizmetleri belediye konağında merkezileşmiş vaziyettedir ve bunların taşınması belediye idaresinde ciddi bir düzensizliğe yol açacak, elimizdeki yetersiz imkânlarla bugün iyi kötü sağlamakta zaten zorlandığımız hizmetleri durma noktasına getirecektir.

Belediye hizmetlerinin ifası, sivil veya asker, Türk veya yabancı olsun şehrin tüm sakinlerini ilgilendirir. Bu hizmetlerde doğabilecek aksamaların her türlü mesuliyetini bu vesileyle reddetmek zorundayım.

Ancak müttefiklerin üst düzey yetkililerinin belediye binasıyla ilgili kararını değiştirmesi için General Charpy'yi dostane bir müdahaleyle ikna edeceğini ümit etmek istiyorum. Hatta General Charpy'nin

âlicenaplıkları İstanbul'a tayin haberini müspet karşılayan ahalimiz tarafından gayet iyi bilindiği için bunun olacağını ümit de ediyorum.

Yusuf Razi

Réponse de M. Defrance, Haut-Commissaire de France, à la protestation de Youssouf Razi bey, Préfet de la Ville, contre l'occupation de l'Hôtel de Ville.

Constantinople, le 28 Janvier 1921

Monsieur le Préfet,

Par votre lettre du 14 de ce mois vous m'avez adressé une protestation contre la décision prise par M. le Général commandant le Corps Français d'Occupation de Constantinopleau sujet de l'installation de son Quartier Général à l'Hôtel de Ville.de Constantinople.

J'ai l'honneur de vous faire savoir que je me suis empressé de donner connaissance à M. le général Charpy des observations formulées dans votre lettre.

M. le général Charpy m'a fait savoir que, dès le mois d'octobre dernier, le Gouvernement ottoman avait offert, pour être mis à la disposition du Commandement français, plusieurs immeubles parmi lesquels figurait l'Hôtel de Ville.

Lors de son arrivée, M. le général Charpy, poursuivant l'étude de cette question entreprise par son prédécesseur, se livra à un examen approfondi des propositions qui avaient été faites, visita personnellement les immeubles présentés et decida d'accepter les offres du Gouvernement ottoman en installant à l'Hôtel de Ville les bureaux de l'Etat-Major du Corps d'occupation de Constantinople.

M. le général Charpy a ajouté, qu'en vue de faciliter à l'Administration préfectorale le transfert de ses bureaux, il avait accordé un délai pour l'évacuation des batiments dont il s'agit et avait offert des moyens de transport.

Enfin M. le général Charpy m'a fait savoir que, connaissant vos sentiments, il lui est pénible de vous causer quelque ennui, mais il est convaincu qu'après les entretiens qu'il a eus avec vous, vous comprendrez qu'il est dans l'obligation de maintenir les ordres qu'il a donnés pour pourvoir le Corps français d'Occupation d'une installation definitive et convenable.

Veuillez agréer, Monsieur le Préfet, les assurances de ma considération la plus distinguée

A. DERANCE

Çevirisi verilen mektubun bir nüshası.

Fransa yüksek temsilcisi Bay Defrance'ın belediye başkanı Yusuf Razi Bey'in belediye binasının işgaline karşı çektiği protestoya cevabıdır.

İstanbul, 28 Ocak 1921

Sayın Belediye Başkanı,

Bu ayın 14'ü tarihli mektubunuzla, Fransız Ordusu İstanbul İşgal Kuvvetleri generalinin genel karargâhını İstanbul belediye konağına kurma kararına ilişkin protestonuz tarafıma ulaştı.

Mektubunuzda ifade ettiğiniz müşahedeleriniz hususunda General Charpy'i derhal bilgilendirdiğimi haber vermekten onur duyarım.

General Charpy'nin bana bildirdiğine göre geçtiğimiz Ekim ayından itibaren Osmanlı hükümeti, belediye konağının da bulunduğu pek çok binayı Fransız kuvvetlerinin tasarrufuna sunmuştur.

Görev yerine intikalinde, General Charpy bu hususta incelemeler başlatmış selefini takiben, yapılan tekliflerle ilgili derinlemesine bir tahkikatta bulunmuş ve önerilen binaları şahsen ziyaret ettikten sonra Konstantinopolis İşgal Kuvvetleri genelkurmay dairelerini belediye konağına konuşlandırarak Osmanlı hükümetinin önerilerini kabul etmeye karar vermiştir.

General Charpy ilaveten, dairelerin taşınmasında belediye idaresinin işini kolaylaştırmak adına, söz konusu binaların boşaltılması için tanınan sürede uzatmaya gittiğini ve nakliye için araç önerdiğini belirtti.

Son olarak General Charpy'nin bana hissiyatınızı anladığını ve yarattığı sıkıntıdan ötürü üzgün olduğunu, fakat sizinle gerçekleştirdiği söyleşiler vesilesiyle, Fransız İşgal Kuvvetlerine kesin ve rahat bir konaklama sağlamak üzere aldığı emirleri uygulamakla yükümlü olduğunu anlayacağınızdan emin olduğunu bildirdi.

A. Defrance

Ek 3
Feride Hanım'ın Harput'ta Derlediği Şarkılar ve Niyet Sepeti

Hububu
Seyri gülşen ey peri sensiz bana zindan olur
Cennet olsa meskenim sensiz bana zindan olur
Lale renginde kadehle
Badeler nûş eylesem
İçtiğim peymaneler
Sensiz.

Kanto
Köşkü köşküme karşı
Atma da köşküme taşı
Gel seninle kaçalım
Dosta düşmana karşı

Bilezikler kolumdadır
Gözlerim yolundadır
Eğer her gün gelmezsen
Günahım boynundadır

Amanın aman iliklerim
Sızlıyor kemiklerim

Leyli nehar özlerim ben
O şirin sözlerinden
Bileydim ayrılık var
Öperdim gözlerinden

Nakarat
(*bis*) amanın...

Bülbülün yuvasından
Su içtim kovasından
Mevlam bizi kavuştur
Erenler duasından

Nakarat amanın...

Kanto
Saçlar sırma mıdır desem
Kaşlar keman mıdır desem
Elma yanak mıdır desem
Hurma ağız mıdır desem

(*Nakarat*) Uçtu aklım başımdan
Gitti aklım başımdan (*yalel*)

Gözler kara mıdır desem
Yoksa ela mıdır desem
Kiraz dudak mıdır desem
Koparsam onu da yesem

(*Nakarat*)

Biraz esmer midir desem
Duru beyaz mıdır desem
Yüz yuvarlak mıdır desem

(*Nakarat*)

Şöyle bir yan bakış yaptı
Bir parçacık da yalvardı
Pek sıkıldım da utandım
Bir ufak pusecik aldım

(*Nakarat*)

Geldi aklım başıma (*yalel*)
Geldi aklım başıma.

Kanto
Gözyaşlarım döküldü
Ol nevnihale[62] karşı
Şebnemler oldu viran balam
Bir derdi âle karşı

Canan güler demadem
Ben ağlarım kederden
Zevki sefayı seyret balam
Hüznü melale karşı

Canan henüz uyanmamış
Mahmuru habı işve
Sisler altında kalmış balam
Nuru hilale karşı

İşret nigâhı fenadan
Nuş etme bade saki
Her kimseden ziyade
Doldur ver bana saki

62 nevnihal: Yeni fidan.

Tanzarı şiiri ismet
Asan değil celâle
Elbet nazan olmaz balam
Şiri hilâle karşı

Leyla'ya döndü gönlüm
Sevdi beğendi gönlüm
Sevdim seni sabadan
Semtin nerede saki

Kanto
Sevdiğim pek dilbersin
Dilberlikte bir tanesin
Benim ahı figanımdan
İstifade mi edersin

(*Nakarat*)

Yaktın beni an nihayet
Etme âşıktan sen şikâyet
Bu hicran bu ne azap
Tutuştu ah biçare kalp

(*Nakarat*)

Kalmaz sende bu feryadım
Elbet çıkar bir gün ahım
Yaktın beni de nihayet

Kanto
Ah şu dağlar karlı dağlar
Gönül sevdiğini ne zaman yıkar
Ah ne imiş ne imiş
Gizli sevda çekmesi
Ateşten gömlek imiş

Nelerim var nelerim var
Bilseniz şu gönlümde
İsterseniz anlamak
Yetişin son nefesimde

(bir diğer) **Gazel**
Seni görmek ile ruşen oluyor didelerim
Seni mümkün ise her gün görebilmek dilerim
Bilirim tabın oldukça kaçarsın güzelim
Uzak olsan gine ben sevdiğimi çok severim

Şarkı
Cebrin baya en nuri safa aynı vefadır
Âşık olanın çektiği hep cevri cefadır
Elbet seni de mahvedecek ateşi ahım

Ey şuhi şeni, pembe teni kaşı kemanım
Eflake çıkar hasret ile ahi feganım
Ağlatma beni başın için yosma civanım
Biçarene göster yüzünü ayda bir olsa

Kanto
Nihayet gelmiyor feryadı âha
Felek yâr olmuyor bahtı siyâha
Şikâyet eyledim artık o mâha
Felek yâr olmuyor bahtı siyâha

Gözüm yoktur gözüm asla cihânda
Sevilmek bahtı yok biçâre cânda
Felek yâr olmuyor bahtı siyâha
Şikâyet eyledim artı o mâha [aya]

Kıt'a
Ey nigârım yüz çevirdin
Bilmiyorum ne ettim sana
Söyle isyanın nedir şimden geri tövbe âna
Görmeye doymam senin müştakını bilmez misin
Ah'kim sensiz cihan zindan kesilmiştir bana

Nuri didem arz etmiyorsan cismini
Kıblei amalim olsun bari gönder resmini

Şu karşıkı dağdan gönül kar ister
Başına yastıktan usanmış kol ister
Deli gönül uslanmıyor yâr ister

Mektup yazırem bilesin
Okuyup da gülesin
Mektubumun cevabını
Serian gönderesin

Nuri didem dideme arz etmiyorsan cismini
Kıblei amalim olsun bari gönder resmini
Ben almışken seninle ülfeti ünsiyeti
Cismi bitabım nasıl tabaver olsun kesmete
Başka suretle bulunmaz yoksa çare firkate
Levha'i ikbalim olsun bari ver bir resmini

Dinleyip evsafını ey mahı gizli
Âşıktım sana çoktan beri

Gazel
Nazarımda gene afakı gam siyah oluyor
Yalnızlık büküyor boynumu oluyor akşam oluyor
Heyecanım tutar andıkça peyamı yârı
Sanırım gurbet elinde gene bayram oluyor

Çifte Telli

Çifte telli mest etti beni
Yine yan yan baktın bana
Benim gönlüm aktı sana

Gönlümü aldın sevdaya saldın
Kalbimi yaktın mey'us bıraktın

Bilerek sevdi maksadı neydi
Bir tek kelamı canıma değdi

Dadanmış durmaz kimsenin olmaz
Fındıkçılıktan asla usanmaz

Yana yana yandım sana
Seviyorum seni inansana

Mültefit olma âlemi yakma
Ümide koyup başından atma

Sevdim seni pek vallahi gerçek
Merhamet etmezsen biçâre ölecek

Çaldığı uttur, gayet anuttur
Biçare gönlüm ona merbuttur

Bir tek atarsın mahmur bakarsın
Bu şive ile çok can yakarsın

Saçlar perişan medihlere şayan
Gafletten uyan ey ruhi revan

Perişan saçlar ol keman kaşlar
Süzerek çeşmin cilveye başlar

Gel güzelim gel etme bu nazı
Biçare âşık eder niyazı

Bilmiyor halim güya o zalim
Takrire yoktur artık mecalim

Çalgıyı sever vadinden döner
Şem'i hayatım görmezsen söner

Nazik edasın pek dilrubasın
Methe sezasın ruha sefasın

Biliriz bizler kendisi gizler
Üzülme güzelim beyhude sözler

Kad'i bilendir daima şendir
Şerri serretmek elbet zarardır

Karşıki dağlar halimden anlar
Belki o zalim ölürsem ağlar

Ehli dillerin meclisi sazdır
Lütfu pek azdır, ettiği nazdır

Kaşlarını çatmada bana
Gözlerini süzmede bana

Benim de gönlüm var gibi sana

Atalım konyak her yanın oynak
Bir yanın bal olmuş bir yanın kaymak

Harput Şarkısı

Bahçeye indimki güllerin derem
Gül bahanesi ile anuşu görem
Yürü yürü anuşum boyunu görem
Bahçeye indim ki bakraç kolunda
Sırma saç dökülmüş ince belinde
Yürü yürü anuşum dostlar ağlasın
Nasıl kalayım ben gurbet elde
Bahçeye indim ki taş bulamadım
Bir yüzük yaptırdım kaş[63] bulamadım
Halime münasip eş bulamadım
Yürü yürü anuşum dostlar ağlasın
Bahçeye indim ki armut bıçakta
Yâri güzel olan sever kucakta
Çirkin olanları kâse .....
Yürü yürü elmasım boynuna dolanam
Yâr şirin uykuda nasıl uyaram
Ben bu hasretliğe nasıl dayanam

Bahçenin dibinde bu nedir böyle
Yüreğim derdini gel bana söyle
Ellerim koynumda merhamet eyle
Yürü yürü anuşum

Bahçeye indim ki bakraç kolumda
Sırma saç dökülmüş ince belinde
Ela gözlü yârım gurbet elinde
Yürü yürü anuşum

Bahçenin dibinde nar neyleyor mu
Her olur olmaza yâr deniliyor mu
Gurbete gidene dur deniliyor mu
Yürü yürü anuşum

63 kaş: Yüzük taşı.

Harput Şarkısı
Yeşildir ibriğim benim
Pek çoktur sabrım benim

Ölüm var ayrılık yok
Böyledir kavlim benim

Oğul etme bu nazı
Gel bize bazı bazı
Gel yatak bazı bazı
Kaşların müldür yârim
Cemalin güldür yârim
Aramız dağlar olmuş
Kavlimiz bildir yârim

(*Nakarat*)

Kaş kara göz elayı
Kim sarar bu yarayı

(*Nakarat*)

Su üstünde at gördüm
At gördüm murat gördüm

Aşk sevdası çekmeyen
Demesin ben dert gördüm

(*Nakarat*)

Bizim bahçe buradadır
Güller sıra sıradır

Saran murat almasın
Gözüm arka sıradır

(*Nakarat*)

Harput Şarkısı

(1)
Ben seni sevdim seveli döndüm deliye
Ben sana gönül vermişem almam geriye
Öyle bir yâr sevmişem benzer huriye

(2)
Karpuz kestim sulandı
Gene midem bulandı
Kırılası kolların
Gene kime dolandı

Bugün hava bulanık
Âşıkın bağrı yanık
Bu nasıl sevda imiş
El yatmış ben uyanık

Oğul belalım aman
Oğul kalan ben olam

Tandır benim, baad benim (rüzgâr)
Geçmez günüm şaad benim (neş'e)
Ne belalı başım var
Yâr ellerin adı benim

Oğul kölen ben olam

Kâkül kestim tarama
Dağlar aştım ağlama
Zülfünden bir tel ver de
Fitil edem yarama

Oğul belalım aman
Hey milli milli milli
Yaşın.... güllü

Bu şarkıyı çıkaran
Harputlu Hafız.....

Oğul adına ben kurban
Oğul belalım aman

Tandır vurdum baad oldu
Aşina idim yaad oldu
Hayrın yârin görmedim
O da bahane oldu

Oğul kölen ben olam

Mehisten ineydim
Hanımgile gideydim
Eğer hanım ağlarsa
Mendilimlen sileydim

Oğul adan, ben kurban

Oturmuş taş üstüne
Kâkülün kaş üstüne
Eğin'den mektup gelmiş
Selâmı baş üstüne

Oğul belalım aman

Çağırdım habip habib
Olmuyor bana tabib
Bu şarkıyı çıkaran
Erzincanlı bir garip

Oğul adan, ben kurban
Mektubum dört köşeli
İçinde gül düşeli

Gece uykudan oldum
Yâr aşkına düzeli

Oğul belalım aman

(3)
Sarı gül sandal olur
Açılır dal dal olur
Bende kabahat yoktur
N'olursa senden olur

Deniz üstü gezerim
İnci mercan düzerim
Vallah billah yaparım
Ben ..... güzelim

Yekta Harput Şarkısı
Bahçelerde bal erik
Dallarını ezerik
Bize Harputlu derler
Bir güzeli severik

Hele hele kızlar yekta
Güzeller oynamakta
Ahbaplar yaşamakta

Dam üstünde serçeler
Ayağında nalçalar
Gece gelme gündüz gel
Fino seni parçalar (veya vali)

Yağmur yağar yel eser
Kız senin aklın ne keser
Vali paşa duyarsa
Dilini kökünden keser

Yekta hele hele kızlar yekta
Güzeller oynamakta
Ahbaplar yaşamakta

Süpürgesi yoncadan
Beli gayet inceden
Seni ben sakınırım
Yerdeki karıncadan

Kara duta yaslandım
Yağmur yağdı ıslandım
Vallah billah yaparım
Şeker ile beslendim

Dağa çıktı araba
Meyra oldu harabe
Vali haberin olsun
Piyer girdi dolaba

Şarkı
Nedendir bu dili zarı figanım
Hayalinle gelip geçti zamanım
Arar ağlar visalin nevcivanım
Hayalinle gelip geçti zamanım

Buna şüphe yoktur ey gülnihalim
İnanmazım buna kalbin a zalim
Cihana gelmemiş asla misalin
Hayalinle gelip geçti zamanım

Harput Mayası
Yüce dağ başında bir deste çiçek
Ne kadar methetsem o kadar gerçek
Dört kitap getir yeminler edem
Senden başkasına yâr dememişem

Bir gül için vasf edemem bu hali
Çemen üzre gül dermeğe gelmişem
Ara yerden kaldırmağa engeli
Emrin ile bir fermana gelmişem

Maya
Bugün günde çarşamba
Yâr dağları aşamda
Kum dağları göverir
Yâr yâra kavuşanda

Oğul vallah böyle, bizim kaderimiz böyle

Yüce dağ başında biten mazıdır
Ayağın turabı yüzün tozudur
İnanma sevdiğim düşman sözüdür
Yâre diyen sözü ben dememişem

Feride Mehmet Ali Ayninin Niyet Sepeti

Niyet sepeti eski bir Türk oyunudur. Aile fertleri tarafından toplanan maniler, şarkılar ve niyetler birer karton parçasına yazılır. Bu kartonlar üstü kapalı bir sepetin içine konur. Üstü örtülü sepetten her hes sırası geldikçe bir niyet seçer ve onu okur. Okunası yok ise veya göremiyor ise niyet onun yerine başkası oku. Niyetin veya şiirin manasına göre şahıs ile baglantılar kurulur. Bu şeg bazen tesadüfen çok iyi yakışır. Mecliste bulunanlar gülüşür. bir eylence ve hoş vakit geçirme vesilesi olur. Bu oyun özellikle uzun kış gecelerinde oynanırdı. Radyo ve tevizyonun olmadıgı devrelerde sinemanın da pek az ve gece g gidilemeyen devirlerde aile oyunları en güzel zaman geçirme aracı idi.

Osmanlı imparatorlugunun muhtelif yerlerinde görev almış olan Prof. Mehmet Ali Ayninin eşi Feride hanım gittikleri yörelerden halk türküleri ve sölentilerini toplamıştır. Annesi şair ve bestekar Leyla Saz da babası ve kacı ile İmparatorlugun muhtelif yerlerinde bulunmuştur. O da kızının niyet sepetine katkılarda bulunmuştur. Feride hanımın eşi Porf. Mehmet Ali Ayni Taizden Trabzona, Bagdattan,, Bitlisten, Harputtan, Mamuretül Azizden, Lazikiyeden, Kastamonudan, Trabzondan, Yanyadan ve daha bir çok yöreden geçmiştir. İşte bu görevlerde onunla beraber bulunan eşi pek çok mani ve niyet toplamıştır.

Topladıkları bu niyetleri genellikle eski sigara paketleri arkasına yazmışlardır. Bazıları Feride hanım tarafından., bazıları da annesi Leyla hanım tarafından yazılmıştır. Bazı yazılarda Leyla, Feride diye imzalar vardır. Genellikle yazılar imzasızdır. Fakat yazıdan ve imzalı olanlarla karşılaştırılınca kimin kaleme aldıgı anlaşılmaktadır. Bazı tutmayan yazılar da annemin veya teyzemin olması gerektir çünkü onların da ara sıra niyet sepetine katkıda ekt bulunduklarını görürdüm.

Niyet sepetindeki kartonları numaralıyarak niyetleri kayıt valdım Mevhibe hanıma okuttum ve yeni Türkçelerini yazdım. Eski Türkçesyi pek az okuyabiliyorum fakat içinde okuyamadıgım kelimeler oluyor. Numarasına bakarak niyetinize ne çıktıgını anlayabilirsiniz.

No 1
Musallat olan beyayı defe
Kadir olamıyorsan kaç
Dönüp arkana bakma
Bakışından
Ümitle kuvvet almasın

No2
İnsan hiç bir zaman yegse mağlup olmamalı
Arzusu makul ve münasip bir şeyse
Husulüne daima çalışmalıdır

No, 3
Zeki bir çocuk gabi bir
büyükten iyi vakit geçirtir.
Maazallah bir gabi cahille
yaşamak kim bilir ne felakettir

No 4
Yüksek ilmi irfana vasıl olaga
Akıldan medivon ve ceht ile
tırmanmak lazımdır

No 5
Çirkinlere çirkin denmedigi halde
Güzellere güzel diyorlar
Ne birini mahsum etmeli ne digerini
çımartmalı

No 6
Lütfenı nimet etme gençsin
güzelsin evladın var
Seni seven zevcin var
Servetin de kafi daha ne

No 7
Hayatta samimi dost kadar
Ender ve kıymetli şey yoktur

No 8
Beni aldatmaga çalışana karşı
aldanmış görünürüm
Kendisi aldandığının farkında
olmayarak memnun olur

NO 9
Hüsnünüze magrur olmayınız
Baharın letafeti muvakkattir

No 10
Gül yagını eller sürünür
Çatlasa bülbül
(eskidir)

No 11
Beni aglatmak için yagmur duvasına mı çıktın
Ben öğle kuru laflara ehemmiyet verenlerden degilim
Nafile sarf etme

No 12
Okuma yazmak musiki ile meşguliyet
İnsana yanlışlığını hissettirmez
Bunlardan mahrum olan
(iyi bir şey olmak şartile)
Düşünmelidir.

No 13
Sual
Zekasını zarafetini nasıl
Buldunuz
Cevap
Bulamadım ki, aradım aradım
İkisini de bulamadım

No 14 (Leyla)
Muaikiye ragbet etmeyen adamdan hoşlanmam
Kim olursa olsun her ne suretle olursa olsun
Elmas taştır bence kıymeti yoktur

No 15
Kadına letafeti ipek çorap degil
Dürüst yürümek, ve zerafeti nezaket
verir: Ökçe ile yukselmezsiniz edep ve
irfan ile taali eder (yükselir)

No.16
Çirkinligime bakmayınız
Bülbül güzel degil
gösterişsiz bir kuşcagız
dır ama sesine hayran
olursunuz.
Dikkat etseniz bende de
hoşmanacak bir şey
bulursunuz

17
Şikayete hakkın yok
gülü seven dikenine katlanır

18
Bu karanlık gecenin
sabahı da olacaktır
Seharin aydınlığı ile
Göğnün gözün açılır

19
Bu kadar erken gelişim sabah kahvesine çalış
degil, güzel yüzünüzü tabii halinde
görmek içindir (Heyhat muvaffak olamadım)
Gününü hoş geçirmeye

20
A bu ne aksırık ne kahkaha
Gök gürlüyor. şimşek çakıyor sandım dedim
O da lazım dedi, acap hangisi lazım

21
Havalanmak hevesindesin kuş gibi mi yoksa kelebek gibi mi
uçmak istiyorsun , Kuru yaprak olduğunu anlıyamıyorsun
/Rüzgara kapılmış/

22
Laf makinemsin mübarek ? Çenen hep işliyor, tatil zamanı
yok mu ?

23
Bakıştan her şeyi her düşünceyi anlarım iddiasındasın
Benim senden nefret ettigimi nasıl anlamıyorsun o halde
Anlamezliga geliyorsun

24
Arslan gibi cesaur, kurt gibi mütecaviz, tilki gibi kurnaz
adamlar vardır, Bunlardan üçünçüsü tehlikelidir

25

25
Güzel yazmak la iyi yazmak bir değildir
İkisinde lazımdır

Zarafetten nezaketten behredar olmayan güzel
Cansız levha gibidir

26
Sende bir taşkınlık var, halinde çaşkınlık var
Bakınıp durma öyle, ne diyecekseen söyle Leyla
27
Fare saklanmak için delige kaçarken
Kuyruğuma kabak bağlamaz
28
Nasihat veren çoktur Kabul eden azdır
Nasihat sahibi bazen kendisi istifadeden mahrumdur
29
(Ben helak olsam mürüvet kara ne)
eski bir şarkıdan
30
Caz reverans helas_ kodak hamak oui viy viy
perensi peroğram ayoan can can
Bu kelimeler moda : Fransızcayı bilen de söyler bilmeyen de
Bu takıma ben de dahilim
31
Ben size karışamam siz de bana karışamazsınız
32
Vay efendim hoş geldiniz safa geldiniz
Gözlere sila kalplere safa getirdiniz
Bu günkü bir iki dedi kodu revacı
Çaneye kuvvet ilacı unutuldu mu
33
O kaş oynatmak göz kırpmak neden
Boraya mı tutulmuş, güneşemi bakmış, ihtiyatsızlığa acınmaz
34
Güzelliğe revnak veren zarafettir
Sade güzellik kokusuz çiçeğe benzer
35
Muhiti seçmek elzemdir, zira görenek iyiye de fenaya da
alıştırır o yola çeker sürükler götürür
36
Akıl müdebbir bir adam lisanını da kalemini de zapt etmelidir
37 hatta düşüncesine bile hakim olmalıdır
zu ?
Görmediğim şeyi nasıl tarif edeyim, mesela, lütfünüzü, dostluğunu
38
Çarık çürük , yalan dolan, saçma sapan, abuk sabuk, filan fışmekan
Eski püskü, eskiden söz arasında müstameldi / Müdahane (kendini
meth etmek) tatlı limon gibidir, acılığı sonra hissedilir. 39
40
Yorulma ben öyle gök gürlemesine şimşek çakmasına
telaş etmem, aklım siperi sabikamdır
41
Kendine layik görmediğin muameleyi , başkasına hatta düşmanına
bile reva görme

No 42
Hilkatin lütfuna karşı küfran etmediğinden boyanmaz
No 43
Düzdün yüzü güzelleşdirmez güzeli çirkin eder
No 44
Akılsız kafa ahenksiz saza benzer
No 45
Haydi meclise münasip şeyler anlat
Senin güzel sözlerinden sefayab ve müstefid olalım
No 46
Meyer huyu yüzünden çirkinmiş
No 47
Akıllı adam ne çok güler, ne çok ağlar
No 48
Hey bana bak dingabak Başın kabak, sırtın çıplak
Uslu durmazsan yersin dayak (Moda Nazime)
No 49
Pişkinidir diyorsun bal kabağı mı
No 50
Güzel, güzel, güzel, Anladık ama ne zamandan beri güzel?
Saçlarını kırkalı, kaşlarını yolalı, renk renk boyenalı mı
No 51 ya
Kıştan soğuktan bahs ediliyor
Acep şikayet benden mi ?
No 52
Sana tevcih edilmiş bahse girme
Alakadar olmadığın söze karışma
No 53
Şami fırakın ahırı sufbu visaldir (eskidir)
Akşamın ayrılığının sonu sabahın kavuşmasıdır
No 54
Her kes kendini sevimli söylüyor sayınız
Rüda sevilen kaç kişi vardır
Aldananların hesabı var mı
No 55
Tahammül sevriyare tarfı ayarı müşgüldür
Bilir dert ehli anı yare üzre yare müşgüldür (eskidir)
No 56
Para ile zenginlik hiç fena degil ama
Asıl zenginlik zeka ve ilim zenginligidir
Bunlar sahini iflas tehlikesine atmazlar
No 57
Dikkatsiz adım atma ki bir çukura düşmeyesin
No 58
Sus yahu bülbülün çektigi dili belasıdır derler
No 59
Lisanı hal hissiyatın tercümanıdır
No 60
Verdigin güzel sözler vaitler,
Alayimi sema gibidir, anidir sebatı yoktur
No 61
Kalbim tamir edilemeyecek derecede haraptır
No 62
Sabır insanın dostudur, ihmal etmemeli
No 63
Sesin güzel olsa horoz gibi ötersin deseniz hiç hatırın kalmaz
Çünkü hiç sesim yoktur

No 64
Milkatin lütfüna karşı küfranı nimeti tecviz etme.
Boyanma !
No 65
Bakalım o senin derdini dinlemek isterni herkesin kendince
derdi vardir
No 66
Müdahinlrin aldışlarına aldanma ya elindeki paran ya
nufuzun içindir
No 67
Gün bu gün saat bu saat dem bu dem (şarkı)
no 68
Yüksek ilim ve irfana vasıl olmaga akıldan mediven
ve cehl ile tırmanmak lazım
No 69
Sorma ne bilsin, bilmez ne sorsun
Bilse sorardı , sorsa bilirdi
No 70
Yüzsüzlüge ve iki yüzlülüge nisbeten
Suratsızlık ehveni şerdir
No 71
Ben hiç yanlız kalmam , sevdiklerimin hayalleri,
güzel sözleri beni terk etmezler
NO 72
Beyhude üzülme hepsi boş
No 73
Avcı degilim senin saçmalamna bana luzum yok
belki bakasını başkalarına satarsın
kendirir
No 74
Dedigin burunu unuttunmu, gsliba kibirli ise defterdar
burnu, gevese ise çakal burnu, nezle ise akıntı burnu
diyecektim (arkası)
Birinin güzelligini meth ederken
saçlar sümbül fesleyen, kaş hilal yahut keman
Kirpik ok, göz ahu, veya nergis, ten yasemin,
Yanak gül, agız konce, diş inci, gerdan billur
No 75
Ateşli hiddet beni ısıtmıyor bilakis titretiyor
Canın sıkılsa bile bana serin kanla söyleki sana ısınayım
No 76
Ayınsda gördügün suretten tevahhuş etme, seni kovalıyamaz
No 77
Dedi kodu iştihasını çay ziyafetleri açıyormuş
No 78
Çoga haset etmeyip de kendinde olana kanaat eden mesut yaşar
Kanaat her hususda sahibine dosttur
No 79 zarafetini nasıl buldunuz
Sual Zekasını ..... evvelve yazıldı
cevap Bulamadım ki : merak ettim aradım aradım ikisini de
bulamadım
No 80
Göz ve söz ikiz güzel hemşiredirler
İkisinin de hüsnü cemalleri müessir, cazibedardır
No 81
Kadınların alagarson saç kesmeleri
Erkeklerin kadın taklidi kaş boyık traş etmeleri
Kendilerine yakışıyor zannı yanlış, hele kadınlar pek
çirkin oluyorlar

No82
Gülüm sana çakx hiç dokunan olmasın
O nazik şen güler yüzün solmasın
No 83
Cahil bir köylü ile oturup tatlı tatlı konuşurum
Terbiyesiz bir şehirli ile durahan istihrak ederim
84
Yemek için çalışmak, çalışmak için lazımdır,
Faket ikisinde de itidal elzemdir
85
Çok düşün az söyle
86
Muhiti intihap elzemdir, zira görenek iyi yomada fena
yola da çeker, sürükler
87
Bazı şeyler vardır ki dimag hisseder gözden ziyade
görür bilir
88
Sabır çaresizlerş teselli için kullanılmakta olan bir kelimedir
89
Hepimiz güler eylenirken, senin suratın hoşumuza gitmez!
Gül! yoksa hepimiz sana güleriz
90
Koş koş koş
Yorulunceya kadar koş
91
Asuman dilde sensin Gökyüzü kalbimde sensin
Mihri rahşanım benim Parlıyan güneşim benim
Sinede aksi ruhumdur Ruhunun aksidir
Mahi tabanım benim Parlayan ayım benim
92
Çok lakırdıdan hoşlanmam
Söz söylemeye üşeniriz
Çene çalmak sevmem
Hiç ağzım kapanmıyor dilim durmuyor
Lakin hepsini toplasanız bir cümle olmazda 0000
93
Mizacın yel degirmeni gibi fırıl fırıl dönüyorsun
İtimad edemem
94
O kadar hissiz lakayıt kaldım ki, görenlere karşı
aynadan başka bir şey degilim
95
Kıskançlık müziç bir hastalıkrır. pek sakınmalı.,tutulmamaga
çalışmalı
96
Kem söz kalp akçe sahibinindir (eski darbımeseldir)
97
Evvelki gürbüz rengin lale sünbül karanfil
Nazarruba rayihaların ruha sefa verirdi
Şimdi ne oldukları belirsiz. soluk cılız açık saçık
çiçekler. Gözlerin bakıyor, hayatı zehirliyor
98
Sana tevcih edilmeyen bahse girme,
Alakadar olmadığın söze karışma

99
Hele sen ruhumun ruhu gördünya beasret Ruhu (eskidir)
100
Meyer yüz huyu yüzünden çirkinmiş
101
Allah akibetini hayretsin, bu ne düşüncesiz adam
aklınca her arzusuna hemen nail olabilirim zan ediyor
102
Ama görmesede karanlıkla aydınlığı hisseder
103
Tahammül cevri barit tanına ağyare müşküldür r
bilir derd ehli onu yare üzre yare müşküldür (meşhur bir beyitti
104
Sen hiddetlenince gök gibi gürler çimşek gıbı çakar beni
aglatırsın
105
Nasihat veren çoktur, kabul eden azdır, nasihat sahibi
bazen istifadeden mahrumdur
106
Mart havası gibi ne kadar çok degişsen sonu bahar degil mi
Teleyvünden bakar dilruba bir renkle kalırsın
Cefsn vefaya döner, sabrın soşu selamettir beklerim
(rengarenk)
107
Kendilerini pek beyenenler tesadüfen bakanları kendilerine
heyran sanırlar, o nazarların sık sık karşısına geçipde
magrurane temaşa ettigi makesi aynadan ibaret olduğunu farik
degildir
108
O gölgesini tutmakla meşgul sözünü tutabilir mi
109
Evlat sahibi olanlar kendileri kendilerinin kalamazlar
Evvela ebeveyin her hususda evladının şefik ve sadık hizmetkarı
dır İnsan olarak büyüyen evlatta sonra aynı vazifeyi deruhte
ederek ebeveynin saadetini temin eder
110
Ehibba arasında bu gün neşeniz yok neden diye magrur bir zate
(Siz getirmeyi unutmuşsunuz)
111
İnsan olan envai vukuata mümerdir Her dem geçer amma
sabretmek hünerdir Mahmut Celadettin Paşanın
112
Ben kendimi sevilmek saadetine nail olmak ümidinde bulunmardım
Çünkü calibi muhabbetbir meziyetim olmadığına kailim
113
Herkes kendini sevimli ve seviliyor sanır Cidden sevilen
kaç kişi vardır, aldananların hesabı var mı
114
Bir kürheylan at gerektir gönlüm ile yarışa çok talihli
(maneji)gerektir iki hasret kavuşa / eskidir
115
İnsanlar birbirine benzemedigi gibi huyları da benzemez
mümkün mertebe istizaç edip hoş geçinmeli
116
Para ile zenginlik hiç feha (Yazıldı) degil amma asıl zenginlik
zeka ve ilim zenginligidir, bunlar sahibini ifsas tehlikesine
atmazlar
117
Geç kaldım diye telaş etme kimseyi yerinde bulamazsın
Her kes kuru yaprak gibi cezbant havasına kapılmış
Fırıl fırıl döne dolaşa uçuşuyorlar senle meşgul olan yok

118
Rica ederim somurtma birsz güler yüz göster
Her gün aynada kendi suretimi görmekten bıktım
119
Sevdigim kim kurtarır zencirı zülfünden beni
Görmemek yegdir görüp divane olmaktan seni (eskidir)
120
Düzgün yüzü (yazıldı)
121
Dans fırtınası saçlarını kabartmış karadeniz gibi
dalgalanmış, acep hava tehlikeli mi yoksa bora geçip
sükunet gelecek mi
122
O bana yıldız kadar uzak buz gibi soguktur
123
İster inan ister aldan o sözler herkese söyledigi hazır
sözlerdir, usanıncaya kadar dinle dur, fakat kulaklarına
yazık
124
Üflan of aynı imla ile yazılıyor amma manaları makamları
başka
125
Gül ellerde gezer göğüslerde solar, usırgan otuna kimse
dokunmaz
126
Rica ederim somurtma (yazdık)
127
Ortalık karardı (lambaları yaktırsanız) sizde bu surat
bende bu baht varken güneş bile aydınlatamaz
128
Kadınların alagarson saç kesmeleri erkeklerin bıyıklarını
traş etmeleri hiç yakışmıyor,hele kart erkekler ne çirkin
oldular
129
Seni beklerken seviniyorum amma gene gidecegin hatırıma
geliyor, beni mahsun ediyor, mümkün olsa da ayrılmasak
130
Terbiyesizlik çirkinlikten ziyade nahoştur
131
Ne acep tiz geçer zevkü surur eyyamı
Olmadan hısfı neharı erişir akşamı (günün yarısı olmadan
akşam gelir) eskidir
132
Yüzünüze sakın masaj yaptırmayınız, evvela gerip
çiçirir sonra dezri geçer buruşuklar artar
133
O gölge seni tutmakla meşgul sözünü tutabilir mi
134
Ama görmesede (yazıldı)
135
Ağız kalabalığı lazım degil, az sözle anlat tahammül
hemen dardır
136
Nezihenin düğünü 332 , Mayıs 12
137
Bazen dürbinlerin görmemesi, durendişlerin (uzagı gören)
çok düşünememesi vaki olur. Daima ihtiyatlı davranmalıdır.
138
Kendi anlamadı ki anlata bilsin
bak 139
Aynaya bakınca sana hiddet geldi galiba
Korkunç bir yabancı surat gördüm

140
Bakalım o senin derdi i dinler mi herkesin kendine göre derdi vardır
141
Ne kadar hoş ne kadar dilbersin, sanki sephu sefa (sabah) perversin
142
Şebiyeldayı müneccimle duvakkit ne bilir
Müptelayı gama sor geceler kaç saat (eskidir)
143
(kadınlar havaidir) diyen erkekler, uğurtmanın ipinin kendi ellerinde olduğunun unutmamalıdırlar
144
Her helinden memnun olmak insan için ne büyük saadettir
145
Sabır çaresizlere (yazıldı)
146
Keşke mavi gözlü sarı saçlı olsaydım, ihtiyarlığımda akşam anına benzerdim
147
Görmediğim seyi nasıl tarif edeyim, meselâ dostluğunuzu lutfınızı
148
Kırılan kalp kolay tamir edilemez
149
Her modaya tabi olana pek emniyet caiz değildir
Çünkü ahbabın onun pazarında modası olabilir
150
Her şeyden o derece fariğim ki (ayrı) ne bakarım, ne görürüm ne ederim ne bilirim
151
Sen sana söz anlatmaga çalışırken sen galiba başka şey düşünüyorsun, ben de o haldeyim, bari beyhude yorulmayalım
152
Dimagımı yoran müziğ düğünce gibi kolay kolay gitmez korkusu ile evime davet edemiyorum
153
İster inan ister aldan o da yalan o da yalan
154
Beyhude üzülme hepsi boş
155
Zhibba arasında (Bu gün nezeniz yok neden) diyen mamur bir zate (siz getirmegi unutmuşsunuz) Yazıldı
156
Kıskanç aşkın tahribidir, haklı da olsa kıskanç olmamalı Zira aşkın temelini yıkar mahveder
157
Allah Allah bu da söz mü , ben lâf sarrafıyım, bu hususta semahatim malum nafile susturamazsınız, ağzımı lokma bile o kapayamaz, söylerim söylerim
158 oa
Kurt koyunca olurmuş köpeğin maskarası (eski bir şey)
159
Kendine layik görmediğin muameleyi başkasına hatta düşmanına bile reva görme
160
Gülgün ruha gıdadır, sıra sende handenin (gülmek) pek hoştur senin gülüşün işte o gülüşlerdendir
161
Yüksek histen mahrum olanla anlaşmak geçinmek güçtür

162
Küfede çürük elma bak ta aldan_ma alma
163
Çok koşan tez yorulur
164
Sen eger bu aksi huyunla sevilirsen, vay yanılıp
seni sevmek felaketine duçar olanın haline
165
Dedi kodu kadınlara mahsus zan edilirdi
Meyer erkeklerde de o huyda olanlar , bahusus fasıllar
(çekiştire) çokmuş
166
Düşünebilmek kudreti insan için bir nimettir
167
Kadını kıskandırmak yılanın kuyruğuna basmak gibidir
168
Gelen : Odanız sıcak degil
Ev sahibi: Teşrifinizden evvel sıcaktı
169
Her neşeli keyifli görünen adamın,ciddan mesud olduğu
malum degildir, bazen yeşil yapraklarle, meyvesi ile
donanmış ağaç koftur.
170 kemali azametle
Zümrüt gibi yeşil tahtında/oturan etrafa hakimini
gösteren rengin güldan ziyade yerde yaprakların
arasında saklanan menekşeyi severim, bana kokusu da daha
hoş gelir
171
Sen kendimi sevilmek saadetine (yazıldı)
172
Göstermedi bir gün bana bu bahtı siyahım
(kimindir bilmem)
173
Sen hiddetlenince gök gibi (yazıldı)
174
O kadar büyük yalan ki aklıma sığmıyor
175
Cahil bir köylü (yazıldı)
176
Güzelsin hüsnünün yoktur nazıri (benzeri)
177
Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer
(eski bir sızıradır, sahibini bilmem)
178
Haklı elemin ateşi sönmez küllenir
179
Görünmez çeşmime benim ey mehlika sensiz (ey yüzlü)
Bana cevri cefadır sevdiğim zevki safa sensiz (eskidir)
180
Lisanı hal hissiyatın tercümanıdır
181
Seni vadinle uyutma verdiğin sözü unutma
182 hoşnut
Kendilerin'n her hallerinden (memnun)olanlar mesut yaşarlar
183
İnsan hiç bir zaman yegane maluf olmamalı arzuau makul ve
müşesip bir şey ise husulune daima çalışmalıdır
(muvaffak olma
184
Söyle söyle senin sözlerin bir demet taze güzel çiçekte
benzer, letafeti gözlere. rayihası ruha revnak verir

185
Gevezeligimi hoş gör senin sözlerinin aksidir
186
Fiatan soguktan bahsediliyor, acep şikayet benden mi
187
Gözlerinizin letafetini sözlerinizde de bulsam
sizi dinlemek için hiç söz söylememeye cesr ederdim
188
Hissiyatın hepsini kalpte zan etme, kalp hayat makinesinden
başka bir şey degildir, her hia dimagındadır
189
Gelen (Bu gün sizi keyifsiz görüyorum)
Cevap (evet teşrifinizi işitince kaçtı)
190
İnsan bazen hatırına gelmeyen itiraza şaşırıyorda haklı olduğu halde
müdafadan aciz kalıyor
191
Kendilerini pek güzel zan edenlerin yanıldıklarını gösteren ayna bile
ikna edemez
192
Ne kadar çalışsan beni aldatacak bir yalan tedarik edemezsin çünkü 0000
193
Güzellik sebatsızdır ekseriya gençlikle beraber gider
Terbiye ve zarafet sahibini terketmez
194
Laf makinesimisin müberek çenen hep işliyor. tatil zamanı yok mu
195
Kalp hayat makinesidir aşk cesgı degil
196
A benim ruhi revanım seven çıksın mı seni (eski bir şarkıdır)
197
Havai meşrep olan yel değirmeni gibidir, her havaya uyar dönektir
198 ken
Hepimiz güler eğlenirsiz senin surstın hoşumuza gitmez, gül yoksa hepimiz
sana güleriz
199
Sözlerini tart hesab et lüzümü kadar sarf et, israf etme
200
Canımı canan eğer isterse minnet canıma
can nedir ki anı kurban etmeyen cananıma (eskidir)
201
Çok koşan tez yorulur, yavaş yürü, etrafına bak ibret al
202
Dedi kodu istenilen şekle getirilmek için ilaveler lazım mış
zaman yaklaşma seni katarlar
203
Nasihle tevdi ettiginiz sır elbet şayi olur
sen kendin saklamadığın sırrını yabancı bir kimse sağlarmı
204
Verdigin güzel sözler vaitler alcimi sema gibi sanidir, sebatı yok
205
Can ile bizden eger hoşnut olsan cananımız cana minnettir onun
kurbanı olsun canımız (eskidir)
206
Terbiyesizlik çirkinlikten ziyade nahoştur (yazıldı)
207
Kabahatlerini görmemek için göz yummak kifayet etmez
208
Gözümü seni görmek aklımı seni düşünmek için isterim
209
Çok koşan tez yorulurmuş, ahesta yürü etrafına bak gör ibret al

210 Ahali Sigarasa pakeri- Türkiye Tütünleri
Kusmedik Şevkiye ey ehli vefa
İhtiyarı olmadım sizden çuda İstegimle sizden ayrılmadım
Şevk ve tarapla daima pür safa idi
Oldum, neşeler verdikçe neme daima
211 benzer
Traşlı güzel yüz kara bulutların nazardan sakladığı güneşe
212
Sözü anlaşılmayan adamı dinlemeye mecburiyet ne felaket
213
Sen gül gibi nazik bülbül gibi şensin!
Ben neyim söyle ?
214
Doğru söyleyeni sevmeyenler vardır amama size çirkin deyen
aynayı siz pek seviyorsunuz
215
Paranın kıymetini kendi emeği ile güç kazanan bilir
Hazır bulan israfın yolunu pek kolay bulur
216
Nebatatın bizim gibi hassas olduğunu inciklinee teessürle
inlediğini bilmeyenler bi futur koparır hırpalar yolar ateşler
217
Göyümün evvelki şevki revnakı şen rengi yok
Bir haşin elde bozulmuş kalbimin ahengi yok Leyla
218
(Konuşmuyorsunuz) (Sizi dinliyorum)
Sıra düşerse ben de söyleyeyim devam edinis kulaklarım hoş
sözlerinize alıştı
219
Ayinede gördüğün suretten tevahhuş etme seni kovalıyamaz
220
Kamelya bende zevk uyandırmaz güzel fakat nimeti zekadan mahrum ve cahil
adamlara benzetirim
221
Akıl ve zekadan mahrum güzel kadın kamelyaya benzer bir görünüşten ibarettir
222 ler
Ben hiç yanlız kalmam Sevdiklerimin hayalleri güzel sözleri beni terk etmez
223
Gül gül senin koncs gibi küçük,agzın açılınca belki beni memnun edecek
büyük bir söz çıkar. Ah benden sıkılmadığına dair olsa ne saadet
224
Kürk sizi istemiyor galiba siz kurkü donduruyorsunuz
225
Güzellik muazzam bir levha gibi kendine baktırır hayran eder ,
Zarafet, nezaket insanı cezb eder meftun eder
226
Geç kaldım diye telaş etme (aynısı var)
227
Kadınların sözü uzun aklı kısa derlerdi Kendinizi pek akıllı zannettirmek
için mi saçlarınızı kestirdiniz
228
Dün seni görmek ümidi ile memnundum, bu gün seninle beraber bulunmakla
saadetim, yarınki mahrumiyeti düşünmek istemiyorum
229
Akıl müdebbir bir adam lisanında kalemindede iyi idare ve zapt etmelidir
230 hatta düşüncesine bile hakim olmalıdır
230
Yüzün boyalı iken aynaya bakma kendini tanıyamazsın

231
Anlamak bilmek istemezsen sorma
232
O kadar hasis bir gasıp ki hasta iken azrailin azmini kudretini almaga çalışır
233
Geçmiş zaman oluki hayali cihan değer (eski bir mısradır)
234
Bu soğuklu yaz günlerinde bilâ hoşa gitmez
235
Sevilmek ve sevginin devamı için yanlız güzellik kifayet etmez Dirayet ve nezaket elzemdir
236
Anlıyana sivri sinek saz anlamıyana davul zurna az
237
Vay efendim vay bu ne süa ne letafet , lekin bu az gelmiş bir daha bu kadar hasislik etme
238
Bakıştan her düşünceyi anlarım iddiasındasın , benim senden nefret ettigimi nasıl anlamıyorsun, o halde anlamazlıga geliyorsun
240
Pembe libas giydikçe seni güle benzetmek hatadır, gül başa takılsa da göğse takılsa da solar atılır, sen daima sevilirsin daima güzelsin
241
Yel üfürdü sel götürdü (unutuldu gitti manasızsa kullanılır)
242
Gündüz çalışanın gece uyuyanın hayatı tahtı temine alınmıştır
243
Bonjur demekte tasahhürümü (gecikmek) affediniz yanlızın her şeyi değiştiginden sizi tanıyamamıştım, ancak sesinizi işitince tanıdım
244
Sen eger bu aksi huyunla sevilirsen vay yanılıpta seni sevmek felaketine duçar olanın haline
245
Her şeyden o derece farigimayrı) ki, ne baksam, ne görürüm ne sorarım ne bilirim
246
Teşrifinizle bize kışı hatırlattınız
247
Mevcudum olmayanı istemek aramak boştur
248
Fazla nasihat çok kimselere usanç verir.
Bahusus aklı ermeyerek rast gele laf değeraizdir
249
İşitmek istemeyen kadarız sagır, görmek istemeyen kadar, kör olamaz (fransızcadan)
250
Saçsız kadınlar yapraksız çiçek gibidir, yüzlerinin letafeti tenkis (eksiltmek) edilmiştir
251
Bu kadar erken gelişin sabah kahvesine değil (Yazıldı)
252
Ne düşünüyorsun beyhude, merak etme üzülme, makasadına elbet nail olursun, sabretmeli
253
Şiddetle fırlatılan sözler bomba gibidir hedefini tahrib eder fakat sahibini de cerihedar eder (yareler)
254
Yanlız kalmak ahmak ve zevzek kimselerle bulunmaga müreccahtır
255
Güzellil müsemma bir levha gibidir (yazıldı)
256
Onu kendine isındırırsan canlanır, agustos böcegi gibi cırlar tahta kurusu gibi ısırır

257
Hele sen ruhunun ruhu gördünya hazreti nuhu
258
Tıraşlı güzel yüz kara bulutların nazardan sakladığı güneşe benzer
259 Şarkı
Yanmamak mümkün müdür orna sana, Hüsnü Hatv olmaz paha
260
Ben rufai degiliski yılanla ünsiyet edeyim haydi kişt
261
Kırılan kalp kolay tamir edilmez
262
Gözümü seni görmek için aklımı da seni düşünmek için isterim
263
Kamelya bende hiçzevk uyandırmaz (yazıldı)
264
Gıpta ile haset hele kıskançlık sahibine fekete kadar sürükler
kenbinizi kaptırmayınız
265
İsrafla giden servet bir daha dönüp sahibine bakmaz kendisini göstermez
266
Saçlar kendi uzamak haklarını tırnaklara verenlerin başlarındaki
mukkariyeti (yuvarlaklığı) terk ederek kafaları çıplak bırakıyorlar
Perükarların varidatı artıyor
267
Deli söylediğini bilmez, ahmak bildiğini söyler, akil bildini söylemez
268
Güzelliğe revnak veren zerafettir sade güzellik kokusuz çiçeğe benzer
269
Ummadığın biri bana düşman olsa ona mukabele etmemekle müsterih ve
müteselli olurum
270
Ben helak olsam da mürüvvetkare ne (eski bir şarkıdandır)
271
Kadını kıskandırmak yılanın kuyruğuna basmak gibidir (yazıldı)
272
Kadın havaidir diyen erkekler ucurtmanın ipinin kendi ellerinde (yazıldı)
273 sabah)
Ne kadar hoş ne kadar dilbersin sanki bir suphu safa perversin (safalı
274
Siz ne yaman afetsiniz gözlerinis yakıyor, sözlerinis yıkıyor
275
Saçsız kadınlar yapraksız çiçek (yazıldı)
276
Akılsız kafa ahenksiz saza benzer
277
Gelen (Bu gün sizi keyifsiz görüyorum)
cevap (teşrifinizi işitince kaçtı (yazıldı
278
Süse pek düşkün olan israftan başına kaldırmaz
279
Kadınların saçı uzun aklı kısa derlerdi (yazıldı)
280
Senesiz geçen eyyamımı (günler) ömürden saymam ben
281
Gül gül senin kince gibi küçük ağzın (yazıldı)
282
Senden gizlznen şeyi tahkike kalkışma, herhesin esrarı kendinde kalmalıdır
283
Kem söz kalp akçe sahibinindir (meşhur darbı mesel)
284
Galiba sizce ahpabın da modası var
285
Sen kendini ehli dil san ediyorsan yanılıyorsun, o bis senden ne kadar
uzak sen hevesi aşkı muhabbet nedir bilmezsin biç birine farik degilsin

286
Henende haykıran degil iyi okuyandır
287
Her söze evet diyenin dinledigi ve anladıgı şüphelidir
288
Dimagımı yoran müziç bir düşünce gibi kolay kolay gitmez korkusu ile
evime davet edemiyorum (yazıldı)
289
Yalanı hayli telledi pulladı ama nazargahımda bir mevki tutmez
290 ederim
Ben kendimi pek güzel bulduğum için aynanın yalanlarına inanmam nefret
291
Ah şu hırçınlıgın olmasa
292
Büyük kabahatlere karşı göz yummak kifayet etmez
293
Mihnet kendine zevk etmedir alemde hüner
Gamı Hadii felek böyle gelir böyle gider (eskidir)
294
Görmemek yegdir görüp divane olmaktan seni,
Şair keçeçi zade izzet mollanındır)
295
Sen mi güzelsin ayninede gördügün mü?
296
Gözümün nurusun ey Mehlika görünürmü bana sensiz dünya (eski)
297
Yüzün boyalı iken aynaya bakma kendini tanıyabazsın
298
Az sesle dane dane lakırdı söylemek hafif adımlarla yavaş yavaş yürümek
nezaket iktizasındandır, aksi halde kabalık nahoştur
299 dır
Çok düşün az söyle
300
Süse pek düşkün olan israfdan başını kaldıramaz, nihayet zarurete düşer
müsayakadan başını kurtaramaz
301
Terzinin esirimisin! O seni moda ilanı şekline kor
senin vucuduna yakışmadıgını düşünmez
302
Şikayete hakkın yok gülü seven dikenine katlanır
303
O kadar bıktım ki usandım diyeceğim geliyor, diyemiyorum
304
Hissiyatın hepsini kalbinde sen etme , kalp hayat makinesinden başka bir
şey degildir , her hisse dimagın malik dimagın hakimdir
305
Yakışıksız münasebetsiz sözler ağaçlardan dökülen ham çürük meyve gibidir
306
Hissizler kayıtsızlar rahat yaşarler zan ederim
307
Artık dur haddini tecavüze çalışma cerihadar olursun
308
Geveze bi mana bi luzum sözler söylemekten sıkılmaz, yorulmaz,dinlemge
mecbur olanı sıkar yorar
309 olurum
Beni aldatmaga çalışana karşı aldanmış gibi görünürüm ikimizde memnun
309 arkası
Deli söylediğini bilmez ahmak bildigini söyler akil bildiğini de söylemez
sirasını bekler
310
Ne acep tiz geçer zevküsurur eyyamı olmadan nısfına hal eriştir akşamı
meşhur beyitti (yazıldı)

311
Erişir menzili maksuduna ebeste giden
Tizi reftar olanın payine dessen dolaşır (eski bir şairimdir)
312
Ne kadar hoş ne kadar dilbersin, sanki bir suphu safa perversin
313
İlâhi insanı iki göz iki kulak bir ağız vermiş
Çok görüp çok işitip az söylemeli
314
Gönlümün evvelki şevki neşbesin hoş rengi yok
Bir haşin elde bozulmuş kalbimin ahengi yok
315
Nebatatın da bizim gibi hassas olduğu (yazıldı)
316
Sevimsiz bir şeyi görmemek için göz yummak kifayet etmez
317
Gözlerinden her yaş dökületi ağlıyor zan etmeyiniz
Qelbi merhamet için sovan suyu ile ıslatılmış mendil kullanan varmış
318
Sesin güzel olsa horoz gibi öterdin, dessenız hiç hatırım kalmaz
çünkü sesim yoktur. (yazıldı
319
Geyaz siyah al mor renkler çok sürüldüğü için tacirler bu renklere
kıymet vermek isterlermiş, yüzlere sürülmenin kıymeti az mı
320
Ümitsiz adam meyti müteharrik gibidir (hareket eden ölü gibidir)
321
Mikroskopla büyütülen hayvan benim nazarımda hiçtir
322
Para zan olunduğu gibi her şeye kadir değildir
Ne kadar zenginler verdirki azalarına ademi muvaffakiyetlerinden
nasi meyyustürlar
323
Kıskançlık müzik bir hastalıktır, tutulmamağa çalışmalı
Çıpta demiyorum, kıskanç, kıskanç
324 (meşhur beyittir)
Sevdiğim iki kurtarır zencirî zülfünden beni
Görmemek yeğdir görüp divane olmaktan seni
325 kullanmalı
Meclisin tuzu bibersin lezzet verirsin, bazenda yakarsın idareli
326
Yüzün cennet bahçesine benzemişmaşallah her renk var
327
Kendilerini pek güzel zan edenleri yanıldıklarını göstermen ayna bile
ikna edemez
328
Kendilerini pek beğenenler tesadüfen bakanları kendilerine hayran
sanırlar, o nazarın sık sık karşısına geçipte mağrurane teşaşa ettiği
nekesin aynadan ibaret olduğunun farkında değildir
329
Bazen dürbünlerin görememesi duruşlerin bihakkın düşünememesi
vaki olur, daime ihtiyatlı davranmalı
330
Sen gül gibi güzel nazik bülbül gibi şirin sesli neşelisin
Ben kaya gibi hissiz balık gibi sessizim
332
Horoz çok olan yerde sabah geç olurmuş, hep birden konuşmayın
333
Evvelki beğenmiş teleme peyniri gibi, tombul tombul, balık etinde
diye beğenilirdi. Şimdi nerin değil, ince diyerek meth edildiğinden mi
acep gıdasızlıktan, yemeksizlikten yorgunluktan,kuruyup çiroza
benzeyenler kendilerini beğeniyorlar

331
Teknede hamur kürküm samur, ne kar var ne yagmur, yol neden çamur
(bu da manzume beyendin mi imla da ogle)
334
Seni beklerken seviniyorum ama gine gidecegin hatırıma gelip beni
mahsum ediyor, mümkün olsada ayrılmasak (yazıldı)
335/tekrar
Agız kalabalıgı lazım degil, az sözlü anlat , tahammül hanem dardır
336
Beni vadinle uyutma, verdigin sözü unutma
337
Yazın bahçede gezinmek, kışın ateş karşısında oturmak hoştur
338
Bathuy olsa güzel adam dikenli güle benzer
339
Dikkatsiz edim atmaki bir çukura düşmeyesin
340
Ne garip adamsın, ne söyledigin anlaşılır- ne söyleneni anlarsın
341
Her halinden memnun olmak en büyük saadettir
342
Beni aldatmaya çalışana karşı (yazıldı)
343 yazıldı eski sözler
Sormaz ne bilsin bilmez ne sorsun, sorse bilirdi. bilse sorardı
344
Boş boş boş
345
Kıskanç aşkın muhribidir, haklıda olsa kıskanca malup olmamalı
zira aşkın temelini yıkar nahv eder
346 bulunamazsın
Ben ihtiyarlamış degil köhneleşmişsin nafile antikalık iddiasındada
347
Canımı sıkma tarihi veladedibini söylerim ha yaşın başın meydana çıkar
348
Beyhude kendini üzme Sinirli yani asabiyet nedir ben anlatayım
Naz şımarıklık hırçınlık inat , istediğini yapamazsa hırçınlanmak bu
349
Yeter ey şuhinazende, bu istina nedir sende
350
Çirkinlere çirkin denmedigi halde güzellere güzel diyorlar
Ne birini mahsum etmeli ne digerini şımartmalı (yazıldı)
351
Bazı şeyler vardır ki dimag hisseder gözden ziyade görür
352
Hissiyatıma tercüman olyan kalemimi kırdım attım (Divane ne kalem nist)
353 (yazıldı) edemiyorum,
Dimagı yoran müziç düşünceler gibi ğitaez korkusu ile evime davet
354 (eski yünan hükemasından birinindir)
İnsanlar heybe taşırlar, heybenin önündeki güze başkalarının kusurlarını
kor, daima onları görür, arka güze kendilerininkini kor
355
Kadınlar erkegin kiyafetine erkeklerin kadın kiyafetine girmelerinde
sanki ne letafet var, seç kadının bıyık erkegin güzelligini ikmal ederdi
356
Çektigin sürme o ateşin parlak gözlerini kılhan bencerelerine benzetmiş
357
aynaya bakınca sana hiddet geldi galiba korkunç yabancı bir surat gördün
358
Üşümüyorsan ne titriyorsun, kırmızı boya ve ayna fabrikaları kapanacak
havadisi yalan. bir zamen domates ve patlıcan rengi mod idiya şimdi
yeşillenmek modası devam edecekmiş

359
Hiddetin bore gibi gelip geçiyor ama çok tahribat yapıyor
360
Cevezeliği hoş gör senin sözlerinin aksidir
361
Her neşeli keyifli görünen adamın cidden mesud olduğu makul değildir
Bazen yeşil yapraklarla meyvesi ile donanmış egeç koftur
362
Doğru söyleyeni sevmeyenler vardır ama siz aynayı pek seviyorsunuz
363Bilmece
Biri birine pek benzeyen iki şey biri ısıtır biri üşütür
364
Yemek için çalışmak, çalışmak için yemek lazım fakat ikisinde de
itidal elzem
365
Ne kadar hoş ne kadar dilbersin sanki bir suğhu safa perversin (yazıldı
366
Kimseye fenalık etme göke atılan taş adamın kendi başına düşer
367
Ummadığım biri bana düşman olmasına mukabele etmemekle müsterih ve müteselli
olurum
368
Sağların sık sapsak saçak, basın kabak cehren ebbek , kepçe kulak, pestırma
dudak, gözler firlek, kaşlar çaçaşlak, mor yatak, işte güzellik bu
369
Haklı da olsanız sitemi sık sık istimal etmeyiniz, sitem can sıkar
370
Güzellik sebatsızdır, ekseriya gençlikle beraber gider, terbiye ve
zerafet vefakardır, sahibini terk etmez.
371
İnsan endama boyuna yaşına göre giyinmelidir, aksi halde mülünç olur
372
O kadar hissiz lakayıt halden bi görünenlere karşı aynadan başka bir şey
değilim

Nezihe, Refika , Sırrı
Kızlarım ve oğlum, babanızın sizi çok göreceği geldi, siz de babanızı
aramıyorsunuz, işlerim çok, derslerinize çalışıyorsunuzmu? Mehmet Ali

---

373
Mevcut olmayanı istemek aramak boştur
374
Yer için ayere minnet ettiğim ayıb olmasın
Bağıban bir gül için bin bare hizmetkar olur /aaki bir beyittir

Feride Ayni'nin niyet sepeti.

Ek 4

Prof. Mehmet Ali Ayni'nin Eserleri[64]

Nazari ve Ameli İstatistik, Maurice Block'dan tercüme, İstanbul Karabet Matbaası, 1886.

Malumat-ı Nafıa-i Fenniye, Halep Nezareti Matbaası, 1890 (ders kitabı).

Küçük Umumi Tarih, E. Lavisse'den tercüme, Kastamonu Vilayeti Matbaası, 1897.

Fakir, Edebi-i Âlem, Loliee'den tercüme, Kastamonu Vilayeti Matbaası.

Tarihi Edebi-i Âlem, Loliee'den tercüme, Kastamonu Vilayet Matbaası, 1897.

Ziraat Dersleri, Kastamonu Rüştiye-i Askeriyesi Lisan Muallimi Mülazım-ı Evvel Mehmet Kemalettin ile beraber, Kastamonu Vilayeti Matbaası, 1319 Sene-i Kameriye (bu kitap bende mevcut).

Hüccetü'l-İslam İmam Gazali, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1908.

Hükm-i Cumhur, Kader Matbaası, İstanbul, 1910.

Urfiyat-ı Siyasiye ve Ahlâkiye, Maurice Block'dan tercüme, 1910.

İlim ve Felsefe, Ch. Bardell'den tercüme, İstanbul, 1913. (Başyazısında Darülfünun İlm-i Kelam Müderrisi

64 1942 tarihli *İş Mecmuası*'ndan alınmıştır (*İş, Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyyat Mecmuası)*. Yazan: Halil Ayhan. Dedemin ölüm yıldönümü için hazırlanmış yazı. O tarihten sonra neşrettiği kitaplarını ben ilave ettim (N.N.).

Harputi Abdüllatif Efendi ile Konya'da dergâhı Mevlânâ Postnişin Velet Çelebi'nin takrizleri olduğu gibi positivizm hakkında çıkan yazıların en önemlisidir.)

Farabi, Matbaa-i Amire, 1914.

İntikat ve Mülahazalar, İstanbul, 1915

Ruhiyat Dersleri, tercüme, Matbaa-i Amire, 1916.

Şeyhü'l-Ekber, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1923. (A. Reşid tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir, *Şeyhu-Ekberi Niçin Severim?*)

Hacı Bayram-ı Veli, Evkaf Matbaası, 1924.

Reybilik, Bedbinlik, Laiklik Nedir?, 1924.

Felsefe Tarihi, Darülfünun Matbaası, 1925.

Tasavvuf Tarihi, Millet Matbaası, 1926.[65]

İstanbul Darülfünunu Tarihi, 1926.

Türk Mantıkçıları, 1928.

Ahlak Dersleri, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1930.

Celaleddin-i Devvani, Louvain Matbaası, Belçika, 1930.

İsmail Hakkı, Paris, 1933.

Muhiddin-i Arabi'nin Felsefesi, Paris, 1935 (Fransızca).

Demokrasi Nedir?, Milliyet Matbaası, 1938.

Her Gün Bunu Oku, Halk Matbaası, 1938.

Abdülkadir Geylani, Un Grand Saint de l'Islam, Simore Münir ile beraber yazılmış, Paris, 1939.

Türk Ahlakçıları, İstanbul, 1939.

Siyasi Tarih Dersleri, 1939 (Harp Akademisi dersleri).

Milliyetçilik, 1943.

Türk Azizleri-İsmail Hakkı, Marifet Yayınevi, İstanbul, 1944.

Hayat Nedir?, Ahmet Sait Matbaası, 1945

---

65 Bu kitap daha sonra, 1985'te *İslam Tasavvuf Tarihi* olarak yayımlandı. H.R.Yananlı tarafından sadeleştirilerek yalnız "Müslümanlıkta Tasavvuf" bölümü bastırıldı. Dedemle ilgilerine teşekkür ederim (N.N.).

Mehmet Ali Ayni'nin, bu eserlerinden başka, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda ve *İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda araştırma yazıları çıkmıştır. Bunlar felsefe, terbiye ve dini konulardadır. Birçok gazete ve dergide makaleleri çıkmıştır.

Dedem, Ali Kemali Aksüt'ün 1984 yılında yayımlanan *Profesör Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri* adlı kitabına koyulması için kendisine birçok evrak ve mektup vermiş, kitabın tamamlanması için çalışmıştır.

Kaynakça

Altar, Cevat Memduh, "Paul Hindemith'le Karşılaşmam", 25-29 Nisan 1983'te Ankara Alman Kültür Merkezi'nde düzenlenen Hindemith Haftası'nda verilen konferans (metin: http://cevadmemduhaltar.com/paul-hindemith-ile-karsilasmam.html, Ocak 2016).

Ancien Diplomat, *Droit international: Le régime des capitulations, son histoire, son application-ses modifications*, Paris, 1898.

Andonyan Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, İstanbul, 1970 (yeni baskısı: *Balkan Savaşı*, İstanbul, 2002).

Arar, Dr. Asım, *Son Günlerinde Atatürk*, İstanbul, 1958.

Arar, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, İstanbul, 1963.

Ayni, Mehmet Ali, "İsmail Hakkı Bursalı", *Türk Azizleri*, İstanbul, 1944.

Ayni, Mehmet Ali, Şeyh Ekber'i Niçin Severim, İstanbul, 1923 (yeni baskısı: İstanbul, 2012).

Ayni, Mehmet Ali, *Milliyetçilik*, İstanbul, 1943 (yeni baskısı: İstanbul, 2011).

Ayni, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, İstanbul, 1925 (yeni baskısı: *İslâm Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1985 ve *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 2000).

Bardakçı, İlhan, *Bir İmparatorluğun Yağması: Balkan Bozgunu ve I. Dünya Harbi*, Ankara, 1974 (?).

Gates, Caleb Frank, *Not to Me Only*, Princeton, 1940.

Gardey, Louis, *Voyage du Sultan Abd-ul-Aziz de Stamboul au Caire*, Paris, 1865.

Hauser, Henri, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, Paris, 1929.

Irmak, Sadi, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, İstanbul, 1973.

İmece, M. Selim, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, 1925*, Ankara, 1959 ve Ankara, 1975.

İpşiroğlu, Nazan ve Mazhar Ş., *Kök-Atatürkçülük*, İstanbul, 1983.

Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları: İstanbul'da Mütareke Arifesinden İşgale Kadar Geçen Kara Günlerin Acı Hatıraları*, İstanbul, 1930.

Neyzi, Ali, *Hüseyin Paşa Çıkmazı, No:4*, İstanbul, 1983.
Neyzi Ali, *Meyzi ile Neyzi*, İstanbul, 1983 ve 2005.
Neyzi, Muzaffer, *Büyük İstirham*, Ankara, 1932.
Neyzi, Muzaffer, *Yurdumuzda Türkiye Ulus Bankası Kurulmasına Dair Bir Düşünce*, İstanbul, 1948.
Saz, Leyla, yay. haz. Sadi Borak, *Haremin İç Yüzü*, İstanbul, 1974.
Saz, Leyla (Leylâ Hanım), *Le Harem impérial et les sultanes du XIXe siècle, souvenirs adaptés au français, par son fils Youssouf Razi. Préface de Claude Farrère*, Paris, 1925.
Saner, Nejat, *Atatürk Dönemi: 19 Altın Yılın Öyküsü, 1919-1938*, İstanbul, 1975.
Shaw, Stanfonrd J., çev. M. Harmancı, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1982.
Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul, 1984.
Türkiye Dahiliye Nezareti, *Türkiye'de Yunan Fecayii*, c. II, İstanbul, 1922 (yeni baskısı: İstanbul, 2003).
Smith, Cecil Woodham, *The Reason Why*, New York, 1954.
Young, George, *Constantinople*, Londra, 1926.

Dizin

1 Temmuz Kabotaj Bayramı 319-22, 349
1877-78 Harbi 69, 103
19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı 322-23
1933 Üniversite Reformu 276
1934 İstanbul Şehir Rehberi 197
1993 Bosna-Hersek Savaşı 284
29 Ekim Cumhuriyet Bayramı 92, 322, 326-28
30 Ağustos Zafer Bayramı 322-23
31 Mart Vakası 145

Abdi İpekçi Parkı (Ankara) 302
Abdullah (aşçı) 224
Abdullah Biraderler 272
Abdurrahman Ağa *bkz.* Tatar Abdurrahman Ağa
Abdülaziz (Sultan) 23, 39-41, 43, 47-48, 71, 237, 372
Abdülhak Hâmid 150
Abdülhamid (II.) 28, 56, 120, 122, 124, 134, 155, 221, 237, 309, 372-73
Abdülmecit (Sultan) 3, 22-23, 25, 28, 41, 43, 46, 56, 150, 155, 237-38, 274, 344, 372-73
Adalar 66, 223
Adana 66, 99, 125, 155, 281
Aden 118
Adriya Denizi 104, 109
Adviye Hanım 30, 32
Afife Hanım 29
Afrika 237, 336, 338, 345
  Kuzey Afrika 15, 18, 237
Agopyan S. (Dr.) 269
Ağrı 252
Ahlat 19
Ahmet *bkz.* Neyzi, Ahmet
Ahmet Fuat Paşa (Giritli) 24, 28, 66, 75-76
Ahtamar (Akdamar) Adası 92-93
Akalın, Besim Ömer 167
AKAY 223
Akçıl, Saim 202
Akdeniz 300, 320
Âkif Efendi 296
Akrad 79, 82
Akson, Sait 242
Aksüt, Ali Kemali 123, 133-34, 417
  Mehmet Ali Ayni – Hayatı ve Eserleri 134, 417
Akşam 38
Alataş, Güher *bkz.* Arar (Alataş), Güher
Aleksandr Ftoroy (II.) 73
Ali *bkz.* Neyzi, Ali
Ali Fuat Bey 24
Ali Galip Paşa 41
Ali Muzaffer *bkz.* Neyzi, Ali
Ali Paşa 24
Ali Rıza Bey 325
Allenby (İngiliz komutanı) 11
Alman Mektebi 186
Almanca 32, 38, 184, 189, 204, 265, 326
Almanlar 16, 98-100, 151, 169, 181, 183, 207, 237, 244, 250, 258, 260, 264, 319, 337, 345

Almanya 16, 18-19, 99, 155, 194, 251, 256, 290, 301, 336
Almanya Ticaret Kanunu 251
Altar, Cevat Memduh 243
Paul Hindemith ile Karşılaşmam 243
Altıyol 174
Altunizade 7
Amasya Apartmanı (Taksim) 4
Amerika (ABD) 8, 19, 97-98, 129, 133, 139, 155, 182, 185-86, 193, 234, 256, 290, 306, 317, 328-30, 337, 343, 346
Amerikalılar 98, 138, 193, 256, 290, 328, 330, , 337, 343, 346
Amerikan Bristol Hastanesi 193
Amerikan Marshall Yardım Planı 182
Ammare 119-21, 227
Anadolu 16, 18, 54, 72, 83, 97, 101, 130, 162, 170, 224, 239, 244, 256, 263, 281, 299, 321, 326, 335-38, 345
Batı Anadolu 340
Doğu Anadolu 96-97, 252
Güneydoğu Anadolu 97
İç Anadolu 97, 290
Orta Anadolu 238, 240, 244-45
Anadolu Türkü 18
Anavatan Partisi 302
Andonyan, Aram 114
Balkan Harbi Tarihi 114
Anglikan 96, 353
Anglo-Sakson 306
Ankara 3, 8, 12-14, 16, 18-19, 66, 74, 79, 92, 155, 158, 179, 181-82, 184-85, 187-88, 198, 204, 210, 222, 226, 229, 237-45, 251, 299, 302, 310, 316, 323, 327-28, 335, 339, 345, 347, 357, 364
Ankara Garı 181
Ankara Kalesi 185
Ankara Palas 158, 244
Ankara Üniversitesi 184, 204, 240
Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi 185, 204, 244
Edebiyat Fakültesi 254
Hukuk Fakültesi 184-85, 204, 240, 243
Siyasal Bilgiler Fakültesi 243
Ziraat Fakültesi 254
Ansay, Şükrü 244
Antakya 125
Antalya 188
Apaydın, Talip 241
Arabistan 18, 183, 338
Arap Bankası 264
Arapça (Arabi) 18, 38, 58, 66, 68, 86-87, 120, 260-62, 264, 284, 291, 314, 324-26, 349-50, 352-53
Araplar 3, 11, 15, 18-19, 83, 87-88, 124-25, 127, 193, 230, 237, 264, 268, 276-77, 290, 292, 296, 315, 326, 336-40, 342, 346
Arar (Alataş), Güher 186, 236, 357, 359
Arar, Asım 12, 16, 170, 194, 228, 241
Arar, İsmail 31, 92, 186, 203, 208-209, 211, 215, 230, 236, 242, 295, 357-59
Arar, Nahide 203
Arar, Refika 17, 50, 55, 154-55, 161, 168-69, 186, 203, 205, 228, 295, 358
Ardanuç 205
Arıkan, Saffet 316, 325
Arjantin 307
Armenia College 96-97
armonyum 45, 58, 61-62, 137
Arnavutça 58, 326
Arnavutlar 11, 131, 133-34, 194, 237, 289, 326

Arnavutluk 16-17, 69, 109, 131-33, 312, 353
Asala 97
Asım *bkz.* Arar, Asım
Askeri Mühendis Okulu 142
Asya 133, 336-37, 345
Atatürk Bulvarı (Ankara) 241-42, 299
Atatürk, M. Kemal 14, 16-17, 158, 178, 181, 238-39, 245, 250-51, 276, 290, 298, 300, 315-16, 332, 334, 340, 344, 346, 349, 353
Nutuk 324-25, 354
Atina 114
Atineli, Yorgi 123-24
Avlonya 132
Avrupa 98-99, 117, 133, 185-86, 237, 240, 252, 265, 278, 321, 328, 335-37, 344-46, 352
Avustralya 338
Avusturya 103, 118, 133, 167, 256, 279, 328, 335, 345
Avusturya Mektebi 280
Avusturyalılar 71, 282
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 18, 99, 103, 282, 290, 334, 336
Aya İrini Kilisesi 333
Âyan Meclisi 75-77
Ayasofya 146, 332-33
Aydın 30
Ayfer *bkz.* Neyzi, Ayfer
Ayni, Feride 6, 9-10, 32, 36, 48-54, 62, 64, 101-108, 121, 137, 156, 228, 317, 382
Ayni, Hasan Tahsin 115, 167, 213, 261, 274
Ayni, Mehmet Ali 6, 8, 10, 15, 22, 50-51, 64, 78, 101, 108-34, 136, 155-56, 213, 215, 222, 228-29, 272, 277, 309, 313-17, 347
Milliyetçilik 111, 339
Şeyh Ekber'i Niçin Severim 276
Türk Azizleri 111, 347
Ayni, Sırrı 8, 10, 16, 36-37, 50, 53, 55-56, 137, 175, 202, 228-29, 283, 312
Ayvalık 123
Azerbaycan 195
Azime Bacı 162, 207-208, 234-35, 357-58, 360-61
Aziz Efendi (Sultan) *bkz.* Abdülaziz

Babıâli 20, 71-72, 98-99, 111, 139, 237, 250
Bağdat 15, 75, 79, 88-89, 92, 96, 104, 119-20, 155, 161, 211, 272
Bağlarbaşı 150, 201
Bahreyn 18, 183
Bakanlar Kurulu 332
Bakırköy 311
Bakû 193, 201, 216, 337
Balgat 240
Balıkesir 72, 120, 122-24, 128, 227
Balıkesir Mekteb-i İptidaisi 122
Balkan Birliği 183
Balkan Harbi 48, 50, 52, 54, 98,104, 108-10, 114, 134, 282, 284, 329, 336, 343
Balkanlar 17-19, 98, 133, 183, 194, 234, 237, 326, 333, 340
Barbaros Bulvarı (Beşiktaş) 285
Barış Gönüllüleri Birliği 97
Barşal, Nedim 195
Barzani, Mustafa 338, 343
Basra 120, 161
Basra Körfezi 104, 320
Batı Trakya 338
Batılılar 256, 263, 285, 313, 372
Batman 341
Batum 110, 244, 337
Bayar, Celal 351

BBC 342
Bebek 8, 96
Behice Sultan 43
Bektaşi 288
Bel, İsmail 136, 138
Bel, İsmet 135-37
Bel, Müzehher 138
Bel, Selim 138
Bel, Yusuf Razi 20, 22, 44, 49, 61, 64-66, 78, 92, 102, 135-58, 222, 316, 321, 344, 371, 375, 377-78, 380-81
Livret de famille 20, 66
Belçika 307
Belçikalılar 329-30
Belediye Konservatuvarı (Beşiktaş) 202
Belediye Müzesi (Saraçhane) 30
Beler, Nezihe (Feride Hanım'ın kardeşi) 49, 102, 165-66, 228
Belkıs *bkz.* Mutlu, Belkıs
Benî Lam 119
Berat 132
Berlin 99, 188, 337
Besim Ömer Paşa *bkz.* Akalın, Besim Ömer
Beşiktaş 20, 22, 69-70, 72, 104, 135, 202, 304
Beyaz Köşk 56
Beyaz Kule (Selanik) 116
Beyaz Rus 237, 258
Beyazıt (Sultan) 245
Beyazıt Meydanı 286, 327-28
Beykoz 170, 330
Beyoğlu 6, 9, 139, 189, 266, 272, 286, 298
Beyoğlu Ağa Camii 266
Beyrut 194, 268, 320
Beyrut Fransız Hastanesi 267
Biberyan, Zaven 114
Bichon (Yüzbaşı) 377
Bihke (Bihaç) 69
Bilecik 66
Binbir Gece Masalları 372
Biret, İdil 175
Biret, Leman 175-76
Biret, Münir 175
Birinci Dünya Savaşı (Birinci Dünya Harbi) 18, 52, 183, 193-94, 201, 244, 263, 282, 320, 334, 336
Birleşmiş Milletler 286
Bitlis 15, 79, 99, 109, 115, 131
Bizans 238, 333, 337
Boğaz (İstanbul) 104, 170, 321
Boğaziçi 170, 223, 321
Boğazlar 17
Borçlar Kanunu 251, 310
Bosna 40
Bosna-Hersek 69, 103, 282, 334
Bosna-Hersek Savaşı 284
Bostancı 38, 50, 52, 92, 105, 136, 160, 165, 168, 173-74, 201, 205, 223, 236
Boşnaklar 194, 237, 284, 326
Bozalan 348
Brindizi 155
Budapeşte 284
Bulgar Krallığı 97
Bulgaristan 17, 69, 97, 240, 244, 285, 338, 353
Bulgarlar 50, 52-54, 97, 108, 115, 123, 194, 237, 278
Bursa 284, 340, 346-47, 350
buzdolabı 35, 201, 221
Büyük Millet Meclisi 238, 251-52, 278, 322, 344
Büyük Tünel Han (Galata) 189
Büyükada (Prinkipo) 152, 161, 163-64

Caddebostan 232
Cağaloğlu 61, 250, 291
Cahuet, Albert 374

Canonica, Pietro 298
Celal Nuri *bkz.* İleri, Celal Nuri
Celile Hanım 195
Cemal Bey (Balıkesirli) 123
Cemile Sultan 373
Cenani, İsmail 32
Cenani, Kadri (Paşa) 10, 29-30
Cenani, Kadri 32
Cenani, Makbule 10
Cezayir 15
Charpy (General) 375, 378-81
CHP *bkz.* Cumhuriyet Halk Partisi
Cizre 341
Columbia 270
Cumhuriyet 3, 11, 14, 16-19, 158, 178, 184-85, 190, 207-208, 210, 221, 227, 234, 238-39, 244, 249, 251, 253, 263, 265, 272-74, 287-88, 290-92, 301, 309, 316, 322, 326-29, 331, 337-40, 342-46, 348-49
Cumhuriyet 38, 63, 266, 300, 324
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 3, 181, 301, 316, 327, 351
Curzon (Lord) 249

Çağatayca 277
Çakırcalı Efe 120
Çakmak, Fevzi 188, 317, 351
Çanakkale 26, 28, 177, 194, 285, 337
Çanakkale Harbi 177, 194
Çankaya 185, 243
Çankırı 241
Çarşı (Ankara) 243
Çatalca 50, 108
Çayırova Cam Fabrikası 330
Çeçen 373
Çerkez 372
Çerkez Ethem 11
Çeşme 30
Çetinkaya, Ali 182
Çırağan Sarayı 15, 372
Çırpan, Satı 252
Çırpıcı 210
Çiçek Bayramı 321
Çin 307, 353
Çinliler 206
Çubuk Barajı 242
Çürüksulu Ali Paşa 72

Dabura, Sotirz 272
Dahiliye Nezareti 132
Dahiliye Nezareti Memurin ve Sicil Ahval 141
Damat Ferit Paşa 186
Danıştay 92
Das Grosse Brockhaus 32
Davut (bahçıvan) 56
Davutpaşa Sultanisi 266
De Havilland 182
Dedeağaç 117
Defrance, A. 381
della Suda, Francesko (Faik Paşa) 42
Demokrat Parti (DP) 182, 300, 327, 351
Deniz Yolları 65
Denizcilik Bankası (Denizbank) 65, 92, 224, 286, 329-30, 342-43
Denizcilik Bankası Van İşletmesi 342
Denizcilik Kurumu Genel Müdürlüğü 319
Dersaadet 121, 141, 189
Dersim 17, 79, 130, 339, 342, 344
Deve Böğürten yolu 130
Devlet Demiryolları 92, 311, 330
Devlet Tiyatrosu Taksim Sahnesi 4
Deyrüzzor 87
Dicle Nehri 119
Dikmen 240, 244
Dil 162-63
Dil Bayramı 324-26
Dil Cemiyeti 325

Dil Devrimi 260, 294, 325
Dilber 57
Divanyolu 22
Diyanet İşleri 349
Diyarbakır (Diyarbekir) 15, 71, 79-80, 83-84, 86-88, 92, 117-19, 139, 141-42, 272, 309, 326, 339, 341-42
Doğan, Kemal 10, 193
Doğan, Mevhibe 8, 39, 51
Doğubeyazıt 14
Dolmabahçe 12, 155, 177
Dolmabahçe Sarayı 13, 149, 158, 266, 344
DP *bkz.* Demokrat Parti
Dubrovnik 282
Dudullu 32
Düsseldorf 155
Düyun-ı Umumiye 250

Ebert, Carl 243
Ebu Muhammed 119
Ecevit, Bülent 157, 185-86, 241
Ecole des Arts et Metiers 141
Edirne 117
Edirne Selimiye Camii 332
Edirnekapı 64, 210
Efser Hanım (Ressam) 9
Ege (bölgesi) 281, 337, 346
Eğin 393
Eğri Palanka 130
Ekim Devrimi 290, 337
Ekşioğlu (müteahhit) 360
Elazığ 79, 83, 115, 129, 339
Elaziz *bkz.* Elazığ
elektrik 34, 117, 137, 195, 198, 202, 212-13, 219, 221, 232, 286, 327, 341, 343
Emin Efendi 40
Emine Hanım 49-50
Eminönü 139, 210
Emirlikler 18
Emlak Caddesi (İstanbul) 29
Encümen-i Daniş 23
Enderun Mektebi 32, 39
English High School 155, 276, 281
Enver Bey (Paşa) 54, 183, 334
Erdek 353
Erenköy 170, 177, 236, 346
Ergiri 132
Eriş, Muammer 316
Ermenice 87, 97, 99, 265, 267-68, 272
Ermeniler 11, 79, 85-86, 93-99, 110, 114, 124-25, 127, 129-30, 140, 237, 239-40, 258, 268, 285, 294, 337-38, 345-46
Ermenistan 99
Erzincan 130, 393
Erzurum 74, 79, 99, 238
Erzurum Kongresi 340
Esat Paşazade Sadullah Bey 46
Esat Paşa 52
Eskişehir 211, 311
Eskişehir Şeker Fabrikası 312
Ethem Paşa 68
Etibank 244, 329
Etimesgut 182, 245, 323
Etnik-i Eterya Cemiyeti 131
Eyüboğlu, Bedri Rahmi 241
Eyüp 283

Fahri Bey (Yüzbaşı) 348
Faik İskender (Eczacı) 268
Farisi (Farsça) 38, 41, 66, 120, 230, 260, 324-25
Farrère, Claude 145, 371, 373
Fas 15
Fatih 30
Fatma (Sultan) 48
Fatma 165, 169, 358
Fatma Cevdet 165
Yakılmamış Mektuplar 165
Fatma Hala 164

Fenerbahçe 159, 161, 223, 232, 292, 366-67
Fenerbahçe Stadı 322
Feneryolu 12, 201, 221
Feride (Hanım) *bkz.* Ayni, Feride
Feshane 103
Fethi Ahmet Paşa 373
Fevzi Paşa *bkz.* Çakmak, Fevzi
Filistin 17
Finlandiya 73
Firdevs Yenge 156
Firuz 55
Fizan 227
Fransa 99, 256, 290, 335, 341, 378, 381
Fransız Cumhuriyeti 377
Fransız Ordusu İstanbul İşgal Kuvvetleri 375, 381
Fransızca 20, 28, 32, 38, 47-48, 51, 55, 67, 90, 114-17, 128, 132, 136-37, 141-42, 145, 149, 159, 166, 184, 189, 204, 249, 256, 258, 265, 267-69, 272-73, 276, 286, 294, 326, 344, 371, 374
Fransızlar 16, 39-40, 46, 52, 67, 125, 127, 136-39, 181, 193, 207, 237-39, 250, 256, 258, 260, 290, 319-20, 326, 329-30, 336-38, 341, 345-46, 349, 375, 377, 381
Frenk Sokağı *(İzmir)* 67
Frenkler 145, 278
Fuat Paşa *bkz.* Ahmet Fuat Paşa
Fuat (Çene) 187
Fuat Bey (Bahriye Miralayı) 31-32
Fulya Hanım (piyano öğretmeni) 202
Furuğ *bkz.* Neyzi, Furuğ
Füsun *bkz.* Neyzi, Füsun

G. ve A. Baker Şirketi 184
Gagik (I.) 93
Galata 73, 189
Galata Köprüsü 210, 222-23
Galatasaray 6,72, 142, 144
Galiçya 286
Galip Bey 56
Gardey, Louis 39
Voyage du Sultan Abd-ul-Aziz de Stamboul au Caire 39
Garibaldi, Giuseppe 48
Gates, Cabel Frank 96-98
Not to Me Only 96
Gazi Çiftliği 241
Gazi Osman Paşa 69
Gazi Paşa *bkz.* Atatürk, Mustafa Kemal
Gazze 83
Gelibolu 28
Genç Türkler 25, 238
Giers 99
Giray Han 58
Giresun 74
Girit Adası 23-24, 30, 32, 39-40, 46-48, 66, 67, 76-77
Girit İsyanı 40
Giritli Ahmet Fuat Paşa *bkz.* Ahmet Fuat Paşa (Giritli)
Giritli Mustafa Paşazade Hilmi Bey 47
Giritli Sırrı Paşa *bkz.* Sırrı Paşa
Gökalp, Ziya 117, 341
Gökçen, Sabiha 339-40
Göliş Sendikası 92
Göynük 234, 358
Grand Larousse 32
Güher *bkz.* Arar (Alataş), Güher
Gül Baba Türbesi 284
Güley, Ferda 115, 342
Gülhane Hastanesi 244
Gülhane Parkı 264
Gültepe 240
Gümrükler Genel Müdürlüğü 319
Gümüşhane 74
Güneydoğu 97, 281

Gürcistan 72
Gürcüler 72, 239
Güven Park (Ankara) 242

Hacettepe Üniversitesi 19, 198
Hacı Bekir Ağa 129
Hacı Davut 16, 241
Hafız Burhan Bey 166
Hafız Zeki Bey 166
Hakkari 79
Hal (Ankara) 243
Hâlâskârgazi Caddesi *(İstanbul) 144, 148*
Halep 109, 125, 127, 130, 195, 211
Halep İdadisi 117
Haliç 223-24
Haliç Tersanesi 65, 342
Haliç Vapurları Şirketi 224
Halil Paşa 74
Halim Bey *bkz.* Neyzi, Halim
Halkevleri 327, 352
Ankara Halkevi 241-42
İstanbul Halkevi 325
Halki 162
Hallaçyan, Bedros 130
Hamburg 363
Hamid (Sultan) *bkz.* Abdülhamid (II.)
Hamid Efendi 45
Hamidiye 10
Hamidiye 268
Hamidiye Alayları 84
Hamlin, Cyrus 96
Hanefi 309
Harbiye Mektebi 243
Hareket Ordusu 144-45, 148
Harf Devrimi (İnkılabı) 263-77, 282, 284, 286, 350
Hariciye 66, 183
Harput 55, 96-97, 101, 103, 115, 227, 382, 390-96
Harput Koleji 97
Hasan Bey 50
Hasan Çavuş 50, 57
Hasan Tahsin Bey *bkz.* Ayni, Hasan Tahsin
Hasanoğlan Köy Enstitüsü 241
Hasbi Efendi (kâtip) 47
Hasbi Hüsam Efendi 47
Hatay 17, 239
Haydarpaşa 12, 16, 121, 152, 156, 198, 210, 222-23, 226, 231, 285, 287, 319
Haydarpaşa Çayırı 121
Haydarpaşa Protestan Mezarlığı 285
Hayreden, Hayrettin 138
Hayreden, Leyla 29, 64, 92, 136, 156
Hayrettin (Fuat Bey'in oğlu) 32
Hazinedar Kalfa 155
Hediye (Dadı) 5-6, 169, 305, 309, 311
Heuge (Prof.) 168
Hıristiyanlar 15, 46, 72, 86-88, 97, 99-100, 135, 238, 258, 260, 278-79, 292, 313, 350
Hırvat 284
Hırvatistan 282
Hısnımansur 129
Hicret 292
Hikmet Bey (Eczacı) 311, 358, 360
Hikmet Paşa (Doktor) 55
Hilâl-i Ahmer *bkz.* Kızılay (Hilâl-i Ahmer)
Hindemith, Paul 243
Hindistan 338
Hipodrom (Ankara) 242, 328
Hitit 302
Hudeyde 118
Humeyni 347
Hürkuş 324
Hürkuş, Vecihi 323
Hürriyet-i Ebediye Tepesi 281
Hüseyin Cahit *bkz.* Yalçın, Hüseyin Cahit

Hüseyin Paşa Çıkmazı *(İstanbul)* *197, 204, 215, 365*
Hüsniye Hanım 168

Illustration 145
Irak 18, 79, 96, 104, 183, 193, 341, 345
Kuzey Irak 338
Isparta Palas Apartmanı 29
Işıtan, Selime 140, 156

İBB 365-67
İbo 94
İbrahim Efendi (hanende, müzisyen) 269-70
İbrahim Paşa (Cerrah) 46, 74
İçişleri Bakanlığı 142
İdman Bayramı 322-23
İdris (aşçı) 194
İffet Hanım 165
İhsan (musikişinas) 270
İkinci Dünya Savaşı (İkinci Dünya Harbi) 182, 185, 206, 240, 264, 337
İleri, Celal Nuri 75, 143
İleri, Rasih 75
İleri, Refik 155
İleri, Sedat Nuri 75, 143, 155
İleri, Suphi Nuri 75, 143
İlhami Paşa (Bey) 43, 50
İlyas 50
İnan, Kâmran 340, 343
İncil 93
İnebolu 16, 188, 241
İngiliz Kız Lisesi (Mektebi) 258, 260, 281
İngiliz Sarayı 250
İngilizce 38, 97, 159, 166, 184, 204, 265, 269, 276, 326
İngilizler 3, 11, 15-16, 26, 28, 40, 96, 139-40, 181, 193-94, 207, 226, 237-38, 241, 249-50, 258, 260, 264, 278, 285, 290, 306, 320-21, 326, 328-29, 336-38, 341, 345-46, 349
İngiltere 28, 99, 193, 256, 290, 306, 335, 341, 378
İnönü Muharebeleri 239, 322
İnönü, Erdal 182
İnönü, İsmet 17, 98, 178, 181-82, 239, 243, 250, 264, 274, 301, 313, 315-17, 332, 351
İnönü, Mevhibe 137
İnönü, Ömer 182
İran 15, 19, 74, 97, 289, 318, 347
İran Konsolosluğu 250
İrticaın Lazkiye'deki Akisleri 124, 126
İsa (Hz.) 93
İshakpaşa 146
İskenderun 345
İslam 42, 86-87, 114, 309
İsmail *bkz.* Arar, İsmail
İsmail *bkz.* Bel, İsmail
İsmail Hakkı 347
İsmail Paşa (Hekim) 10, 15, 20-33, 39-40, 58, 65, 68-69, 138-39, 291, 371
Fikr-i Kur'an 32
Sırr-ı Kur'an 32
İsmet Hanım (Marie Belle) *bkz.* Bel, İsmet
İsmet Paşa *bkz.* İnönü, İsmet
İspanyolca 326
İsrail 17
İstanbul 3, 8, 11, 13-16, 18-19, 22-24, 30, 32, 36, 38-39, 41, 47-48, 50-55, 59-60, 68-69, 72, 75, 79, 95-96, 99, 108-11, 114, 117-18, 120-21, 123-24, 127, 139-40, 142, 146, 148, 152-53, 155, 158, 177, 179, 181, 186, 189, 193-94, 197, 206-207, 210, 216, 220-21, 223-24,

230-31, 237-45, 250, 254, 264, 267, 269, 272, 279, 290, 301, 309-10, 319, 321, 323, 325-29, 332-33, 337-38, 342, 344, 347, 349, 353, 365-67, 377-81
İstanbul Belediyesi 197
İstanbul Darülfünunu 110
İstanbul Hilton 155
İstanbul İktisat Kongresi 182
İstanbul Lisesi 250
İstanbul Şehreminliği 23
İstiklal Caddesi (İstanbul) 269
İstiklal Savaşı 234, 320, 330
İstinye 51
İsvan, Ahmet 39, 363
İsviçre 185, 251-52, 307
İsviçre Medeni Kanunu 251
İsviçreliler 185
İş Bankası 316, 329-30
İş ve İşçi Bulma Kurumu 301
İtalya 22-23, 133, 256, 290, 307, 335, 378
İtalyan-Habeş Harbi 12
İtalyan İşçi Cemiyeti 48
İtalyan Krallığı 48
İtalyanlar 16, 40, 131, 139, 193, 237-38, 244, 250, 278, 298, 320, 336
İttihad ve Terakki Cemiyeti 123, 187, 238
İttihad ve Terakki Partisi 238
İzmir 22-24, 26, 28, 30, 32, 40-41, 67-68, 256, 323, 329, 336

Japonya 185, 307

Kadıköy İskelesi 222
Kadıköy Meydanı 201
Kadıköy(ü) 42, 139, 165, 174, 196, 199, 201, 220, 223, 226, 236, 256, 259
Kafkaslar 74
Kahire 39, 195, 272
Kalamış 161, 165-66, 174, 198-99, 232, 323
Kamusü'l-Alâm 32
Kanal Seferi 11, 194
Kandiye 66, 68
Kandiyeli Esat Efendi 47
Kandiyeli, Bülent 66, 92, 156
Kandiyeli, Kâmuran 66, 80, 89, 92, 156
Kanlıca 32, 104, 303, 321
Kanuni Sultan Süleyman 249
Karabiberler Çiftliği 240
Karacaahmet Mezarlığı 229, 283, 285
Karadağ 109, 129, 282
Karadeniz 54, 170, 244, 281, 320-21
Orta Karadeniz 290
Karahisar 242
Karaköy 207, 301
Karaköy Rıhtımı Genel Müdürlüğü 286
Karasi Sancağı 128
Kariye Camii (Müzesi) 332-33
karlık 198, 232
Karlman 328
Karpiç Lokantası 12
Kartal 50
Kastamonu 18, 35, 72, 74, 118, 164, 241, 276, 279, 334
Katolik 260, 292, 353
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 195
Kayseri 238
Kazan 206
Keçiören 185
Keldani 79
Kemal Bey (Binbaşı) 193
Kemalettin Efendi 43
Keseb 125, 127
Kesendire 131
Keyvan 46

Kıbrıs 114, 345
Kıbrıs Türkleri 132
Kırdar, Lütfi 333
Kırıkkale 241, 244
Kırım 58
Kırım Harbi (Savaşı) 28, 41, 96, 285
Kısıklı 223
Kıyafet Devrimi (Kanunu) 261, 264, 278-79, 281, 289
Kızılay (Ankara) 241-43
Kızılay (Hilâl-i Ahmer) 53, 55, 167, 242
Kızıldeniz 320
Kızıltoprak Nüfus İdaresi 314
Kızkulesi 170
Kilikya 239
Kilyos 321
Kirkori 129
Kocatepe 298
Konstantinopolis (Kostantiniye, Constantinople) 239-40, 372-73, 381
Konya 66, 79, 114, 238, 289, 416
Kore 286
Kosova 118, 134, 141-42, 282
Kozan 284
Kozani 114
Köprü *bkz.* Galata Köprüsü
Köy Enstitüleri 352
Kubilay (şehit) 17, 332, 344, 348-49
Kuran-ı Kerim 68, 256, 261, 265-67, 293, 317, 351
Kurbağalıdere 174
Kuşdili 169, 174, 177
Kuştepe 240
Kutbi Efendizade Sadık Efendi 47
Kutu Dağı 339
Kutü'l-Amare 121
Kuveyt 18, 183
Kuveyt Havayolları 264
Kuyubaşı 56, 177, 292, 346
Kültür ve Turizm Bakanlığı 3
Kürdistan-ı Osmanî 79, 82-83
Kürtçe 97, 99, 326, 341-43
Kürtçülük 343
Kürtler 79, 83, 86, 97, 338-41, 343
Kütahya 66, 75-76

Ladino 326
Laghosta (kemancı) 168
Laiklik 260
Larissa 60
Latin 18, 108, 121, 158, 177, 237, 264, 267, 269-70, 272, 276-77
Latin Katolik Mezarlığı 144
Latince 268
Laz 289
Lazkiye 123-27, 129
Lazikiye Arapları 124
Lefkoşa 323
Leman Hanım *bkz.* Biret, Leman
Lepsius (Dr.) 98-99
Levent (semt) 7-9, 198, 202, 267, 269, 357, 359, 363
Leyla Hanım *bkz.* Saz, Leyla
Libya 18, 48, 285
Lisan ve Ticaret Dersanesi 266
Londra 23, 33, 136, 186, 188
Loros 109
Lozan 18, 249, 319, 341
Lozan Antlaşması 249, 258, 335
Lozan Meydanı 302
Lübnan 17, 281

Maarif Vekâleti 118, 254, 258, 310
Macarlar 284
Maçka 153, 157, 230, 301
Madam Burhanettin 165
Madam Necmettin 165
Mahmut (II.) 22, 58-59, 334, 371
Mahmut Ağa 201, 204-206, 318
Makedonya 11, 115, 282

Makina Kimya Kurumu 244
Malatya 79, 129
Malazgirt Meydanı 302
Malezya 206
Maltız 237
maltız 219
Malumat 90-91
Mamuretü'l-Aziz (Mamuretülaziz) *bkz.* Elazığ
Manastır 141-42
Manisa 347
Mardin 79, 87
Marie Belle *bkz.* Bel, İsmet
Marko Paşa 364
Marmara Denizi 224
Marmara Üniversitesi Rektörlüğü 4
Marsilya 328
masal(lar) 35-36, 118, 363, 372
Mebrure (komşu) 165-66, 168-69
Mecelle 309
Mecit (Sultan, şehzade) *bkz.* Abdülmecit
Meclis-i Hazain 23
Meclis-i Maarif-i Umumiye Nazırlığı 23
Meclis-i Mebusan 103, 183
Medeni Kanun 18, 251-52, 309
Mehmet Arslan Bey (Dürzi) 124
Mehmet Reşat *bkz.* Mehmet (V.)
Mehmet (V.) 28, 32, 154-55, 237-38,372
Mehmet (VI.) *bkz.* Vahdettin
Mehmet Ali Bey *bkz.* Ayni, Mehmet Ali
Mehmet Efendi 76-88
Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne 141-42
Mekteb-i Sultanî 141, 159
Mekteb-i Tıbbiye 22, 30, 42
Mekteb-i Tıbbiye Nezareti 23
Meliha 161-63
Memalik-i Osmaniye 290
Menderes, Adnan 351
Menemen 335, 344, 346-49
Merkez Bankası 182, 239
Mersin 29
Messageries Maritimes 74
Meşrutiyet 123, 309
Metaksas (ailesi) 30, 32
Mevlevi 289
Mezopotamya 88
Mısır 18, 30, 40, 47, 127, 167, 195, 281, 320, 329, 338
Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa 23
Midye 54
Milli Eğitim Bakanlığı 243, 280
Milli Kütüphane Tasnif Komisyonu 16
Milli Mücadele 184, 187-88, 238, 322
Milli Piyango 324
Milli Selamet Partisi 351
Mimi *bkz.* Saz, Leyla
Misak-ı Milli 18, 335-38, 344-45
Mişel Paşa 319
Moda 152, 156, 159, 165-66, 226, 287, 320, 359
Moda Deniz Hamamı 320
Mora 15, 58-60
Moskova 343
Mostar 283-84
MTA 341
Muhammed (Hz.) 332, 349
Munzur (Sultan) 339
Munzur Baba 339
Munzur *bkz.* Dersim
Murat (V.) 28, 43, 237, 372
Museviler 237, 240, 292, 326
Mustafa (hizmetkâr) 50, 55-57
Mustafa Kemal Paşa *bkz.* Atatürk, M. Kemal
Mustafa Nuri Bey 75-76
Musul 11, 79, 87, 96, 193, 337, 345
Mutki 93, 95
Mutlu, Asım 9
Mutlu, Belkıs 9, 167-68

Muzaffer Halim *bkz.* Neyzi, Muzaffer Halim
Mühendis Mektebi 145
Mühendishane-i Berr-i Hümayun 141
Mühürdar 166, 256
Mülk 129
Mülkiye Mektebi *bkz.* Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne
Münevver *bkz.* Bel, Müzehher 138
Münir Paşa 30
Münire Sultan 40, 43, 46
Mürşide Hanım 47
Müslümanlar 15, 72, 83, 86, 88, 94-95, 99-100, 114, 124, 131, 136, 251, 278-79, 283, 289, 292, 313, 326, 340, 350
Müzdan Hanım 104

Naciye Hanım (gündelikçi, Balkan muhaciri) 234
Nafıa Nazırlığı 23, 30, 130
Nakşibendi 346-48
Namık Kemal 25, 28
Narguilegjian (Nargileciyan) Eczanesi 268
Nasib Hanımefendi 49-50
Nazaryan *Köşkü* 144
Nazik Eda 373
Necdet 169
Necip Efendi 115
Necip Sırrı 159
Nefise Hanım 58
Nefise Nezihe *bkz.* Neyzi, Nezihe
Nemrut 94
Nemse 103
Nermin *bkz.* Taneri, Nermin
Nesibe Hanım 170, 173
Nesime 165, 168
Nevvare Hanım 229
New York 331
Neyzi, Ahmet 6, 9, 19, 228, 255, 261, 360
Neyzi, Ali 6, 9, 19, 118, 145, 151, 174, 203-204, 228, 261, 314, 325, 331, 360
Hüseyin Paşa Çıkmazı No: 4 204
Meyzi ile Neyzi 174, 314
Neyzi, Ayfer 8, 10, 360
Neyzi, Furuğ 8, 32-33, 76, 244, 358-60, 363
Neyzi Noyan, Füsun 76, 198, 358, 360, 363
Neyzi, Halim 177
Neyzi, Hayriye 360
Neyzi, Muzaffer Halim 3, 9, 29, 139, 156, 173, 177-90, 228, 314, 360, 362
Büyük İstirham 177-81, 186, 189
Türkiye Ulus Bankası 177, 182-84, 190
Neyzi, Nezihe 9-10, 29, 49-50, 58, 103, 154, 156, 159-74, 190, 202-203, 208, 230, 268, 275, 295, 313-15, 358, 360, 362
Neyzi, Olcay 360
Neyzi, Saim 8, 152, 177, 179, 229
Nezihe (Hanım) *bkz.* Neyzi, Nezihe
Nezihe Mehmet Ali *bkz.* Neyzi, Nezihe
Nezihe Teyze 309 *ayrıca bkz.* Beler, Nezihe
Nihat Bey *bkz.* Tek, Nihat Vedat
Nimet (Prenses) 53
Nişantaşı 49, 156
Normandie 136
Noyan, Füsun *bkz.* Neyzi Noyan, Füsun
Noyan, Nisan 45
Nuri Paşa 66, 77, 155
Nuri, Celal 75, 143
Nuri, Sedat *bkz.* İleri, Sedat Nuri
Nuri, Suphi 75, 143
Nuruosmaniye 136-37
Nuruosmaniye Camii 63
Nusayriler 124

Odeon 270
Omurtak, Salih 340
On İki Ada 244, 264
Orbay, Ferit 359
Orbay, Rauf 10
Ordu 74, 331
Ordu Denizcilik Lisesi 331
Orduevi 241
Orosdi-back 328
Ortabahçe Caddesi 104
Ortadoğu 17, 337
Osman Fazlı 347
Osman Paşa (Gazi) 69
Osmanağaoğlu, Behçet 186
Osmanbey 144
Osmanlı Rumları 132
Osmanlı Türkçesi 276
Osmanlıca 10, 12, 19, 32, 158, 260-61, 276-77, 324-25
Ovacık 339

Ömer Efendi 40

Pakize Hanım 166
Pan American 245
Papazın Bağı (İstanbul) 322
Paris 22, 30, 39, 114, 130, 135, 141-42, 188, 296
Paşabahçe Cam Fabrikası 329, 339
Paşaköy 348
Peker, Recep 3-4, 316
Pendik Tersanesi 331
Pennsylvania Üniversitesi 204
PEVA Araştırma Şirketi 169
Peymane (hizmetkât) 57
Philadelphia 186
Pisa Tıp Akademisi 22
Pius (X.) Papa 126
piyano 42-43, 62, 164, 166, 168-69, 174-75, 202, 270
Plevne 71
Polatlı 238, 290
Porsuk Nehri 312
Porten, Henny 169
Posta Telgraf Nazırlığı 30, 52, 187, 189
Preveze 109, 132, 319
Prevezeli Abidin Paşa 66
Prinkipo *bkz. Büyükada*
Prizren 69, 118
Protestan 96, 292, 353
PTT 330
Pygmalion 328

Racine 374
Radio Free Europe 343
radyo 35, 201, 204, 221, 325, 342-43
Radyo İsrail 343
Radyoevi 243
Raman Dağı 341
Rauf Bey 187
Refika *bkz.* Arar, Refika
Refika Hanım 115
Reji General 130
Reşat (Sultan) *bkz.* Mehmet (V.)
Reşadiye 132
Reşit Ahmet Bey 325
Reşit Paşa (Büyük) 24
Rıza Paşa (Cihan Seraskeri) 22
Rıza Tevfik 187
Robenson Kruzo 46
Robert Kolej (College) 96-97, 185, 202, 204
Rodokanaki (ailesi) 29, 33
Rodos 264
Roma 30, 42, 238
Romanya 17
Rumca 32, 38, 47-48, 58, 60, 114, 265, 268, 272, 294
Rumeli 15, 73, 101, 142, 170, 194, 329, 345
Batı Rumeli 131
Rumeli Caddesi 144
Rumeli Vilayet-i Şahânesi 141

Rumelihisarı 66
Rumenler 326
Rumlar 46, 114, 123-24, 131-32, 163, 194, 212, 237, 240, 258, 326, 337-38
Rusçuk 69, 71, 141-42
Ruslar 53, 69, 71-72, 93-94, 96, 98-100, 103-105, 110, 237, 239, 244, 250, 330, 337, 342-43, 377
Rusya 72-73, 99, 237, 263, 290, 329, 335, 337, 341, 343, 353

Saadet *bkz.* Sultanov, Saadet
Saadet (Nezihe Neyzi'nin arkadaşı), 166
Saat Devrimi 296
Sabiha 173
Sabire 165
Sabit Efendi 40
Sadak, Necmettin Sadık 165
Sadullah Bey
Saffet Bey 187
Sağlık Bakanlığı 12, 65-66, 241
Sahrayıcedit 346
Sait Halim Paşa 195
Saime Hanım *bkz.* Neyzi, Saime
Saint Joseph 13, 17, 136, 166, 174, 201-202, 204, 255-57, 280, 292, 313, 316
Sait Paşa 79
Sakız Adası 22, 29-30, 32-33, 40, 47
Sami *bkz.* Uçar, Sami
Samsun 74, 110, 300
San'a 118
Sanskritçe 186
Saraçhane 30
Sarayburnu 298, 327
Sarıkamış 11, 337
Satı Kadın *bkz.* Çırpan, Satı
Saz, Leyla 29-30, 32, 61, 64, 118, 136, 153-55, 174, 179, 197
Haremin İç Yüzü 15
Sazanov 99
Schwartz, de (Kontes) 48
Sedat Nuri *bkz.* İleri, Sedat Nuri
Selahattin 50
Selanik 23, 36, 115-17, 123, 131, 141-42, 144, 221, 263, 272
Selçuk 19
Selim *bkz.* Bel, Selim
Selime *bkz.* Işıtan, Selime
Sen Petersburg 73
Serbiev (Rus Sefiri) 99
Serfiçe 114-15
Sergievi (Ankara) 241
Servia (Serfice) 114
Sevr Antlaşması 18, 263, 290
Seyyit Rıza 339
Shell şirketi 32
Sıdıka (kalfanın kızı) 50, 164, 232-33
Sıhhiye 299, 302
Sıhhiye Vekâleti 254
Sıraselviler Caddesi (İstanbul) 4
Sırbistan 69, 109, 237, 282
Sırbistan-Karadağ 282
Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 282
Sırplar 123, 194, 278, 326
Sırrı Dayı *bkz.* Ayni, Sırrı
Sırrı Paşa 8, 10, 15, 20, 23, 30, 34, 65-100, 103-104, 112, 117, 121, 135, 138-39, 141-43, 153, 155, 291, 309, 326, 338, 341, 344
Mektubat-ı Sırrı Paşa 68, 71-72, 117, 143
Mekteb-i Edeb 68
Sırr-ı Furkan 143
Sırr-ı Kur'an 143
Sırriye (Bağdat) 88, 156
Sibirya 11, 118
Siirt 79, 93
Silifke 300
Sinan Paşa Camisi 104

Sirkeci 170, 278, 311, 328
Sivas 74, 79, 238
Sivastopol 28, 41
Slav 294
Slovenya 282
Soyadı Kanunu (ve Devrimi) 258, 300, 313-18
Söğütlüçeşme 222
Sözeri, Emin 215
Split 282
Stalingrad 244
Stolyfrine (Rus General) 71
Suadiye 232
Sultanahmet 3-4, 146
Sultanahmet Camii 4
Sultanahmet Meydanı 146
Sultanov, Saadet 32
Suphi Nuri *bkz.* İleri, Suphi Nuri
Surdışı 210
Suriye 17, 96, 127, 183, 194, 239, 341, 345
Susurluk 120
Süer, Ertuğrul 75
Süleyman Ağa 194, 318
Süleyman Efendi 56
Süleyman Nazif 117, 119
Süleyman Nazif Sokağı 140
Sümerbank 188, 244, 329-31
Sünbülzade Vehbî 41
Tuhfe-i Vehbî 41
Süreyya Pasajı 232
Süryani 79
Süryanice 87
Süveyş Kanalı 118

Şafii 124
Şair Leyla Hanım *bkz.* Saz, Leyla
Şapka Kanunu (ve Devrimi) 278-87, 334-35
Şehitlik 229
Şehzadebaşı 153
Şemri (aşiret) 83, 87-88
Şemsipaşa Parkı (İstanbul) 327
Şerif Hanım (kalfa) 49-50, 164, 210, 232-33
Şerif Paşa 50
Şeriye ve Evkaf Vekâleti 68, 123, 254
Şevki Paşa Köşkü 346
Şeyh (köy) 125
Şeyh Esat 221, 346-47
Şeyh Sait 129, 335, 339, 348
Şincan (Doğu Türkistan) 206
Şirket-i Hayriye 174, 223-24, 256, 321
Şişhane 140
Şişli 375
Şişli Etfal Hastanesi 268
Şumnu 71-72, 139
Şükrü Ansay Paşa 244

Tacha, Pierre 267
Taiz 118-19, 227
Takkeci Mutaf Hüseyin 347
Taksim 4, 6, 8, 189, 195, 222, 299, 301, 319, 328
Taksim Cumhuriyet Anıtı 298
Taksim Gezisi 301
Taksim Kışlası 145
Taksim Meydanı 298-99, 327
Talas 256
Talimhane 6
Talu, Ercüment Ekrem 142
Taneri, Nermin 32
Tanzimat 17, 165, 292
Tarih Kurumu 294
Tarku Meabir Mektebi 141-42
Tarsus 256
Tasnif Komisyonu *(İstanbul) 111*
Tasvir-i Efkâr 25, 28
Taş Han (Ankara) 188, 241
Tatar Abdurrahman Ağa 15, 58, 60-61, 137, 206
Tatvan 92-93, 115, 342
Tayyare Bayramı 323
Tayyare Piyangosu 324

Tayyareci Fehmi Sokağı (İstanbul) 144
TBMM 345
Tek, Nihat Vedat 10, 20, 29, 32, 49, 64, 89, 102, 152-58
Tek, Selime bkz. Işıtan, Selime
Tek, Vedat 89, 152
Tene (Kontes, matmazel) 48
Tepebaşı 168
Tepedelenli Ali Paşa 58
Tepedelenli İsmail Paşa 68
Terez (piyano hocası) 42
Terkos Gölü 220
Termal Oteli (Yalova) 65-66
Tevfik (Ebüzziya) 25
Yeni Osmanlılar Tarihi 25
Tevhide Nedim (Prenses) 195
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 254, 258
The Reason Why 28
Tıbbiye *bkz.* Mekteb-i Tıbbiye
Ticaret Nazırlığı 23, 30, 251
Ticari İlimler Akademisi 4
Tillo Kaptan 92-93
Timur 245
Tokyo 206
Tophane 301
Topkapı 210
Topkapı Müzesi 109
Topkapı Sarayı 22, 333
Toprak Ofisi 186
Trablusgarp 48, 285, 309, 336
Trabzon 15, 48, 50-52, 55, 72, 74, 108, 110, 134, 188, 206, 314
Tramvay Şirketi 140
Trogir 282
Tuna 69, 71
Tunceli *bkz.* Dersim
Tunus 281
Turhal 16
Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni 143
Turizm Bankası 65-66
Tünel 111, 231
TÜRİS 185-86
Türk Dil Kurumu 293-94, 316, 326
Türk Eczacı Âlemi 268
Türk Hava Kurumu 323-24
Türkistan 206
Türkiye 18, 98, 145, 241, 249-52, 273, 285-86, 292, 298-99, 307, 314, 336, 341, 345, 349, 352
Türkiye İş Bankası 316, 329-30
Türkler 9, 11, 15, 19, 23, 60, 62, 66, 68, 72, 93, 96-99, 109, 114, 125, 131-33, 178-79, 183-84, 193, 206, 237-40, 243, 249, 252, 254, 258, 263-64, 268, 273, 276-77, 281, 283-86, 300, 307, 319-20, 325-27, 333, 336-38, 341, 345-46, 349-50, 371, 373, 379
Türkmenler 125

Uçar, Güler 10
Uçar, Sami 10, 92, 202-203
Ulahlar 131-32
Ulaştırma Bakanlığı 92, 115, 180, 342
Ulus 243
Ulus Meydanı 188
Umum Erkân-ı Harbiye 188
ut 8, 216
Uygurca 277

Ürdün 17, 183
Üsküdar 201, 223, 288, 327, 358
Üsküp 118, 160, 347

Vahdettin (Sultan) 3, 344, 372
Vakıflar İdaresi 285
Valide Camii 53
Valide Hamamı 22, 65
Valide Sultan 22, 47, 154

Valikonağı Caddesi *(İstanbul) 140, 152-53*
Van 79, 92-93, 99, 342-43
Van Gölü 93
Vardar Caddesi (Selanik) 116-17, 272
Varna 71-72, 139, 227
Vatan Caddesi (İstanbul) 328
Vatikan 353
Vedat Dayı *bkz.* Tek, Vedat
Vedia 52
Vefa İdadisi 186
Veli Alemdar Han (İstanbul) 207
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 325
Venedik 282
Verf, Elisavet 46
Vidin 69, 139
Vilayet Matbaası 71
Violi, J.B. 268
Viyana 328

Yahudiler 188, 258, 260, 338
Yahya Bey (Belediye Reisi) 111
Yalçın, Hüseyin Cahit 124
Yalova 22, 39, 51, 65-66, 223, 363
Yalova Atatürk Köşkü 65
Yananlı, H.R. 416
Yanya 15, 23, 48, 50, 52, 68, 109-11, 128, 131-34, 267-69, 272, 309, 319
Yaslı Gittim Şen Geldim / Girit Marşı 41, 62, 64, 137
Yekta (lokanta) 140
Yemen 11, 18, 115, 227
Yeni Zelanda 338
Yeniköy 99, 170
Yenişehir 60, 241, 243, 300
Yerebatan Sarnıcı 333
Yerli Malı Haftası 328
Yeşil Cami 75-76
Yıldız Caddesi *(İstanbul)* 362
Yıldız Parkı 301
Yıldız Sarayı 30, 362-63
Yıldız Sarayı Müzesi 120, 362-63
Yoğurtçu 159, 165
Yugoslavlar 284
Yugoslavya 17, 134, 240, 282-84, 338
Yunan İsyanı 115
Yunanistan 17, 33, 59, 97, 109, 114, 131, 237, 244, 284-85, 290, 338
Yunanistan Krallığı 115
Yunanlılar 58-61, 109-10, 114-15, 131-32, 234, 238-39, 241, 278, 319-20, 336, 345, 347-48
Yusuf Dayı *bkz.* Bel, Yusuf Razi
Yusuf Razi Bey *bkz.* Bel, Yusuf Razi
Yüksek Denizcilik Okulu 330
Zafer Abidesi (Yenişehir) 300
Zafer Anıtı (Ulus) 299
Zahit Bey (Zühtü Paşa'nın oğlu) 130
Zehra (Prenses) 195
Zekeriya Efendi (hoca) 261, 265, 280, 317
Zeki Paşa (Müşir) 84
Zepdji, Paul 116, 271
Zeytinburnu 240
Zeytune Hanım 206
Zincirlikuyu 113, 229-30
Zonguldak 18
Zühtü Paşa 187
Zühtü Paşa Camii 62, 187, 222, 261
Zühtü Paşa Kız Lisesi 322
Zvornik 69

Aile Ağaçları

1. Hekim İsmail Paşa ailesi

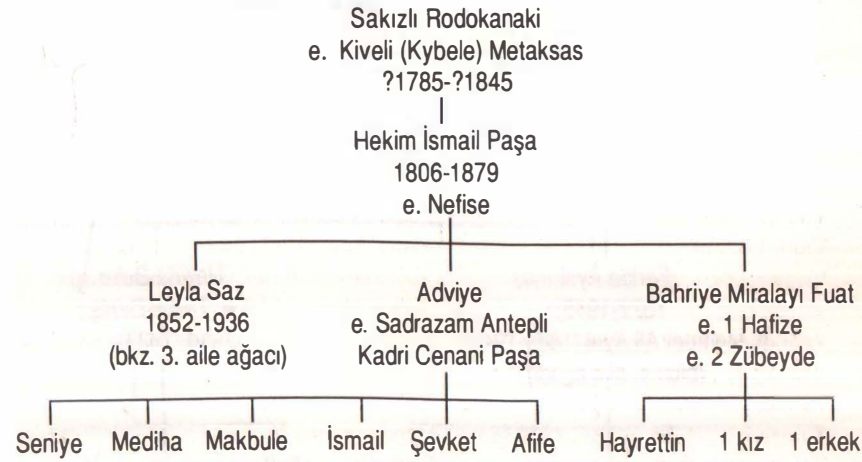

2. Giritli Sırrı Paşa ailesi

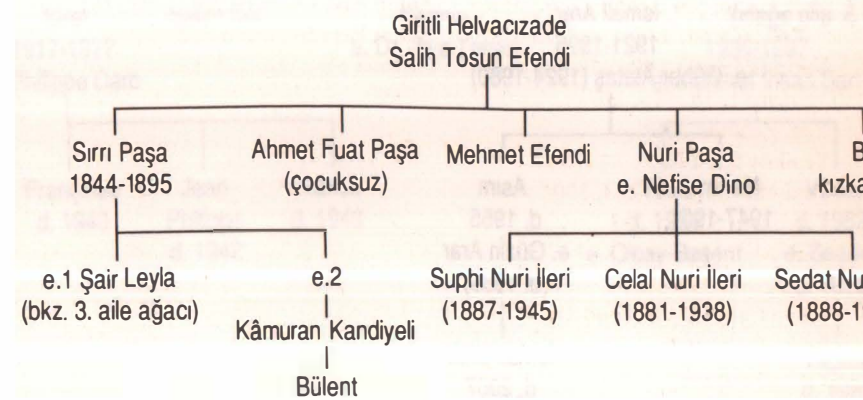

3. Şair Leyla Hanım ailesi

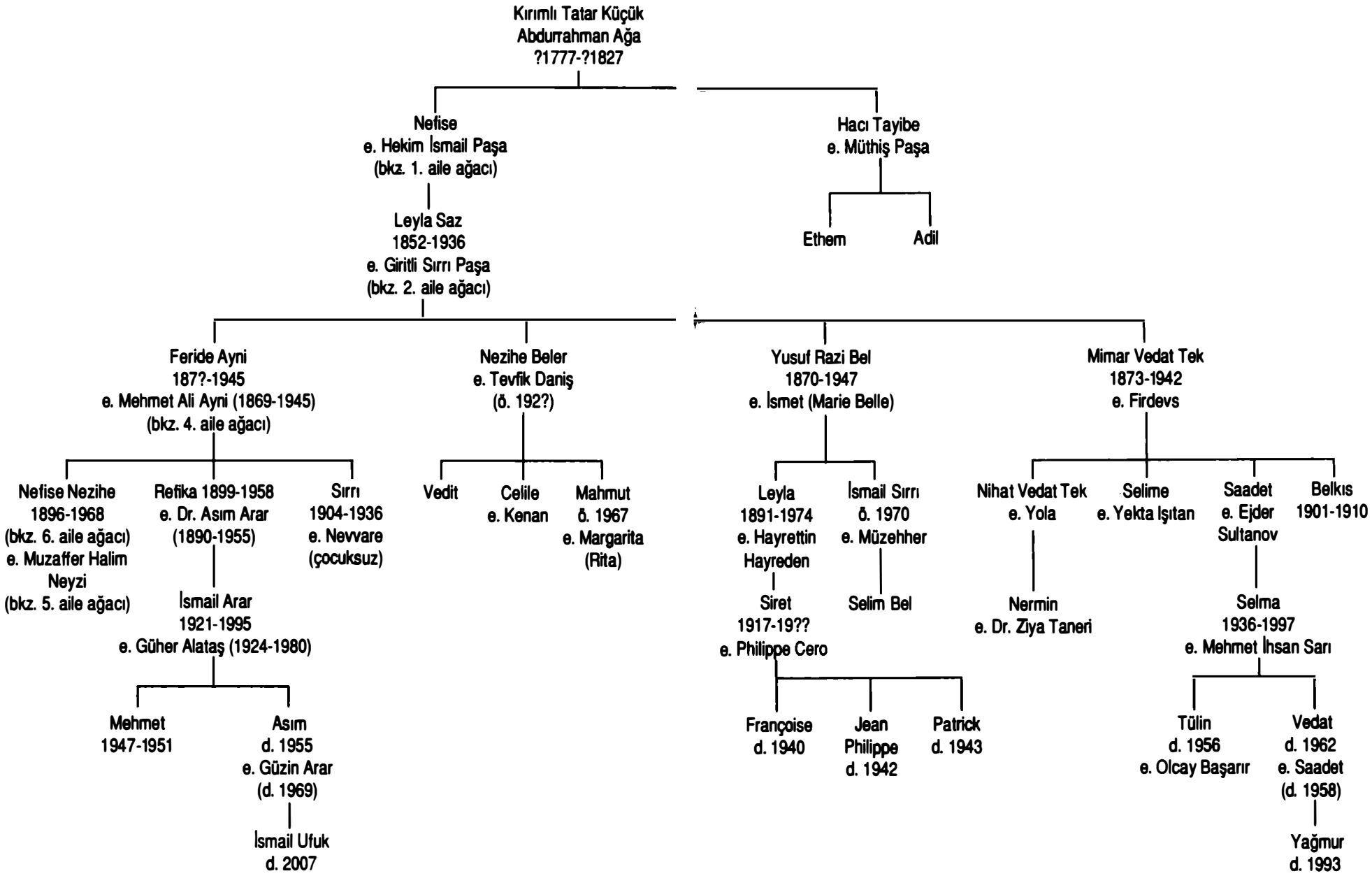

4. Mehmet Ali Ayni ailesi

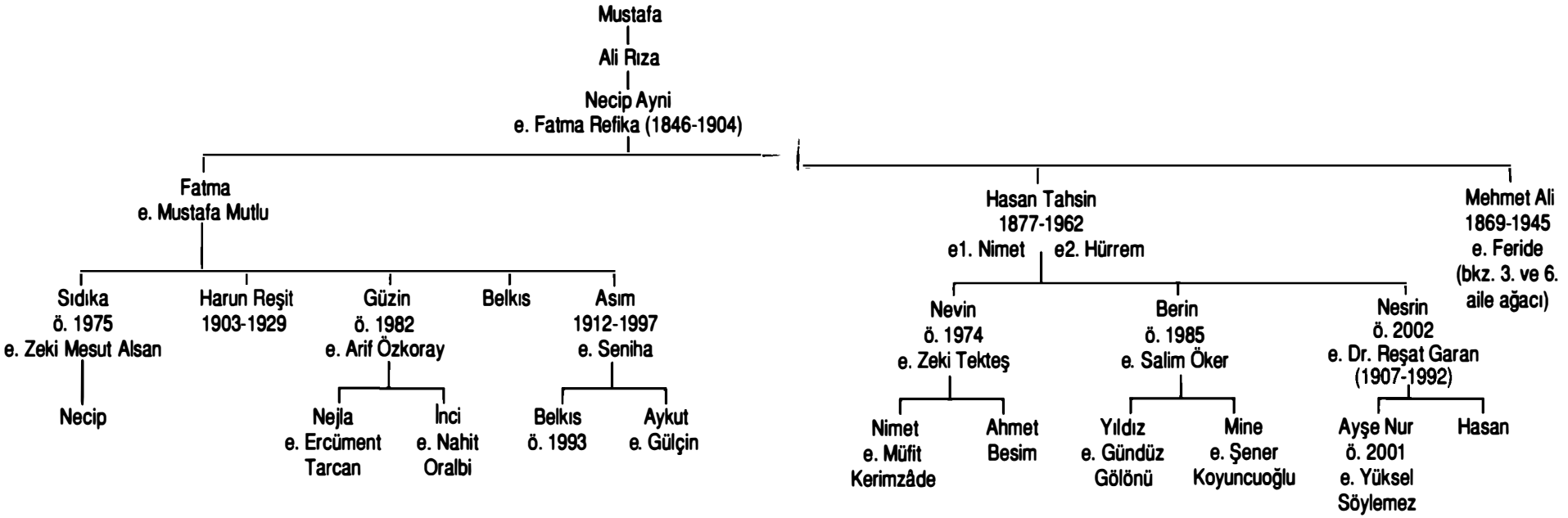

5. Saime Halim ailesi

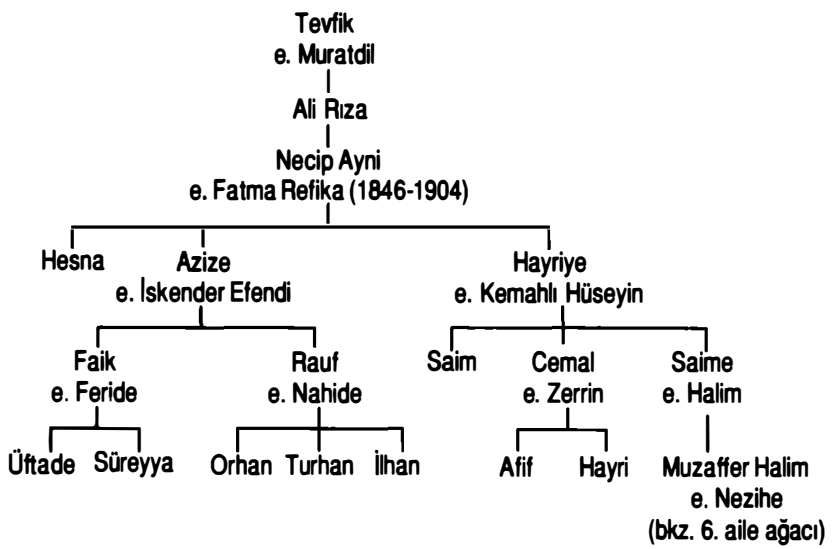

1, 2, 4 ve 5. aile ağaçları, Nezih Neyzi'nin bilgileri sağlıklı olarak kaydettiği son kuşakta bırakılmış, sağlaması yapılamayan kuşakları hatalı ya da eksik aktarmamak için günümüze dek devam ettirilmemiştir.

6. *Neyzi ailesi*

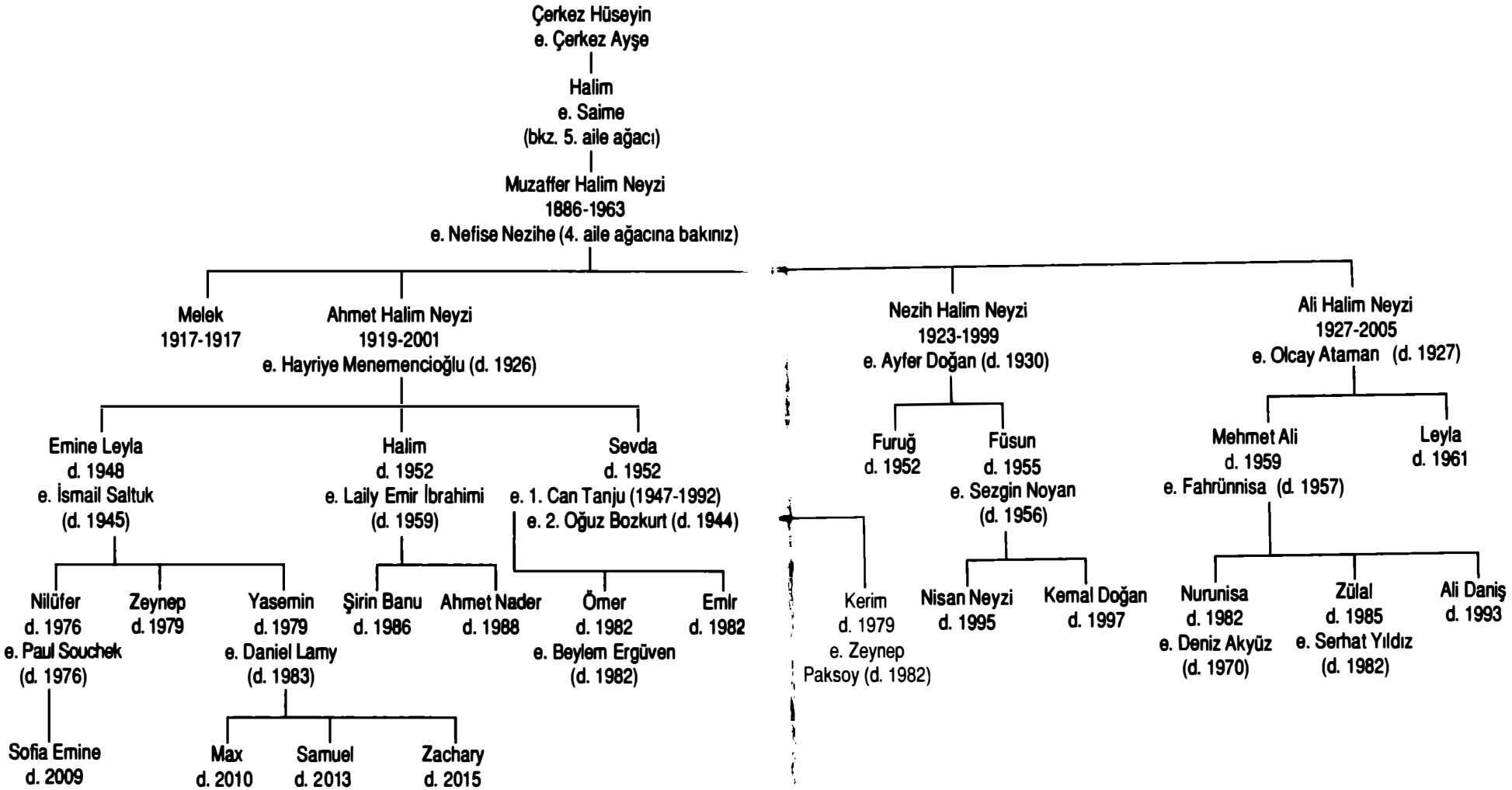

1930'lu yıllarda İstanbul'da, hâlâ sayfiye görünümünü koruyan Kızıltoprak'ta bir köşk... Akşam yemeği için sofrada buluşmuş aile bireyleri sohbet ediyor:

Büyük anneanne Şair Leyla Hanım, babası Hekim İsmail Paşa'nın saraylıları muayene ederken yaşadığı gülünç zorluklardan başlıyor, meşk arkadaşı hanende İbrahim'le doldurduğu plaktan bahisle söze devam ediyor...

Leyla Hanım'ın kızı Feride, babası Giritli Sırrı Paşa'nın görevi dolayısıyla bulunduğu Osmanlı şehirlerindeyken derlediği manileri topladığı sepeti hazırlıyor, yemekten sonra ailece niyet çekilecek...

Feride Hanım'ın kızı Nezihe, komşuları Prenses Tevhide'nin o gün verdiği davetten bahsediyor, orada rastladığı ve uzun zamandır görmediği Kadıköylü dostlarını anlatıyor...

Leyla Hanım'ın damadı Mehmet Ali Ayni Bey, Osmanlı dönemindeki valilik anılarından bahsediyor, yazdığı kitaplardan örnek göstererek torunlarına da yazmalarını tembihliyor...

Evin en küçüklerinden Nezih, bütün olan biteni dikkatle takip ediyor. Dedesinin tembihini tutacak ve yarım yüzyıl sonra bu aile ortamını, bireylerinin hikâyeleriyle birlikte kaleme alacak...

Sofradaki o küçük çocuğun yazdığı bu kitap idarecilerle, yazarçizerlerle, bestekârlarla dolu bir İstanbul ailesinin yedi kuşağının hikâyesinin son iki yüzyılını ilk ağızdan anlatıyor. Gözden geçirilerek genişletilen bu yeni baskıya, aile arşivinden, yarısından çoğu ilk kez yayımlanan 200'e yakın fotoğraf ve belge eşlik ediyor.

Nezih Halim Neyzi (1923-1999) İstanbul'da doğdu, 1925-50 arasında Kızıltoprak'ta bu kitapta anlattığı evde yaşadı. İlk ve orta okulu Saint Joseph'de, liseyi Robet Kolej'de okudu. Ankara Üniversitesi'nde birer yıl Hukuk ve DTCF'de okuduktan sonra Philadelphia Üniversitesi'nde işletme yüksek lisansı yaptı. 1954'te Harvard'da pazarlama öğrenimini tamamladı. Yurda döndükten sonra İÜ İşletme İktisadı Enstitüsü'nde Türkiye'nin ilk pazarlama derslerini vermeye başladı. 1961'de aynı kurumda doktorasını tamamladı. Yıllar içinde ayrıca Robert Kolej, Robert Kolej Yüksek Kısmı ve Boğaziçi Üniversitesi'nde alanında dersler verdi. 1974-75 ve 1977-78'de Denizcilik Bankası genel müdürü olarak görev yaptı. 1961'de kurduğu Türkiye'nin ilk pazar araştırma şirketi olan Peva'da, kamu görevi yaptığı dönemler hariç aralıksız çalıştı. Şirketi ilk televizyon izleme ölçümlerini yaptı. Bütün bu yıllar içinde dersleri için yüzden fazla vaka çalışması hazırladı. Yurtiçinde *Dünya, Milliyet, Cumhuriyet, Vatan* ve *Yeni İstanbul*'da, yurtdışında mesleki platformlarda makaleler yayımladı, konferanslar verdi, özel eğitim programları düzenledi. Dört kitaba daha imza attı. İstanbul'da vefat ettiğinde geride eşini, iki kızını ve iki torununu bıraktı.

9 786053 326878

KDV dahil fiyatı
26 TL